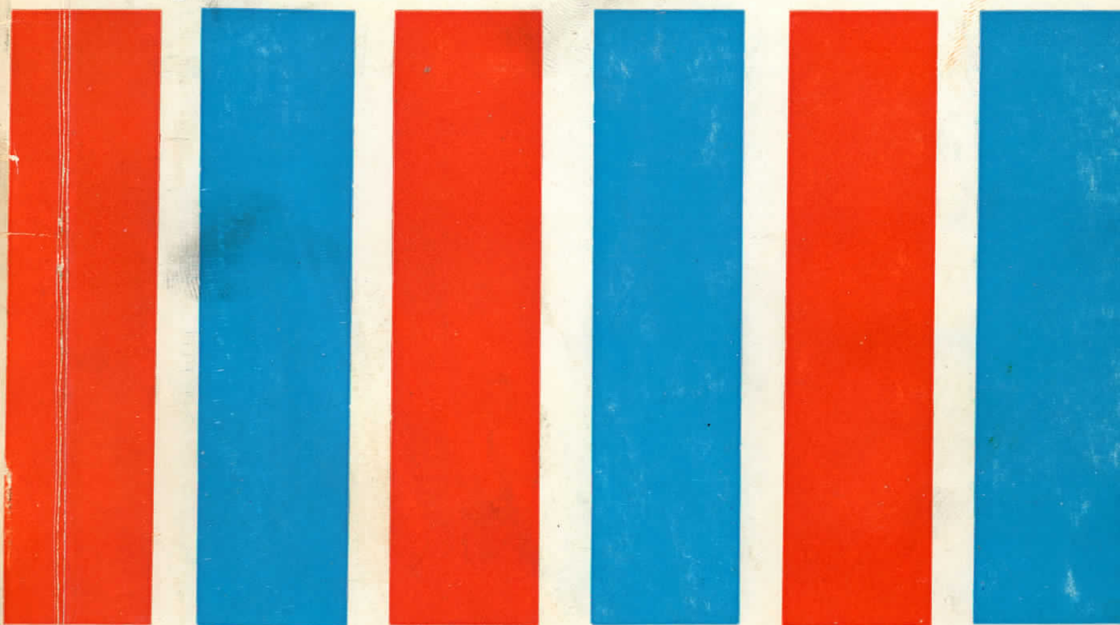
ante sekulić

književnost bačkih hrvata

ANTE SEKULIĆ

KNJIŽEVNOST BAČKIH HRVATA

Posebno izdanje
KRITIKA
Svezak 5, Zagreb 1970.

Nisam ništa dodao, ništa nisam bitno odbio. Pokušao sam u jednoj knjizi skupiti rasuto književno i književničko blago bunjevačko-šokačkih Hrvata.

Građa je bogata, još uvijek nepoznata i nedovoljno proučena. No ovdje, u ovoj knjizi je sve ono što može pomoći upoznavanju jedne od sastavnica hrvatske kulturne i književne baštine.

Poslije UVODNOG PRIKAZA objavljene su rasprave i članci O KNJIŽEVNOSTI BAČKIH HRVATA. Pisac je želio sačuvati kronološki slijed i pružiti, s manje ili više sreće i usvjeha, podatke o piscima u sklopu vremena, prilika i društvenih odnosa. Zatim je u trećem dijelu knjige, u ANTOLOGIJSKOJ PANORAMI KNJIŽEVNOSTI BAČKIH HRVATA, neposredno predstavljeno književno djelovanje bačkih pisaca. Tekstovi su složeni uglavnom prema načelu da prezime bude odlučno u prvenstvu. Činjenicu da nisu baš svi uvršteni, treba shvatiti kao želju da se izbjegne ponavljanje misli i sadržaja. U izboru tekstova pisac je uključio i neke vlastite, koji su već objavljeni. Treći dio čine PRILOZI koje pisac drži neophodnim za razumijevanje književnosti i pisaca s bačkih ravnica.

Manjkavosti i propusti neka budu opravdani: ljubav prema nesretno voljenom zavičaju, najljepše uspomene iz djetinjstva i mladosti, nezaboravni grobovi najdražih — poticali su me u višegodišnjem radu. Može li to biti isprika za sve što je u knjizi manjkavo? Ne. Samo savjesna i ozbiljna dopuna ovoga rada može biti nagrada i podrška narodu moga zavičaja.

16. studenoga 1969.

Ante Sekulić

ISKRENA RIJEČ O NAŠOJ NEPOZNATOJ KNJIŽEVNOSTI

Osnovna je činjenica da su Bunjevci i Šokci u Bačkoj etnička skupina na hrvatskoj narodnoj periferiji, no ne može se ipak pouzdano utvrditi naseljavanje ovog kraja s obzirom na vrijeme i na razloge koji su do toga doveli. Očito je, naime, da je Bačka bila naseljena slavenskim življem davno prije nego što su se pod vodstvom franjevaca ovamo doselile pojedine skupine iz Dalmacije, Like i Herceg-Bosne. Naseljavanje je teklo sporo, vjerojatno nekoliko stotina godina (od 13. stoljeća pa do 17. stoljeća, kada je stigla najveća, najbrojnija skupina). Geopolitički smještaj Bačke jasno upućuje na logički zaključak da je turska vojska prolazila nekoliko puta pustošeći nemilosrdno. Poslije mohačke bitke (1526) odluči austrijska vojna uprava opustjele krajeve tadašnje Bačke naseliti dobrim braniteljima. Zato je odobreno osvježenje, novo naseljavanje Bunjevaca i Šokaca na područje od Baje do Sombora i od Subotice do Segedina.

Uvijek na smetnji turskim pohodima u srce Evrope, Bunjevci su tek poslije 1687. godine počeli mirniji život. Osvojivši Segedin, austrijska je vojska potisnula Turke na jug. No sada je feudalni gospodar postao prefinjeniji i lukaviji izrabljivač. I kad su pobjedom Eugena Savojskog kod Sente (1697) Turci konačno potjerani iz Bačke, uputili su Bunjevci molbu carskom Beču da im dopusti gradnju kuća u gradinama Segedina, u Baji i Subotici. Tako su na golemim i prostranim bačkim oranicama nicale nove kuće umjesto najčešćih zemunica, a nad njivama se zanjihalo klasje i plodovi marljivog rada naših djedova. Svakako su naši preci na krilu ravnica našli bogata njedra, zavoljeli su nepregledne prostore, savili svoja tijela i, poklonivši se zemlji, služili joj i gospodarili njome. Bijahu stoljećima zemljodjelci, seljaci.

Iznenađuje činjenica da nismo imali nikad pravoga hrvatskog građanstva u Bačkoj. Imali smo gradove: Suboticu, Sombor, Baju. Ali nismo imali građanski stalež, trgovce, nismo imali svjetovnu inteligenciju. Ovo napose vrijedi za razdoblje do 1918. god. Naši su, naime, ljudi bili posjednici zemlje, držali su u svojim rukama prirodna bogatstva: salaše, njive, pašnjake, vinograde.

U okvirima povijesnih i društvenih zbivanja, negdje na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, objavljene su prve knjige namijenjene

potrebama crkve. To nas ne čudi niti iznenađuje, jer se u to vrijeme knjigom i naukom bave uglavnom crkveni ljudi. K tomu dolazi i činjenica da su bosanski franjevci bili duhovnici i suborci bačkih Hrvata.

U nemirnim vremenima Mihajlo Radnić objavljuje svoje dvije knjige: *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje* i *Pogarđenje isprazností od svijeta*. Ove knjige, tiskane četrdesetih godina 17. stoljeća, označavaju u stvarnom smislu početak bunjevačke književnosti. Nema sumnje da je dug put do skromnog ali učenog redovnika Mihajla Radnića do pokojnog Alekse Kokića i današnjih, suvremenih pisaca. U povijesti književnosti bačkih Hrvata valja zato razlikovati slijedeća razdoblja:

1. od Radnića do Antunovića;

2. preporoditeljska književnost Antunovića i njegovih sljedbenika;

3. novi putovi i književna ostvarenja bačkih Hrvata.

Ako bismo željeli istaći bitne značajke pojedinih razdoblja, onda je sigurno književnost od Radnića do Antunovića oblikovana pod snažnim utjecajem crkve i narodnog pjesništva. To je ujedno vrijeme kada književnici žele da im riječ bude bliža narodu, i kada nastoje pisati narodnim govorom (Lovro Bračuljević, Mirko Pavić, Stjepan Vilov, Grgur Peštalić i dr.).

Preporoditeljska književnost Antunovića i njegovih sljedbenika nosi obilježje borbe protiv mađarizacije, koja traje gotovo puno stoljeće. Unatoč nasilju mađarske politike, Bunjevci su imali nekoliko pučkih škola, gimnazija, tiskaru i neke kulturne ustanove. Antunović je pokrenuo (1870) »Bunjevačko šokačke novine«. Ivan Antunović je otvoreno iznio svoj program: »Mene je prava Bunjevka rodila, i zato donle neću da umrijem dok se ne osvidočim, da i vi ostali dragog svog naroda sinovi . . . žestoki bol ne osićate kad gledate, gdi oni vaši rođaci . . . u neznanstvu gine, brojom i imovinom se gube, jel ne imadu, ko bi im knjige znanstva sadanjeg svita otvorio i nauku potribnu udilio . . .« Antunovićev program su prihvatili i rad nastavili: Ambrozije Šarčević, Ilija Kujundžić, Pajo Kujundžić, Ivan Evetović, Nikola Kujundžić i niz pisaca do Ante Miroljuba Evetovića.

Treće razdoblje označava nove putove i književna ostvarenja bačkih Hrvata. Premda se činilo da će slom Dvojne monarhije biti okrunjen uspjehom naše nacionalne borbe, da će naši ljudi moći slobodno kazivati svoju nacionalnu pripadnost, ipak je preostala još teža faza borbe. Ta borba za priznanje nacionalnosti, vođena dugo i uporno, napose od 1918, okončana je uspješno tek poslije II svjetskog rata. Bunjevci i Šokci mogu pravno upisivati u svoje isprave nacionalno hrvatsko ime. Taj je uspjeh toliko važan za ljude s nacionalne periferije da ga teško razumiju oni iz političkih i kulturnih središta. No i u ovom vremenu treba razlikovati dvije faze: između dva rata je vrijeme poletno, zanosno, vrijeme kada se pokreću časopisi, osnivaju kulturne ustanove (Matica subotička, Hrv. kulturna zajednica, HPD Neven), a starim časopisima i društvima se daje nov sadržaj. U to vrijeme razvijaju svoju djelatnost Blaško Rajić, Josip Andrić, Lajčo Budanović, Ivan Malagurski Tanar, Joso Šokčić, Ivan Kujundžić, Aleksa Kokić i drugi. Ako je drugi svjetski rat raspršio ionako

maleni broj kulturnih radnika, onda se to posebice osjetilo i osjeća poslije godine 1946. Jedan se dio naših radnika uključio u društvene i političke promjene i počeo je radom. No društvene i ostale promjene uvjetovale su i kulturno-književni rad: izmijenjena je uloga i položaj Hrvata u Bačkoj, prestale su radom kulturne ustanove, a dobar dio inteligencije — izgrađen između dva rata — ili je otišao iz svoga kraja, ili se nalazi u položaju da se posveti jedino svome osobnom radu. Stanovita kriza, međutim, pokazuje u posljednje dvije-tri godine donekle i izlaz iz situacije. Poslije 1944. god. posebno djeluju: Balint Vujkov, Matija Poljaković, Jakov Kopilović, Blaško Vojnić Hajduk i drugi. Od onih pisaca koji povezuju obje faze treba istaći Josipa Andrića, Ivana Kujundžića te one koji su se počeli javljati pred drugi svjetski rat i sada su u punoj snazi stvaranja.

Premda prve bunjevačke knjige »pružaju bogat materijal za proučavanje povijesti Bunjevaca«, nama se čini da je za tu književnost najvažnije u ovom trenutku bibliografsko djelo bunjevačko-šokačkih Hrvata, koje je s mnogo ljubavi i žrtve sakupio Ivan Kujundžić (pseudonim: Krešimir Bunić). Prvi put je njegovo djelo objavljeno u Subotici 1946. god. Pokazalo se da je bilo omaški i propusta, ali novi rukopis iz 1966. god. obećaje da je autor proširio, dopunio i ispravio svoje djelo. Na temelju te građe i objavljenih djela ostalih autora (Blaško Vojnić Hajduk, Ante Sekulić, Milivoj Knežević i dr.) može se dati — u pregledu — kraći presjek kroz književnost bačkih Hrvata.

Možda nismo izabrali najsretniji put, ali nas tijesna povezanost sa zavičajem ponukala da prelistamo kulturno i književno blago . . .

. . . U narodnim pjesmama, pripovijestima, pitalicama i pričama sačuvano je golemo iskustvo naših pređa. Tu je sačuvana mudrost i vjera u sreću i život i naš lijep jezik, naša ikavica. Sakupljači narodnog blaga su: Ivo Prćić, Blaško Rajić, Balint Vujkov i drugi. Teško je ocijeniti vrijednost njihova rada, koji je širok, bogat i svestran, pregaralački. Naše groktalice, kraljičke pjesme, naše pripovijetke su veoma lijepe; neke su jedinstvene.

Jezikoslovci su među bačkim književnicima: Lovro Bračuljević, Mirko Pavić i Stjepan Vilov. Oni nisu jezikoslovci u strogom značenju riječi, ali su nekim svojim stavovima, pokušajima i pravopisnim rješenjima bili često iznad mnogih koje smo navikli slaviti. No i ostali pisci napose Antunovićeva razdoblja pokušavaju pridonijeti rješenju pravopisa (Antunović, Stjepan Vujević i dr.). Jezik tih naših pisaca, njihova nastojanja i rješenja još uvijek nisu dovoljno ispitana. Govorni jezik bačkih Bunjevaca su ispitivali i proučavali različni pisci, često s puno ljubavi, razumijevanja i stručne spreme, napisana je i disertacija o govoru bačkih Bunjevaca (Ante Sekulić), a bilo je veoma tendencioznih prilaženja jezičnim pitanjima (npr. Mih. Ilovac).

Ako u pjesništvo uključimo sve lirske i epske oblike, onda u književnosti bačkih Hrvata nalazimo poznata imena: Mirko Pavić, Grgur Peštalić, Nikola Kujundžić, Blaško Rajić, Stjepan Bešlin, Jakov Kopilović, Ante Jakšić i dr. Trojica su od te plejade pjesnika završili svoj životni put i predstavljaju zaokružene pjesničke ličnosti: Ante Miroljub Evetović, Stjepan Bešlin i Aleksa Kokić. U epskom pjesništvu prevladavaju domoljubni motivi,

a sadržaji su posuđeni iz naše bliže i daljnje prošlosti. U lirskom pjesništvu najčešće susrećemo domoljublje, religiozne motive, pejzaže, socijalne motive, a u novije vrijeme nisu rijetka intimna pjesnička raspoloženja: ljubav, radost, bol, razočaranje i sjeta, tuga za životom i svime što on sobom odnosi.

Pripovjedači su našli obilje motiva i pitanja u svakodnevnom životu svojih sunarodnjaka. Ako među pripovjedače u užem značenju ne uključimo Mirka Pavića, Grgura Peštalića i pisce starijih vremena, ali Ivana Antunovića, Ivana Petreša, Blaška Rajića, Ljudevita Vujković Lamića, Josipa Andrića, Josipa Pašića i druge, mlađe pisce, svakako moramo. Od crtica do romana, ovi su pisci tražili najbolji oblik za obradu tema iz svakidašnjeg života svojih sunarodnjaka i svojih suvremenika. Neki su od njih plodniji, neki oskudniji, ali im je zajednička ljubav prema našem čovjeku, suosjećanje s njegovim svakidašnjim brigama i problemima.

Dramski rad počinje veoma rano: Grgur Čevapović piše, inspiriran dubrovačkom pobožnom dramom *Josip, sin Jakoba Patrijarhe.* Od njegovih vremena pa do Matije Poljakovića ima niz pisaca dramskih djela (Ivan Petreš, Ive Prćić, Blaško Rajić, Pavao Bačić i dr.). Iza pokušaja da narodne običaje poveže u scenu i dramski obradi odnos imućnih i siromašnih, Matija Poljaković predstavlja ozbiljan rezultat na putu da bunjevački Hrvati dobiju dramskog stvaraoca, jačeg i zrelijeg od drugih.

Rad na povijesti bačkih Hrvata imao je izrazite svoje pregaraoce. Od Mirka Pavića *(Ramus viridantis olivae,* Budim, 1766), Grgura Peštalića *(Dostojnu plemenite Bačke,* Kalača, 1790), Grgura Čevapovića *(Memoria gentis Illyricae),* Ivana Antunovića *(Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih)* pa preko radova ostalih pisaca do Petra Pekića, treba savjesno proučiti sve ono što su skupili i zabilježili. To je vrijedna građa, potrebna za razumijevanje i shvaćanje povijesti jednog dijela hrvatskog naroda.

Ideološka struktura naše književnosti je složena. Od pobožnih redovnika do gorljivih socijalnih pisaca ima niz inačica. No ne radi se o križanju i sukobljavanju pisaca. U vremenu novijih političkih trvenja prošli su naši književnici kroz različite oblike: od kraljevskog »jugoslavenstva« do najčišćeg i nesebičnog domoljublja.

U svemu — i u ovoj književnosti valja razlikovati pisca od književnika. No u cjelokupnoj književnosti bačkih Hrvata ima neobično lijepih stranica pisanih rukom darovitih i nadahnutih umjetnika.

I DIO

KNJIŽEVNOST BAČKIH HRVATA

Rasprave i bilješke

Ranije objavljene rasprave i eseji ostali su u ovom dijelu knjige nepromijenjeni. Temeljitije su obrađena poglavlja iz starijeg razdoblja.

Većina naših suvremenika još radi i nisu rekli svoju zadnju riječ. Neki su tek na svom darovitom početku. O njima u ovim bilješkama nema konačnog suda i ocjene.

NA RUBOVIMA PROŠLOSTI

Ponekad iznenađuje činjenica da u brzopletom vremenu zaboravljamo našu povijest i vrijednost kojih se ne smijemo odreći niti ih zaboraviti. Neće biti suvišno upozoriti na poznatu istinu da nema ni jednog razloga, laži, bogatstva i moći koji bi odanost i vjernost domovini umanjili, suzbili. Uostalom, što se može oprijeti ljubavi prema domovini i narodu? A hrvatski narod, poštujući tuđe, ima pravo otkriti bogatstvo svoje povijesti pune patnje, stradanja, lomova i zanosnog rada. Ima pravo upozoriti na blistave stranice svoje kulturne povijesti i odvažne pojedince, koji su svojim radom povezivali različite krajeve i burna stoljeća u divnu cjelinu našega narodnog bića.

Upozorenje nije veličanje i nepotrebni napor da slavom ovjenčamo događaje i likove nedostojne poštivanja. Ne, upozorenje je izbor iz naše prošlosti u uvjerenju da nam je zajamčena budućnost.

Upravo je o tome riječ.

1.

O bunjevačkim i šokačkim Hrvatima malo, veoma malo znamo. Pokušaji da ih otkrijemo i upoznamo obično završavaju jadno, tragično. Ponekad nam se učini da je teško govoriti o Bunjevcima i Šokcima, o njihovim prilikama (i neprilikama!) u današnjici. Gradovi, sela i naselja u kojima ovaj dio hrvatskog naroda živi prepušteni su dobronamjernoj (ili zlonamjernoj!) uspomeni namjernika koji prolazeći širokim bačkim putovima ostaje iznenađen, možda i zaprepašten, istinom da ondje živi narod koji se stoljećima borio za očuvanje imena, jezika, vjere i običaja.

Tko su zapravo Bunjevci i Šokci?

Nije ovdje mjesto široj raspravi, ali bismo željeli istaći neka mišljenja.

U ovim krajevima, u Podunavlju i Potisju, gdje mi Bunjevci sada stanujemo, već odavno stanovahu ovdje slavenska plemena (Bodrici, Iliri, Dalmatinci).

Glasoviti slav. historičar Šafarik tvrdi, a to i mađarski pisci Hunfalvi, Traknoi, Szentklárai, Szalai, Iványi, Dudás, Erdujhelyi, Gromsid priznaju, da su u Podunavlju i Potisju Slaveni još prije Rimljana stanovali.

I to se može posvjedočiti, da su nekoja naša plemena došla iz Dalmacije u Ugarsku sa kraljem Belom IV, 1242; i da je kralj Matija pozivao i naseljavao naša plemena iz Herceg-Bosne.[1]

Sa srpske strane (nije baš uvijek jasno zašto) našim se ljudima nije priznavalo ni imena, ni jezika. Tako Aleksa Ivić (srpski znanstveni radnik) veli:

U prvo vreme Bunjevci su sebe nazivali katoličkim Srbima, a tako su ih i drugi zvali. Najstarji izvori koji govore o njima, zovu ih bez izuzetka Srbima katolicima. Početkom 18. veka nazivaju se Dalmatincima, uporedo pokraj naziva Srbi katolici.[2]

U tom napisu ostalo je nejasno: u koje »prvo vreme« Bunjevci sebe zaboravljaju, a tko ih je »drugi« zvao nepoznatim imenom; tko su svi ti »bez izuzetka« koji su Srbe uspjeli pokatoličiti? I — divne li spoznaje! — u 18. stoljeću Bunjevci nazivaju sebe Dalmatincima! Otkuda, zašto? Na žalost, Aleksa Ivić nije odgovorio.

Zanimljivo pitanje o bačkim Bunjevcima i Šokcima zagolicalo je Ivu Milića koji znade i vladajuće mišljenje »da Bunjevci potiču iz Hercegovine iz okoline sela i vode Bune«. Ivo Milić znade da to mišljenje zastupaju povjesničari Asboth,[3] Iványi[4] i srpski etnograf Ivanić.[5] (Je li Ivanić baš »srpski« etnograf?) Ali I. Milić je ipak krenuo dalje pa je odbio »hipotezu o hercegovačkom poreklu Bunjevaca«. Razlog? »Daničić je isključuje već iz filoloških razloga.« Tako je Đuro Daničić presudni znanstvenik i čimbenik u određivanju imena jednog dijela hrvatskog naroda. Ali Ivo Milić je bio širokogrudniji, pitomiji i priznao je:

Postojbina Bunjevaca, pre njihova doselenja u Bačku, bili su krajevi ispod Dinare: nešto zapadna Bosna, ali pretežno zagorska Dalmacija, u srezovima sinjskom, drniškom, kninskom i imotskom.[6]

Svoje stavove nastoji Milić potkrijepiti razlozima i spominje da je »imenom dalmatinskim označeno poreklo i jezik bačkih Bunjevaca u mnogim zvaničnim aktima, osobito u opštim i školskim statističkim iskazima austrijskih i madžarskih vlasti«.[7] Dodaje Milić i bilješku iz zapisnika subotičkog senata (g. 1852) u kojoj stoji da je *Juraj Zarić* tražio da se uz zapisnik na »dalmatinskom jeziku« udari i pečat grada na »dalmatinskom jeziku«. Da su Bunjevci vezani za Dalmaciju upućuju i isprave obi-

1 Mijo Mandić: *Djelovanje franjevaca u Podunavlju i Potisju,* Subotička Danica, 1926, str. 49.
2 Dr Aleksa Ivić: *Iz prošlosti Bunjevaca,* O Bunjevcima, članci i rasprave, Subotica, 1927, str. 13.
3 Asboth: *Bosznia és Herczegovina,* I, str. 226.
4 Istvàn Ivànyi: *Szabadka szabad kiralyi város története,* sv. II, Subotica, 1892, str. 578.
5 Ivan Ivanić: *O Bunjevcima,* »Letopis Matice srpske«, svez. 3. i 4, Novi Sad, 1893.
6 Dr Ivo Milić: *O bačkim Bunjevcima,* O Bunjevcima, Zbornik članaka i rasprava, Subotica, 1927, str. 7.
7 Ondje.

telji Antunovića i Pilasanovića (iz poljicke knežije), zatim najčešća prezimena u bačkih Bunjevaca: Vidaković, Kulić, Sučić, Jurić, Vojnić, Kajić, Lučić i dr. Naša lijepa i draga ikavica zajednička je Hrvatima u Bačkoj i našoj Zagori.

I dok je Milić nabrajao razloge za svoje mišljenje da su Bunjevci negdje iz sinjske krajine (ili drniški, kninski i imotski srez — kako kaže Milić), odlučio se ipak za rješenje da su Bunjevci zapravo »Srbi katoličke vere«. Pozivajući se na izjave seljaka Vladimira Ardalića (»pravoslavne vere iz dalmatinske Bukovice«) Ivo Milić zaključuje:

Kao što vidimo ime bunjevačko ne samo što ne obeležava neki zaseban narod ili pleme nego to nije ni obeležje lokalnog porekla kao što bi bilo ime bačko ili dalmatinsko; tim imenom označuje narod pravoslavne vere u Zagori dalmatinskoj svog sunarodnika katoličke vere, jer inače ne bi ni sam znao po čemu se od njega razlikuje.[8]

Tako se pisalo o bačkim Hrvatima, tako se mislilo o dijelu hrvatskog naroda.

Povrh svega treba dodati još nekoliko činjenica:

U raspravi *Nova et vetera de ecclesia Bačiensi — Suboticana,*[9] koja je nepoznata hrvatskoj javnosti, Matiša Zvekanović je iznio zanimljive podatke. Raspravljajući o postanku bačke biskupije autor je upozorio na mogućnosti da su Hrvati izravno povezani s djelovanjem solunske Braće. Polazeći od tvrdnje: »Archiepiscopatus Bačiensis directe vel indirecte primam originem a sancto Methodio habet«,[10] Zvekanović je ponovio životni put Metodijev i njegovo imenovanje nadbiskupom panonsko srijemskim na stolici sv. Andronika. Ali — logički i razborito — Zvekanović postavlja pitanje: gdje je bilo sjedište Metodijeve nadbiskupije? U Srijemskoj Mitrovici nije moglo biti, jer je grad u ono vrijeme bio razoren i opustošen, bez žiteljstva, domova i crkve. Grad je bio izložen stalnim napadajima i bojevima raznih naroda. Metodije je zbog tih i drugih razloga potražio sigurnije svoje sjedište. Na drugoj obali Dunava postojao je značajni grad i središte — Bač, koji je bio sjedište nadbiskupa. Već od 535. godine, u vrijeme cara Justinijana, osnovana je ondje nadbiskupija.[11] Vjerojatno Metodije nije stalno stolovao u Baču u onom smislu kako to danas shvaćamo jer ga je misionarski rad odvodio u prostrane krajeve od Moravske do Srijema. Ali neosporna je činjenica da je Slavena bilo u Bačkoj prije dolaska Mađara.

Dapače, vjerski i društveni život tih Slavena bio je jedan od utjecajnih i poticajnih čimbenika da i Mađari prime kršćanstvo za svoga vladara Stjepana. Ako su, dakle, Slaveni naseljavali Bačku, ako su njihov život i vjera poticajno djelovali na Mađare, onda su sigurno imali svoju uređenu kršćansku pokrajinu i svećenike. Tko im je to mogao urediti? Odgovor se nameće: Metodije i njegovi suradnici. No nameće se još jedno pitanje: ne bi li

8 Ondje, str. 8.
9 *Schematismus primus diocoesis Suboticanea ad annum Domini 1968. qui est annus fundations Diocoesis,* Subotica, 1968, str. 15—34.
10 Ondje, str. 20.
11 Usporedi: Ferdo Šišić: *Povijest Hrvata,* Zagreb, 1923, str. 613. i dalje, zatim djela pisaca: G. Fehér, St. Katona, Aug. Theiner i dr.

trebalo dublje, svestranije i znalački ispitati djelovanje solunske Braće, napose Metodija i premostiti neke provalije u povijesti postanka naše pismenosti i kulture. Ako se to učini, Bačka nam neće biti daleka, njena će nam povijest biti bliža, otkrit ćemo da je povijest Slavena iz Metodijevih vremena zapravo naša vlastita hrvatska nacionalna povijest.

Držao sam potrebnim upozoriti na ova mišljenja, postavke i tvrdnje, jer govorimo o književnosti bačkih Hrvata, o nepoznatim i nepriznatim stranicama vlastite povijesti.

Ne bih želio tvrditi da su Slaveni u Bačkoj imali već u 7. ili 8. stoljeću svoju državnu zajednicu. Živjeli su podijeljeni na plemena ali su po svoj prilici imali neku veću — državnu? — zajednicu. Petar Pekić pak veli:

Što je bila slabo poznata, tome je razlog prvo taj što se kraj ogromne rimske carevine gubio značaj drugih država, drugo pak što tadašnji pisci nisu dovoljno proučavali narode koji nisu imali svojih književnika da pisane dokaze predadu potomstvu.[12]

I dok nam povijest i znanstveni radovi mogu otkriti bogatstvo naše prošlosti, pokušat ćemo se upoznati s radom prvih pisaca i književnih djela. Starosjedilaštvo i seobe većih ili manjih skupina našeg življa dopunjavalo je praznine koje su ostajale na bačkim prostorima poslije bojeva, bolesti i pošasti. Među onima koji su u ovim stranama razvijali svoj književni i prosvjetiteljski rad bili su franjevci. Ovu poznatu činjenicu ne treba posebice dokazivati. Od svih bačkih hrvatskih pisaca u 17. i 18. stoljeću nema ni jednoga koji nije nosio franjevačku odjeću. Još određenije: od jedanaest kulturnih poslenika onoga vremena samo jedan nije bio franjevac. No to nije neobično: u Herceg-Bosni, Slavoniji i Bačkoj do Budima franjevci su bili pismena i kulturna čeljad, pratioci naroda i tješitelji njegovi u brojnim patnjama. Uostalom, pozivajući se na izvore Petar Pekić veli da je potkraj 17. stoljeća i najveća skupina Bunjevaca došla u Suboticu: »pod vodstvom osamnaest otaca franjevaca pripadnika bosansko-srebrničke pokrajine dok u Bačkoj duhovnu pastvu vrše franjevci pokrajine Salvatorske« (*Povijest Hrvata u Vojvodini*, str. 58).

U bilješkama o književnom radu u Bačkoj treba odatle početi.

2.

Činjenica je da Mihajlo Radnić franjevac, koji je djelovao u Bačkoj. Pripadao je onoj požrtvovnoj skupini dušobrižnika i kulturnih poslenika za koje kaže pisac povijesti Segedina da su bosonogi, oskudno odjeveni često »a legnagyobb veszélyben, önfeláldozással keresik messze vidéken a török elöl elmenekült katholikus hiveket«[13] — u najvećoj opasnosti, pregaralački tražiti na dalekim poljima katoličke bjegunce pred Turcima.

Mihajlo Radnić je najbolje mogao utvrditi činjenično stanje na području koje mu je bilo kao franjevačkom vizitatoru (pohoditelju) povjereno. Tako on piše iz Dubrovnika (6. srpnja 1684) u Rim tajniku Kongregacije de Propaganda:

Nadao sam se, da ću vam saopćiti vijest u ovo vrijeme, kako se ovi krajevi oslobodili od Turaka, ali se ništa nije dogodilo od onoga, čemu se svatko nadao: puno vike a u stvari ništa; dok je Turčin bio prije prestrašni, sada se još jače uzoholio, a oni jadni kršćani, koji se pouzdano priključili kršćanskim knezovima i ostavili svoj imetak u Turskoj, sada ovdje stoje neki bez posla neki posve izgubljeni. Radi toga, kojega od njih Turci uhvate, toga okrutno muče, a isto čeka i nas redovnike . . .[14]

To su okviri djelovanja Mihajla Radnića, učenog i temperamentnog franjevca, koji je obnašao visoke časti i dužnosti u svome redovničkom životu.

Radnić je rođen u Kaloči 1639. god. Podatak o rođenju spominju Julijan Jelenić,[15] Jure Božitković,[16] J. Matković,[17] Alex. Horányi,[18] Grgur Čevapović,[19] Mirko Pavić[20] i drugi pisci koji se oslanjaju na spomenute.

Ivan Kujundžić (pseudonim: Krešimir Bunić) je u svome napisu o Mihajlu Radniću upozorio da Radnić nije rođen u Baču nego *Bačanin Radniću znači ono što mi danas izražavamo pojmom Bačvanin. U potvrdu tome služi činjenica, što on sam sebe u posveti svoga djela »Razmiscglagna pribogomiona« papi Inocentu XI naziva: »Fr. Michael Radnich a Backa«, a na naslovnoj strani istoga djela stoji: »Fra Mihaylo Radnich Bacanin«.*[21]

Danas je Kaloča sjedište nadbiskupa, jednoga od onih crkvenih dostojanstvenika koji u duhovnom životu Mađarske (barem do nedavna) znače neobično mnogo. I u tom gradiću rodio se hrvatski kulturni radnik. Ne može biti sumnje u to, jer je Kaloča u ono vrijeme hrvatsko mjesto, a Ivan Kujundžić dobro upozorava da je Gavro Patačić učinio ovaj grad mađarskim.[22]

Život Mihajla Radnića je prilično buran. O mladosti se ne zna ništa pouzdano, ali je sigurno da je stupio u franjevački red[23] i bio u starješinstvu svoje redodržave (provincije).[24] Zanimljivo je da je g. 1966. postao gvardijan u Olovu. Kroničari kažu da je postao poglavar »contra totius familiae illius mentem«.[25] Još jednom, ali pod konac života bio je gvardijan u Budimu (od 1702—1705). O tome govori M. Pavić u svome spisu »Series guardianorum . . .«.[26]

---

12 Petar Pekić: *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1930, str. 17—18.
13 Mijo Mandić: *Djelovanje franjevaca . . .* , Subotička Danica 1926, str. 49

14 Dr Dominik Mandić: *Hercegovački spomenici*, sv. I, Mostar 1134, str. 238—239.
15 Julijan Jelenić: *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo, 1912, str. 225.
16 Jure Božitković: *Kritički ispit bosanskih vikara i provincijala*, »Franjevački vjesnik«, br. 45, god. 1935, str. 126—131.
17 J. Matković: *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1896, str. 47.
18 Alexius Horányi: *Memoria Hungarorum et provincialium*, sv. III, Posonii,, 1777, str. 110—111.
19 Gregorius Csevapovich: *Catalogus . . .* , Budae, 1823, str. 299.
20 Emericus Pavich: *Ramus viridantis olivae . . .* , Budae, 1766, str. 70.
21 Krešimir Bunić: *Mihajlo Radnić, prvi bunjevačko-šokački pisac*, Subotica, 1945, str. 7.
22 Ondje, str. 8. — Usp. Steph. Katona: *Historia metropolitanae Colocensis ecelesiae*, sv. I, Colocae, 1800, str. 72.
23 J. Božitković: *Kritički ispit bosanskih provincijala . . .*, »Franjevački vjesnik«, br. 4—5, god. 1935, str. 126—131.
24 Ondje.
25 *Protiv volje cijelog samostana.* — Usp. Fermendžin: Chronicon, str. 47.
26 Pavić: *Ramus viridantis olivae . . .* , str. 231.

O radu Mihajla Radnića govore različiti autori i spominju da je 1678. g. izabran tajnikom redodržave, na kapitulu u Kreševu,[27] četiri godine kasnije, 10. srpnja 1781. izabran je u Fojnici za kustoda.[28] Na generalnom kapitulu u Toledu (1682) unatoč opiranja franjevaca iz Olova imenovao ga je general reda povjerenikom i pohoditeljem (komesarom i vizitatorom) bosanske franjevačke provincije.[29] Imenovanje je uslijedilo unatoč protivljenju svih redovnika, osim jednoga. Radnić je upravljao provincijom od 1685—1690.

Nekoliko podataka o smrti Mihajla Radnića nisu suglasni. Čini mi se da treba prihvatiti podatak iz bosanskog nekrologija na koga se oslanja i J. Božitković.[30] Prema njemu, Mihajlo Radnić je umro 26. listopada 1707. u Budimu.

Mihajlo Radnić je bio učen i pobožan redovnik ali prilično temperamentan. Tako čitamo da je za gvardijanata u Olovu »iščupao bradu fra Stjepanu Glumčiću...« a brada je »najljepši ures staraca u otomanskom carstvu«.[31]

O životu i radu Mihajla Radnića ima različitih podataka. Ivan Kujundžić spominje da nije bio dobar gospodar,[32] da je bio u venecijanskom zatvoru i spasio se odanle — brijanjem brade i tajnim bijegom.[33] Imao je neprilika s bečkim vlastima.[34]

Posebice valja istaći književni rad Mihajla Radnića. Čini se da mu opus iznosi pet knjiga koje svjedoče o njegovoj učenosti ali i o ljubavi prema narodu. Sačuvana su samo dva djela. To su: *Pogargjene izpraznosti od svieta u tri diela razdjegleno, sloxeno i izvadjeno u jezik slovinski bosanski iz s. Pisma*, Romae, 1683; *Razmiscglagna pribogomiona od gluibavi Boxye*, Rim, 1683.

Svoja djela Radnić piše »slovinsko bosanskim« jezikom kao i gotovo svi naši pisci onoga vremena. Jezik mu je dosta čist, no ponekad se susreće talijanska i mađarska riječ. Miješa ikavicu, a u pogledu pravopisa posebno mu je značajan predgovor knjizi *Razmišljanja pribogomiona* gdje upozorava da njemu nije moguće objasniti »kako se što piše latinskijem slovima, a izgovara u našem jeziku«, nego da će čitaoca to »većma viština štijući uvižbati«. Nespretno upotrebljava u pisanju slovo h i j, te ih često stavlja gdje i ne trebaju.

Mihajlo Radnić je pisao svoja djela onako kako su to činili i ostali hrvatski pisci onoga vremena. No uz brojne kovanice, složio bih se s I. Kujundžićem[35] da u djelima Radnićevim ima riječi koje su i danas sačuvane u govoru bačkih Hrvata:

čobanin — pastir	*listve* — ljestve
čudeso — čudo	*osvađen* — oklevetan
dalečina — daljina	*pričaga* — prečka
milošta — dar	*rovašen* — obilježen
mišnica — mišica	*uzica* — vrpca
horcanje ('orcanje) — buka	*uzengija* — stremen

27 Fermendžin: *Chronica*..., str. 51.
28 Ondje, str. 52.
29 Ondje, str. 53. — Usp. i J. Božitković: *Kritički ispit*..., str. 86.
30 J. Božitković: *Kritički ispit*..., »Franjevački vjesnik«, br. 4—5, 1935, str. 126. i dalje.
31 Ondje, str. 76.
32 Krešimir Bunić: *Mihajlo Radnić*..., str. 10.
33 J. Božitković: *Kritički ispit*..., str. 126. i dalje.
34 Ondje.
35 Krešimir Bunić: *Mihajlo Radnić*..., str. 11.

Jezik i pravopis Mihajla Radnića nisu još uvijek ispitani. U vrijeme kad nam se priznaje »varijanta« mjesto jezika poučno bi bilo i to ispitati.

Ovaj redovnik, koji je živio i djelovao na širokom području od Bosne i Budima, dijelio je sa svojim narodom i redovnicima težak život. Radnić veli: »U Bosni jadni redovnici i kršćani borave sa životom u ustima.«[36]
Ocjenjujući Radnićeva djela u pogledu sadržaja Ivan Kujundžić mu priznaje:

Radnićeva djela nisu prazna: on obiluje lijepim mislima, smjelim komparacijama, dobar je poznavalac sv. Pisma; u filozofiji je okretan...[37]

Dodao bih još o Radniću: njegov rad kao i uloga u borbama za oslobođenje i u seobi Hrvata u Bačku 1686. god. nisu dovoljno ispitani. No prema svemu što znamo i što nam je dostupno, Radnić je jedna od najznačajnijih pojava bunjevačko-šokačkih Hrvata na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Radnić uvijek pridaje uz svoje ime i »Bačanin«. A to nije dopušteno zaboraviti!

Koliko vrijedi Radnićev rad? Prerano je oblikovati potpunu tvrdnju (mnogo je toga ostalo neobrađeno), ali u sklopu hrvatske kulture i književnosti ima svoje mjesto. Za Radnića je Š. Ljubić tvrdio da mu jezik »sjaji čistoćom i pravilnosti govora«. Možda je sud prenaglašen, ali sigurno nije potkrijepljen.

Za nas je Radnić daroviti i vrijedni književnik koji je radom posvjedočio našu povezanost s ostalim hrvatskim krajevima. Šteta što ga nedovoljno poznajemo.

36 Iz pisma Mihajla Radnića papi Inocentu XI, Makarska, 4. svibnja 1684. — Usp. Dom. Mandić: *Hercegovački spomenici*..., str. 234. i dalje.
37 Krešimir Bunić: *Mihajlo Radnić*..., str. 12.

Na etničkoj periferiji često žive ljudi koji svojim radom i pregaranjem pridonose kvalitetu i kvantiteti narodne kulture. Želim upozoriti na priloge naših franjevaca koji su, daleko od matične zemlje, na širini bačkih oranica pridonosili svojevrsnim radom rješenju naših kulturnih i književnih pitanja.

Radi se o Lovri Bračuljeviću, Stjepanu Vilovu i Mirku Paviću, franjevcima Bosne Srebrne. Svojim radom zaslužuju sva trojica da ih se sjetimo i uvrstimo u graditelje hrvatske kulture i književnosti.

Naime, u okvirima povijesnih i društvenih zbivanja, negdje na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće objavljene su prve knjige hrvatskih bačkih pisaca, namijenjene potrebama crkve. Redovnicima su bile potrebne knjige u dušobrižničkom radu, a u ono vrijeme se oni — uglavnom — bave knjigom i znanošću. Bilježeći našu riječ, dijeleći patnje i sitne životne radosti svoga naroda, bili su franjevci: i duhovnici, i suborci bačkih Hrvata.

Sve što je, dakle, u prvom razdoblju naše književnosti u Bačkoj napisano — bilo je pod utjecajem crkve ali i narodnog pjesništva. To je vrijeme kada pisci nastoje pronaći prikladna pravopisna rješenja i žele da im riječ bude bliža i razumljivija narodu.

Rekli smo da upravo o tri predstavnika ovoga razdoblja želimo govoriti u okvirima podataka i dostupnosti izvora za proučavanje njihova života i rada.

Posebno nas ovdje zanima sve ono što su ovi pisci — Bračuljević, Vilov i Pavić — pridonijeli u rješavanju pravopisnih i jezičnih pitanja.

I

U proučavanju hrvatske ortografije i jezika općenito još uvijek nemamo djelo, u kome bismo mogli naći povijest našega jezika i prikaze svih onih, koji su u prošlosti pridonijeli usavršavanju našega pravopisa i književnog jezika. Jedno od značajnih, a manje poznatih imena u tom radu je LOVRO BRAČULJEVIĆ.

Sve što je o njemu do sada zabilježeno u našoj literaturi je oskudno. Sva skromna i pomalo stidljiva mišljenja o Bračuljeviću mogu se svesti na dva.

Prvo je formulirala JELICA GOLIĆ u svome informativnom članku o počecima bunjevačke književnosti, gdje doslovce između ostaloga veli:

Narodni jezik uveo je u bunjevačku knjigu profesor filozofije i teologije Lovro Bračuljević (1685—1737), izdavši u Budimu godine 1730. prvo djelo napisano fonetskim pravopisom pod naslovom »Uzao serafinske (nascki) goruchie gliubavi«... Ovo prvo bunjevačko djelo pisano fonetskim pravopisom objelodanio je Lovro Bračuljević 100 godina prije kulturno-nacionalnog pokreta Vuka Karadžića.[1]

Drugo mišljenje je napisano svega par godina ranije u jednom enciklopedijskom izdanju. Veoma je kratko:

Bračuljević fra Lovro, 1685—1737. Napisao je nabožno djelo »Uzao serafinske ljubavi«. On je prvi postavio načelo: »Piši kako govoriš«. Zalagao se za latinicu protiv tada još uobičajene bosančice, kojom su se u Bačkoj služili bosanski franjevci.[2]

Već ova dva mišljenja upućuju, da Bračuljevića treba upoznati. Zato ćemo pokušati iznijeti podatke o životu i radu ovoga pisca, a zatim ćemo na temelju njegovih misli analizirati tekst, odnosno povući zaključke. Kako nijedan pisac ne djeluje izolirano, nego uvijek u sklopu vremena i prilika, sigurno je i Bračuljević bio ne samo dijete svoga doba nego je svojim pravopisnim idejama djelovao na svoje suvremenike i na druge pisce, o čemu će nas uvjeriti usporedba sa Stj. Vilovim i A. M. Reljkovićem. Na kraju ove radnje povući ćemo zaključke, koji se nameću.

II

U prilično kratkom nizu bunjevačko-šokačkih pisaca, koji su pisali hrvatskim jezikom, na drugom mjestu, iza Mihajla Radnića, valja spomenuti Lovru Bračuljevića. Premda mu je zemljak Stjepan Vilov odmah poslije smrti napisao životopis,[3] ipak se o Lovri Bračuljeviću znade vrlo malo, jer se taj životopis izgleda dosta rano izgubio.

Pokušat ćemo na temelju podataka, kojima raspolažemo, unijeti nešto više svjetlosti o njegovu životu i radu. U tome će nas pomoći u prvom redu građa koju je o Bračuljeviću sakupio Ivan Kujundžić, a također i vlastita nastojanja da što pouzdanije ispitamo rad ovoga našeg jezikoslovca.

Bračuljević je rođen u Budimu, pa ga kroničari spominju pod imenom Laurentius a Buda ili Lovro Budimski.[4] Kao godina

---

1 J. Golić, *Počeci bunjevačke književnosti*, Republika, XII/1956, br. 5, Zagreb 1956, str. 28.
2 *Hrvatska enciklopedija*, II, Zagreb 1942, str. 212. i sl.
3 I. Kujundžić, *Fra Stjepan Vilov, bunjevački jezikoslovac*, Klasje naših ravni, V, br. 1, str. 12—17.
4 J. Jelenić, *Necrologium Bosnae Argentinae*, Sarajevo 1917, str. 7.

njegova rođenja uzima se g. 1685.[5] O Lovrinoj mladosti znamo malo. Nije poznato kada je stupio u franjevački red, niti gdje je svršio škole. Smijemo, međutim, nagađati da je to bilo u nekom talijanskom gradu, sudeći po tome što je dobro poznavao talijanski jezik. Dodajmo da je to konac 17. i početak 18. stoljeća kada je bio običaj da se franjevački pitomci provincije Bosne Srebrne uslijed teških društveno-političkih prilika šalju na nauke u Italiju.

Kada je (1. rujna 1722. god.) Sveti zbor za proširenje vjere proglasio budimsko franjevačko bogoslovno učilište za »Studium generale I. classis« sa svim pravima i povlasticama, koje uživaju druga takva učilišta,[6] prvi lektori koji su predavali na njemu bili su Petar Karapandžić iz Mostara, Lovro iz Budima i Šimun Mecić, koji je prije bio generalni lektor u Dubrovniku.[7] Na toj je dužnosti Lovro Bračuljević ostao deset godina odgajajući franjevački podmladak. Zadnji put je bio imenovan generalnim lektorom u Budimu (skupa s fra Jeronimom iz Rame, Stjepanom Vilovim i Petrom Karapandžićem) na redovničkoj skupštini Bosne Srebreničke, održanoj 25. kolovoza 1732. godine u Brodu.[8] Ondje je radi svojih zasluga oko odgoja mladeži postao i lektor jubilat.[9] Redovnici su Bračuljevića cijenili, te ga g. 1735. nalazimo među vijećnicima provincije.[10]

Iste godine kad je Lovro Bračuljević postao vijećnikom, uspostavila se i stanovita zategnutost u odnosima između franjevačke provincije Bosne Srebrene i kalačkog nadbiskupa Gabrijela Patačića (1733—1745), koji je u početku svoga upravljanja pokazao sklonost prema franjevcima. Patačić je odmah, čim je sjeo na stolicu kalačkih nadbiskupa, osnovao sjemenište za uzgoj klera, pomoću koga bi obnovio svoju nadbiskupiju. I kako je dobivao nov svećenički podmladak, tako je nastojao istisnuti franjevce sa župa i vratiti ih samostanskome životu. Franjevce je to teško pogodilo jer su oni te župe vodili i za vrijeme teškoga turskog gospodstva.[11] Neki drže da je upravo zbog toga propustio provincijal Bosne Srebrene Luka Karagić, kad je bio u Baji, uobičajeno poklonstvo kalačkom nadbiskupu kojega je taj propust uvrijedio.[12] Franjevački kroničar Fermendžin veli da je nakon toga slijedilo oduzimanje župa od franjevaca.[13] Međutim, mađarski povjesničar Katona misli da se konkretno radilo samo o oduzimanju filijala u Gari, Kaćmaru i Baškutu, kojima se upravljalo iz »ilirske župe« u Baji, koju su opet vodili franjevci, te o stvaranju novih župa u tim mjestima.[14]

5 Š. Ljubić, *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske*, II, Rijeka 1869, str. 492; J. Matković, *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Sarajevo 1896, str. 19—20; A. Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat . . .*, I, Beč 1775, str. 344—345.

6 J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar 1927, str. 17.

7 J. Božitković, *Kritički ispit popisa vikara i provincijala*, u Franjevačkom vjesniku, XLII/1935, str. 183.

10 E. Fermendžin, *Chromicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, Starine JAZU, knj. 22, Zagreb 1890, str. 66.

9 M. Pavić, *Ramus viridantis olivae . . .*, Budae 1766, str. 58.

8 J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada . . .*, str. 25.

11 S. Katona, *Historia metropolitanae ecclesiae Colocensis*, II, Colocae 1800, str. 223.

12 E. Fermendžin, n. dj., str. 66.

13 Ondje.

14 S. Katona, n. dj., str. 223.

U toj, dakle, stvari bili su poslani nadbiskupu vijećnici Bračuljević i Vilov da ga upozore neka odustane od svoga nauma, jer će inače doći u sukob s njihovom provincijom.[15] Njihovo upozorenje nije donijelo pozitivnih rezultata. Tada je vijeće Bosne Srebrene sabrano u Našicama god. 1736. poslalo Bračuljevića u Beč da obrani prava provincije i da ishodi dopuštenje kako bi se u Pakši mogla podići kapelica. U Beču, međutim, nije mogao ništa postići, pače izazvao je ogorčenje, a pokrovitelja nije našao nigdje.[16]

Kao generalni povjerenik pohodio je franjevačku redodržavu u Bugarskoj.[17] Umro je u Budimu 21. studenoga 1737. godine.[18] Njegov ga je mlađi redovnički brat Mirko Pavić, također rodom iz Budima, ovjekovječio u svome djelu *Ramus viridantis olivae. . .* između ostalog i ovim riječima: »Smio bih o njemu reći, da u tom samostanu od osnutka njegova nije umro nitko, tko bi toliko poticao duše na krepostan život kao Lovro.«[19]

I sav je književni rad Lovrin bio usmjeren u tom pravcu: potaknuti ljude na krepostan život. Ne treba tražiti nikakav drugi smisao njegova rada. Njegova nam djela svjedoče o tome. Prvo i najstarije njegovo djelo nosi naslov (transkribirano): *Dobar put* putovanja krstjanskog u raj vičnjega uživanja to jest vladališta za pravo, i korisno služiti Bogu, u davnašnjemu glasnomu poglavitomu Bratinstvu konopnog pojasa Frančeškanskoga, davno uzdignutomu u manastiru svetoga oca Frančeška, male braće redovničkog obsluženja Provincije srebrno Bosanske, u Budimskome gornjemu varošu i u mlogima drugim misti iste provincije i boljma uređenomu godine Isukrstove 1730. Budimskog uzeća iliti oslobođenja od turskog dušmanstva četrdeset i četvrte. Tlačeno u Budimu po Ivanu Đurđu Nottenstein stampaturu.[20]

Sam naslov, nimalo čudan i neobičan za ono vrijeme, dosta govori o sadržaju knjige, koja je razdijeljena na osam poglavlja s predgovorom, jednom molitvom prigodom stupanja u Bratinstvo i pogovorom. Iz toga se pogovora vidi da je u isto vrijeme u tisku i druga, veća, Bračuljevićeva knjiga, koja radi o istom predmetu. To je njegov (transkribirano): *Uzao serafinske, naški goruće ljubavi*, tri put svezan, to jest kratko, ali temeljito popisanje početka, ukorenjenja, i raširenja davnašnjeg poglavitog, iliti Arhi-Bratinstva konopnog pojasa Patrijarke svetoga Oca, Frančeška, uzdignutog odavna u Carkvi i manastiru male Braće redovničkog obsluženja sinova istog Patrijarke, Provincije srebrno Bosanske, u Kraljevskomu, i slobodnomu Gradu Budimu, poglavitomu Madžarske zemlje. U tri dijla razdiljeno od kojih parvi meće prid oči, koren, početak, raširenje, otajstva, i dužnosti potribitog obsluženja, Bratinstva. Drugi tomači oproštenja, i daje mloge lipe, i potribite nauke zdravom karstjanskom virovanju, ufanju, i bogoljubnom dilovanju kriposti. Treći pripisuje

15 E. Fermendžin, n. dj., str. 66.

16 Ondje.

17 A. Horányi, n. dj., str. 344—345.

18 U knjizi *Schemantismus almae provinciae s. Ioannis á Capistrano . . .*, ad annum 1887, na str. 5. Appendixa navodi se kao dan Lovrine smrti 21. studeni 1733. Međutim, Horányi, Kukuljević, Matković, Ljubić i drugi tvrde da je Bračuljević umro 1738. Mi smo skloni primiti mišljenje Šafarika, Batinića, Pavića i Jelenića da je Lovro umro 21. studenog 1737.

19 M. Pavić, n. dj., str. 58.

20 Format 12, str. 69 + 1.

zakon vladanju, posebitom, i općenom, Bratinstva, i broj oproštenja, koja se s obsluženjem istoga dobivaju. Sve pripravljeno, složeno, i pod tlač dato, s trudom i s perom o. F. Lovre Bračuljevića zavitnika spomenutog gori Reda, i Provincije, štioca poglavitog svetoga Bogoslovstva, u škuli, i manastiru svetog Oca Frančeška, istog Reda i Provincije, u imenovanom gradu, godine Isukarstove 1730. Pripijsano i prikazano na poštenje, falu i diku istog uzvišenog i po svem svitu slavno-glasnog Bratinstva osobito skupljenih, sjedinjenih, i svezanih s pojasom istoga, pod vladanju i upravljanjem Provincije srebrno Bosanske, s kojiziju je troškom tlačeno. S dopuštenjem starješinah. U Budimu, po Ivanu Đurđu Nottenstein, stampaturu.[21]

Kako je djelo prije tiskanja bilo poslano na ocjenu Stjepanu Vilovu, koji je tada bio generalni lektor bogoslovlja, izrazio se ovaj o njemu najpohvalnije.[22] Isto je učinio i drugi cenzor Petar Karapandžić iz Mostara.

Bračuljevićev je *Uzao* doista bogata riznica znanja. U njemu je moralke, dogmatike, crkvenog prava i crkvene povijesti. No osobitu vrijednost ima to djelo zbog jedne rasprave o pravopisu, a koja je u njemu otisnuta pod naslovom *Opomena za pravo, dobro, i lako štiti ove knjige.*[23] Pisac tu iznosi svoja načela o pravopisu i veli da je »lipše i pofaljenije pisati onako, kako se govori, jer štogod je od više, nije faljeno, veće kuđeno: Superflua sunt vitanda. Zato ja u ovim knjigama pišem onako, kako govorimo i izgovaramo naški riči: jer kako se mogu izgovarati, onako se mogu i u knjigah štiti.«[24]

Bračuljević piše latinicom i ikavicom, ali i sam priznaje da su mu »vlastita slova bosanska ili sarbska«, tj. bosančica ili pismo koje se u Bosni pod utjecajem katoličkih duhovnika razvilo iz ćirilice, te su se njime služili već od samog početka samo katolici i bogumili.[25]

Da li je Bračuljević izdao još koje djelo? Teško je tvrditi, jer trećega djela ne spominje nijedan bibliograf osim Szinnyeia.[26] No Bračuljević je i s ova dva spomenuta djela mnogo dao.

Podaci iz Bračuljevićeva života upućuju na neke činjenice koje traže dopunu.

Prije svega, Lovro Bračuljević je svojim rođenjem i djelovanjem pripadao podunavskim Hrvatima, odnosno onoj rijetkoj skupini učenih ljudi svoga vremena koja u radu nije poznavala samo granice svoga zavičaja, svoje uže domaje, nego je pregalačkim nastojanjima ostavila baštinu kojom se ponosi čitav narod.

Konačno: svi podaci ovdje izneseni svjedoče da je Lovro Bračuljević bio bunjevački Hrvat; da je kao redovnik djelovao

Format 8, str. XXVIII + 578 + 15.

22 L. Bračuljević, *Uzao serafinske (naški) goruće ljubavi, tri put vezan,* Budim 1730, str. XVI.

23 L. Bračuljević, n. dj., str. VII—XII.

24 Ondje, str. XI, XII.

25 M. Tentor, *Bosančica,* u Povijesti hrv. zemalja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1942, str. 825—829; B. Zelić-Bučan, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji,* prilog 3. svesku Izdanja historijskog arhiva Split, Split 1961, str. 7. i sl.

26 Szinnyei u svome djelu *Magyar irók élete és munkai,* I, Budapest 1891, stup. 1314. tvrdi da je Bračuljević osim Uzla izdao u Budimu 1747. još dva manja djela vjerskog sadržaja i da se ona čuvaju u knjižnici nar. muzeja u Budimpešti. Kako je međutim Bračuljević umro već 1737. ostaje jedina mogućnost da su ta djela tiskana nakon Lovrine smrti. Taj podatak nismo provjerili pa ga primamo s rezervom.

na širokom području svoje redodržave i da se je kao rijetko učen čovjek bavio knjigom i naukom i nastojao da njegova napisana riječ bude što bliža čitatelju.

III

Prije svega valja imati na pameti da se »tek u 18. vijeku javlja u bunjevačkoj književnosti prva generacija pisaca, koja je dala vrijednija djela. Na formiranje bunjevačke književnosti djelovalo je više komponenata, međutim, najsnažniji utjecaj izvršila je crkvena književnost i narodno pjesništvo. Knjige su pisane i latinskim i govornim jezikom (odnosno ikavštinom), koji obiluje mnogim karakterističnim lokalnim izrazima i uzrečicama, a protkan je turcizmom, madžarizmom i germanizmom«.[27]

Ovo vrijedi u načelu, ako se želi raspravljati o sadržaju književnosti o kojoj je riječ. Pa i u analizi sadržaja Bračuljevićevih djela.

Ali ovdje nas zanimaju pravopisna pravila koja je ovaj pisac nastojao primijeniti u svom književnom radu, kako bi mu djela bila što razumljivija i dostupnija čitalačkoj publici.

Svi napisi o Bračuljeviću ističu s općeg kulturnohistorijskog gledišta upravo njegov rad na pravopisu. Ali ne treba očekivati zamašno djelo u tom smislu. Rijetki sačuvani primjerci Bračuljevićevih knjiga upućuju nas, da u cijelosti iznesemo — bez prilagodbe današnjoj ortografiji — njegove *Opomene za pravo, dobro i lako štiti.*

Taj tekst pružit će nam neposrednu građu za zaključke o Bračuljevićevim nastojanjima, da štivo svojih djela učini čitljivim.

OPOMENA
ZA PRAVO, DOBRO I LAKO SCTITI OVE KGNIGHE

Kako se jeziczi megiu sobom u ricsi, i u imeni stvarih ne udaraju, takose malo koi, s' drughim, u glassu izgovaragnia vlastiti imenah, i ricsih, slaxe: imajuchi niki krupno, niki tanko, niki osctro, niki slatko, niki tescko, niki lako, ili sassvim, ili mloghi ricsih izgovaragnie: Zato, ne imajuchi vlastiti slovah, svaki drugacsie slaxe u svoi jezik latinska slova, za ucsiniti glass vlastitogh izgovaragnia.

Buduchi dakle dase u nascem jeziku, ovo slovo S, u nikim ricsima izgovara po naravi svojoi, tojest tanko, kako u ovim. sladak, suh, sam: a u nikim krupno, kako u ovim, suma, serbet, saran. Takogier i ovo drugo slovo G, nigdase izgovara krupno, kako u ovoj ticsi, Angieo: a nigda tanko, kako u ovim, mloghe, raghe. Po isti nacsin ova slova L N nigdase izgovaraju po naravi svojoi, tojest tanko, kako u ovi mricsma, lin, lagan, lud, ne manie, nechiu: a nigda debelo, i slatko, kako u ovim, ljudi, liubav, njegov, njezin. Takogier ovo slovo C nigdase izgovara tanko, kako u ovoi ricsi car, novac, novcar: a nigda krupno stisnuto, kako u ovim, covik, coban, cirak: a nigda debelo osctro, i kao zvecsechi, kako u ovim, macar, ancar, sincir: a nigda krupno slatko, i kao razliveno, kako u ovim, ducian,

27 J. Golić, n. dj., str. 28.

moguc, beciar. Josc visce: slova glassovita, tojest A E I O U nigdase, u istom latinskomu jeziku izgovaraju kratko, i barzo: kako u ovim ricsima, Adam, evo, igi, odkud, uzmi: a nigdase protexu, kako u ovim, Ana, Eva, Ivo, Bogh, udo.

Zato za dighnuti smetgniu u scitvegniu, vaglia, kako u izgovaragniu, tako i u pijssmu razlucsitihi. Scto razliczi, razlicsito csine. Macxari tako, a drughi drugacsie. Od nasci, u ovi strana, mloghi slide macxare. Ali ne moxemo u tomu pravie, i pofaglienie ucsiniti, nego slaxuchi latinska slova, za nascko izgovaragnie, onako, kakosu nasca vlastita slova, tojest Bossanska ,iliti sarbska za to sloxena: Buduchi da svaki narod, koi ima vlastita slova (koliko ja znam) kadse s' tugi slovi sluxi u svoi jezik, slidi nacsin od pijsagnia s vlastitima slovi, kako imamo blizu priliku, tojest od Nimaczah.

Buduchi dakle da u nasckomu pijssmu, tojest kad piscemo s nascima vlastitim slovih za izrechi krupno ovo slovo S mechiese sc' gnime ovo slovo C. I premda je u nasci slovi bascka tanko, bascka debelo S nisctamagnie debelo S ima priliku od S i od polak C, s' traga: ovoboje tanko nascko S c, a ovo debelo a ovo C. Alise neima mechiati C pria gniega, vech odma posli: kadbose pria metne, i sc' gnimse slaxe, onda scini debelo C kakochiemo sad rechi. A za izrechi debelo i slatko ova slova L N mechiese sc' gnima ovo slovo G kojese u nasckom pissmu zove gerv, ali ne posli, vech udigl pria gni. I kadse slaxu s' slovom A ili s' slovom E ili s' slovom O ili s' slovom U, prid sobom: tojest posli sebe; vaglia vazda megiu gni metnuti slovo I. Jer tako lipsce, i pristalie izlazi gniovo slatko, i kao razliveno izusschiegnie; i razlucsujuse od svojega izgovaragnia, u drughim nikim ricsma; u koima premdaje pria gni slovo G i sc' gnimase slaxe; niscta nemagnie ne izgovarajuse slatko, vechie tanko, kako u ovim ricsma; gluh, glava, gladan, gnoi, tojest trulost; a dogodse moxe vaglia tako slova u slagagninu, za izgovaragnie ricsih, uregivati, da jedno drugo ne smeta; nittise isto smeta u glassu, koi ima csiniti u jednoi ricsi, od glassa, koi csini u drugoi ricsi; toboje zanat, koise u uregiegniu svaki drughi stvari bolixi i fahli; navlastito kad neima tomu posebitogh vlastitogh halata, vechiese s' maistoriom mudre pameti csini. Odkud moguchi josc u izgovaragniu debelu, i tanku slova S, po recseni nacsin, bitti smetgnia; kako i u izgovaragniu debelu, i tanku slovah L N, zarad C, koje daje slovu S debeo glass, i zasad I, koje daje slovom L N debeo sladak. Kako kadse slovo C slaxe s' slovom kojeje prid sobom, a ne kojeje za sobom, na priliku u ovoi ricsi, dopusschiegnie, tisschiegnie. I kad slovo I ulazi u rics, ne za glassamo, vechie i za zlamegnie naravno ricsi; a za gnim ne slidi ni A, ni E, ni O, ni U, na priliku u ovim ricsmah: digni, ggnizdo, diglisu. Zato vaglia daglie od toga znati, da kadse slovo C slaxe s' slovom, kojeje prid gnim, a ne kojeje za gnim; buduchi za gnim slovo S, i izgovarajuchise; vagliaga metnut dvostruko, kako u ovoi ricsi, dopusschiegnie. Akolise slovo S, koje je za gnim, izgovara debelo, vaglia metnuti prid gnim dva C jedno kojechiese sloxiti, sc' gnime, a drugo, kojechiese sloxiti s' slovom, kojeje prid sobom, kako na priliku u ovoi ricsi: tisschiegnie. A kad za slovom I ne slidi ni A, ni E, ni O, ni U; a rics s' zlamenovagniem svoim nossi, dase slovo L, ili N, koje je udigl prid gnim; tojest pria gniega, i slovo G, kojeje prid ovim, obadva izreknu csisto, i tanko; onda vaglia megiu tlovom G i slovom L ili N, metnuti ovo slovo H: kako na priliku u ovoi ricsi: dighni, prighni, saghni. I kadgod rics nossi dase slovo G izrekne tanko, navlastito kad za gnim udigl slidi slovo E, ili I vazda vaglia megiu gni metnuti slovo H: kako u ovim ricsma: mloghe, raghe; kadbo za gnim slidi A ili O, ili U, lakose brez drugoga megiu gnima slova tanko slaxe, i izgovara; kako na priliku, svetoga, mlogo, slugu. Zato kadse s' ovima slovi A, O, U, udigl slaxe, i izgovara krupno, vaglia vazda, megiu gni metnuti ovo slovo I; kako na priliku, lagia, dogio, tugin. A kadse slovo G u ricsi na kraju s' traga izgovara tanko, vazda vaglia za gnim metnuti slovo h; kako na priliku u ovim ricsma Bogh, slogh, za razluesegnie od izgovaragnia svoga u

drughim nikim ricsma, u koimase i na tragu izgovara krupno; kako na priliku u ovoi ricsi tisschiegnie. A kad za slovom I neslidi ni jedno recsenih gori slovah, a i slovo L i N, kojeje udigl za gnim, tojest pria gniega, izgovara se krupno slatko; i G, kojeje za ovim izgovarase tanko; onda vaglia prid L, ili N metnuti dva G, jedno, kojechiese izrechi tanko, a drugo kojechie dati slovu L ili N debeo sladak glas, ilmu metnuo megiu dva G slovo h, ili nemetnuo; kako na priliku, ghgnilo, ghgnizdo, ili ggnilo, ggnizdo. Pak da i neimamo ovakomu slagagniu latinskih slova u nasc jezik, priliku od slagagnia nascih vlastiti slova, joscbi bilo pristalie, i razloxitie ovakoih slagati; zascto nascse jezik s' glassom izgovaragnia vlastiti ricsih naivechie udara s' Talianskim jezikom; onibo kao i mi u nikim ricsma recsena slova izgovaraju tanko, a u nikim krupno, i debelo slatko. A onihi za tako razliko izgovaragnie slaxu kako gori rekko. Nitt se mogu u tomu pogarditi kako malo znani, jer oni od toga imadu glasne sckule, i u gnima varlo razumne mesctre, koi s' velikim, i mloghim proczigniegniem, csisteh, i zavarscuju gniov jezik.

Za razliko slagagnie slova C, po razlikom istoga izgovaragniu kakosam gori rekao, neima prilike u slagagniu nasckih slova, jer u nascki slovi, basckaje slovo tanko C, kogasam gori priliku metnuo; bascka debelo stisnuto, koga je ova prilika v; bascks krupno krupno slatko. A Talianczi, s' koimase u glasu izgovaragnia ricsih, udaramo, samo C, krupno stisnuto izgovaraju, darxemo damuje to naravni glass: a gdise tanko izgovara, mechiu dva zz; a gdi krupno slatko, mechiuh k' gniemu ovo slovo h. Csetvarto istogh izgovaragnie, u vlastite ricsi gniova jezika nigdi ne ulazi, premda Franszuzi G osctro izgovaraju; kako i Dubrovcsani, kad govore Talianski.

Menise ovi nacsin za razliko slagagnie latinskoga C, nasckom govoregniu, po razlikom istoga recsenome izgovaragniu naiprilicsnii vidi. Tojest, kadse izgovara tanko, primetnuti k' gniemu slovo Z, jer mechiatiga sama za tanko izgovaragnie, kako niki csine, nemože biti brez smetgnie u nasckom govoregniu; jer po obicsaju latinskoga jezika csestobise svaki zatarkao izrechiga kao K, takobose izgovara u latinski, kadgodje za gnim, ili prid gnim A, ili O, ili U; scto u nasckomu nemoxe vazda biti, jer mloghe ricsi nosse, dase i megiu ovima slovih, toliko prie, koliko posli gniega stojechi, izrekne tanko, kako Otacz, Otczu, Otcza. Kadse izgovara debelo stisnuto, primetnuti k' gniemu s' prida slovo S, kako u ovoi ricsi csovik. Kad krupno osctro i kao zvecsechi, primetnuti k' gniemu, takogier s' prida, slovo X, kako u ovoi ricsi macxar. Kadse izgovara debelo slatko, primetnuti k' gniemu, takogier s' prida, slovo H, kako u ovoi ricsi srichia.

Ovako dakle vaglia slagati latinska slova u nasc jezik, navlastito gdi imamo priliku od slagagnia nascki slovah: da ne uzimamo na sebe cziganskų pogrdu, koi, i imajuchi s' csim kod svoje kuchie xiviti, nisctanemagnie igiuch te prosse po tugi vrati. A pak takose sluxe s' latinski slovih, danascgni dan, u svoi jezik, poglavitii i mudrii narodi svita, kako Ninczi, za izgovaragnie krupno slova S (u gnibo neima izgovaragnia debela slatka slovah L, N, ni krupna stisnuta, ili krupna osctra, ili krupna slatka, slova C, ni krupna G), Talianczi, i Scpagniuli. I takosuse sluxili nasci stari, kakosse vidi u kgniga, kojesu na sctampu dali, navlastito u pogargiegniu svita O. M. P. fra Mihe Radnichia. I takosu sloxena u ovi kgniga, da za priliku debelogh S, ne piscese suma, serbet, saran, vechie scuma, scerbet, scaran. A za priliku tankogh G ne piscese, mloge, rage, vechie mloghe, raghe. A za priliku izgovaragnia krupna slatka slova L N ne piscese, niegov, niezin, liudi, liubav, vechie gniegov, gniezin, gliudi, gliubav. A za izgovaragnie tanko slova C, ne piscese car, novac, novca, vechie czar, novacz, novcza. Niti za izgovaragnie krupno stisnuto istoga, covik, coban, cirak, vechie csovik, csoban, csirak. Niti za krupno osctro, macar, ancar, sincir, vechie macxar, ancxar, sincxir. Niti za krupno slatko, ducian, mogiuch, beciar, vechie duchian, moguch, bechiar.

Zlamegnia od protezagnia, i hitra iliti kratka izgovaragnia slovah latinski jezik ima svakomu vlastito; tojest drugo dugomu, a drugo krat-

komu, premdahi obiscainim nacsinom ne michie u sctampu, svarhu takih slovah, izvan oni knigah gdi to ucsi, i gdi daje imena stvarih. Ali neucsechise to ossobito u nascem jeziku, vagliahi obicsainim nacsinom mschiati svarhu slova. A da nie mlogo scaragnia u pissmu, mechiese samo jednogh izgovaragnia zlamegnie; ili drugogh, ili kratkogh, moguchise po tome za dosta znati, kako vaglia svako izgovarati; zascto slidi, da svarhu kojeghgod slova nie takogh zlamegnia, na priliku dugogh izgovaragnia, kratkose, iliti hitro izgovara. Ja u ovi kgniga mechiem zlamegnie dugogh izgovaragnia, kako csine i Talianczi, kojeje ovo Svarhukogsegod dakle slova u ovi kgniga nagie ovo zlamegnie, onose dugo izgovara, tojest protexe, akobi i nebilo ovako okrenuto, vechie drugacsie, na priliku ovako ', ili ovako ' tojest, ilmu bilo uprav metnuto, ili naghnuto na livu, ili na dessnu stranu. Koje zlamegnie vaglia varlo paziti, jer u mloghim ricsma, nedavsci kojemgod slovu vlastito kolikoistvo, drugo zlamegnie, nego imade, tojest nego nossi govoregnie, kako u ovim ricsma, kad, dugh; koje, akose proteghne, u parvoi A, a u drughoi U, parva zlamenuje m riscav dim, a druga duxnu stvar. Akolise hitro, i kratko izreknu, parva zlamenuje vrime, na priliku rekavsci, kadje to i to bilo, a durga zlamenuje dugacsku stvar; na priliku rekavsci, dugh csovik tojest dugacsak. Mloghi, za zlamegnie dugogh izgovaragnia mechiu u dva put isto slovo, na priliku kaad, duugh: ali i to chini smrtgniu razumu, jerse i tako moxe kratko izrechi, izrekavsci csisto dva put isto slovo; ili odvechie dugo. Pakje to mloghim mudrim marsko, marzechi mloghi zato na Franczuzki jezik, koi po tri po csetiri slova mechie, za izrechi jedno.

Naiposli imasse znati, da u latinski jepik, od sami neglassoviti slovah, kakasu sva, ossim ovih pet A E I O U, nigda ne biva glassovita rics, tojest s' zlamenovagniem kojegod istinite stvari, niti zato ima u gniemu i jedna taka rics, nitti u govoregniu razumnom dolazi. Ali nie tako u drughi jeziczi, ni u istom nascemu bivsci u gniemu dosta ricsi, koje (premda niki obicsaju, piscuchi u gni kojegod glassovito slovo) izgovarajuse s' samima neglassoviti slovi, kako na priliku ove ricsi: Grk, Krst, i mloghe drughe, koje niki ovako piscu Gark, kerst: Alie lipsce, i pofahglienie, pissati onako, kakose govori, jer sctogodje od visce, nije fahglieno, vechie kugieno: Superflua sunt vitanda. Zato ja u ovim kgnigam piscem onako, kako govorimo i izgovaramo nascke ricsi: jer kakose moguh izgovarati, onako se moguh i u kgnigah sctiti.

Iz *Opomena* Bračuljevićevih nije teško odmah izlučiti najkrupnija pitanja koja su ga mučila. Pisac nailazi na poteškoće u pisanju glasova: č, ć, š, ž, dž, đ, lj, nj, g. Ali najbolje je poći redom, kojim je sam autor *Opomena* nizao svoje misli.

Bračuljević najprije ističe razliku među jezicima, ali ulazeći neposrednije u pitanje pravopisa kod nas, on ističe da se kod nas riječi razlikuju u izgovoru: »imajući niki krupno, niki tanko, niki oštro, niki slatko, niki teško, niki lako, ili sasvim ili mlogi ričih izgovaranje«.

Već u rečenicama koje slijede Bračuljević ilustrira primjerima šta podrazumijeva pod »krupnim, tankim, oštrim, slatkim, teškim ili lakim« izgovaranjem. Ne mijenjajući stilizaciju, ali prilagođujući ortografiju, navodimo doslovce Bračuljevićeve rečenice:

Budući dakle da se u našem jeziku ovo slovo S u nikim ričima izgovara po naravi svojoj, to jest tanko, kako u ovim: sladak, suh, sam, a u nikim krupno, kako u ovim: šuma, šerbet, šaran. A dalje veli: *Po isti način ova slova L, N nigda se izgovaraju po svojoj naravi, to jest tanko, kako u ovim ričma: lin, lagan, lud, neimanje, neću, a nigda debelo i slatko, kako u ovim: ljudi, ljubav, njegov, njezin.*

Ova nas dva ulomka već upućuju da Bračuljevićevu terminologiju možemo odmah razumjeti. Kad naime govori o tome da se glasovi S, L, N, C i dr. izgovaraju »po naravi svojoj« misli na glasove sibilante (s, z, c), odnosno na likvide (l, n) i velare (k, g, h).

Svi drugi izrazi: krupno, debelo, slatko, teško i lako zapravo označavaju glasove koje imenujemo palatalima (prednjonepčani glasovi). Ali Bračuljević je s obzirom na poteškoće koje je u pismu želio riješiti istaknuo: »Još više: slova glasovita, to jest A, E, I, O, U nigda se u istom latinskom jeziku izgovaraju kratko i brzo, kako u ovim ričma: Adam, Eva, Ive, Bog, udo.«

Isticući ovako samoglasnike Bračuljević će u svojim uputama za čitanje i pisanje naglašavati značenje vokala za susjedne samoglasnike. Dodajmo da Lovro nije poznavao glasa j, pa će njegove primjedbe o samoglasnicima biti još značajnije.

Nakon tih svojih načelnih primjedaba Bračuljević ističe da želi ukloniti smetnje koje se javljaju u pismu i čitanju kod nas. Zna Bračuljević da se mnogi naši pisci ugledaju u pogledu ortografije u mađarske pisce. Ali on se ne protivi takvim ugledanjima, nego ističe potrebu usklađivanja našega jezika i naših potreba s postojećim pismima, odnosno latinskih slova i bosančice. Doslovce kaže:

Ali ne možemo u tom pravije i pohvaljenije učiniti, nego slažući latinska slova za naško izgovaranje onako, kako su naša vlastita slova, to jest bosanska iliti srpska za to složena, budući da svaki narod, koji ima vlastita slova (koliko ja znam) kad se s tuđi slovi služi u svoj jezik, slidi način od pisanja s vlastitima slovi, kako imamo blizu priliku, to jest od Nimacah.

Bračuljević, dakle, nenametljivo, diskretno ističe potrebu usklađivanja latinskog pisma s našim. Pripadnik franjevačke provincije bosansko srebreničke Bračuljević pozna bosančicu, voli je i vidi, osjeća, da je kod stvaranja toga pisma posebna pažnja poklonjena našem jeziku, potrebama našeg govora. A upravo tu crtu Bračuljevićevu, tu odliku njegovu, tu ljubav prema našoj pismenosti i tradiciji treba zabilježiti. Ona je simpatična, draga.

U pogledu pravila pisanja Bračuljević je predložio i održao se slijedećih:

cs — č	gl — lj	ss — s	gh — g	x — ž
ch — ć	gn — nj	sc — š	gi — đ	cx — dž

Primjeri: rics, csetvarti, obicsaj;
vechie, moguchie, tiscchiegnie;
vaglia, daglie;
smetgnia, zlamenovagnie;
dopusshiegnie, gnim, glass;
zascto, nascih, josc, visce;
slogh, Bogh, ghgnizdo, ghgnilo;
megin, uregivati, tugin;
sinxir, moxe, sloxen;
macxar, ancxar . . .

Ovakva pravopisna rješenja upućuju na zaključak da je Bračuljević poznavao talijanski, njemački, španjolski i mađarski jezik, a također i francuski. Uostalom, on ih izričito i spominje u svojim *Opomenama.* Čini nam se da je u svojoj obrazovanosti i dalekovidosti, širokom gledanju i plemenitim nastojanjima, Bračuljević u usklađivanju naših pravopisnih, ortografskih potreba htio nas povezati s ostalim evropskim narodima. Ne u smislu slijepog ugledanja i oponašanja — jer je i sam to osudio — nego u iskrenoj želji da pomogne u rješavanju jednog od kulturnih problema svoga naroda.

Iznenađuje i sustav izlaganja u Bračuljevićevim *Opomenama.* Pisac je pokazao da mu jezikoslovna pitanja nisu nepoznata i niže ih utvrđenim redoslijedom. Dakako, on nije dijelio glasove po mjestu i načinu izgovora, kako se to čini danas: bilabijali, labiodentali, dentali, palatali i dr.[28] Ali on je osjećao da je za rješenje našeg pravopisa potrebno posebice se osvrnuti na pitanje složenih glasova ili afrikata. Danas u svakoj historijskoj, pa i običnoj školskoj slovnici postoje točna objašnjenja postanka i razvoja tih glasova.[29] A Bračuljević je skromno, ali veoma ozbiljno ušao u to pitanje i davao je objašnjenja nastojeći opisom izgovora pojedinih afrikata opravdati i obrazložiti svoj način pisanja kojega od tih glasova.

Lovro Bračuljević je prišao još jednom pitanju. Načeo je pitanje kvantiteta i akcenta. Danas se govori da se kvantitet ili količina sloga određuje dužinom i kratkoćom njegova samoglasnika, a naglasak ili akcent je isticanje kojega samoglasnika izgovarajući ga jačom snagom od ostalih samoglasnika u riječi.[30] Bračuljević već zna za duge i kratke riječi odnosno za »hitra iliti kratka izgovaranja...«. On također zna da postoje znakovi kojima se dužina i kračina obilježava pa doslovce veli:

Ja u ovi knjiga mećem znamenje dugog izgovaranja, kako čine i Talijanci, koje je ovo '. Svrhu kog se god slova u ovi knjiga naĐe ovo znamenje ono drugo se izgovara, to jest proteže, ako i ne bilo ovako okrenuto veće drugačije, na priliku ovako ', ili ovako '; to jest il mu bilo uprav metnuto, ili nagnuto na livu, il na desnu stranu.

Bračuljević se dakle slaže s današnjim jezikoslovcima da »pri izgovoru naših akcenata glas ne može penjati, rasti, može uzlaziti«.[32] Ali dok se danas razlikuju četiri osnovna akcenta: dva kratka (̏ i ̀), a dva duga (̑ i ́), dva silazna (̏ i ̑), a dva uzlazna (̀ i ́), Lovro Bračuljević ih ne razlikuje u tom smislu, kao što pokazuje gornji citat. Piscu onoga vremena ne treba to zamjeriti, nego treba istaći njegovo razlikovanje kvantiteta (»kolikojstva«) i akcenta, jer sam ističe njihovo značenje:

Koje zlamenje valja vrlo paziti, jer u mlogim ričma ne davši kojem gom slovu vlastito kolikojstvo drugo zlamenje nego ima-

---

28 I. Brabec, M. Hraste, S. Živković: *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika,* Zagreb 1952, str. 14.
29 Ondje.
30 Ondje, str. 17—18.
31 Ondje, str. 19.

de, to jest nego nosi govorenje kako u ovim ričma kad, dug, koji ako se protegne u prvoj a, u drugoj u — prva zlamenjuje mirisav dim, a druga dužnu stvar.

Bračuljević je protivnik pisanja dvostrukih glasova za označavanje duljine vokala.

Svoje opomene za čitanje, svoje upute za pisanje Lovro Bračuljević završava poznatom originalnom misli:

Ali je lipše pofaljenije pisati onako kako se govori, jer što god je od više nije faljeno, već kuđeno...

Ovakve Bračuljevićeve misli i analiza njegovih *Opomena* upućuje na jasne zaključke o značenju pothvata koji je pisac poduzeo.

Prije svega Lovro Bračuljević pripada onoj skupini štokavskih pisaca koji pišu svoja djela narodnim jezikom i narječjem kojim je narod govorio (kao npr. A. Kačić Miošić, F. Grabovac, M. A. Reljković i dr.). On zatim pripada skupini onih rijetkih kulturnih radnika, koji su u našu pravopisnu zbrku kušali unijeti reda i naći najprikladnija rješenja. Poznavanjem tada vodećih evropskih jezika, bogatim znanjem i širokim pogledima Bračuljević, žrtvujući svoju bosančicu, nastoji prilagoditi naše pravopisne potrebe ostalim kulturnim narodima, ali pri tom odlučno odbija slijepo oponašanje.

Bračuljević se upuštao i u osjetljivo pitanje kvantiteta i akcenta, pa i u razmatranje službe naših vokala, a posebice ga uvijek vodila misao koju je naglasio na koncu svojih *Opomena:* treba pisati onako kako se govori.

IV

Spomenuto je već da je Bračuljević ostavio duboke tragove među svojim učenicima, a posebice se među njima ističe Stjepan Vilov. Usporedba Bračuljevića — njegovih misli, s radom i nastojanjima Stjepana Vilova nameće se neposredno. Zbog toga što su obojica iz istog kraja; zatim su obojica odgojena i obrazovana u istom redu, a obojica su prožeti istim željama i nastojanjima da pomognu svome narodu u širenju kulture i pismenosti.

O Stjepanu Vilovu je do sada objavljena jedna radnjica[32] i na temelju sakupljenih podataka do sada se moglo utvrditi slijedeće:

STJEPAN VILOV rođen je negdje potkraj 17. stoljeća u Budimu. Godina rođenja nije poznata ali je već 1718. god. lektor filozofije na franjevačkom filozofskom učilištu u Budimu. Obnašao je različite časti u svome redu. Bio je i budimski gvardijan u tri navrata. Vilov je umro najvjerojatnije god. 1743.[33] Napisao je tri djela: dva je izdao tiskom, a životopis Lovre Bračuljevića ostao je u rukopisu. — Čini se da je naknadno izgubljen.

---

32 I. Kujundžić, *Fra Stjepan Vilov,* str. 12—17.
33 J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci,* I, Sarajevo 1812, str. 223.

U sačuvanom tiskanom djelu S. Vilova: *Razgovor prijateljski među kerstjaninom i ristjaninom pod imenom Franceška i Theodora*... (Budim, 1736) otisnute su tri opomene, od kojih je za nas najvažnija treća. Ona govori o pravopisnim rješenjima S. Vilova.

Kao pripadnik franjevačke redodržave Vilov ističe poteškoće na koje nailazi u pisanju latinskim slovima:

U pisanju i štampanju riči naših s latinski slovi (budući da ovdi ne ima naših slova) mlogo zamršenja ima tako, da nike knjige imadu, koje mlogo drugojačije i zamršenije slovi riči sastavljajuća uzdrže nego druge; i tako smetnja štijućim dolazi u razbiranju riči...

Vilov ističe dalje da se sastavljanjem latinskih slova želi nadoknaditi potreba u našem jeziku. Ali svaki je pisac na svoj način sastavljao slova i »nadoknada pomanjkanje, tako jošt se ne more doći na jedinost, i tako smetnja se čini u pisanju i štivenju«.

Vilov dalje ističe, da poteškoća dolazi u pisanju C, G, L, N, S, pa dodaje:

Tako ima se znati, da od ono pet slova izbrojenih, ako nadopunjuju manjkajuća, svako se dvostruko nosi: prvo, kad samo sebe nosi: drugo kad pomoćnika ima. Kad samo sebe nosi, onako se izušćuje, kako jest, kad pomoćnika ima, onako se izušćuje, kako bi se izustilo da svoje slovo rič ima.

Što se tiče afrikata Vilov je njihovo pisanje riješio ovako:

cs — č	ch — ć	lj — lj	ss — š
cx — dž	gj — đ	nj — nj	x — ž

Primjeri: csas, cselo, csovik
cxak, cxigerica, Macxar
chemer, chorav, csistocha
gjavo, gjerdan
ljubav, ljucki
njegov, njiva
ssanac, ssestorica, ssuma
sloxen, sluxiti.

Zaključak je nakon ovakvih rješenja izveo sam Vilov:

Iz ovih se vidi, da slovo C samo ima tri pomoćnika: a druga slova samo po jednog. I opet se vidi, da ova tri slova G, L, N uzimaju sebi za pomoćnika samo slovo J. Također se vidi, da slovo S uzima sebi za pomoćnika svoje vrste slovo, tj. S, a razlog jest, jer se to slovo S dvostruko izušćuje tj. sitno i krupno: sitno kad samo sebe nosi; krupno, kad s drugim sastavlja se.

Vidi se, dakle, da je Vilov pojednostavnio svoju ortografiju. Jednostavnije formulira svoje misli, svoja pravila, a poznaje i slovo J. On odbacuje Y, jer sam veli: »od Y baš nigda potribe ne ima«. Odlučan je protivnik pisanja lj i nj prema talijanskom (gli, gn). »Zato potribno jest po svaki put i način, da mi drugojačije sastavljamo slova nego Madžari i Talijanci: koje ne vidi mi se bolje nego je u ovome razgovoru učinjeno. Koji bolje vidio bude, neka učini, drago će mi biti.«

U usporedbi s pravilima Lovre Bračuljevića valja istaći da je Vilov određeniji, koncizniji. On je također i praktičniji. Čini se pače da je Vilov otišao dalje u nastojanju da ortografija bude više naša: otresao se talijanskog utjecaja, dok je mađarski sveden na manju mjeru. Dodamo li, da je vremenska razlika u objavljivanju Bračuljevićevih (god. 1730) i Vilovih (1736) opomena, onda posebice iznenađuje napredak u rješavanju praktičnosti, neposrednosti i jednostavnosti našeg pisma. Tada ujedno Bračuljevićev pionirski rad još više dobiva na svome značenju.

U svome napisu o počecima bunjevačke književnosti J. Golić je zabilježila:

Krajem 18. stoljeća u gornju Bačku prodiru knjige hrvatskih pisaca Antuna Matije Reljkovića (»Satir«) i Andrije Kačića Miošića, u to doba jedina duhovna spona s braćom u Hrvatskoj...[34]

Ova nabačena misao upućuje da se učini mala usporedba Bračuljevića i M. A. Reljkovića u smislu njihova rada na našem pismu. Obično se pri spomenu imena Reljkovića misli na pisca »Satira« a rijetko kada na autora *Nove slavonsko nimačke gramatike* (Beč, 1787). Reljković je svoju slovnicu podijelio na tri dijela. Prvi dio obuhvaća »Slavonische Orthographie«, drugi dio — etimologiju, a za treći dio veli: »III Teil lehret Syntaxim«. Zadnji dio čini rječnik. Nas dakako zanimaju ovdje Reljkovićeva pravopisna rješenja. O njima je nedavno pisao D. Švagelj u članku *Nastojanja kao ipak oko pravopisa*.[35] Doduše, u tom je članku autor spomenuo i Bračuljevića pod imenom Luka Bračuljević i naglasio kako je »ovaj autor stvarno dosljedno istaknuo Adelungov princip: 'Piši kako govoriš'«.[36]

Reljković je odmah iza Predgovora, a u svome Vérstopisu, nakon što je objasnio riječi »u slavonski jezik umišane« a »koje ne nahode se u ričnicih...« pisao o razlici »ispisivanja ričih među slavonskih piscih«.

Ondje — na stranici XIX — veli pisac doslovce:

Jedni obiscaju pisati: sacs, sciroka, scuma, a drugi ssah, ssiroka, ssuma. Pridaju dakle pervi S, u pomoch C, a drugi za po oshtriti glas njegov, dvostrucsega josh jednim ss. Obadva ova slova nemoguh sluxiti za pomochnike slovu S. u izpisivanju recsenih ricsih; uzrok je ovaj — jerbo, ako C pomaxe krupnie izrechi S, u imperativu, pisci ti, schreibe du, Kako bi dakle upisao: pisci (Die Schreiber), ako dva Kosca zovu se: Zwei Korbe, kako indi dva kosca — zwei Mader, i dva kosca livade.

Shto se doticse dvostrukoga SS, s' cinim, da se ovo slovo nedvostrucsi zato, da rics krupnie izgovori, nego da razlucsi jed-

34 J. Golić, n. dj., str. 28.
35 D. Švagelj, *Nastojanja kao ipak oko pravopisa*, kalendar »Novosti«, Vinkovci 1960, str. 179—183.
36 Ondje.

nu oddruge, koje su jednake. Lisica — der Fuchs, ziskuje jednostruki S, a lisica — ein Flechtelein — deminutivum ricsi lissa — ein Flechten — dvostrukoga potribuje.

Ja slidim oneh, koji pishu H u ovakovim ricsma, i kojemu slovu ti nikakove protivnosti nachi nechesh, ako dakle neschesh samnom, a ti slidi koga ti volja.

Talijanskom orthographiom ne moxe se pravo pisati slavonski, jerbo oni GN misto nashega NJ, a GL misto LJ potribuju.

Iz ovoga navoda Reljkovićevih misli dade se zaključiti da su ga mučila pravopisna pitanja i da ih je riješio opet na svoj način. Prije svega taj pisac poznaje način pisanja koji je preporučivao Bračuljević u svojim *Opomenama.* Ali on odlučno odbacuje Lovrino rješenje pisanja glasova LJ i NJ, jer se »talijanskom ortografijom ne može pravo pisati slavonski«. Reljković ističe i praktične poteškoće u pisanju glasa Š. Njegovi prigovori udvajanju glasa S su opravdani, kao i prigovor pisanju ovoga glasa kao SH. Pa ipak, Reljković se odlučuje pisati ga na potonji način, jer tomu slovu (h) ne nalazi »nikakve protivnosti«. Osim toga, ovo slovo po njegovu mišljenju ne služi za »krupniji« izgovor, nego »da razluči jednu rič od druge, koje su jednake«.

Konačno, Matija Antun Reljković je svoju *Gramatiku* pisao tridesetak godina poslije Lovre Bračuljevića. To svakako treba imati na umu kad se barem u stanovitom smislu uspoređuju ova dva pisca. Njih ne razlučuje samo vremenski razmak nego i praktična primjena u tijeku trideset godina. U načelu oba su pisca željela unijeti više reda u našu pravopisnu zbrku; obojica su bili fonetičari, nastojeći pismo što više približiti govoru, živom narodnom jeziku.

Ni Bračuljević a ni Vilov nisu ostavili temeljitu slovnicu i u tome je Reljković ispred njih. Životni put, pozivi prve dvojice, u mnogome su se razlikovali od Reljkovićeva. Bračuljević i Vilov su redovnici koji su, doduše, bili veoma obrazovani, ali ih je njihovo svećeništvo upućivalo na pisanje knjiga vjerskog sadržaja. Reljković je i kao časnik i kao obrazovan čovjek nastojao u okvirima prosvjetiteljstva proširiti knjigu i ideje vremena među puk. Sva trojica su, međutim, poznata ne samo nastojanjima oko rješavanja našeg pravopisa nego i plemenitom ljubavlju prema narodu. Njihova su polazišta i pogledi bili drukčiji, različiti ali svrha im je bila ista. Upravo tu činjenicu ne treba zaboraviti s općeg kulturnohistorijskog gledišta.

V

MIRKO PAVIĆ je bio najplodniji pisac starije književnosti naših Bunjevaca i Šokaca. Na žalost, njegovo ime nije spomenuo veliki preporoditelj bačkih Hrvata biskup Ivan Antunović u svojoj *Razpravi*[37] a ni Petar Pekić u svojoj *Povijesti Hrvata u Vojvodini.*[38]

37 I. Antunović, *Razprava.*
38 P. Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini.*

Međutim, Mirko Pavić je bio bolje sreće od ostalih pisaca iz onih krajeva gdje ga spominje Slavko Ježić u svome djelu *Hrvatska književnost*[39] i Mihovil Kombol u poznatoj knjizi *Povijest hrvatske književnosti.*[40]

Čini nam se da sve to nije dovoljno. Pavićev život je još uvijek dijelom nepoznat. Prvi njegov biograf je Aleksije Horányi koji ga spominje u svome djelu *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis III* (Požun, 1777). On kaže o Mirku Paviću da je rođen u Budimu 1716. godine. U svome rodnom mjestu primio je prvu naobrazbu. Nema pouzdanih podataka gdje je Pavić obukao redovničko odijelo. Redovnički život za klerike počinje oblačenjem, početkom novicijata. Novicijat provincije Bosne Srebrne bio je u Baču sve do 1728. godine (poslije je premješten u Veliku kraj Slavonske Požege). Pitanje prvih dana njegova života u redovničkoj obitelji asiškog sveca ostaje otvoreno.

Prema nekim mišljenjima (Ivan Kujundžić), Pavić je mogao bogoslovske nauke završiti u Budimu gdje je od 1722. godine postojao Studium Generale s vrsnim profesorskim zborom.[41]

Pouzdani podatak zabilježen je u *Series guardianorum conventus Budensis.* Ondje se kaže da je god. 1747. gvardijanom istoga samostana bio Emericus Pavich.

Valja ovdje dodati još tri podatka. Grgur Čevapović u svome djelu *Synoptico-memorialis catalogus observ. Min. prov. s. Joannis a Capistrano* bilježi o Mirku Paviću:

Budae in Hungaria, an, 1780. p. Emericus Pavich a Buda, lector jubilatus, ex-definitor, bis comminarius provinciae Immaculatae Conceptionis in Bulgaria: qui et chronologiam provinciae (cujus Synopsis isthic recluditur) aliaque utilia opuscula illyrica et latina in lucem edidit: vir pietate et religiositate insignis. Cui Crucifixus, dum ieiunus 8. Novembris 1761. obdormisset, apparuisse fertur; sequentibus eum aloquens verbis: Non suficit tibi pro me pati intra hos muros, verum etiam extra eosdem te oportet pati. Eventus rem docuit, de extraordinariae commissioni provinciae Bulgariae brumali rigori interesse debuit an. 1762.[42]

Ovdje je sažeto sve najbitnije što je M. Pavić učinio: bio je lector jubilatus, definitor provincije, povjerenik Vrhovnika Reda za franjevačku provinciju u Bugarskoj i — pisac brojnih »iliričkih« i latinskih djela.

Čevapović u spomenutom svome djelu govori o Mirku Paviću i drugi put, ističući da je bio »vir perexempla eruditione ac subtili rerum indagine clarus, cui Provincia de fideliter transumtis pluribus in origine documentis multum hodie in acceptis refert«.[43]

No ocjena Pavićevih vrlina za nas (u ovoj radnji) ima puno značenje kad u Čevapovićevom djelu i po treći put pročitamo o Mirku Paviću bilješku u kojoj se spominju na latinskom jeziku njegova djela.[44] Bila je to prva bibliografija Pavićevih djela na

39 S. Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb 1944, str. 175.
40 M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti,* Zagreb 1945, str. 316, 335, 352.
41 M. Pavić, *Ramus*, str. 65—67, 223.
42 G. Čevapović, *Synopticae memorialias catalogus*, Budae 1823, str. 228.
43 Ondje, str. 301.
44 Ondje, str. 320.

latinskom jeziku koja nam je poslužila za sastavljanje potpune bibliografije ovoga pisca. Potpuniji popis djela našli smo u šematizmu provincije sv. Ivana Kapistrana za god. 1887. Ondje je u *Appendixu* zabilježeno o piscima i djelima: »Catalogus patrum ac fratrum scriptorum... eorumque operum et opusculorum partim typis in lucem editorum, partim autem in manuscriptis existentium.« Ondje su zabilježena Pavićeva djela na str. 17, ali nije kraj svakoga naveden podatak o tisku, mjestu tiskanja i godini objavljivanja djela.

Mirko Pavić je relativno mnogo pisao. I latinski i »ilirički«. Kad je pisao hrvatska djela, Pavić se služio latinicom. Njegova upornost u pisanju latiničkim pismom nije u skladu s okružnicom fra Luke Karagića koji je 1. srpnja 1737. zabranio pisati »hrvatski latinskimi slovi, ni za privatnu porabu«. Prijetio je postom i pokorom onima koji se budu protivili toj zabrani.[45] Pavić se, međutim, nije držao te zabrane. Vjerojatno je provincijalova zabrana već bila zastarjela u vrijeme kada je Pavić tiskao svoja djela. Možda su, uostalom, Lovro Bračuljević i Stjepan Vilov bili uzori našega Pavića.

VI

Povezanost rada Mirka Pavića i njegovih prethodnika Bračuljevića i Vilova je očita. Ne treba se mnogo mučiti u potrazi za dokazom jer je Mirko Pavić u svome djelu *Nadodanja glavni događaja k Razgovoru ugodnom naroda slovinskog* (Pešta, 1768) sam, na str. 114. u članku 28 pod naslovom *Od slovoslozja slovinskoga* ovako pjevao:

U ovome našemu okolišu
Složni ljudi svi jednako pišu.
Od pokojnog fra Stipe Vilova
Složno mećat naučiše slova.
Slova reko iz knjigah latinskih
U današnji jezik naš slovinski.

Mirko Pavić je, dakle, prema vlastitim riječima, učenik Stipe Vilova ne samo u bogosloviji (bio mu je profesor u Budimu) nego i u »mećanju slova« za koje on drži da je »razložno«. Svoju suglasnost s pravopisom i načelima S. Vilova potvrđuje Mirko Pavić u *Nadodanju* cijelom pjesmom od sedamdeset stihova.

U svome djelu *Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kršćanskoga za mladež* (Budim, 1769) dodaje Pavić *Opomenu*.

U njoj tumači svoj pravopis koji se u svemu slaže s načelima i rješenjima S. Vilova.

Evo te napomene:

Valjade uvicsbati svakomu razumnomu sstiocu da u ovoj Jezgri Svetoga Pisma a diacski slovi pisanoi Pisalac nassavssi mucsnost u izgovaranju nikih ricsi, ovima pet slovama C. G. L. N. S. nadodaje joss po jedno slovo za mochi boljma izrechi ricsi. Svakobo-se od resceni slovah dvostruko nosi: pervo kad samo tebe nosi, drugo kad pomochnika ima.

45 V. Batinić, *Djelovanje franjevaca*, III, Zagreb 1887, str. 101.

Tako slovo C. samo sebe nosi, kako se poznaje u slidechima ricsma: Csovik, csirak, csesto, cxigerica, cxoban, chud, vapiuchi ochu itd.

Slovo G samo sebe izuschiva, kako u slidechima ricsma: Gospodin, govori, Blago. S-pomochnikomse izusschuje kako slidi dogagai, mlagji, dogje.

Slovo L samo sebe nosi, na priliku List, leden, s-pomochnikom: ljudi, ljubav, prijatelj.

Slovo N samo sebe izgovara, kako u slidechima ricsma: Nemar, nie, S-pomochnikom pak: Njiva, njegov, klanjam.

Slovo S samo sebe nosi, kad reknem sunce, svit, svet. A s-pomochnikom zamassnie, na priliku: Scirok, sciban, nacs.

Iz ovogase vidi da slovo C imade tri pomochnika, a druga samo po j. I opetse vidi da ova tri slova G. L. N. uzimaju sebi za pomochnika samo slovo j. Takogjerse vidi da slovo S. uzima sebi za pomochnika svoje vercste, slovo, to jest S. Razlog je te, jerse to slovo dvostruko izusschuje, to jest: sitno; i krupno; sitno kad samo sebe nosi, a krupno kad se zdrugim sastavi.

U nikima pak ricsma, po koimase mlosstvo, ili visse od jednog razumi, dvaput jedne verste slovo stavljase, za razlucsiti mloge od jednoga, a i u ricsi dajem, kad sadassnje vrime izusschuje, po dva dd mechuse, za razabrati sadassnje od dossastog vrimena.

U usporedbi s onim što je iznio Vilov, ovdje se može činiti novim zadnji stavak *Opomene*.

Pa ipak — Pavićev pravopis nije bio rješenje trajnije vrijednosti. Pisac se i sam povodio za latinskim pa je tako pisao: vrimae mjesto vrime, verstae mjesto verste i sl. Rastavljanje riječi kao da i nije naročita poteškoća, jer Pavić piše: valjalobimu, akose, kogabi itd.

Mirko Pavić je u svome radu pokušavao naći rješenja; nije bio izvoran nego se ugledao u svoje učitelje. No u svemu njegov rad na pravopisnim rješenjima je simpatičan pokušaj da pridonese oblikovanju pravopisnih načela.

VII

»Mećući tako slova« napisao je Pavić brojna djela »iliričkim« jezikom. Ima tu stihova i proze. Držalo se da je Grgur Peštalić sa svojim spjevom *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena* (1790) bio prvi bunjevački pjesnik. Ali Mirko Pavić je pretekao njega prvim bunjevačkim stihovima iz 1768. Ne treba međutim shvatiti da je Pavić bio naročito duhovit pjesnik, ali bio je svakako vješt stihotvorac. U umješnost građenja stihova uvjerava i Pavićevo djelo *Nadodanje glavnih događaja k Razgovoru ugodnomu naroda slovinskog*... To je zapravo dopuna Kačićevog *Razgovora.* Pavićevo je djelo knjižica maloga osminskog formata, 212 stranica, a dijeli se na dvije »česti«, odnosno dijela. U prvom dijelu, na 118 stranica ima 28 pjesama. Ondje je opjevao djelovanje franjevaca u Slavoniji i Ugarskoj. Drugi dio je manji — ima 94 stranice sa 5 pjesama u kojima pjeva o slovinskim ili »ilirskim« krajevima o kojima je Andrija Kačić govorio u prozi. Ovome dijelu dao je Pavić i poseban naslov: *Brojnica sviju kraljeva slovinskih ili iliričkih iz Kačićevih historija izvađena.* Oba dijela imaju u stihovima oblikovane predgovore.

Radi ilustracije prenijet ćemo nekoliko Pavićevih stihova. Najprije *Pridgovor* djelu *Nadodanje glavnih događaja.*

Dalmacijo, stari zavičaju,
U tebi se pisci zadržaju,
Pisci, rekoh, od slovinskih stvari,
Od kraljeva i njihovih stari.
To svidoči knjiga glasovita,
Ne odavno u jedno složita.
Ime joj je »Razgovor ugodni«,
U njojzi su kralji i slobodni
Od staroga slovinskog naroda
I viteškog njihovoga ploda.
Tri uzroka pisca probudiše,
Da rečene događaje piše.
Prvi jeste slava Previšnjega
I razgovor naroda svojega.
Drugi jeste, da svak' za se vidi,
I koja su spasonosna slidi.
Treši uzrok njegov ovi biše,
Rad kojega događaje piše:
Da se slavna zadrže imena
Od staroga slovinskog plemena.
Njih junaštva i dila poštena
Neka drži vazda uspomena.
Glavna jeste knjiga gor' rečena,
Jer je ona virno izvađena
Iz bosanskih jasnih porađaja,
Dalmatinskih starih događaja,
Opisanih perom talijanskih
I ostalih pisaca izvanjskih.
Lipo ona svete izpisuje
I blažene redom imenuje.
I od ljudi glasovitih piše,
Koje kripost nadarila biše.
Sve je ona lipo uredila
I slovinske kralje pribrojila,
Vitezove na svitlost donila
A što knjigi rečenoj manjkaje,
Moje pero njojzi nadodaje:
Baš podrilo od istog naroda
I duhovnog njegovoga ploda.
I još druge nike glavne stvari
Ostavljene nam od naših stari'.
Ajde dakle da to izvidimo
I po redu sve virno stavimo.

Uz te stihove valja dodati i jednu napomenu koja se odnosi na djelo u cjelini. Naime, na naslovnoj stranici *Nadodanja* nije označeno Pavićevo ime kao pisca, no ipak nema sumnje da je on autor. Njemu ga pripisuje Aleksije Horányi, P. J. Šafarik, Ignj. Al. Brlić, a držeći se ovih autora bilježe ovo djelo uz Pavićevo ime Kukuljević i Forko.

Drugo Pavićevo djelo u stihovima je *Skorup od ljekarije ili Saleritanski nauci kako se dobro zdravlje uzdržati može.* Djelo je tiskano u Budimu godine 1768, a nije drugo nego prijevod *Flos medicinae od Ivana de Mediolano.*

Skorup od ljekarije je pučka higijena složena u stihove, a sadržaj joj je sakupljen u 101 nauk »kako se dobro zdravlje uzdržati može«. Ignacije Al. Brlić »verstopisac« iz Broda kaže: »Ova mi se malena knjižica vele važna i korisna za naš narod i prosti puk vidi . . .«

Opet bismo dodali dva ulomka iz ove knjižice.

ZA UZDERŽATI MOZAG I VID

Kad ustaneš, vodom ruke smoči
I operi za tim obe oči,
Pak pojasak oko sebe stegni,
I hodeći sve tielo protegni.
Kose češljaj i zube protari,
Mozag kripe te rečene stvari.
Umivši se valja se grijati,
Poslije jestja na noguh stajati,
Il stajati ili prošetati,
Pokraj vode u večer stupati.
Troja vidu našem jesu zdrava:
Bistra voda i zelena trava,
I zercalo jest takojer zdravo.
Ovo dakle sada sliedi pravo:
Jutrom gredi u gore zelene,
Oko vode večerom studene.

OD PUSTJANA KERVI, I NAJPRIJE OD DOBE U KOJOJ SE IMA PUSTJATI

Do sedamnaest nikom to j' istina
Žile pustit ne valja godinah;
Jere s kervju odlazi jačina,
A od vina opet se načinja,
A i jestje pomaže iz tiha,
Povratiti jakost kano pria.
To pustjanje oči prosvjetljuje,
I mozag ti ono otverđuje.
Još želudac i terbuh popravlja,
A vrućinu u koštice stavlja.
Čisti crieva i sve članke kriepi,
Oćutjenjma daje da su liepi.
San donosi i glas dobar daje,
Lienost diže, zdravlje uzderžaje.

VIII

Pojave Lovre Bračuljevića, Stjepana Vilova i Mirka Pavića zaslužuju punu pažnju.

Podaci sakupljeni u ovoj radnji upućuju na sasvim određene zaključke.

Prije svega: sva trojica su rođeni na području naše etničke periferije. Njihov izbor životnog poziva omogućio im je stjecanje lijepe naobrazbe. Kao franjevci bili su u neprestanom dodiru s narodom.

Književna djela ovih pisaca upućuju na zaključak da su željeli pisati za svoj narod, neposredno i iskreno, jezikom bliskim i čistim.

Djela sva trojice su izrazito vjerska djela i, kao što smo već rekli, franjevačka.

Pisali su latiničkim pismom i pokušali su rješavati pitanja hrvatskog pravopisa. Nailazili su na niz poteškoća, napose u pisanju afrikata. Utjecaj mađarske, njemačke i talijanske ortografije suviše je očit u rješenjima, koja su sami oblikovali.

Bračuljević, Vilov i Pavić su pridonosili rješavanju naših kulturnih i jezičnih, pravopisnih problema. To ne smijemo zaboraviti ni danas.

I

Pomalo stidljivo i oprezno počelo se u posljednje vrijeme raspravljati o hrvatskom življu u Podunavlju. Čuvaju ti naši ljudi, daleko od kulturnog središta, stoljećima svoju narodnu samosvojnost, brane svoj jezik, njeguju književnost i običaje.

Tijekom stoljeća naši su ljudi, pritisnuti raznovrsnim neprilikama, prinosili svoj obol hrvatskoj kulturi i umjetnosti. Susret s književnim poslenicima na bačkim oranicama znači uvijek svojevrsno otkriće: iznenade nas djela i sadržaji, rasplamsa se u nama ponos što smo se održali u golemim sukobima svjetova i događaja.

Ponekad, međutim, moramo utvrditi činjenicu da premalo poznajemo ljude koji su u okvirima svojih prilika i mogućnosti pomagali svome narodu i obogaćivali njegovu kulturu. Upravo zato želimo ovdje zabilježiti neka nepoznata imena naših pregaralaca i stvaralaca. Daleko smo od tvrdnje da su oni veličine pred kojima zastaje dah, ali smo sigurni da iz njihovih djela zrači ljubav, istina i čovječnost.

Radi se o hrvatskim književnicima iz Bajskog trokuta.

Kad je riječ o Bajskom trokutu onda mislimo na ono hrvatsko etničko područje koje je u vrijeme stvaranja bivše kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918—1921) ostalo izvan državnih granica prve južnoslavenske države (prema zaključcima mira u Trianonu 4. lipnja 1920). Naziv Bajski trokut je lako objasniti: u trokutu između istočne obale Dunava i tadašnje (a i sadašnje) granice Jugoslavije najveći je grad Baja. Otuda, dakle, naziv.

Sjećajući se lipanjskih dana 1920. godine, Petar Pekić piše, da je »mnogo našega naroda u Bajskom trokutu i Baranji silom prilika i nehajem odgovornih političkih faktora pripalo Mađarskoj, a time je dašto učinjena najveća historijska nepravda našemu narodu u Bačkoj i Baranji«.[1]

Mi dugujemo još nekoliko podataka u vezi želja i nastojanja naših ljudi da spase Bajski trokut. Najviše se zalagao dr Martin Matić, ali kao odgovor na njegovu djelatnost »beogradska vlada

1 Petar Pekić: *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1930, str. 240.

je 16. lipnja 1920. godine obećala Antanti da će 20. kolovoza 1921. evakuirati Baranju i Bajski trokut«.[2]

Pokušalo se još nešto: da se zamijeni Potisje za Bajski trokut. Pokretač akcije bio je Josip Điđo Vuković, ali je on optužen zbog veleizdaje. Nije ništa pomoglo i 20. kolovoza 1921. srpska je vojska evakuirala Baranju i Bajski trokut. No ne ulazeći u razmatranja niza činjenica i događaja, zaključimo s P. Pekićem:

Tako je dakle rodno mjesto naših velikih duhova: biskupa Antunovića, biskupa Milašina pa fra Peštalića konačno rastavljeno od svoje metropole Subotice s kojom je punih tri stotine godina dijelilo zajedničku sudbinu.[3]

Upravo zato je nužno osvježiti imena hrvatskih književnika iz tog dijela našega etničkog područja. Njihova poslenička djelatnost nije — po našem mišljenju — malena.

II

Prvi put je pokušao zabilježiti imena naših književnika iz Bajskog trokuta pisac Petar Pekić, rođen u selu Gornji Sv. Ivan. Učinio je to u svome djelu *Povijest Hrvata u Vojvodini*, koje je izdano u Zagrebu 1930. uz potporu Matice hrvatske. No u isto vrijeme sakupljao je Matija Evetović građu o Ivanu Antunoviću, našem hrvatskom preporoditelju u onim stranama. Djelo o Antunoviću je objavljeno 1935. god. u Subotici.[4] Desetak godina kasnije objavio je Ivan Kujundžić (Krešimir Bunić) članak *Hrvatski pisci iz Bajskog trokuta* u Subotičkoj Danici 1946.[5]

Spominjući ova tri važnija djela o našim piscima iz Bajskog trokuta, nismo mislili tvrditi da nije uzgred spomenuto u različnim člancima niz imena naših književnika iz onih strana. Želimo, međutim, uz kraće prikaze naših književnika utvrditi bibliografiju njihova rada i zabilježiti izvore i literaturu o njima, kako bi se u pogodnom trenutku upotpunili prikazi hrvatske književnosti i imenima pisaca iz Bajskog trokuta, jer njihov prinos nije bio ni malen ni neznatan.

Vjerujemo da će jednom (možda još nije kasno) netko detaljnije i potpunije ispitati povijesne tijekove istine o Hrvatima u Bajskom trokutu, ali prihvaćamo tvrdnju I. Kujundžića da je taj kraj »dao književnosti bunjevačko-šokačkih Hrvata tridesetak vrijednih pisaca, koji u njoj zauzimaju vrlo odlična mjesta, neki vodeća«.[6]

Međutim, pokušat ćemo skupiti sva imena naših pisaca u dvije skupine. Pri tome će dioba odnosno okupljanje biti uvjetovano biografskim podacima. Dakako, moglo bi se svrstavanje učiniti i prema drugim načelima, ali ne bi se sadržajno ništa bitno mijenjalo, jer su svi pisci prve skupine bili redovnici, pisci pobožnih djela.

2 Ondje, str. 244.
3 Ondje, str. 246.
4 Dr Matija Evetović: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja*, Subotica, 1935.
5 Krešimir Bunić: *Hrvatski pisci iz Bajskog trokuta*, Subotička Danica 1946, str. 38—45.
6 Ondje, str. 38.

Skupinu pisaca iz Bajskog trokuta predvodi LUKA KARAGIĆ (1681—1754), učeni i ugledni franjevac iz okolice Gare. Ovog gorljivog pobornika bosančice, savjetnika kalačkih nadbiskupa spominje Šafarik i bilježi da je sastavio molitvenik. Danas još uvijek ne znamo naslova tog molitvenika, ali smo sigurni da je kao franjevački provincijal Bosne Srebrene tražio od svojih redovnika da se služe bosančicom.

U popisu imena hrvatskih pisaca iz Bajskog trokuta Ivan Kujundžić je tvrdio da je »najstariji pisac iz tih krajeva ... fra Pavao iz Baje«.[7] Držimo da tvrdnja ne bi mogla stajati, jer je fra Pavao umro 14. siječnja 1768, a godinu rođenja ne znamo. Najvjerojatnije će biti da je rođen koju godinu poslije 1681, kada je rođen Luka Karagić. Osim toga valja dodati da je fra Pavao iz Baje ostavio knjigu na latinskom jeziku *(De gratiis atque beneficiis Beatae Virginis M. Radnae in Hungaria)*, a nemamo nigdje potvrde za koje djelo na hrvatskom jeziku.

Prvu dvojicu slijedi LUKA ČILIĆ (1707—1771), rođen u okolici Baje, koji je i svoje konačno smirenje našao u Baji. Pisao je latinskim jezikom. Osim pjesme *Paean festivum in honorem d. d. Cholnich*, ostalo je od Čilića djelo *Directa ad coelum via* (1755).

U ovu prvu skupinu pisaca (s kraja 17. stoljeća i u 18. stoljeću) valjalo bi ubrojiti još neke kao što su: Ignacije Bajay, Franjo Đurošević, Petar Lipovčević. Međutim, ako se želi zaključiti ova skupina pisaca značajnim imenom, onda je to sigurno Grgur Peštalić. Tako bismo imali dva međaša, dva krupna imena — Luku Karagića na početku i Grgura Peštalića na svršetku ovog vremenskog razdoblja. Ako bi se trebalo odlučiti za prvenstvo između ove dvojice, nema sumnje da Grgur Peštalić ide ne samo ispred L. Karagića nego također ispred svih drugih pisaca ovoga razdoblja.

GRGUR PEŠTALIĆ je rođen vjerojatno 1755. u Baškutu, a umro je u Baji 1809. No ovaj je franjevac jedan od najkulturnijih ljudi svoga vremena. Svestran, širokih shvaćanja i naprednih stavova, Peštalić nadmašuje svoje suvremenike. Bavio se filozofijom, bogoslovijom i književnošću. Peštalićev prvijenac je ep *Dostojna plemenite Bačke*, napisan po uzoru na narodne pjesme, odnosno na Kačića. Lijepi su opisi, a meka ikavština, uklopljena u slikovani deseterac, predstavlja posebnu značajku i vrijednost djela. Ovo je djelo doživjelo pet izdanja i bilo je uz Kačića najomiljenija knjiga među našim ljudima onoga kraja. Za svoga službovanja u Vukovaru objavio je Peštalić parafrazu Davidovih psalama. Veći dio njegova rada čine filozofske rasprave, a kao učenjak Peštalić je s Ignjatom Katićem konstruirao zrakoplov, koji je poletio 1784. g. uz prisustvo mnoštva naroda u Baji.

Peštalićeva su djela danas rijetkost, jer su zbog domoljublja većim dijelom spaljena, neka od njih odmah po izlasku iz tiska.

Za razumijevanje Peštalićeva djela, njegovih stavova i njegova jezika evo ulomka iz njegova prvijenca:

7 K. Bunić: *Hrvatski pisci iz Bajskog trokuta . . .*, str. 38.

Sanak snila vila u gorici,
Na Telečkoj ležeći travici,
Koja ohlo kiti Bačku ravnu,
Gdi dolinu ti ne vidiš tavnu;
Da se slavi malo i veliko
Što je krvi naše svekoliko;
Po svoj Liki, i po Crnoj Gori,
Kojano se uvik s Turci bori.
Od radosti u sanku preza se,
I od brige nenadno trza se,
Pak se budi, ter Bačku pogleda,
Što se u njoj čini, sve izgleda;
Podcikuje kano ljuta zmija,
Što se nije probudila prija?
Što je jadna mukom zamuknula?
Što li, dugo mučeć, ustupnula?
Čuje gdino Slavonci slave se,
Koji slavnim imenom diče se:
Dalmatinci, Srblji i Arvati,
Od starina junaci nezvati;
Bosanlije, Bugari, Pemaki,
Ercegovci, Rusi i Poljaki.
Vidi gdino Cesarski delije,
I ostalih njegovih borije,
Sridom Bačke gusto prohodaju,
Pivajući na rat izhodaju;
Konj do konja, junak do junaka,
Bojno kopje, vojak do vojaka:
Bubnji grmu, svirale sviraju,
Trublje trubu, da Turke tiraju.
Svake vrste pogleda barjake,
Sve vijuće kano i oblake,
Tu mnogi se šatori pronose,
Bojni šnjima topovi provoze;
Vidi druge od boja priprave
Prah, olova, i svake oprave,
Tarná kola kano labudove,
Pridobiću slavnom sve gotove;
Vidi svoju slatku domovinu
Nasliduću staru didovinu,
Gdino žito, zob i ječam daje,
Silno sjeno gdi vojski pridaje:
Vidi konje i mloge volove,
Mloštvo lađa gdi Dunavom plove,
Vidi mlado, još i staro što je,
Kako dižu svi oružje svoje:
Tu su vile, motike, i kose,
I sikire, koje sobom nose,
Kano mravi na mravinjak vrvu,
Svaki želeć imat slavu prvu;
Il u jesen, zimi pramaliću
Ili litu, jednako priliću,
Zna *Varadin, Zemun i Bánovci*
Cesarovi gdi se troše nóvci:
Znade sav *Srim*, raskošje Rimjana
Bila Crkva, komšiluk Srbljana;
To činiše virni saraori,
Da jim slava po svem svitu ori.

* * *

Ova vide, opet u san pade,
Pokraj sebe nikog ne imade,
Osim jedne Crnogorke vile,
Posestrime u gorici mile:
Ona u san opet nju zavede,
Elizeum u misto dovede:
Ovdi vilu priuze strahota,
Obradova livadah lipota,

Gdi se mrtvih osmeh vidijaše
I delijah mloštvo prohođaše.
Evo, veli, mila sestro moja!
Tu pribiva svaka slava tvoja,
Tu je tvoji lipota delijah,
Tu junakah čudni siledžijah,
Ovo reče. Al jezdi sokolić
S prvom četom *Kájto Vidaković*,
On mi jezdi kano hitre ptice,
Od sjevera Varoš *Subotice*,
S bratcom Pajom srca junačkoga,
Na svom konju struka dugačkoga.
Pet *Sučićah* za njim podigruju,
Na konjicih svojima putuju;
Za njim leti *Rudić* Kajetanu,
Motri junak hitro svaku stranu,
Barjak nosi *Ilija Crnković*,
Drugi barjak Pobro *Cvijanović*,
Pritrkuju ostali plemići,
Svi po redu sivi sokolići,
Vojnić pleme, *Prćić* i *Vuković*,
Skenderović, *Puzić*, *Križanović*,
Stantić, *Bukvić*, *Bajić*, *Kopilović*,
Dični *Gjelmeš*, strašni *Kopunović*,
Bioglavić, orao krilati,
Koji s krilih mloge tad' pomlati.
Druga četa ide od istoka,
Segedina vládom poširoka,
I od rike Tise hitrovite,
Uvik Turkom vele strahovite:
Prid njom ide vitez *Matošević*,
Silni *Golub*, siledžija *Tešić*,
Glasni *Záko*, *Milinović*, *Vujić*,
Još *Đulinac*, junačina *Mujić*:
Sve nadhodi *Šišković* delija,
Kako Turci vele begberlija;
On za svoje u vojski vridnosti,
I na boju mloge razumnosti,
Posta knezom, Vojvoda nazva se,
I Ban Pemski privridni prozva se,
Treća četa ide lipog zbora
Od pol dneva ravnoga *Zombora*,
Ovu diče kano kraljevići,
Četir zmaja, četir *Markovići*
Domin, *Jurje*, *Matija*, i *Marko*,
Koji sjaše kano sunce žarko:
Za njim hiti knez *Branković*, stotnik,
Markovićah davnašnji nadstojnik:
Stupaj, viču, pišci i konjici,
Svi srčani kraljevski vojnici
Tu je bio Ivo *Damjanović*,
Bajo Rajić, *Miško Bokerović*,
Ivan Bašić, *Gajo Paulović*,
Snažni *Lukić*, hitri *Kekezović*,
Lalošević, i *Martin Parčetić*,
Pletikosić, i *Jakov Goretić*,
Četu diči još Marko *Bogišić*,
Svojim pobrom Stanojom *Radišić*,
A četvrta četa od zapada,
Bile Baje, malog Carigrada,
Koja lipe junake porodi,
Naglo hiti, pivajuć dohodi:
Koji goder spominje mejdana,
Sve zaziva *Dedu Kapetana*,
I deliju mlogomu poznatog,
Peštalića Luku izabranog,
On mi jaši na konju čilašu,
S *Valksićom* na hitrom kulašu

Iz čete se oni zatrkuju
I na Turke glasno podvikuju.
Složno jaka dva lete junaka
Pak otimlju tri alaj barjaka:
Sto dilova *Bedžulić*, i *Želić*,
Viloviti s njim kapetan *Bešlić*,
Poče jedan ovako faliti,
Prostim srcem svoje proslaviti:
Iku *Mandić*, davnašnjeg vojnika,
I *Tanković*, virnog nastojnika
Koji rodi hitru lastavicu,
Lipog *Ivu*, ko lipu divicu:
On ne pazi što zrnja obliću,
Mladim prsam njegovim doliću,
Već s bubnjarom on na šanac skače,
I skrovite lagume priskače:
Za njim Pavla glasnog *Šeguljević*,
Golijata Pavišu *Zečević*
I *Kulundžić Ivana* junaka,
Razumnoga u svemu vojaka;
Ne bi manji *Pujo Arambaša*,
I delija Paštrović Juriša,
Gdigod koja pobuna bijaše,
Ta dvojica snažno razbijaše:
Al od sviju ljuta živinica
Mejdandžija Đursoje Đisnica,
Plemeniti slidi Pijuković,
Nikoletić i Hadži-Marković,
Slavnog roda Stipo Latinović,
Još i Franjo s njim Pilasanović,
Prid ovima hušti siv sokolić
Sav u zlatu. Miško Pajvanović.
Svi skočiše baš u ono vrime
Kod trostruko probudi ji ime,
Boga, kralja sladke domovine,
Viruj, Pobro: to nisu novine.
Jer pod kraljom mladim Ludovikom,
Trećim sada prolazećim vjekom,
Pod velikim Leopoldom bdiše,
U virnosti svestalnog dvoriše.
I pod Karlom šestim vojevaše
Virnost svoju uvike davaše,
Pod Marijom Therezom kraljicom,
Pod velikom svita vladalicom:
Turčin, Francuz, Bavar, Prajiz znade,
Što od sablje njihove upade;
Zato mlogi Plemići postaše,
Vridnu plaću od kralja dostaše.

(Iz djela *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i drugi slavinske krvi delijah slava Bačkim plemićem...*)

I napokon: zaključak o piscima ove skupine nameće se iz građe koju smo zabilježili. Bili su to uglavnom učeni redovnici franjevci koji su pisali pobožna djela. Više su svojih radova ostavili na latinskom jeziku nego na hrvatskom. Ali ne smijemo zaboraviti, da je Grgur Peštalić pisac koji se u svemu može mjeriti s književnicima iz ostalih hrvatskih krajeva. Svestranija analiza, ocjena njegovih djela sigurno mu mora osigurati mjesto među istaknutim piscima onoga vremena u nas.

III

Ako smo se odlučili za diobu pisaca iz Bajskog trokuta u dvije skupine, onda bismo morali sve one koji su djelovali u 19. i 20. stoljeću amo uključiti. Takva dioba odnosno uključivanje nije bez prigovora, ali kako se radi pretežno o piscima koji su djelovali u prošlom stoljeću i prvih godina našega vijeka, pogreška neće biti velika ako o njima progovorimo kao pripadnicima skupine uokvirene vremenskim razmacima od početka prošloga stoljeća do naših dana. No moramo istaći da smo u zadnjih dvadesetak godina teško dolazili do podataka o kulturnoj i književnoj djelatnosti u onim stranama.

Već na početku 19. stoljeća rodio se veliki preporoditelj Bunjevaca IVAN ANTUNOVIĆ. U sedamdesetak godina svoga života (od 19. lipnja 1815. do 13. siječnja 1888) Antunović je učinio mnogo za svoj narod. Od njegova sela Kunbaje pa do mjesta u kome je umro, od Kalače, nije razdaljina velika, ali veliki je razmak od onoga gdje smo bili prije Antunovića i onoga gdje nas je ostavio devedesetih godina prošloga stoljeća.

Po svome životnom pozivu Antunović je bio svećenik i visoki crkveni dostojanstvenik: izabrani biskup, veliki prepozit i kanonik. On je više prosvjetitelj i preporoditelj nego književnik. Antunović piše prema potrebi, potaknut ljubavlju prema svojim sunarodnjacima, ne očekujući priznanje ni pohvale. Činjenica da je počeo pisati u 55. godini života kazuje da je Antunović u zrelim svojim godinama, pun životnog iskustva, smišljeno i predano prišao radu u buđenju nacionalne svijesti svojih Bunjevaca. Kad su Mađari poslije nagodbe s Bečom 1867. počeli ostvarivati svestranu mađarizaciju, Antunović je pokrenuo u Kalači Bunjevačko-šokačke novine (1870), a pet godina kasnije njih zamjenjuje Bunjevačko-šokačka vila. Želja da postane čuvarom narodne svijesti, braniteljem narodnih prava i skrbnik narodnih dobara utisnula mu je u ruku pero. To svjedoče *Poučne iskrice* (1871), *Slavjan* (1875), u kojima prikazuje bunjevački život i običaje. Pripovijest *Odmetnik* objavljena u Zagrebu (1875) i govori o nekom redovničkom renegatu koji završava na vješalima. Osobito je značajno djelo *Rasprava* (1882) u kojoj raspravlja o Bunjevcima i Šokcima. Ni tu nije Antunović pokazao sustavnosti u izlaganju, ali je djelo puno dokumenata i prožeto je ljubavlju prema svojim sunarodnjacima. Antunovićeve misli se kreću oko vjere i naroda, njegov jezik je doduše, u izražavanju misli, nedotjeran, ali mu je cjelokupni rad prožet iskrenom željom da pomogne svome puku. Vjerojatno je Antunović sam najbolje ocijenio svoj rad riječima da nema svrhe, već svugdje i svagdje pomoći svome rodu na putu prosvjete i slobode.

Želje Antunovićeve da pridonese upoznavanju javnosti s Bunjevcima i Šokcima bile su velike. Tako on piše da bi se *moralo premetnuti arhive bačke, baranjske i virovitičke županije, arhive subotičkog, somborskog, pečujskog i osiječkog magistrata, arhiv*

kaločke nadbiskupije i pečujske biskupije, naposljetku i bivše kameralne administracije sva vajkadašnja arhiva, koja se sada u Budimu nalazi.[8]

Znajući da neće moći obaviti golemi posao Antunović je upozorio svoje nepoznate nasljednike te budućem sakupljaču povijesne građe poručuje:

Ipak mu kao nepoznati prijatelj preporučujem, da si steče znanje jezika njemačkog i latinskog (đački), buduć da su spisi mal' ne svi u ovih sastavljeni, da ne ide na put, a da se nije tačno upoznao s pismenom u kom se listine sastavljaju . . .[9]

Poteškoće na koje je Antunović u svome radu nailazio bile su veoma različite. Među njima je i pitanje pravopisa. U želji da prebrodi nesporazume i objasni svoje postupke Antunović piše *Mojim milim odrastlim Bunjevcem i Šokcem do znanja.* Nama se čini da je to upozorenje u djelu *Bog s čovjekom na zemlji*[10] veoma zanimljivo u svemu: u stavovima i nastojanjima Antunovićevim i u njegovim pravopisnim rješenjima.

Evo doslovce Antunovićevih riječi:

Obavisti radi prinužden sam ovo njekoliko ričih knjizi ovoj nadodati, da se moji dragi Bunjevci ne bi smutili možda u načinu pisanja, kojim istu knjigu u sviet odpravljam, te pomisliti, da je tiem narinjavan nješto, što načinu njihovog govora nije shodno, nije s' istim iztovjetno. Uzmu li na vagu malu razliku pisanja, pak uz to sveobću potribu i odtud proizticuću korist duševno prosvietnu naroda našeg, tad svaka smutnja odpada, akoje možda u gdikom misto zahvatila. To sam oviem nakan razjasniti i sebe opravdati. Mi njekad pisasmo *csascha, schecher, cziglja,* a danas pišemo po novom pravopisu: *čaša, šećer, cigl ja.* Bunjevac svaki iole knjizi vješt na prvi pogled uvidit će, da je novi način pisanja *jednostavniji,* a tiem *bolji i oku ugodniji.* A jednostavniji način pisanja i razum podpomaže, da tiem brže shvati do korena riči ono, štoje napisano. Stariji Bunjevci vješti njemačkoj i magjarskoj knjizi uvidit će također, da smo mi one nakarade u starom pisanju pozajmili bili od Nimacah i Magjarah. To na žaolst, dokazuje starodobno prosvitno siromaštvo... Pak zar da uvik sirotujemo? zar da uvik držimo kao njeki — tuđa plota? zar da nestanemo na sobstvene noge? ili ako nam je već koga naslidovati, a ono prije svoga nego tuđina. Naša bratja slavenska *Česi* i *Slovaci* zabaciše sa svim njemačku abecedu i poprimiše latinicu, a mi koji se njome od pamtivika služimo, zar da pišuć istom, da ju onim nepotribnimi nakaradami nagrđujemo?

To ne bi mudro ni po našu knjigu koristno bilo. — Dalje, mi prije pisasmo: *bilo, lipo, vira, divojka, ridko, srida* itd. a danas pišemo: *bielo, liepo, vjera, djevojka, riedko, srieda* itd. a zašto to? jer u našem velikom narodu ima razlike u govoru, tako jedni govore *lipo* drugi *lepo,* treći *liepo.* Hrvati u obće, na pose mi Bunjevci, Dalmatinci, Slavonci, Bošnjaci, velimo: *lipo,* Srbi vele: *lepo,* a Hercegovci vele *liepo* ili *lijepo.* Al svi mi, kako mu drago zvali se, koji tiem jezikom kraj te male razlike govorimo, jesmo jedan narod jedne krvi, jednog porikla. To baš dokazuje jedan isti jezik, kojim, izuzam te male promine svi govorimo. Stoga će svaki rod svoj i prosvitu mu ljubeći Bunjevac i Šokac uviditi da ništa zloga ne-

8 *Iwan Antunović Lazi Kneževiću,* Letopis Matice srpske, knj. 128, str. 103, Novi Sad, 1881.

9 Ivan Antunović: *Razprava o podunavskih potizanskih Bunjevcih i Šokcih . . .,* Beč, 1882. — Predgovor.

10 Ivan Antunović: *Bog s čovjekom na zemlji,* Vac. 1879.

namislih, služeći se ovim novim pravopisom; jer jednoličnost u načinu pisanja otvara nam vrata prosviti, a drugo svakom iz među nas stavlja slobodu, nek poleg ovog načina pisanja čita svaki, kako je majčinim mlikom narodni govor usisao, ovaj sa *i*, onaj sa *e*, a treći sa *ie*, ili *ije*. A kao što se dva samoglasnika *ie* u našem jeziku mehko i milo u jedno stapljaju, tako će Bog i srića dati, da se i mi uz jedan isti pravopis duševno složimo, te iz jednog istog izvora blagodati obće prosvite crpimo. Bože, kako bi lipo i koristno bilo! da se i Srbi bratja naša po rodu i jeziku istimi pismeni služe, dočiem nas sada ćirilica bezikakva opravdana uzroka većma razdvaja na duševnom polju, no Dunav na tvarnom desnu i livu obalu, pa ti i nije za drugo već da nas s' obije strane što duže zadržaje u neznanosti; jerbo plodovi njihove prosvite, osobito u niže slojeve naroda nemogu prodirati k' nami, a od nas k' njima. Ele nadu stavljajuć u vrieme, koje rane zadaje al ih i vida, s pouzdanjem izgledamo onaj srićni čas, u koj će i oni poput drugih izobraženih narodah n. pr. Nimacah, koji također svoja tobož narodna *gotička* pismena zabacaju, pak se latinice laćaju, uviditi onaj grdni prolom, koji nas jednorodnu i jednokrvnu braću dieli, i koji nas u uživanju prosvite priči, te poprimiti ovaj način pisanja, koji će nas jedno drugom približiti, vrata nam sveobće narodne prosvite otvorit; i kao što smo jedan narod, tako nas i duševno u jedno stopili. A donle ćemo vrlo pametno činit, ako ćemo se s' ovih i onih pismenih upznati, te ovako ako i nešto mučnije put naše obraženosti širit.

Preostaje nam još dodati riječ Antunovićeva životopisca Matije Evetovića. U svome djelu o velikom preporoditelju naših ljudi M. Evetović je u završnici napisao:

Sve, ali sve, što je bilo potrebno da zna naš rod, Antunović mu je pružio po svojim djelima. Na nama je dakle, hoćemo li poslušati i slijediti nauku velikoga svoga učitelja. Primamo je kao posljednju njegovu poruku, ako želimo sreću svoju i napredak svega našega naroda.[11] Dodajemo: Gradsko poglavarstvo u Subotici dalo je Antunovićevo ime lijepoj ulici u gradu. U znak zahvalnosti: ulica je nosila preporoditeljevo ime sve do pedesetih godina našeg stoljeća.

Ako bismo nizali pisce ove druge skupine onda nam ne bi preostalo drugo nego se odlučiti za nizanje imena abecednim redom ili kronološki, prema godinama rođenja i smrti. Odlučili smo se za abecedni niz jer nam se čini pravednim svrstavanjem imena naših pisaca.

Među značajnim imenima pjesnika bačkih Hrvata među prvima se nalazi ANTE MIROLJUB EVETOVIĆ.

Pjesnik i svećenik, Miroljub je našao više svojih biografa pa nije teško utvrditi dva osnovna podatka: rodio se 12. lipnja 1862. u Bačkom Aljmašu, a umro je 2. veljače 1921. u Valpovu. Ova dva podatka omeđuju životni put pjesnika, koji je u svemu bio istinski tumač raspoloženja svoga naroda.

O Miroljubu treba još dodati:

Gimnaziju je završio u Kalači, a zatim je stupio u franjevački red hrvatske provincije sv. Ivana Kapistrana. Školovanje je nastavio u Beču, Vukovaru i Dunaföldváru. Bio je neko vrijeme profesor filozofije, pa crkvenog prava i povijesti; nakon g. 1899. prešao je Evetović u svjetovne svećenike te je umro kao

---

11 Dr Matija Evetović: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića* . . . , Subotica, 1935, str. 305—306.

župnik u Valpovu. Svoje pjesničke radove je objavljivao u Nevenu, Danici, Vijencu, Smilju. Pokušao je pisati i epske pjesme te je objavio: *Tužna ljubav*, *Milankova Anka*, *Milićeva Jelka* a u aleksandrincu mu je *Pop Ivo*. Vrijednost je Miroljubova u lirskom pjesništvu. Sjeta za izgubljenom majkom, čežnja za srećom, razmišljanja o ljudskom životu, o sreći, ljudski intimni nemiri i boli čine uglavnom splet Evetovićevih lirskih preokupacija. Stihovi su mu jednostavni, ponekad nedotjerani, ali iz njih zrači istinska ljubav prema zavičaju. Razumijevanje čovjeka i ljudskih boli. Neke su Miroljubove pjesme uglazbljene *(Jorgovane, jorgovane . . .)* te se pjevaju među bačkim Hrvatima.

Tumačenje i objašnjenje svoga životnog puta i zvanja Miroljub je jasno izrazio u stihovima:

Ja sam ipak i sretan i blažen
To mi srce govori u grudi,
Pa u sreći i pjevam i plačem,
Dobri Bože, Tebi hvala budi!
Dao si mi kuću i kućište
U Hrvatskoj, hrvatsko ognjište!

(Moje zvanje)

Svjestan da nije rođen u mramornoj palači, u bogatstvu i obilju, Evetović — Miroljub se sjeća svoje majke, koja ga je učila »Ljubit Boga i sve ljude« te dosljedno želi ostati vjeran majčinoj nauci.

Ali u istoj pjesmi Miroljub veli:

Tko se danas bori nevoljom i brigom
Obilježen nije izdajništva žigom.
Izdajica ima drugu slabost, manu,
Što ga na izdajstva vuče crnu stranu:
»Značaj, narod, jezik, doma prava sveta,
Izdajici kletom nije, nije meta!«

(Nisam došo na svijet u mermernih . . .)

Jedna od Evetovićevih pjesama posebice se ističe. Poznata je i rado se pjeva. To je svojevrsna elegijska popijevka (uglazbio F. S. Vilhar), u kojoj pjesnik žali za mrtvom majkom:

Jorgovane, jorgovane,
Kad ti vidim tanke grane
Žalostno je srdce moje,
Ja se majke sjećam svoje.

Miris — cvieće tvoje milo,
Majčino je cvieće bilo;
Njim su bili dvori njeni
Jednom krasno iskićeni.

Tu je slavuj biljisao,
Zorom majku pozdravljao,
Kad je milo brala cvieće
Na uranku u proljeće.

Ali jao! dvori njeni,
Sad su pusti, osamljeni,
Tvoje grane, jorgovane,
Raku kita moje Nane.

Ni slavuja nema više,
Ranom zorom da biljiše,
Samo ja još suze lijem
I pjesmice sjetne vijem . . .

Ova Miroljubova pjesma nije izrazita elegija ali je u njoj osnovni osjećaj elegijski.[12] To je istaknuto i u uvodnoj riječi spomen-izdanju Miroljubovih pjesama[13] gdje je naglašeno:

On je pjesnik srca i duše a pjesme su mu prepune boli i ljubavi za svoj rod, te čitatelju dolaze kao melem...[14]

Hrvati u Subotici postavili su pjesniku Miroljubu spomenik u parku kraj katedrale — rad Ivana Meštrovića. Mađari su ga god. 1941. maknuli, a do danas još nitko nije potaknuo pitanje postavljanja spomenika na javno mjesto. Možda bi to ipak bilo potrebno... u znak zahvalnosti pjesniku, »probuđenom dijelu« svoga naroda.

Obitelj Antunović je dala još dva kulturna radnika: Ivana i Matiju Evetovića.

IVAN EVETOVIĆ je prvi napisao životopis Ivana Antunovića. Inače, on je Miroljubov brat, rođen 1860. godine u Bačkom Aljmašu. Kao svećenik službovao je na području kalačko bačke nadbiskupije. U različitim časopisima objavljivao je prijevode s francuskog, talijanskog, engleskog, njemačkog i španjolskog jezika.

Spomenusmo životopis Antunovića što ga je napisao Ivan Evetović. Njegov nećak Matija piše:

Rukopis moga strica nabavila je Jugoslavenska akademija u Zagrebu, pa je član ove akademije Milivoj Šrepel objelodanio ovaj životopis Ivana Antunovića u — »Građi za povijest književnosti hrvatske« (knj. 2, g. 1899, str. 234—244).[15]

Nećak Ivana Evetovića je MATIJA EVETOVIĆ (rođen 24. veljače 1894. u Bačkom Aljmašu).

Ovaj je pisac učio škole u Subotici i Travniku, a filozofiju je studirao u Zagrebu, gdje je i doktorirao. Radio je kao gimnazijski profesor i ravnatelj, a vršio je i različite dužnosti u subotičkim gradskim kulturnim i prosvjetnim ustanovama. Danas živi u Subotici kao umirovljenik. Evetović je svoj rad omeđio granicama svoga bunjevačkog zavičaja. Na preko šest stotina tiskanih stranica obradio je kulturnu povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata (djelo je još u rukopisu), a objavio je i dva zamašna djela o Ivanu Antunoviću i Paji Kujundžiću (nepotpuno). Surađivao je u Klasju naših ravni, Subotičkim novinama, Subotičkoj Danici i dr. U svoj rad je osim ljubavi unosio solidno poznavanje građe koju je sakupio i obradio.

Iskreno treba priznati: sve što su učinili mlađi ljudi na sakupljanju građe o bačkim Hrvatima samo je dopuna onoga što je Matija Evetović pripremio. Bez rada Matije Evetovića ne bi bilo ni bibliografije Ivana Kujundžića, ni reagiranja Kneževića i njemu sličnih. Vjerujemo da će jednom rad Matije Evetovića postati poznatiji i pristupačniji. Neki su mu rukopisi šetali od ruke do ruke — možda će jednom stići i do javnosti.

---

12 Dr Ljubomir Maraković: *Žetva,* Zagreb, 1943, str. 347.
13 *Spomen-izdanje pjesama Ante Evetovića Miroljuba,* Subotica, 1931.
14 Ondje.
15 M. Evetović: *Život i rad Iv. Antunovića,* str. 3.

Za mnoge književne povjesničare bit će dva imena potpuno nepoznata. To su Stjepan (Krunoslav) Grgić i Antun Karagić.

KRUNOSLAV STJEPAN GRGIĆ je rođen 1836. godine u Vancagi, a umro je u svome rodnom mjestu godine 1914. Grgić je bio marljiv i jedan od najupornijih pisaca onoga kraja.

U svome rodnom mjestu učio pučku školu, a dalje nije pohađao škole nego se kao samouk toliko razvio da je u sklopu svoga vremena potpuno samostalno djelovao. Bio je jedan od glavnih pomagača biskupa Ivana Antunovića, a prevodio je i prerađivao različite religiozne pjesme. Rečeno je za njega, da je jedan od najvrednijih suradnika Novina, Nevena i Danice, u kojoj je dugo godina pisao Stogodišnjeg gatalca na uvodnom mjestu. Popularnost je stekao molitvenikom *Živa ružica,* koji je doživio 10 izdanja. Vjerojatno je jednostavnost u izražavanju pridonijela Grgićevoj popularnosti.

Spomenuli smo Antuna Karagića. Ovaj pisac pripada svojim životom i raodm našem stoljeću. Rođen je 2. lipnja 1913. u Gari, a umro je 1966. u Pečuhu.

Osim pučke škole, ANTUN KARAGIĆ nije pohađao posebnih škola, ali je zaslužan za osnivanje kazališnih skupina u poslijetrianonskoj Mađarskoj, koje su djelovale među Hrvatima. Karagić je pisac kazališnih komada, a preveo je i niz mađarskih djela. Izlučujući samo hrvatska izvorna Karagićeva djela, treba utvrditi da su sadržajno vezana za bunjevački narodni život, a najčešće su protkana optimizmom i vedrinom. Njegovo djelo *Svijest* nagrađeno je na XII natječaju za najbolju pučku glumu Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u Zagrebu (1942). Veći dio svojih djela objavio je Karagić u Subotici u toku 2. svjetskog rata, ali rad ovog književnika u posljednjih 15 godina nije nam dovoljno poznat niti ima većih prikaza njegova rada.

Na subotičkom Bajskom groblju počiva vrijedni pisac i kulturni radnik MIJO MANDIĆ, koga je subotičko poglavarstvo proglasilo svojim počasnim građaninom. Ovo priznanje je Mandić zaslužio svojim dugogodišnjim radom.

Bio je duga života (rođen g. 1857. u Kaćmaru, umro je g. 1945. u Subotici), a potekao je iz poljodjelske obitelji. Pučku je školu polazio u svome selu. Građansku i učiteljsku školu je završio u Kalači uz izdašnu pomoć Ivana Antunovića. Učiteljevao je u Bođanima, Madarošu, Gari, Kaćmaru, dok konačno nije dospio u Suboticu. Neko vrijeme je bio urednikom bunjevačkog lista »Neven«, a bio je dosta plodan pisac i prosvjetno-kulturni radnik. Publicističkim se radom javio dosta rano, a po naredbi biskupa Kubinskog (1880) napisao je priručnike i udžbenike za pučke škole. U raspravi *Bunjevácz kérdés* zagovara uvođenje hrvatskog jezika u pučke škole. Sva djela i rasprave Mije Mandića imaju propagandno-prosvjetno značenje, a ne književno. Među svojim sunarodnjacima je postao poznat svojim dugogodišnjim domoljubnim radom i sudjelovanjem u raznim nacionalnim i prosvjetnim pothvatima.

Još uvijek nije napisana ocjena Mandićeva rada niti je utvrđena vrijednost njegovih prinosa našoj kulturnoj povijesti. Nekoliko nabačenih pohvala nisu izvan okvira uljudnosti svakidašnje pažnje.

Iz Bajskog trokuta je IVAN PETREŠ (rođen 21. listopada 1876. u Kaćmaru, a umro 14. lipnja 1937. u Baji).

Pučku je školu završio u svome rodnom mjestu, a gimnaziju i bogosloviju u Kalači. Kao svećenik službovao je u raznim mjestima Bačke: u Kaćmaru, Horgošu, Subotici, Aljmašu, Miški, Gornjem Sv. Ivanu i Čavolju. Uređivao je Naše novine, surađivao u Nevenu i Danici. Pod pseudonimom Čudomil izdao je zbirku pjesama *Moji jadi.* Pjesme su objavljene na 24 stranice i premda ne znače posebno obogaćenje hrvatske lirike, neke su ostale sačuvane u puku. Tako se pjeva i danas *Prid prozorom procvatala ruža,* koju je uglazbio Josip Mlinko. Kako je Petreš ostao poslije I svjetskog rata u Mađarskoj, to je ondje razvio svoju prosvjetiteljsku djelatnost uređujući jedan kalendar i objavljujući kazališne komade. I igrokazi Ivana Petreša ne žele biti velika ostvarenja, nego su namijenjena puku da se lakim, ponekad sentimentalnim sadržajem zabavi i na svojoj domaćoj riječi primi pouku.

O Petrešu nema većih radova i prikaza, a njegov sunarodnjak Petar Pekić govori o njemu kao Antunovićevu učeniku i književniku i prosvjetno-nacionalnom radniku.[16]

U svome djelu *Povijest Hrvata u Vojvodini* zabilježio je PETAR PEKIĆ svoja uvjerenja i stavove. Proučavajući povijesnu građu koja mu je bila dostupna, zamišljen nad sudbinom svojih sunarodnjaka, ovaj pomalo tragični povjesničar je u neprikladnom, opterećenom i opasnom vremenu (1929) napisao:

Ako je dopušteno pojedinim piscima, da Bunjevcima i Šokcima osporavaju nacionalni karakter i da ih dalje pod tim lokalnim imenima nazivaju, pače ako je dopušteno, da ih s druge strane proglašuju Srbima, to mislim, da je pravo i dopustivo, da jedan Bunjevac kaže svoju riječ o narodnoj pripadnosti svoga plemena, a ta je, da su se Bunjevci uvijek smatrali Hrvatima i ako su u ranije doba kao i drugi dijelovi Hrvata dolazili pod lokalnim imenima. No s pobjedom nacionalnog principa oni su se odmah izjavili po svojim najboljim vođama, da se smatraju dijelom Hrvata, a takvim se svi kao kolektivnost i osjećaju.[17]

Rođen u Bajskom trokutu 1896. u Gornjem Sv. Ivanu, umro 1965. u Zagrebu, Pekić je od 1918. živio u bivšoj kraljevini, odnosno u okvirima južnoslavenske države (Subotica, Zagreb). Bio je književnik i novinar. Suradnik zagrebačkih listova, Pekić je budno pratio događaje u svom zavičaju i u Bačkoj. Reagirao je na pokušaje velikosrpskih pisaca da ospore naše narodno ime i hrvatsku pripadnost. Pekiću nije pomanjkalo dobre volje i upornosti, ali je ponekad primijećeno u njegovim radovima pomanjkanje šire naobrazbe i sustavnosti u izlaganju brižljivo sakupljene građe. Oko petnaest izvornih djela i nekoliko prijevoda hrvatskih i srpskih pjesama predstavlja Pekićevu baštinu. K tome treba dodati i dva izdanja prijevoda na francuski jezik Mažuranićeva djela *Smrt Smail-age Čengića.*

16 Petar Pekić: *Povijest Hrvata u Vojvodini,* str. 288.
17 Ondje, str. 6—7.

U svome popisu hrvatskih pisaca iz Bajskog trokuta Ivan Kujundžić (Krešimir Bunić) je u završnim rečenicama upozorio, da je spomenuto etničko područje za nas Hrvate značajno »te je naša dužnost da ga bolje upoznamo i više se za nj zanimamo«.[18]

To je naša dužnost.

IV

U kratkom prikazu naših pisaca iz Bajskog trokuta odlučili smo spomenuti imena poslenika koji su rođeni na našoj etničkoj periferiji, čvrsto vezani za rodnu grudu, čuvali svoju narodnost, njegovali našu tradiciju i stvarali svoja djela.

Među piscima, koji su spomenuti, treba istaći imena onih, koji su obogatili našu književnost. Bili su to prije svega: Grgur Peštalić, Ivan Antunović i Ante Miroljub Evetović. Nemamo razloga osporavati njihovu književničku djelatnost i ostvarenja.

Vrijednost sakupljanja i obrade povijesne građe Mije Mandića i Petra Pekića zaslužuje pažnju sviju kojima je stalo do istine o nama. Možda bi trebalo svu tu građu provjeriti, dopuniti i sistematizirati, ali pionirski rad moramo svakako poštivati.

Većina pisaca iz Bajskog trokuta prošla je kroz svećeničke škole (gimnazije, bogoslovije). To je dalo pečat njihovu životu i radu. Uostalom, napisao sam već jednom, sve do pod kraj prošloga stoljeća bački Hrvati nisu imali svjetovne inteligencije. Tko poznaje gospodarske i povijesne tokove neće se tome čuditi.

Treba zabilježiti i činjenicu da je dio naših pisaca bio prepušten sebi: jedva su završili koji razred pučke škole a svu ostalu naobrazbu stjecali su mučno i teško. Razlozi su bili različiti. I gospodarski (djeca siromašnih zemljodjelaca), i nacionalni (mađarske škole).

Napokon, sve te pisce ne vezuje u zajednicu samo činjenica što su rođeni na području Bajskog trokuta, nego su svi prožeti silnom ljubavi prema bačkim oranicama; svi žele sačuvati svoj jezik, ime i rod svoj od nasrtaja tuđinaca.

Pošteni i iskreni u svom domoljublju pisci iz Bajskog trokuta nisu znali za blještavu i namještenu frazu. Svoja uvjerenja, zanose, ljubav i nade svoje izražavali su jednostavno, neposredno. Ponekad im je izraz nespretan, nedotjeran. Ali riječ njihova je bila uvijek — hrvatska.

18 Subotička Danica 1946, str. 45.

KULTURNI I KNJIŽEVNI POSLENICI

(B i l j e š k e)

Nisam sklon dramatizaciji položaja bačkih Hrvata ali ćutim duboku radost i ponos kad u proučavanju prošlosti svoga zavičaja mogu utvrditi činjenicu, da su moji zemljaci silnom otpornom vitalnošću uspjeli sačuvati sebe, svoj jezik, običaje. Daleko od matične zemlje, bački su Hrvati uspjeli odoljeti svim nasrtajima. Rasuti na širokim bačkim prostranstvima, nagnuti nad dugim, crnim brazdama, služeći zemlji i gospodareći njome, naši su ljudi znali sačuvati svoju knjigu, predaju, nošnju i narodnu pjesmu.

Vremena i društveni odnosi nudili su bačkim Hrvatima mnogobrojne i raznovrsne kušnje. I uvijek, kad su nevolje i poteškoće bile goleme, javljali su se pojedinci koji su upućivali pravu riječ puku, ustajali u obranu osnovnih prava. Nisu oni bili književnici u našem, suvremenom smislu. Nikakva estetska mjerila nisu odlučna i presudna za njihov rad. Njih, te drage kulturne poslenike, moramo razumjeti samo u sklopu naših želja i nastojanja da se ne odreknemo dijelova svoga narodnog bića.

Odlučujući se za bilješke o nedovoljno poznatim imenima i njihovu radu našao sam najuputnije rješenje: po abecednom nizu složiti imena i dodati po koje obilježje rada.

IVAN AMBROZOVIĆ (9. lipnja 1789—12. veljače 1869. u Somboru). Napisao je, koliko se može utvrditi, četiri djela, od kojih su dva tiskana dok su druga dva ostala u rukopisu. U ocjeni njegova rada istaknuto je do sada, da je preveo na hrvatski jezik (ilirički) Muškatirovićeve *Pritče ili po prostome poslovice.* Ovaj prijevod je nadopunjen izdao u Pešti 1808. dok je ondje studirao pravo. Dakako, naslov je izmijenjen, pa u svojim *Proričjima i narečenjima* Ambrozović želi hrvatsku orijentaciju posvjedočiti hrvatskim jezičnim izrazima. Tako za universitas scientiarum upotrebljava stari hrvatski izraz mudroskupština, za proverbia — proričja i sl. Njegov rad još nije u cijelosti ispitan, a podaci iz života i rada općenito su oskudni.

LAJČKO BUDANOVIĆ — (27. ožujka 1873. u Bajmoku—16. ožujka 1958. u Subotici). Srednjoškolsku naobrazbu je stekao u Subotici i Kalači, bogosloviju završio u Kalači. Kao svećenik službovao u raznim mjestima (Subotica, Kaćmar, Novi Sad, Sombor i dr.) a kao župnik razvio je bogatu djelatnost u Beregu, Baji i Subotici. Prvi je subotički biskup koji je materijalno i moralno podržavao sve akcije u nacionalnom prosvjećivanju te je i sam pisao poučne i nabožne knjige za puk. Njegovoj pomoći i zalaganju dugujemo gotovo sve hrvatske časopise i institucije u Subotici između dva svjetska rata (Subotička matica, Subotičke novine, Klasje naših ravni, Subotička Danica i dr.). Za vrijeme II svjetskog rata bio je interniran i u svoj se grad vratio kad je oslabila vlast mađarskih okupacionih snaga. Umro je u dubokoj starosti, ostavljajući opsežnu literarnu baštinu koja ne pretendira na visoku književnu ocjenu. Sahranjen je u subotičkoj katedrali. O djelovanju Lajče Budanovića najviše građe sakupio je Ivan Kujundžić. Monografije Lajče Budanovića nema, ali je on nedvojbeno snažni čimbenik u društvenom i kulturnom životu svojih sunarodnjaka.

ILIJA DŽINIĆ — (rođen 28. listopada 1894. u Čonoplji). Zaslužan je kulturni radnik, koji danas živi kao umirovljeni učitelj u Somboru. Od godine 1919. službovao je u Čonoplji kao stalni »bunjevački učitelj«. Ondje je kasnije postao upravitelj škole. Godinu dana kasnije (1920) osnovao je u Čonoplji »Bunjevačku čitaonicu (kasinu) s knjižnicom«. Kulturni rad, književni napisi i pripovijesti između dva rata bili su razlogom da ga mađarski okupatori zatvore. U borbama kod Batine 1944. god. poginuo mu je jedinac.

Književni i znanstveni rad sastoji mu se od mnogih priloga, koji su ponajviše vezani za njegove Bunjevce i rodni kraj, o prošlosti kojega je ponajviše pisao. U rukopisu mu je ostala velika rasprava o nazivu, podrijetlu i etničkoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca. Izdao je zbirku pripovijesti iz narodnog života, pod nazivom *U kolarnici.* Mnogo je toga ostalo u rukopisu. Srpska akademija nauka iz Beograda otkupila mu je zbirku bećaraca i narodnih poslovica iz B. Brijega i Sombora.

JOSIP JAKOŠIĆ — (rođen 2. lipnja 1738. u Budimu, umro 4. veljače 1804). Učio je školu u Budimu i Gyöngyösu, a 1756. godine je stupio u franjevački red te je nastavio školovanje u Budimu i Rimu. Poslije završenih nauka bio je profesor bogoslovije u Budimu i Radni, a zatim je vršio različite dužnosti u svome redu; bio je više puta gvardijan i provincijal. Njegova ostavština je vezana dobrim dijelom za službe koje je vršio, ali je u franjevačkom samostanu u Budimu počeo sakupljati knjige i rukopise te je udario temelje veoma dobroj tamošnjoj franjevačkoj knjižnici. Za nas je najvažnije djelo Jakošićevo, koje je objavljeno kao građa JAZ-a dobrano nakon njegove smrti. To je djelo: *Scriptores interammine vel Pannoniae Savae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti.* U svojoj bibliografiji K. Bunić (Ivan Kujundžić) spominje još tri djela.

MARA MALAGURSKI ĐORĐEVIĆ — (20. prosinca 1894. u Subotici). Živi u Beogradu. Svoju naobrazbu stekla je Mara Malagurski u Subotici i Đakovu. Prije 1918. godine pisala je samo u Nevenu pod pseudonimom Nevenka, a poslije I svjetskog rata napisala je dva romana i folklorne rasprave. Najplodnije su joj bile godine 1927—1938. Surađivala je u Književnom severu, u beogradskoj Misli, u kalendaru Vardar i dr. Svojom udajom bila je više vezana za beogradsku književnu sredinu, a tamošnji su je kritičari nazvali prvom Bunjevkom »koja se bavi književnošću«. Svojim književnim ostvarenjima Mara Malagurski je više obećavala nego što je dala, ali su njena nastojanja oko sakupljanja narodnih umotvorina i običaja vrijedna pažnje. Čini se, da je njen prilog našoj književnosti već završen, jer u posljednjih tridesetak godina nije ništa objavila.

NIKOLA KESIĆ — (rođen 1709. u Budimu, umro 1739. u Tetinu nedaleko Budima). Kao mladi franjevac istaknuo se u pripovijedanju. Smrt ga je spriječila te nije mogao objaviti svoje propovijedi, koje su već bile spremne za tisak. Bio je veoma učen, znao je pet jezika, a isticao se je u filozofiji i bogosloviji.

Godinu dana poslije Kesićeve smrti objavljene su njegove propovijedi na preko 550 stranica, formata osmine. To su tumačenja poslanica i evanđelja u sve nedjelje i blagdane tokom godine. Propovjednik je ujedno obradio i Muku služeći se tekstovima sva četiri evanđeliste. Ako se uzme u obzir činjenica da je djelo nastalo u prvoj polovici 18. stoljeća i da je autoru bilo nužno u njegovu radu,

onda ne treba tražiti ništa izuzetno u ovom djelu, nego mu vrijednost leži u nastojanju Kesićevu da svoje misli što jasnije formulira i relativno dostupnim jezikom potakne svoje slušatelje na pobožnost.

PAVAO KUJUNDŽIĆ — (rođen 15. svibnja 1859. u Subotici, umro 10. listopada 1915. u Subotici). Po svome pozivu svećenik, koji je službovao u našim mjestima Bikiću, Monoštoru i drugim, a napose u Subotici, ovaj je čovjek u povijesti bunjevačkih Hrvata u svome gradu ostavio trajnu uspomenu nastupima, borbom i javnom djelatnošću općenito. Ako se ograniči njegov rad na područje književnosti, onda Kujundžić nije ostavio velikih, posebno tiskanih djela. Ali on je pokretač Subotičke Danice, kalendara koji je prvi put izišao 1884. i održao se sve do 1946. U drugim krajevima taj kalendar ne bi možda imao toliko značenja, ali na našoj etničkoj periferiji je okupljao oko sebe sve koji su se prihvaćali pera da bi pomogli očuvanju nacionalne samostalnosti i slobode. Osim što je napisao i jedno pobožno djelo, Pajo Kujundžić je objavio rasprave o pitanju Bunjevaca pod konac prošloga stoljeća i ponovno progovorio o »narodnosnom pitanju« u godini izbijanja I svjetskog rata. Više nego književnik pop Pajo (kako su ga zvali) je zaslužan za odgoj jedne čitave generacije, koja je u njemu gledala svoga učitelja i branitelja naših prava u ovim krajevima. U raspravi o narodu zagovara prava Bunjevaca, traži uvođenje jezika u škole ističući da su Bunjevci Hrvati i da govore hrvatskim jezikom.

IVAN MALAGURSKI — (rođen 1895. u Subotici, umro 1947. u Subotici). Potiče iz ugledne bunjevačke obitelji, a veći dio naobrazbe stekao je u rodnom gradu. Učiteljsku školu je završio u Baji, ali nije dugo učiteljevao. Od mjeseca svibnja 1915. pa do konca 1. svjetskog rata bio je na frontu, zatim je 1922. svršio Višu pedagošku školu u Zagrebu. Službovao je u Subotici na građanskoj školi, a kad je kao nepoželjan (1929) premješten u Užice, podnio je uskoro ostavku i vršio poslije različite dužnosti u svome gradu. Istakao se kao dobar organizator hrvatskih priredaba, slovio je kao dobar prosvjetni radnik pa su ga i zvali Tanar (učitelj). Od početka studenog 1940. vršio je razne dužnosti u Prosvjetnom odjelu Banovine Hrvatske i Hrvatskom narodnom kazalištu. Kao domoljubni i kulturni radnik, Malagurski je ostavio niz djela čiju vrijednost treba razumjeti u sklopu nacionalnih potreba njegova zavičaja.

BLAŠKO RAJIĆ — (rođen 7. siječnja 1878. u Subotici, umro 3. siječnja 1951. u Subotici). Potekao je iz siromašne hrvatske obitelji. U svome gradu je završio pučku školu i šest razreda gimnazije, dok je zadnja dva razreda gimnazije i bogoslovne nauke završio u Kalači. Kao svećenik službovao je u Dušnoku, Santovu i Subotici, gdje je svibnja mjeseca 1911. godine postao župnik sv. Roka i ondje ostao do svoje smrti. Rajić je osnovao niz društava koja su se nekoliko decenija isticala svojim kulturno-prosvjetnim i humanim radom (Kat. divojačko društvo, Dobrotvorna zajednica Bunjevaka, Hrvatska kulturna zajednica, Matica subotička i dr.). U političkom životu Bunjevaca, i Bačke općenito, naročito se istakao u borbi za uključivanje Bačke u južnoslavensku državnu zajednicu (28. lipnja 1918. delegat bunjevačkih Hrvata u Zagrebu, delegat na Mirovnoj konferenciji u Parizu između 1919—1921, narodni zastupnik od 1920—1924). U vrijeme mađarske okupacije bio je Rajić zlostavljan, mučen i interniran u Budimpešti. U kolovozu 1944. na sastanku predstavnika narodnooslobodilačkog pokreta u Subotici izabran je za predsjednika gradskog odbora NO odbora u Subotici. Poslije je bio član kotarskog odbora i član Izvršnog vijeća APV u Novom Sadu. No fizički iscrpen, teško bolestan Rajić iza 1944. jedva može obavljati svoje dužnosti.

Politički i dušobrižnički rad Rajićev u širini i dubini tragova koje je ostavio zaslužuje posebnu analizu. Ali upravo mu je taj rad pomogao da bude vrstan pučki pisac. On razumije misli, osjećaje, želje i težnje svojih Bunjevaca. Pretežno pripovjedač, Rajić se predstavio kao pisac jednostavnih, zbiljskih, nenamještenih pripovijesti. Počeo je književni rad pjesmama *(Nemila smrt, Kad zasvira tamburica...*, *Subotica* i dr.) a u tridesetoj godini života objavio je pripovijest *Pridslava* (najprije kao podlistak *Naših novina* g. 1908). Posuđujući u jednoj skupini svojih pripovijesti motive iz prvih kršćanskih vremena *(Stari mirotvorci)* Rajić se u ostalima drži tla na kome je izniknuo i za koje je organski bio vezan *(Našim šorom, Bunjevčice*, ciklus *Ivan i Bašo* i dr.). Bavio se epikom te je ostavio u rukopisu ep u 24 pjevanja *Slava*. Pisac nabožnih djela, brošura, rasprava — Rajić je u književnosti ostao pripovjedač svoga kraja, pisac bunjevačkog života, sela i seljaka. Određujući mu mjesto u bunjevačkoj književnosti neki su ga stavili uz Miroljuba Evetovića ističući da pripada »prvoj književnoj generaciji iza bunjevačkog preporoda, što ga je proveo biskup Antunović«.

AMBROZIJE ŠARČEVIĆ — (rođen 1820. u Subotici, umro 1899. u Subotici). Čovjek široke kulture i iskreni domoljub dr Ambrozije Šarčević je kao odvjetnik i kotarski sudac bio veoma značajna pojava u kulturnoj povijesti svoga kraja. Primarni zahtjev njegova programa rada je bilo otvaranje bunjevačko-šokačkih škola. Pod njegovim vodstvom osnovana je i prva bunjevačka kulturna ustanova u Subotici Pučka kasina (1877), koja je bila žarište kulturnog rada među bačkim Hrvatima. Ali Šarčević je objavljivao djela s izrazito prosvjetiteljskim i poučnim mislima. Godine 1869. izdao je Šarčević *Zbirku mudrih i poučnih izreka*. Dok prvi i drugi dio ovoga djela čine izreke, u trećem su poučne pričice. Šarčević je pokrenuo prvi Bunjevačko-šokački kalendar (1870), a između ostaloga objavio je *Rječnik bunjevačko-madžarski* i djelo *Tolmač izvornih književnih jugoslavenskih riči*. (Objašnjeno oko 10.000 izraza.) Za obranu materinjeg jezika objavio je Šarčević *Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom*. U svemu, Šarčević je bio svjestan i vrijedan kulturni i književni radnik.

JOSO ŠOKČIĆ — (rođen 7. travnja 1902. u Subotici, umro 28. srpnja 1968. u Subotici). Pučku školu i dva razreda srednje škole svršio je Joso Šokčić u rodnome mjestu, a onda se dao na trgovinu. Kasnije se posvetio novinarstvu, bio je neko vrijeme urednik Nevena, a suradnik raznih hrvatskih, srpskih i mađarskih listova. Za Šokčićeve *Novele* (1921) je rečeno da ih se ne može naći *(O Bunjevcima*, Subotica 1927, str. 40) a za zbirku pjesama se tvrdi »pored sve težnje da bude moderan, bez sređenosti i izgrađenosti, može se naći pokoja pjesnička iskra«. Vrijednost Šokčićeva rada je u monografijama i studijama o Miji Mandiću, Agi Mamužiću i Ambroziju Šarčeviću (u rukopisu).

BLAŠKO VOJNIĆ HAJDUK — (rođen 1910. u Subotici). Pučku školu je završio u rodnom gradu. Gimnazijsku naobrazbu je stekao u Varaždinu i Zagrebu. Počeo je studij bogoslovije, ali se vratio u Suboticu i počeo je studirati pravo. Od 1933. do 1938. bavio se novinarstvom, zatim je bio činovnik u gradskom poglavarstvu u Subotici do 1941. Od 1944. pa sve do 1964. bio je upravitelj Gradske biblioteke u Subotici. To je vrijeme iskoristio za sakupljanje starih bunjevačkih i šokačkih knjiga, novina i časopisa. Njegovom zaslugom su spašene mnoge naše knjige od propasti. U književnosti se javio pjesmama i surađivao je u časopisima Glas, Naše slovo, Bunjevačko kolo, Neven, Rukovet, Luč i dr. Surađivao je u Subotičkim novinama i Hrvatskoj riječi i dr. S puno ljubavi je proučavao kulturnu prošlost i našu staru bunjevačku književnost, a bavio se i stručnim pitanjima knjižničarstva u nas te je objavio nekoliko članaka u Bibliotekaru.

MARICA VUJKOVIĆ CVIJIN — (rođena 25. svibnja 1900. u Subotici, umrla 15. studenog 1964. u Subotici). Pučku školu i trgovačku akademiju je završila u Subotici gdje je neko vrijeme radila u Gradskoj knjižnici. Kasnije je otišla u Beograd. U književnosti se javila tridesetih godina novelama i romanima. Njena književna djelatnost nije trajala dugo, jer su sva objavljena djela vremenski vezana od godine 1931—1935. Tri romana i nekoliko novela, tematski vezani za psiho-

logiju žene tridesetih godina našega stoljeća, čine opseg književnog rada Marice Vujković. Sadržajno i jezično djela nisu prešla granicu prosječnosti, a darovita književnica nije nastavila svojim radom.

U bilješkama o ovim piscima moguće je otkriti neke značajke.

Prije svega, kulturno i književničko djelovanje ovih poslenika bilo je uvjetovano potrebom da se narodu uputi riječ koja će ga potaći i okrijepiti. Životni pozivi i stavovi uvjetovali su i sadržaj pojedinih djela. Naći će se ondje pobožnih misli i propovjedi (L. Budanović, J. Jakošić, N. Kesić), poučnih uputa (A. Šarčević, B. Rajić) i jednostavnog pričanja o svakidašnjici (M. Malagurski-Đorđević, M. Vujković-Cvijin).

Ali bilo je među ovim piscima i onih, koji su htjeli pridonijeti otkriću i upoznavanju istine o nama (P. Kujundžić, B. Rajić, I. Malagurski i dr.). Nisu to bile znanstvene rasprave, ali obilovale su željom da budu bliže svome narodu, da probude u njemu sve usnule snage i vjeru da nije sve izgubljeno kad nam drugi pišu nadgrobne govore.

Mukotrpno nastojanje da budu razumljivi, jasni u izričaju i kazivanju pruža građu za proučavanje misli i jezika pisca, koji svojim radom, željama i borbom mogu (i moraju) djelovati poučno i poticajno.

LITERATURA

1. *Hrvatska enciklopedija*, sv. III—V, Zagreb, 1942—1944.
2. Milivoje V. Knežević: *Bunjevačka narodna čitanka*, Subotica, 1931.
3. Ivan Kujundžić: *Bunjevačko-šokačka bibliografija*, Zagreb, 1969.
4. Ivan Kujundžić: *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata*, Zagreb, 1968.
5. Mijo Mandić: *Povijest bunjevačke književnosti*, Subotička Danica 1921, str. 34—38.

PJESNIK BUNJEVAČKIH BIJELIH SALAŠA

Naslov nije izmišljen.

To je natpis na grobu Alekse Kokića.

Jednostavan natpis. Sadržajan i karakterističan.

I kad nam naviru uspomene na Kokića, nemamo nikakvih zlih namjera.

Ne želimo ništa osporiti, ništa nijekati. Ništa dodati. Aleksa Kokić je ostavio za sobom mnoštvo stihova i lijepu uspomenu.

Vraćanje k Aleksi Kokiću u brzopleto vrijeme ne opravdavamo tridesetom godišnjicom smrti, koju ćemo uskoro zabilježiti. Ne želimo samo zadovoljiti radoznalost, niti se ograničiti na emotivno raspoloženje, koje nas prožima pri pomisli na prerano umrlog pjesnika.

Na prvo pitanje koje nekima može navrijeti, o suvremenosti Kokićeve poezije, odgovorili bismo riječima nekadašnjeg Kokićeva profesora na Zagrebačkom sveučilištu:

Za prosuđivanje književnog značenja nekoga autora nije od važnosti jedino dojam, što ga on u čitatelju pobuđuje danas, već u konačnoj ocjeni treba u prvom redu uzeti u obzir onaj umjetnički i uopće duhovni doprinos, što ga je netko svojim radom unio u kulturni život svoga naroda i svoga doba (Antun Barac, *A. Šenoa*, str. 3).

Mi se slažemo s takvom formulacijom. Držimo, da je jedino to pravi put da shvatimo i objektivno ocijenimo književnika i njegovo djelo. Upravo zato nas boli što često prešućujemo istinu. Dragu istinu o svima — bez obzira na simpatije i kursove — koji su pridonijeli oblikovanju naše kulture, našega nacionalnoga duha i ponosa upravo zato, što su iznosili opće ljudske probleme, bilježili zajedničke patnje i stradanja ljudi, bili tumači svoga pokoljenja.

Aleksa Kokić je pripadnik pokoljenja koje je svoje djetinjstvo počelo doživljavati poslije 1918, a nije imalo sreću da dočeka svoje konačno oblikovanje i zrelinu. Tomu pokoljenju bilo je palo u dio da proživi sve ono, što je trebalo prepatiti i podnijeti u vrijeme između dva rata. Kokić će to formulirati u stihovima:

Zašto se narodi dižu?
Gase slobodu, prava, ništeći sreću, gdje rudi;
Oholost i mržnja vlada i dani sve crnji stižu:
Predobar, Gospode, Ti si... zašto su takvi ljudi?

Zašto se narodi dižu?
Vladari bezglavo bježe, u blato baca se kruna,
Gradove silne i sela vatreni jezici ližu,
Pati se, gladuje, zebe..., a zemlja bogatstvom puna.
(Da se narodi smire — »Srebrno klasje«, 102)

Valja ovdje spomenuti i to, da je Aleksa Kokić pripadao pokoljenju koje je u okvirima bivše monarhije željelo i borilo se da Bunjevci i Šokci na etničkoj periferiji budu ono što jesu — dio hrvatske etničke cjeline s pravima slobodnoga gospodarskog i kulturnog života. I možda je Kokić ostao kao pojava i pjesnik živ upravo zato, što je uporno želio biti tumač svoga pokoljenja; što je htio jasno, nedvojbeno izraziti sve ono, što je pokretalo ljude njegova kraja u sklopu prilika i neprilika vremena, koje je za nama.

Dodali bismo još nešto: tridesetih i četrdesetih godina našega stoljeća, unatoč nastojanju za rješenjem nacionalnog pitanja, u naših ljudi bačkih ravnica prigodničarsko domoljubno pjesništvo i pionirski rad prošlih pokoljenja ustupili su mjesto ozbiljnom umjetničkom stvaranju. Nema sumnje: dug je put od skromnog, ali učenog redovnika Mihajla Radnića do Alekse Kokića i mlađih. Na tom putu teško je istaći i ukazati na putokaze i raskrižja. Ali je nepobitna istina da je starija književnost ustupila mjesto mlađoj; da su ćudoredno-poučne knjige, tiskane veoma brižljivo i uvezane u kožu, potisnute zbirkama književnih ostvarenja.

Kokićeva generacija htjela je osigurati položaj svoga zavičaja u političkom pogledu, ali je baš ona sticala socijalnu problematiku. Ne samo zbog toga, što je većina predstavnika ovoga pokoljenja potjecala iz obitelji skromnijega gospodarskog stanja, nego radi općeg pitanja, koje je tražilo svoje neodgodivo rješenje.

Tako smo stigli i do pitanja povezanosti književnosti s gospodarsko-društvenim životom bačkih Hrvata.

Meni se čini da se valjda nigdje rasprava o naprednoj i nazadnoj književnosti staljinističkim rječnikom ne čini toliko namještena kao ovdje. Naime ovdje — u krajevima o kojima je riječ — starija književnost bila je njegovana pod okriljem svećenstva. Pokušaji, da se to ospori, izvrgli bi nas ruglu. Pače, prva četiri decenija našega stoljeća daju književna imena (Blaško Rajić, Aleksa Kokić i dr.) koja su odgojem vezana za predaju, tradiciju, odgojena u zavodima vrlo određenih i strogih načela. Treba li ih zato prešutjeti, omalovažiti?

Za razumijevanje gornje tvrdnje trebalo bi pričati povijest naših ljudi s bačkih ravnica sve tamo od petnaestog stoljeća. No to je posao povjesničara. Ali, svakako su naši djedovi na krilu ravnica našli bogata njedra, zavoljeli su nepregledne prostore, savili svoja tijela i poklonivši se zemlji služili joj. I gospodarili njome. Bijahu stoljećima poljoprivrednici. Iznenađuje, što mi nismo nikada imali svoje hrvatsko građanstvo u Bačkoj. Imali smo gradove: Baju, Sombor, Suboticu i druge. Ali, nismo imali građanski stalež, svoje trgovce i obrtnike, nismo — ili jedva smo

— imali svjetovnu inteligenciju. Naši su ljudi bili posjednici zemlje. Držali su prirodna bogatstva u svojim rukama: salaše, njive, vinograde, dolove, pašnjake. Pa — premda ovo nije suvremeno isticati — treba naglasiti, da je ta stanovita gospodarska samostalnost i neovisnost sačuvala našu etničku skupinu od opasnosti da se odnarode. Naši su ljudi čuvali zemlju, svoju gospodarsku nezavisnost. Zato je Blaško Rajić dobro rekao za naše ljude da su — dobre gazde i dobre rabadžije (*Bunjevčice*, str. 48).

Dakako, u petom deceniju ovoga stoljeća nastaje silna promjena. Izmijenjeni su društveni i gospodarski odnosi, i možda nijedna naša pokrajina nije tako osjetila tu promjenu kao ova.

Aleksa Kokić nije dočekao početak petog desetljeća našega stoljeća...

Ljeti 1940, pozvan je na odsluženje vojnog roka u Cetinje. Ali, jedva je prošlo desetak dana od nastupa vojne dužnosti, mladi pjesnik umire, 17. kolovoza 1940.

Pošao je po dužnosti u tuđinu, vedar i nasmijan krenuo je na daleki put. Nije ni slutio, da će na njegovu povratku zaplakati njegov rodni grad, ljudi njegova zavičaja.

Kada se pojavila prva zbirka Alekse Kokića, napisano je više prikaza. Kritičari su priznavali Kokiću darovitost, ljepotu i svježinu pjesničkog jezika, vedrinu i liričnost. Zato je zbirka toplo pozdravljena. Ljubomir Maraković pozdravlja zbirku *Klasovi pjevaju* riječima:

Kokićeva poezija odiše svježinom, nježnošću, ljubavlju, tako su nježni njegovi sestrinski listovi (u ljupkom bunjevačkom dijalektu), njegova molitva za mladoga orača, za vesele žeteoce... Kokić pjeva... ulazeći potpuno u intimni ton savremene lirike. Stil mu je lak, gladak, prirodan. Pjesnički mu je rječnik suptilan i bogat, izražavanje suvereno, sigurno i, premda mu je to prva zbirka on nije početnik nego gotov pjesnik, izrazit, krepak, bogat: izrazita ličnost (»Hrvatska prosvjeta«, Zagreb, 1937, br. 6—7).

U svome prikazu zbirke Grgec je istakao, da je nov prinos Aleksandra Kokića u njegovu crtanju sjemenišne intime i bačkoga zavičaja. Grgec ističe:

Aleksandar Kokić gleda iz smirene sjemenišne intime svoje bunjevačke zemljake, koje prikazuje kao tugaljive, šutljive i ozbiljne ljude... Povodeći se za strujom regionalista u hrvatskoj literaturi spjevao je Kokić pjesme u bunjevačkom narječju. Topla, meka ikavština vrlo dobro pristaje govoru sestre. Neke strofe doduše nisu primjerne potpunoj jednostavnosti neškolovanih osoba, jer se u njima opaža način opisivanja onih ljudi, koji su navikli da barataju perom (npr. takva je pjesma »Srid žutog klasja«, str. 34). Ali i takve pjesme ostavljaju lijep dojam, premda pjesnik u njima daje drugima da govore njegovim shvaćanjem i stilom (Petar Grgec, *Lirika Aleksandra Kokića*, Klasje naših ravni, br. 4, str. 251—255).

Ne želimo ulaziti u analizu religioznih pjesama Kokićevih, nego bismo — dosljedni naslovu — pokušali prebirati po čuvstvima i raspoloženjima prema bačkim ravnicama. Svakako je

ozbiljno pitanje: može li se iz Kokićeva opusa izlučiti samo taj elemenat? Jedva. Kokić je naime svoja intimna raspoloženja vezao s raspoloženjima prema zavičaju. Kad pjesnik prolazi beskrajnim, plodnim ravnicama, čini nam se, da govori svima:

Danas mi duša kao mirna morska pučina...
Htio bih sebi privući mrava i hrast nepokretan,
htio bih razigranim dječacima u polju
i svima... svima glasno vikati
koliko sam sretan...

(Osunčana mladost)

Ta pjesnikova radost, to divno raspoloženje vezano je za njegovo predano vršenje svećeničke dužnosti: to je divna radost zbog obrisane suze s bolesničkog lica.

Uostalom, ukusno opremljena prva pjesnikova zbirka sadrži sve drhtaje i radost njegova srca. Ljubav prema salašu i rodnom gradu, pretočena u stihove, možda je prvi put u novijoj hrvatskoj književnosti našla svoje mjesto u pjesničkoj zbirci. Kokić nije zaboravio svoga zavičaja u hrvatskoj metropoli i on piše sestri:

Ne! Nisam te, sestro draga, zaboravio u ovom gradu,
u kome živim eto već godinu sada petu,
dušu mi samo mladu očarala velika ljubav
u dragoj ja se tišini spremam za službu svetu.

(Ne želi da ti pišem)

Intimno vezan za bačke ravnice, srdačno raspoložen prema ljudima nizina, Kokić je — sjećajući se mladosti i salaša — pretočio misli i raspoloženja u ciklus *Klasovi pjevaju.* Nama se to čini jednim od najsugestivnijih ciklusa pisanih glatkim i dotjeranim stihovima. Kada čovjek vidi tako lijepu snisku kućicu, kakvu slika Kokić pri povratku iz svijeta, svatko bi na majčin pozdrav: »Sinko dragi!« — kliknuo: Nane... — Ljepote rađanja novoga dana na ravnicama zabilježio je Kokić u pjesmi *Jutro na salašu.* Teško je odložiti pjesmu, gotovo nam je žao, što nas pjesnik vraća u realnost:

I dokle ja motrim sve to, udišuć mirise njiva,
presretno moje na um
djetinjstvo sada mi
palo...
Strina me trgla iz misli... Pokuca glasno na vrata:
»Uranio, rano, jesi l'?«
»Jesam, strino,
malo...!«

Svu čežnju svojih kod kuće, silnu ljubav prema rodnom gradu Kokić je pretočio u pjesme ciklusa *Sestra mi piše sa ravni.* Ove su pjesme najjači dodir sa životom njegovih ljudi nizina. »Jedan cijeli ciklus *(Sestra mi piše sa ravni)* progovara nam mekim bunjevačkim narječjem: miris obožavanog rodnog kraja i njegova blaga toplina ulazi u naše srce iz ovih neposrednih, djetinje umilnih, nezaboravnih melodija« (Dr August Pavel, *Magyar kultura,* 1938, br. 18).

Iz ovog ciklusa neki su izlučili pjesmu *Ne želi da ti pišem* i bili su mišljenja da ih podsjeća na Nazorov *Povratak* iz knjige *Priče iz djetinjstva.*

Ponavljamo da ne želimo i ne namjeravamo ulaziti u analizu religioznih pjesama Kokićevih. Ali nam valja istaći u vezi sa zbirkom *Klasovi pjevaju,* da se slažemo u potpunosti s mišljenjem da je »najvredniji drugi dio zbirke, u kojem se nalaze ciklusi *Svijetlim visina, Blagdani duše* i *Dani tišine i molitve.* Tu imade najviše onih elemenata, u kojima nam Kokić daje ono, čega nam drugi nijesu dovoljno dali« (Petar Grgec, *Lirika Aleksandra Kokića,* Klasje naših ravni, br. 4).

Htio bih upozoriti i na zbirku *Srebrno klasje.* Zbirka je izišla o pedesetoj godišnjici pjesnikova rođenja i o srebrnom (nedočekanom) svećeničkom jubileju. Drugi dio zbirke nosi naziv *Klasovi zemlje* i sadrži tri ciklusa *(Slike prirode, Titraji ljubavi i pravde, Balade).* Treći pak dio ove zbirke čini *Moj dom i moj kraj* (ukupno 30 pjesama). Drugim riječima, ovaj drugi dio zbirke sadrži 47 pjesama (od 79—154 stranice). Prvi dio su zauzele religiozne pjesme — 44 ukupno. Ovi podaci govore i potvrđuju našu tvrdnju da Kokićevo pjesništvo čine dva osnovna elementa: intimna vjerska raspoloženja i ljubav prema zavičaju.

Jednostavnost koja je dominirala u životu Aleksinu, došla je do izražaja i u njegovim pjesmama. Ljepota prostranih bačvanskih ravni, njihov zanos — to je ujedno ljepota i zanos Kokićeve poezije. Crtajući bunjevački pejzaž, gleda Kokić uz salaše đerme, voćnjake i crkve, najdraže rodne i znojem natopljene i suncem obasjane njive, na kojima se njiše klasje. Iz njegova srca niču stihovi:

Sve moje kod kuće, Gospodine, čuvaj,
da ostanu zdravi, da budu sretni,
braća i sestre, otac i mati,
neka još dugo Tvoje ime hvale
i svuda nek ih
Tvoj blagoslov prati.

Odlika je Kokića kao pjesnika — njegova velika ljubav i široko srce za svakoga. Kokić je tu ljubav participirao od naših ljudi, koji svakome dobro žele i koji sve vole.

I upravo zato je s pravom istaknut onaj socijalni osjećaj, koji je u pjesnika Kokića bio silno razvijen. On je bliz svome narodu, živi s njegovim patnjama, raduje se u veseljima, boluje u bolima, tuguje u nepravdama.

Kokić osjeća socijalnu nepravdu i moli sv. Nikolu:

Ostavi središte grada, gdje samo bogati žive.
Od Tebe njihova djeca smijeh i ruglo prave,
pođi onamo, gdje su ulice uske i krive,
gdje mnogi nemaju kruha u svoja usta da stave.

Njihovoj djeci goloj sve svoje dare razdijeli
i kaput podaj njima (što ti sav je od kože)
jer kada smrznutom zemljom snijeg se posvuda bijeli
oni ti nemaju drva u svoje sobe da lože.

Znaš, mene u srcu boli jako i peče,
kad netko gladuje, zebe, a drugi previše ima...

(Susret sa sv. Nikolom)

I mi tvrdimo, da mu je socijalni osjećaj neusiljen i na najsimpatičniji način suvremen. Ne smeta nas što bi netko istakao

deklarativnost takvih stihova. Još više: u Kokića to nije pomodarstvo. On je mogao pisati bez pomisli, da će ga budući kritičari hvaliti zbog takve ideje, odnosno prešućivati ga zbog nedovoljne »revolucionarnosti«. No, u umjetnosti prevladava i pobjeđuje iskrenost, neposrednost. A upravo u te elemente Kokićeve poezije ne sumnjamo.

Njegove pjesme *Molitva za mladog orača, Molitva za vesele žeteoce, Molitva za novoga slugu, Ljudi nizine* i dr. svjedoče, da pjesnik nije imao nikakvih pretenzija na prestiž i priznanje nego da je pjevao neposredno uronjen u realni život šiban vjetrom, grijan užarenim suncem, život patnje i boli, cvijeća i trnja. Nama se zaista čini, da su takvi stihovi često ovlaženi suzama, kao zamagljeni sutoni, koji se bolno gube u beskrajnim ravnicama. Te je pjesme nadahnula ljubav prema životu, prema ljudima, jednostavnim i skromnim ljudima bačke ravnice.

Za Aleksu Kokića treba reći da je bio tendenciozan pjesnik. Prije svega zato, što je htio svojim pjesmama i književnim radom ostvariti određenu duhovnu i preporoditeljsku misiju. On je pjesnik koji želi svojom unutarnjom snagom, svojom vjerom, svojim domoljubljem zanositi, oduševljavati, izgarati u službi velikih ideala. Rekli smo, da je Kokić predstavnik jednog pokoljenja, koje je htjelo bunjevačko-šokački živalj dići gospodarski, ćudoredno i prosvjetno. To je pokoljenje htjelo pobuditi i učvrstiti nacionalnu i socijalnu samosvijest u svojih sunarodnjaka. Ljudi toga pokoljenja željeli su i nastojali da poglede svojih ljudi usmjere određenim ciljevima. Otuda u Kokićevoj lirici ona vedrina, koju je isticala i kritika.

Ako je Kokić bio tendenciozan pjesnik, to nikako ne znači, da je uokviren različitim obzirima. Kad smo naglasili njegovu tendencioznost, željeli smo u prvom redu istaći da je u službi svojih ideja, da se sav predavao svojim zanosima, uvjerenjima i raspoloženjima, da je duboko doživljavao ono, što je pisao.

Kokićeva želja da bude neposredno u službi istine i svoga naroda učinila je da ode u širinu. Ta želja da bude neprestano u toku događaja,da bude suvremen, blizak svojima i svome narodu potakla je Kokića da se bavi onim pitanjima, koja nisu ulazila strogo u domenu njegova rada. Ako danas pogledamo *Bibliografiju Alekse Kokića* (Srebrno klasje, str. 153—182) i to popis njegovih djela, njegova rada, iznenađuje nas koliko je toga u deset godina rada napisao i koliko ga je pitanja zanimalo. Njegov rad se kreće od intimnih lirskih raspoloženja do političkih brošura, od književnih prikaza do manje uspjelih reportaža.

Pitanje popularnosti pjesnika Kokića u njegovu zavičaju tijesno je vezano za izražajnu i sadržajnu stranu njegovih pjesama. Kokićevi stihovi teku mirno i polagano kao široka i mirna rijeka — i u toj širini kao da je izraženo prostranstvo njegovih neomeđenih, bogatih ravnica. U njegovim pjesmama pjeva pjesnik bunjevačkih bijelih salaša: o svojima, o salašu, o blagdanu zelenih ravni, o djedu i njegovim riječima jedne proljetne večeri, o stazama kroz mirisne ravni, o salašima, koji snivaju pod snijegom, o Božiću na ravnicama. Prepleće se u njegovim pjesmama šuštanje vjetra sa šumom klasja, orkan oluje nad ravnicom s tugom visoka, žuta suncokreta.

U svojim pjesmama Kokić je izmjenjivao način izražavanja: od svakidašnjeg govora ljudi nizina do patetična pitanja, utkao je u svoja ostvarenja bogatstvo boja i vidika.

Međutim, Kokićevu uspjehu pridonijelo je i sadržajno bogatstvo njegovih pjesama. Živeći u prilikama, kada je trebalo konačno odrediti i naći položaj svoga kraja i u sklopu političkih zbivanja, pjesničkom intuicijom Kokić je napisao nekoliko pjesama, koje su se mogle primjenjivati na borbu, na svakidašnjost, a da se nije mogla prigovoriti odviše bučna tendencija. Njegov je zavičaj:

Ravan plodna i bez kraja
miriši brazda, poljski cvit,
nebo plavo, puno sjaja,
vedre pisme, sriće svit.

(Bačka)

On je — i pod utjecajem drugih pjesnika — pjevao o ljepšoj budućnosti svih svojih ljudi, koji su došli iz kršne zemlje Hercega Stjepana na plodne bačvanske ravni s pravima na život i sreću, odlučno spremni da odbiju prigovore:

»— slavnih nam pređa naših da vrijedni potomci nismo...«
(Za ljepšu budućnost)

Kokić je pjevao ikavicom o Bunjevki, koja voli svoj grad:

Subotica grad mi rodni,
Svaki dan je gledam;
Suboticu volim, pa je
Nikom vriđat ne dam!

(Bunjevka)

Mogli bismo nizati stihove, u kojima je Kokić znao nenametljivo, neposredno, jednostavno — možda i suviše deklarativno — pogađati želje svojih suvremenika i sunarodnjaka. Ali isto tako valja primijetiti, da je Kokić obrađivao one motive, koji su svojom etičkom sadržinom odgovarali moralnim zasadama njegova vremena i njegovim osobnim raspoloženjima.

U ocjeni Kokićeve lirike nabačeno je više usporedbi. Tako je stavljen u stanovitom pogledu ispred Izidora Poljaka:

Kada uspoređujemo religiozne pjesme Aleksandra Kokića s proizvodima drugih hrvatskih katoličkih pjesnika, najprije se sjećamo Izidora Poljaka. U mnogim Kokićevim strofama otkrivamo dalje izgrađivanje onoga svijeta, što ga je Poljak prije svoje mlade Mise počeo modelirati u započetom, ali na žalost nikada nedovršenom ciklusu »Misa«. Poljak je temperamentom i plastičnom grandioznošću superiorniji od Kokića. Ali zato u Kokića nema one melankolije... Kokić je puno vedriji i — da tako reknemo — lirskiji (Petar Grgec).

To je rečeno u vezi s religioznim pjesmama.
Nas, međutim, zanima pjesnik u cjelini.

Kritičari su isticali Kokićev pravilan jezik, gladak i prirodan stil, suptilan i bogat rječnik. Istaknuto je, da se pjesme Alekse Kokića svojom toplinom doimlju veoma sugestivno. Napisano je i mišljenje, da su mu stihovi tako svježi kao jutarnja rosa opjevanih ravni, da prirodni i neposredni izražaj daju ozbiljne oznake njegovoj poeziji.

Sklon sam usvojiti oprezan sud, koji je o umjetničkoj vrijednosti Kokićeva pjesništva iznio Grgec:

Što se tiče artističke vrijednosti, valja priznati, da je Aleksandar Kokić umjetnik izrađene sadržajne i formalne individualnosti. Njegove su pjesme zaokružene ugođajne cjeline s jednakomjernim tempom i simetrički raspoređenom asocijativnom grupacijom. Ako nam se gdjekoji motiv čini previše poznat, možemo to protumačiti time, što su i neki drugi pjesnici proživljavali isti život. Frazeologija će morati svakako da se u budućnosti razvija u smjeru veće originalnosti i samostalnosti. Kao i kod drugih pjesnika novijeg vremena, tako se i kod Kokića opaža, da je on okretniji, svježiji i više svoj u slobodnim nego u rigoroznim metričkim jedinicama... (Klasje naših ravni, br. 4, str. 251—252).

To je bilo napisano u povodu prve Kokićeve zbirke.

Posmrtno izdanje druge Kokićeve zbirke nije doživio spomenuti kritičar. Nama se čini, da njegovo mišljenje ne bi bilo drukčije. Umjetnički, sadržajno i formalno, Kokić u njoj nije učinio ništa posebno. Povremeno prigodničarstvo, deklamatorstvo i ovdje ima svojih tragova. Doduše, drugu zbirku su izdali Kokićevi prijatelji, koji dvadesetak godina poslije pjesnikove smrti nisu imali ni moralnog prava mijenjati u tim pjesmama bilo što. S druge strane, od kritike P. Grgeca do pjesnikove smrti prošlo je jedva dvije godine. A to je prekratko vrijeme, da se — uz dnevne dužnosti — učini jači zaokret u književnom stvaralaštvu mlada pjesnika.

I konačno: pjesnik bunjevačkih bijelih salaša već trideset godina počiva u grobu u svome voljenom gradu, na njedrima svojih ravnica.

Njegove pjesme su ga nadživjele. Ostao je pjesnik svojih ljudi, svoga zavičaja. Uklesan u srca ljudi kao i natpis u kamenu na njegovu grobu.

ŠOKAČKA PJESNIČKA GRANA

U književnosti bačkih Hrvata dva su pjesnika potekla iz naših šokačkih sela: Ante Jakšić iz Bačkog Brijega (Berega) i Stipe Bešlin iz Bačkog Monoštora. Prema nekim mišljenjima (na primjer Đure Lončarevića) treba u razmatranjima književnih ostvarenja ove dvojice pjesnika poći biografskom metodom istraživanja života i rada jer ih se tek tako može u potpunosti shvatiti. Tako se mogu razumjeti procesi i situacije koje su dovodile pjesnike do iskustvena svijeta što je — s druge strane — djelovalo na pjesničko stvaralaštvo. Opravdanost takvog postupka objašnjava se činjenicom: »U našoj književnosti, u kojoj je odnos uzroka i posljedice imao daleko direktniji učinak nego u Evropi, istraživanje pjesnikova života imat će uvijek svoje određeno značenje.«

Pokušavajući ovdje zabilježiti rad pjesnika šokačke grane nećemo se ipak upuštati u detaljniju analizu njihova života. Zaustavljenje pred njihovim pjesničkim radom otvorit će nam bogatstvo njihovih raspoloženja, misli i stavova, pružit će nam mogućnost upoznavanja njihova izraza. Zavirit ćemo zato skromno u rad dvojice pjesnika u želji da nam postanu bliži.

U susretu s ANTOM JAKŠIĆEM treba svakako prihvatiti riječ Josipa Andrića:

»Rodno selo, kuća, otac i majka vežu pjesnikovu dušu uz nezaboravljeni rodni kraj koji on u sebi nosi s neobičnom snagom osjećaja i čežnje.« Ostat će, naime, u pjesnikovu životu uvijek čežnja za selom i najdražima. I kad ga život svojim čudnim tokovima igre odvede daleko od bačkih ravnica, od simpatičnoga šokačkog sela na obali Dunava Ante Jakšić će pjevati:

Ja nisam našao brata, ni sestre, ni oca, ni majke
u tuđem svijetu. Nema na tuđim poljima cvijeća,
lažne su oholih ljudi odurne, ogavne bajke
da u tuđem hramu i za nas gori svijeća...
(U tuđem svijetu)

Taj osjećaj osamljenosti u tuđem svijetu često će navirati u Jakšićevim stihovima. Možda otuda i njegova zamišljenost, sjeta. Rijetko će se naći vrisak radosti, razdraganost i široki smijeh u njegovoj poeziji.

Uostalom, ponovit ću ovdje što sam zabilježio o Jakšiću: Rođen je 22. travnja 1912. u Bačkom Brijegu. Živi u Zagrebu. Gimnazijsko obrazovanje stekao je u Subotici, Travniku i Somboru, a Filozofski fakultet je završio u Zagrebu. Rano se Jakšić javio u književnosti, još u đačkim klupama objavljuje pjesme u travničkom Smilju, a kasnije skoro u svim književnim revijama i časopisima. Izrazita lirska narav, Jakšić ima niz pjesničkih zbirki, u kojima je emotivno i sadržajno vezan za svoj rodni kraj, za patnje ljudi na bačkim oranicama, za dragi pejsaž svoga zavičaja. Rijetki su radosni vriskovi, kliktaji sreći u njegovim stihovima. Ne treba tražiti izuzetnu dubinu u njegovim radovima, ali je prisutna sklonost razmišljanja o ljubavi, o sreći, o prolaznosti. Od prve pjesničke zbirke *Biserni đerdan* (1931) pa do religiozne refleksivne zbirke *O sinu čovječjem* (1965) treba pratiti razvojni put Jakšićev, u kome nije sve jednako vrijedno i dotjerano. Između ostalih, sigurno najveću vrijednost imaju: *U dolini zaborava* (1936), *Marija* — lirska novela (1937), *O sinu čovječjem* (1965); a od romana: *Šana se udaje* (1943). Uostalom, Jakšić još stvara i ima još niz neobjavljenih rukopisa.

U pristupu Jakšićevom pjesništvu treba prihvatiti njegovo raspoloženje:

»Susreo sam je kao što se susreću zaljubljeni pogledi s naivnom djecom, koja pronose plave i bistre oči, u kojima spava dubina životnih pritajenja« *(Marija)*.

Njegova je, naime, poezija svjedočanstvo pjesnikova životnog puta, njegovih tegoba, nemira. I bez obzira kako su kritičari prilazili Jakšiću, njegova plodnost, pregaralački rad nose crtu iskrenosti.

Htio bih da svu ljepotu osjećaja, svu svoju želju pretočim u nezgrapna slova na žućkastom papiru... Ali kada napišem tako nekoliko redaka, kad ih pročitam i zagledam se u njih, vidim da su oni samo dim iza kojega se naslućuje plamen, da su oni ljubičasta magla iza koje se nazire svitanje jutarnjih svježih časova.

Polazeći od ovakva priznanja kritičari su ipak sačuvali svoje stavove držeći da »Jakšićeva lirika ne donosi ništa naročito i neobično u izražajnim sredstvima, nego samo sadržajem...« (Marko Landekić). Neki su opet vidjeli kao šarenilo utjecaja od Šantića do Sudete ili Šopa (Mate Meštrović). U novije vrijeme pokušao je Đuro Lončarević prići Jakšiću sustavno razlikujući u pjesnikovu radu tri razdoblja, odnosno tri sfere *(Šokački i bunjevački književni portreti,* Zagreb, 1969, str. 64—66).

Daleko od pomisli da moja bilješka o šokačkim pjesnicima može pružiti dovoljno prostora da se uroni u plodni i bogati Jakšićev rad i da se ocijeni formalna i sadržajna vrijednost njegova pjesništva, ipak nam je dužnost upozoriti na jedan čimbenik u pjesnikovu radu.

Jakšić je izrastao iz skromne šokačke sredine, iz kraja koji nije nudio raskošne dvore niti dovoljno vremena za maštu i snove. Taj život i svijet ostat će trajno u Jakšićevu biću. Intimna povezanost s rodnom grudom, s bačkim krajem obogatit će Jakšićevu poeziju. U bojama domaćeg neba, kraj ognjišta, u bogatstvu zrelog žita, u jesenskim maglama pjesnik će se osjećati smiren, zadovoljan i — možda sretan. Bit će tužno kad jednom bude daleko od zavičaja:

Izgubljeni su koraci moji u spletu gradskih ulica,
u nebo više ne gledam
prignječen brigom svagdanjom,
i ne znam kako sunce rađa se
nad šumom i poljima.

(Stranac)

Probijajući se kroz život, mučno i bolno, Jakšić je ostao pjesnik svoga šokačkog kraja, pjesnik bačkih krajolika i naših ljudi, utješen spoznajom:

I sad kad znam za blagoslov tišine,
u kojoj ništa skriveno mi nije,
ja mirno gledam iz ove visine
gdje bol se sreći, sreća bolu smije.

(Sad već znam)

Jednom je STIPE BEŠLIN (bilo je to g. 1939) pisao o Somboru:

Glomaznost tornjeva, blistanje trave rosne,
pramovi mraka u krošnjama sanjaju.
Vršci su kuća sitni i blijedi
i u pjenušavo rumenilo uranjaju.

(Sombor)

I upravo u tom gradu smo se sreli i par godina zajedno proživjeli. Možda smo bili premladi, ali povjeravali smo jedan drugome svoje literarne pokušaje. Isti zavod, ista škola, isti dnevni red i isti nemiri vezivali su nas u praskozorjima naše mladosti. O čemu sve nismo maštali i čime se sve nismo zanosili? Ponovit ću njegove riječi:

Obećaše nam zemlju. Žune žute
živahno u njoj lijeću. Srne imaju
sitne šuplje rogove. Ali ovdje
vječno padaju kiše. Jabuke zrele
na smrt sjećaju nujno. Ja sam sâm
i svi smo strašno sami. Recite vrapcu
da mi dođe na prozor. Ne, sad neću
pojesti jabuku. Zaspat ću s mislima
na suncokret tužni, sjećanje tužno.

(Obećana zemlja)

Zaista: od obećanja je ostalo malo — Stipin grob na seoskom groblju u Bačkom Monoštoru, pregršt uspomena i samoća.

Od velikih nada i očekivanja ostala su sjećanja na prijatelja koji je teško platio dug svoje ljubavi prema zavičaju. Sušica je pokosila njegovu mladost u trenutku kad se srušila bivša država a tuđinci bahato gazili po njegovu zavičaju.

U dvadesetak godina svoga života (1920—1941) Stipe Bešlin je tražio svoj pjesnički izraz. Ovaj nedoučeni đak je pokazao koliko je bogatstvo nosio u sebi: od svoga sela, majke, Sombora preko mučnih pokušaja da nastavi srednjoškolsku naobrazbu,

Bešlin je bilježio svoja raspoloženja realističkim, zatim ekspresionistički. Nije to poezija golemih razmjera nego su to bilješke mladosti željne života, uporne da sačuva i obrani sebe od pakosnih ljudi i tuberkuloze.

Stipe Bešlin nije nikad završio srednju školu, jer ga je nespretna mladenačka izjava o kralju u bivšoj Jugoslaviji istjerala iz svih škola bivše države. Pokušaj da nastavi školovanje u Travniku, Zagrebu i drugim mjestima nije uspio, jer je redarstvo uvijek omelo takve napore.

Bešlin je rano počeo surađivati u Krijesu, Hrvatskoj reviji, Hrvatskoj prosvjeti, Savremeniku, Klasju naših ravni i drugim časopisima. Daroviti pjesnik svoga kraja, Bešlin je ostavio zbirku pjesama *Tamna cesta* koja do danas nije objavljena. Umro je previše mlad da bi ostao potpuno izgrađena pjesnička ličnost.

Držim da je imao pravo Đ. Lončarević kad je u prikazu Bešlinove poezije zabilježio:

Nekad nam se činilo da je život duboko poremetio ideale mlada čovjeka. Što su u njemu i oko njega bure postajale žešće, to se on jače zatvarao u svoj poetski svijet, koji je produbljivao i stalno nanovo izgrađivao. Dakako da su tada u raskoraku prema vanjskom i drugima njegovi stihovi postajali sve manje vedri. Ali sve je to dokazivalo unutrašnju izgradnju njegove poezije i njezinu umjetničku zrelost koju je pjesnik tako naglo dosegao. Pjesničkom pozivu koji se sastojao u pronalaženju dubljeg ideala u vlastitom životu Stipa se nije nikad iznevjerio. (Šokački i bunjevački književni portreti, str. 90).

LITERATURA

1. Juraj Lončarević: *Šokački i bunjevački književni portreti*, Zagreb, 1969.
2. Juraj Lončarević: *Kultura Hrvata u Vojvodini*, Hrvatske novine br. 19, 1967, Gradišće.
3. Svevlad Slamnig: *Ante Jakšić — Neugasivi plamen*, Prikaz, Marulić br. 3, 1969, str. 83—85.

SUBOTIČKI KNJIŽEVNI KRUG

Povijesna istina o našoj Subotici ponekad se pokušava sasvim osporiti, ili se pak prekrajanjem granica susjednih općina i kotareva umanjiti. Uostalom, kao kulturna metropola bunjevačkih Hrvata Subotica je imala bogatu književnu tradiciju. I ne samo od trenutka kad je Petar Jozić složio od viđenih ljudi poslanstvo carici Mariji Tereziji da Suboticu proglasi kameralnim gradom (početkom 1743), nego je u sve vrijeme svoga postojanja (sigurno i prije 1391) ovaj grad svojim položajem predstavljao središte na bačkim prostorima. Dodajmo, da je poveljom od 7. svibnja 1743. Marija Terezija učinila Suboticu slobodnim kraljevskim gradom koji je oko sebe okupio mjesta (tada pustare): Verušić, Čantavir, Tompu, Ludoš, Zobnaticu, Žednik, Pavlovac, Đurđin, Bajmok, Tavankut, Šebešić i Kelebiju. Čuvajući sve ove davne svoje posjede, povezujući goleme plodne površine Subotica je bila izuzetno bogati zemljodjeljsko posjednički grad. I unatoč raznim političkim pritiscima, tuđinskim nasrtajima, stvaralo se materijalno bogatstvo kao plod marljivog i savjesnog rada svih žitelja. Koliko su materijalni uvjeti jačali toliko se grad i kulturno uzdizao, jačao.

Daleko bi nas odvelo osvježavanje povijesti grada i kulturno-prosvjetnih ustanova. I koliko nam je draga naša prošlost, znamo ipak da moramo gledati oko sebe, u sadašnjost, vjerovati u budućnost.

U Subotici danas Hrvati nemaju ni svoga lista, niti kulturnog društva koje bi davalo ton, obilježja općem radu. Ali u tom gradu djeluju i rade pojedini književnici koji se odupiru zaboravljanju naroda i sebe. Njihova nastojanja su plodna, a njihova osamljenost bolna.

Nikako nije ovdje mjesto raspravi o tome koliko je tko pridonio ili obogatio kulturno-književničku tradiciju svoga grada. Ovdje žive i rade Matija Evetović, Blaško Vojnić Hajduk, Balint Vujkov, Matija Poljaković, Bela Gabrić, Ljudevit Vujković Lamić i dr. O nekima je bilo već riječi, a o nekima ćemo još dodati.

U jednom pokušaju prikaza bunjevačke književnosti (1927) napisao je Milivoje V. Knežević da su mu poznata »još dva bu-

njevačka pesnika, ŠIME IVIĆ, koji je izdao dve zbirke šaljiva sadržaja i naročito STANIŠA NEORČIĆ, borac za narodni jezik i vrlo aktivan saradnik Nevena, Subotičkih novina i Danice, koji je kroz svoje prigodne propagandističke stihove budio rodoljublje i svest kod Bunjevaca« *(O Bunjevcima,* str. 38).

Oba su subotička pisca životom i radom vezana za svršetak prošloga i početak našega stoljeća. Za Šimu Ivića treba reći da je od pet skromnih knjižica (spominje ih Ivan Kujundžić u svome *Prilogu kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata,* str. 31) u tri pjevao u stilu pučkih pjesnika prigodne vjerske pjesme, ali je Milivoje V. Knežević svoju misao temeljio najvjerojatnije na dva Šimićeva djela: *Narodna pisma* (Subotica, 1885, str 16) i *Vesele pisme i događaji* (Subotica, 1891). Staniša Neorčić, koliko je poznato, nije ostavio samostalne knjige nego je rasuo svoje stihove namijenjene puku u raznim povremenim listovima i kalendarima.

Već početkom stoljeća (g. 1911) javio se LAZAR STIPIĆ stihovima u Brankovom kolu. Za njega je rečeno dvadesetak godina poslije prvih stihova da »ima najviše uslova da se nazove književnikom« *(O Bunjevcima,* str. 40). Lazar Stipić se posebice isticao u prvim godinama versaillske Jugoslavije. Od 17. studenog 1918. sve do 9. listopada 1919. Stipić je bio urednik i izdavač Nevena a od 12.studenog 1919. pokreće Lazar Stipić (s Maksimom Mržljakom Dvorskim) svoj list Narod za koga je rečeno da će »u jugoslovenskom duhu izlaziti sve do kraja 1922« *(O Bunjevcima,* str. 40). U svojim nastojanjima Lazar Stipić je bio prilično uporan jer i kasnije pokreće dva lista: Borba i Istina, koji su izlazili svakog drugog tjedna.

Lazar Stipić je objavio pet samostalnih djela (koja spominjem u bibliografiji). U zbirci pjesama *Vječna vatra* očiti su utjecaji modernističkih strujanja, ali ima u njoj pjesničkih nadahnuća, impresivnih stihova u kojima je zabilježen vrisak i bol čovjeka onih poratnih dana. Neki su promatrači očekivali od njega više pa su mu zatim priznali naročite zasluge za žurnalistiku *(O Bunjevcima,* str. 40).

U prekretničkim godinama poslije 1918. bilo je pisaca koji su prigodnim člancima pridonosili rješenju narodnih problema. Pisali su ponekad poletno, prema potrebi i zajedljivo, ali nisu ostavili djela koja bi ulazila u sklop književnih makar i skromnijih ostvarenja (na primjer: JOSIP VUKOVIĆ-ĐIDO).

U subotički krug književnih poslenika ulaze i JOSIP PANČIĆ, JAKOV PRĆIĆ, KATA PRĆIĆ i drugi. Neujednačeni po svojoj vrijednosti njihovi napisi i prigodni članci ne znače ozbiljnija književna ostvarenja, ali je svakako pohvalno da sa svojih stajališta pokušaju pridonijeti prinos kulturi rodnoga kraja.

U svome gradu, koga rado nazivaju i svojom metropolom, djeluju književnici, koji su naši suvremenici.

PAVAO BAČIĆ je rođen u Subotici (1921) i ondje djeluje. Glazbeno je obrazovanje stekao u Zagrebu i osim svojih stručnih radova i članaka objavljenih u različitim časopisima (Zvuk, Pro musica, Savremeni akordi i dr.) bavi se pisanjem. Od 1954. g. napisao je Pavao Bačić niz novela, a posebice je stvarao dječje igrokaze. Uspješno mu je izvedeno pet igrokaza u raznim gradovima: u Varaždinu *(Brzi vlak je stao, Novogodišnja noć),* u Novom Sadu, Senti, Varaždinu i Subotici *(San male Vesne),* u Subotici, Zadru i Varaždinu *(Miki i družina).* Među igrokazima ističe mu se komedija *Salašari silom varošani* za koju je napisao glazbu a izvedena je u Subotici 1965. Posebno poglavlje njegova rada je satirična poezija. U punoj životnoj snazi Bačić radi i pomaže svako kulturno nastojanje naših ljudi.

Pavlu Bačiću je po godinama najbliži JAKOV KOPILOVIĆ (9. srpnja 1918). Rođen u Subotici, Kopilović je ondje stekao svoje osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. Studij slavistike je završio u Zagrebu, a danas je upravitelj gradske knjižnice u svom gradu. Surađuje s različitim časopisima: Rukovet, Telegram i dr.

U književnosti se Jakov Kopilović javio pred početak II svjetskog rata i svratio je na sebe pažnju ljubavlju prema zavičaju, jednostavnim izrazom i neposrednim oblikovanjem svojih intimnih raspoloženja. Sve nijanse čežnje i ljubavi prema zavičaju, neposredna životna istina koja primora pjesnika na razmišljanje, nemiri ljubavi i razočaranja, zamišljenost nad onim što čovjeka okružuje — sve to čini tkanje Kopilovićeva pjesništva. Premda u građenju slika ima nedotjeranosti, premda mu misao nije uvijek dorečena, ipak ugođaji koji se stvore nakon čitanja njegove lirike upućuju na zaključak, da će Kopilović ostati u književnosti svoga zavičaja trajno prisutan.

Dosljedan u svojim stavovima i nacionalnoj borbi MATIJA POLJKOVIĆ povezuje mlađe i starije naraštaje (rođen g. 1909. u Subotici). Poljaković sada živi u Subotici kao umirovljenik. Za vrijeme okupacije surađivao je s narodnooslobodilačkim pokretom, a 1944. je otišao na oslobođeno područje. Poslije 1945. obavljao je Poljaković različite dužnosti. Hrvatsko narodno kazalište u Subotici stavilo je 1950. na repertoar njegov dramatizirani splet narodnih običaja s glazbom, plesom i pjevanjem *Ča Bonina razgala.* Od tada pa do naših dana izvedeno je 14 dramskih djela Matije Poljakovića. U devet do sada objavljenh knjiga nalazi se uglavnom sve ono što je Poljaković kao dramski pisac objavio. U svojim djelima vezan je Poljaković za ljude svoga grada i njegove bliže okolice, spreman da uplete folklor u svoje drame kad mu to zatreba. Prevladavaju komedije nad dramama, a stvorio je i odgojio publiku, koja ga, napose u njegovu gradu, cijeni.

Među piscima koji ostavljaju tragove u književnosti spomenuti treba Lazara Merkovića i Petra Šarčevića. Obojica su rođeni u Subotici i svojim radom su ostali vezani za zavičaj.

LAZAR MERKOVIĆ (rođen 1926) polazio je pučku školu u Subotici, a djelomično je u svom gradu učio i srednju školu. Rat, koji je srušio mnogima, ne samo snove nego i domove, prekinuo je Merkovićevo školovanje i donio mu mnoge kušnje.

Za mađarske okupacije sudjelovao je u narodnooslobodilačkom pokretu. Osumnjičen je, uhapšen i osuđen. Kasnije je dospio u koncentracioni logor u Dachau. Zarobljenički život nametnuo mu je niz poslova: demontiranje neeksplodiranih bombi, rad u rudniku i druge radove.

Književnim se radom počeo baviti poslije povratka iz zarobljeništva i objavio je prve svoje radove g. 1947. Beogradski časopis Mladost prvi mu je otvorio svoje stranice i tiskao radove. Od tada surađuje u književnim listovima, časopisima i novinama. Od novinara u Subotičkim novinama (prije: Hrvatska riječ!) postao je Lazar Merković urednik u Radio-Subotici.

Negdje sredinom lipnja 1956. završio je Lazar Merković svoje do sada najopsežnije djelo: *Put dug pet života*. Roman je objavljen u izdanju biblioteke »Osvit« u Subotici (1963) na 304 stranice teksta. Roman pruža sliku strahota u koje je naš čovjek ubačen. Patnje su kršile osobnost, pretvorile su patnika u hrpu pepela i kosti. Impresivne su stranice na kojima su zabilježeni doživljaji čovjeka koji lebdi između života i smrti, ali unatoč svim patnjama vjeruje u život. Svim snagama bezimeni putnik se buni protiv tiranije, ali na kraju umire od rana zadobivenih u ratu. Tematski ovaj roman nije nov, ali je piščev pristup problemu svojevrstan: posebnim stilom, intimnim razmišljanjima i ispovijestima djelo izlazi izvan okvira svih mogućih djela koja su o logorima i zarobljenicima u nas napisana.

Lazar Merković je objavio dvije zbirke pjesama: *Odbljesci* (Subotica, 1953), *Između dva posla* (Subotica, 1957). S mađarskog je preveo roman Mihajla Matenjija *Grabancijaš* (Novi Sad, 1953) i dramu *Neobična generalna proba* (Subotica, 1956).

Pišući hrvatskim književnim jezikom, ali i ekavicom, Lazar Merković možda najbolje ilustrira proces koji se događao u našim krajevima i poslije II svjetskog rata. O književnom radu Lazara Merkovića u cjelini još je teško izreći svoj sud: još je u punoj snazi svoga stvaralaštva a životna problematika njegova zavičaja neiscrpna je riznica motiva i sadržaja za pisca njegovih sposobnosti.

Desetak godina mlađi od Merkovića je PETAR ŠARČEVIĆ (rođen 1935. godine u Subotici). Pitanje u vezi s P. Šarčevićem je jasno: da li je on književni radnik ili ga treba uključiti u skupinu naših prosvjetnih, kulturnih i narodnih radnika koji nastoje pomoći svome kraju u svakidašnjoj borbi. Nisam spominjao imena takvih plemenitih ljudi kao što su NACO ZELIĆ, IVAN TIKVICKI i drugi. Držim da Petar Šarčević prelazi njihove okvire rada, jer se istakao kao režiser i kao kazališni kritičar. P. Šarčević je gimnaziju učio u Subotici, a studirao je u Zagrebu (pravo i Akademiju za kazališnu umjetnost — odsjek režije). Danas Šarčević živi i djeluje u Zagrebu, ali je njegova povezanost s kulturnim i društvenim zbivanjima u zavičaju očita.

Šarčević se javio prvi put 1956. g. u subotičkom časopisu Rukovet kazališnim kritikama. Taj časopis je imao biti naknada za sve časopise i listove koje su Bunjevci imali u Subotici prije II svjetskog rata.

U pisanju kritika i kritičkih bilješki P. Šarčević je pokazao poznavanje građe o kojoj piše. Nije u svojim ocjenama dovoljno dubok, ali je dosljedan i jasan. Ponekad oštro i samouvjereno, ali uvijek dobronamjerno P. Šarčević je u svojim prikazima i kritikama htio ispravljati nepravdu i reći pravu riječ o umjetnosti i umjetniku.

Složio bih se uglavnom s nabačenom tvrdnjom, da njegova pojava u gradu, koji ima književnih tradicija, znači logičnu riječ u pravom trenutku: istini treba gledati u oči i kad nije ugodna, ali ne zbog zloće i dopadljivosti nego zato da bi se odlučnije napredovalo. Treba vjerovati da Petar Šarčević nije rekao svoju konačnu riječ u hrvatskom kazališnom životu niti je zaboravio bilježiti svoje dojmove, stavove i sudove.

Dva su još imena koja svojim napisima i suradnjom u časopisima izazivaju različite asocijacije. To su ANTE ZOLNAIĆ i JOSIP KLARSKI. Prvi je objavio prilično stihova i suradnik je u časopisu Rukoveti, dok se Klarski osim književničkih nastojanja (poslije objavljivanja dvije zbirke pripovijesti *Dolazak nezvanih* (1959) i *Pokojnikov brat* (1965) bavi i novinarskim radom u Subotičkim novinama. Očito Zolnaić ima uvjete da se oblikuje kao izraziti književnik i tumač naraštaja izraslog u poslijeratnom ozračju. Više prepušten vlastitim razmišljanjima nego zbiljnosti u kojoj živi, Zolnaić je otvoren utjecajima svojih uzora, pjesnika i književnika koji u okvirima modernih shvaćanja zanemaruju smislenost i suvislost da bi ponekad bili zanimljivi a češće nerazumljivi. Josip Klarski — ne tvrdim uporno — žrtvuje ponekad ljepotu rečenice, čistoću jezika poznatoj potrebi da se napiše članak koji mora zadovoljiti uredništvo ali ne i čitatelja. Za oba naša poslenika valja primijetiti da su u novijim radovima prišli ekavici plaćajući tako danak svemu što se u onim našim hrvatskim stranama događa u zadnjih desetak godina.

U posljednje vrijeme ulazi u književnost mladi PETKO VOJNIĆ. Dosada je objavio zbirku pripovijesti *Svetovi i satovi* (1967). Javljao se po različnim časopisima, a Matica srpska mu je u zadnje vrijeme objavila roman uz ocjenu Vojnićeva rada, da je on »najbolji pisac koji je došao s ikavskog područja u Bačkoj«. Mladi P. Vojnić pokazuje zanimanje za televizijske igre i dramsko stvaralaštvo. Među onima za koje sam već rekao, da su na svom darovitom početku spominjemo imena: VLADISLAV KOVAČIĆ, PETAR VUKOV, MARIJA ŠIMOKOVIĆ, ZVJEZDANA ASIĆ.

Pravednost traži da spomenemo skupinu mladih ljudi koji su se okupljali oko Ivana Kujundžića. Ni jedan još nije objavio književno djelo, premda postoje sređeni i uređeni rukopisi. Smrt njihovog mentora (1969) očito je narušila rad ali se treba nadati da će nastaviti pisanjem i stvaranjem.

Nabacujući ovako misli o subotičkom krugu hrvatskih književnika nastojao sam zabilježiti podatke i dojmove. Vjerujem da bi jača međusobna povezanost sviju, koji su rođeni i žive u Subotici i bave se književnim radom, bila nužna i potrebna. Još uvijek nije kasno...

LITERATURA

1. Milivoje V. Kneežvić: *O Bunjevcima*, Subotica, 1927.
2. Juraj Lončarević: *Šokački i bunjevački književni portreti*, Zagreb, 1969.
3. Ive Prćić: *Subotica i Bunjevci*, Subotica, 1936.
4. Petar Šarčević: *Od danas do sutra*, Subotica, 1962.
5. Julije Šoltić: *Gore, more i ravnice*, Zagreb, 1955.

NARODNA BUNJEVAČKA KNJIŽEVNOST

1.

U povijesti, napose u povijesti hrvatske kulture ima nešto neobično, što vjerojatno iznenađuje i strance. To je čudno shvaćanje i odnos pojedinaca prema običajima i vjekovnim tekovinama naroda. Zapostavljamo sami sebe. A zašto? Zar trinaest i više stoljeća borbe i krvi ne daju pravo i nama na život? Ove se misli nehotice nameću kad se sjetimo bogatstva naše narodne književnosti i običaja.

I kad je više riječ o narodnoj književnosti bačkih Hrvata kao dijelu hrvatske književnosti, potrebno je upozoriti na rijetko bogatstvo. U toj književnosti je bogata riznica primjera junaštva, časti, poštenja, ljubavi, vjernosti, sreće i velikodušnosti. Jer kad je naš narod stvarao svoju književnost, pjevao svoje pjesme i pričao različite pripovijesti, pretočio je u njih vjekovno iskustvo, svoju zdravu filozofiju čovjekoljublja.

Slažemo se s činjenicom da su hrvatsko narodno pjesništvo i proza morali proći uglavnom kroz sve stupnjeve od prvobitnog stvaralaštva do zasebnih vrsta. Nema do danas razloga da se u to sumnja. Premda do danas još nismo u mogućnosti pratiti kroz stoljeća život naše narodne književnosti, mora se ipak utvrditi da su naši daleki djedovi i pradjedovi imali iste sposobnosti i potrebe kao i ostali ljudi na stanovitom stupnju razvoja.

Rodoslov naše narodne književnosti, kakva danas živi, teško je utvrditi, a posebice je zanimljivo pitanje povezanosti našeg narodnog blaga, pjesama i pripovijesti s mitologijom, religijom i narodnim vjerovanjem općenito. Do danas skupljena građa još uvijek predstavlja samo dio obilja. Na žalost, i mnoge poznate stvari, skupljena i sređena građa se gubi, jer je dobrim dijelom neobjavljena. Doduše, sve se ocjenjuje u sklopu vremena, prilika i društvenih odnosa, ali danas smo dovoljno zreli da stvari stavimo na njihovo mjesto i da ih sredimo.

Sigurno bi trebalo na široko upozoriti na bogatstvo našega narodnog blaga te izvršiti usporedbu s blagom ostalih hrvatskih pokrajina. Koliko bi se samo motiva utvrdilo, koliko misli plelo, a napose koliko bi se duboko moglo zaviriti u ljudska srca rasijana ovom zemljom a vezana čežnjama, mislima i srećom tijekom

vjekova. Bratstvo naših ljudi: bez obzira na vrijeme, pokrajine i okove. Vez naših ljudi svih vremena: čežnja za srećom, ljubavlju, pravdom i slobodom.

Naša narodna književnost pripovijeda o događajima koji su mijenjali naše sudbine, činili nas sretnim ili bijednim, dizali nas ili obarali. No naša narodna književnost nikla u srcu naroda, njegovana njegovim suzama i kliktajima, kazuje kako je naš čovjek dizao svoje vedro čelo ne očajavajući nego upuštajući se u borbu, makar u njoj i život izgubio. Vjerovao je da će doći vrijeme kad će opet uskrsnuti pokopana misao i sloboda.

Povijesni događaji i junaci koji čine neobično fino tkivo naše narodne književnosti samo su građa za veličanstveni hram kulture koju je narod stoljećima zidao, ukrašavao svojim rukama i glavama, uzidao cijela sebe u stubove i kapitele, »okamenio se u karijatidama i borcima, savio se u luk moćnih portala i na grobovima svojim postavio spomenike prošlosti, da traže i odgovore čekaju kroz vjekove«.

Potrebno je zato upozoriti na skupljače našega narodnog blaga koji su zabilježili pjesme i pripovijesti u kojima se govorilo o radu, o sreći, o ljubavi dvoje mladih, o čežnjama i zgaženim srcima, o svetinji domaćeg ognjišta. Prolaze u tim kazivanjima i borci koji su padali uvjereni u moralno pravo na svoju zemlju i svoju slobodu, branići istine, pravde, zaštitnici sirotinje i blagotvorni tješitelji.

Izlučio bih ovdje dvojicu skupljača bunjevačkog narodnog blaga.

IVE PRĆIĆ (rođen 15. svibnja 1894. u Subotici, umro 12. svibnja 1959. u Subotici). Osim osnovnog obrazovanja, Prćić nije imao drugih škola, ali je u svoj rad unio mnogo ljubavi za narodni bunjevački folklor i svoj grad. Služeći se često pseudonimom (Jablanović) kao i vlastitim imenom, Prćić je objavio mnoge sakupljene narodne pjesme i zabilježio mnoge običaje. K. Bunić (Ivan Kujundžić) spominje u svojoj bibliografiji bunjevačkih pisaca nekoliko djela u rukopisu *(Bunjevačke zagonetke, Bunjevački provincializmi, Kolede* i dr.), koja svjedoče o požrtvovnom i sadržajno bogatom radu Ive Prćića. Sređeni materijalni uvjeti omogućili su Prćiću da se posveti kulturnom i prosvjetnom radu te da objavljuje samostalno svoje radove.

Mlađi od Prćića i još uvijek agilan u životu svoga zavičaja BALINT VUJKOV je rođen g. 1912. u Subotici. Naobrazbu je stekao u rodnom gradu, gdje je završio pravni fakultet. Neko se vrijeme bavio novinarstvom, zatim je radio kao pravnik, a sada živi i radi kao sudac u Subotici. Književnošću se počeo baviti još kao mladić. Pjesme je objavio u časopisima *Bunjevačko kolo* (1934, 1935. i 1940) i Naše slovo (1934), a prvu je narodnu pripovijetku objavio u Književnom severu (br. 12, godina 1932). Od tada se Vujkov predao sakupljanju i obradi hrvatskih pripovijedaka. Sakupljeno blago je objavljeno u Nevenu, Bunjevačkom kolu, Književnom severu i kalendarima. Također je objavljivao i originalne pripovijesti. Rijetko se potpisivao vlastitim imenom; pretežno — pseudonimom! Mnoge se narodne pripovijetke, koje je sakupio i obradio Vujkov, nalaze u novijim našim antologijama.

2.

Kad je riječ o narodnom blagu valja razlikovati liriku od epike.

Bez sumnje lirika objavljuje čuvstva i misli. Stoga se obično dijeli po svom općem značenju na čuvstvenu ili emotivnu i misaonu ili refleksivnu, već prema tome, da li u pjesmi preteže jedna ili druga strana. Ali nema čuvstva bez misli, jer to bi bilo samo nagonsko osjećanje, a isto tako ne može biti lirske pjesme uopće, ako jojo nije izvorom čuvstvo.

Kad je riječ o diobi, onda moramo ovdje istaći podjelu bunjevačkih narodnih lirskih pjesama koju je učinio Ive Prćić. On ih dijeli u »pobožne, dičije, korizmene, kraljičke, svatovske«. No ako se bunjevačke narodne lirske pjesme promatraju u cjelini, lako se primjećuju dva momenta: prvi dio pjesništva čine zbiljski život s malo sreće i mnogo patnje, drugi dio čine pjesme u kojima se čezne za životom koji je postojao samo u narodnoj mašti. Najčešće motive našem lirskom pjesništvu nudio je obiteljski krug.

Sve naše lirske pjesme sadrže u sebi mnogo psiholoških podataka za razumijevanje okvira društvenog života u kojima čovjek pojedinac traži svoj mir, sebe, izražava svoja čuvstva i teži za svojim dostojanstvom. Pjevajući svoje misli i izražavajući želje davni je bunjevački Hrvat na bačkim oranicama izražavao i tumačio nazor na svijet i sreću riječima:

Da je meni što je srcu drago,
Ne triba mi ni carevo blago:
Malo zemlje i malo salaša,
Dobre konje, mudrog kočijaša,
Lipu marvu i ženu čuvarnu,
Sto ovaca i zelju magarca;
Opakliju — dobru čobanliju,
Stivu lulu i malo duvana —
Na čast caru što ima katana!
(Vlastita bilješka, god. 1946)

Ovakvo shvaćanje razumljivo je za ljude s oranica koji su našavši na njedrima zemlje neizmjerno bogatstvo, znojem topili njeno krilo, voljeli je djetinjskim pouzdanjem i ljubavlju, željni da budu njene sluge, ali i gospodari.

Ljubavna je pjesma česta. Ljubavno je čuvstvo bogato, djeluje posebice na maštu. Mladost ima pravo voljeti i biti voljena. Stoga su ljubavna čežnja, sreća u ljubavi, nesretna i tragična ljubav česte teme našeg narodnog pjesništva. A snaga tih pjesama, punih mirisa cvijeća, zanosa, noći i ljepote pršti u stihovima, toplim i neposrednim.

Zanimljivo — djevojka mojih oranica, kao i nekoć, u danima našeg patrijarhalnog života, prkosno pjeva o slobodi ljudskog srca:

Na čast bilo bogatašu blago,
Kad sam našla što je srcu drago,
Pa neka me grde naše snaše,
Al' ohole neću bogataše.
Znadem dobro, kleti će me mati,
Al' za drugog neću se udati.
(Vlastita bilješka, iz g. 1944)

Nije ta djevojka bila osamljena. S njom su pjevale sve naše djevojke, ujedinjene u mislima i želji, da srce smije i mora slobodno voljeti. Sve su one povezane u borbi protiv staleških shvaćanja i ograničenja.

Skupina takozvanih obrednih pjesama, vezanih uz pojedine događaje i običaje u životu, okupljaju pod svojim okriljem svatovske, žetelečke, prelačke i mobarske pjesme. Amo bi se mogle uključiti tužaljke, zdravice i slične.

Skupljajući svatovske pjesme Ive Prćić ih je unio u svoju zbirku 15. Objasnio ih je s nekoliko rečenica: *Prije 50—60 godina je bio običaj da su u bunjevačkim svatovima divojku »ispivavali«. Ni govora nije bilo, da će dati divojku odvesti, dok je »pretelji« ne »ispivaju«. Ovi svatovski pivači nisu bili pogođeni svirači od zanata... (Bunjevačke narodne pisme,* Subotica, 1939, str. 88). U toj skupini naših pjesama neobično je lijepa pjesma: *U naše Mande rosne očice...* koju držim, uz poznatu: *Odbi se biser grana jorgovana...*, najljepšom svatovskom pjesmom bunjevačkih Hrvata, a i među svatovskim pjesmama ostalih Hrvata.

Skupina »kraljičkih« pjesama nije našla mjesto u mnogim zbirkama narodne književnosti. Neki su ih skupljači namjerno ispuštali, a neki nisu o njima mnogo znali.

Kraljičke pjesme su vezane za narodni običaj, a jedini je zapazio u naučnom svijetu i djelomično obradio taj običaj prof. Milovan Gavazzi. Od svih Hrvata oni iz Bačke imaju najviše kraljičkih pjesama. I Prćić je zabilježio 108 takvih pjesama, koje predstavljaju samo isječak iz obilatog niza. U njima se prepliću radost, obijest, nemir sa čežnjom, tugom, ljubavlju. Obuhvaćajući sve staleže, sve ljude i stanja, »kraljice« znaju dijeliti radost i žalost svojih slušatelja pjevajući im u skladima šestercima. Pjevanje se takvo rado sluša, jer u napjevu, u riječima često nalazi slušač dio sebe, svog života, kao i onaj vojnik koji daleko od roditeljske kuće i majke moli:

Oj, vi tuđe majke,
Naslon'te se na me!
— Tuđ si sinuk ranko,
Iz tuđe si zemlje,
Ne mogu te, ranko,
Nasloniti na se. —
Al' govori ranko:
— Da zna moja majka,
Moja bi se majka
U ticu stvorila.
Od perja bi majka
Krevet namišćala,
U kljunu bi majka
'Ladne vode dala.
Od krila bi majka
'Lada načinila.
Sama bi me na se
Bolnog naslonila. —

»Groktalice« su narodne pjesme koje sadrže u sebi mnogo životne istine. Nije trebalo uljepšavati zbiljnost, nego je trebalo reći iskrenu riječ našem čovjeku koji je živio u svome salašu, u krugu obitelji. Groktalice su epske pjesme u kojima ne smije biti zaboravljen lirski momenat. Već su neki pisci upozorili da u sklopu ovih pjesama ima romanci. Takva je na primjer pjesma

S galije delija. Po motivu je ova pjesma jednaka s pjesmom *Vozila se* (Tvrtko Čubelić: *Lirske narodne pjesme*, Zagreb, 1963, str. 175). Kad bi se, međutim, htjelo utvrditi o čemu sve pjevaju groktalice, onda bi trebalo — mutatis mutandis — ponoviti da je u njima obuhvaćeno sve što se u životu naroda u prošlosti moglo dogoditi. U njima se pjeva o ljubavi, o mudrosti i razboritosti, o skromnosti i oholosti, o junaštvu i kukavičluku, o vjernosti i nevjeri, o iskrenosti i himbi. Uvijek je u tim pjesmama istaknuta čistoća, dobrota i plemenitost, a zlo se kara i kažnjava.

U mnogim groktalicama postaje nam bliži lik plemenite i divne majke. Svima, jer majke su rodile junake, odnjihale ih na svojim rukama da ih može pjesnik uz gusle opjevati i da ih mogne župan Sučić pozvati u boj, kako se to pjeva u jednoj bunjevačkoj groktalici:

Braćo moja i družbino moja,
Došla doba, pa da putujemo!
Turski nam je zulum dojadio
Da ga više podnijet ne možemo.
Zalud puška, zalud desna ruka,
Kad nam Turčin polja popalio,
Sa plandišta ovce odagnao,
Pa od glada izginit moramo.
Već na noge, braćo moja mila!
Tko je konjik, nek steže kolane,
Tko je pišak, na noge opanke.

(Ženidba Vidak kapetana)

Naše groktalice, zabilježene i razasute po cijelom nam kraju, sigurno svojom mekoćom, obradom mogu pružiti bogatu građu primjera, uzora našoj mladosti. Isto kao i naše vedre romance, bez obzira kakvim je stihom pisana koja od njih.

Ako smo spomenuli majke u našim groktalicama, sigurno bi trebalo izlučiti i druge: junake, hajduke, mladiće i djevojke. Ali teško ih je izabrati: dvostruko je teško odrediti tko je od tih naših junaka veći, značajniji i zaslužniji.

Svi su oni rođeni u našoj zemlji, a već im je uz kolijevku pjevala majka:

Buji-baji moj Tadija mali,
Pa narasti majki do konjica.
Do konjica i do sablje britke,
Pa priotmi caru carevinu,
Carevinu i svu kraljevinu,
Carevinu tvoju očevinu,
Kraljevinu tvoju didovinu!

(Smrt carevića Tadije)

Takvo rasuđivanje djelovalo je i gospodarilo osjećajima i raspoloženjima naših majki i ljudi, u takvoj sredini odgajani su naši junaci tijekom prošlosti. Znali su naši davni djedovi kako treba odgajati djecu, oni su im tako i promatrali budućnost:

Sanak snila Vojsova kraljica,
Da je ljuta zmaja porodila,
Da su krila Epir pokrivala,
Carigradu glava dopirala.
Kad ujutro bio dan svanuo,
Kraljica je suze polivala,
Ivanu je sanak povidala:

— Što si, ljubo, u sanku vidila,
'Di si ljuta zmaja porodila,
To ćeš rodit golema junaka.
Što su krila Epir pokrivala,
To će branit sve kraljevstvo naše.
Što j' Car'gradu glava dopirala —
Nejako će biti odvedeno.

(Kazivala Cilika Skenderović, stara 86 g., Subotica)

Takva sredina i shvaćanje života postavljali su načela:

Ima dosta vojske u Turaka,
Al' s možemo s njima udarati,
I lasno ih pridobit možemo,
Jera nije vojska od mejdana...

Prihvatiti borbu, vjerovati u vlastite snage, boriti se — to je osnovni zahtjev. Bjehu to sveta načela. Nikada ne klonuti, uvijek vjerovati, čuvati svetinje: rođenu zemlju, slobodu, dom, pravdu.

Ako se govori da je u našoj epskoj narodnoj pjesmi, pa tako i u groktalicama, dosta često riječ o sluzi, da se govori o idealnom i vjernom sluzi koji se pokorava jačem od sebe — svome gospodaru, onda se to ni u kom slučaju ne smije uzimati kao dokaz da smo pozvani biti sluge, roblje, nego to treba shvatiti da su naši ljudi u prošlosti i uvijek bili sluge dobrih gospodara, najvećih i najplemenitijih: istine i slobode! Mi bismo jednom otvoreno i pošteno trebali revidirati i naše stavove prema feudalizmu. Protiveći se tom društvenom poretku nikako da shvatimo razliku naših društvenih odnosa u ono vrijeme od onih u drugim zemljama. Uostalom, nije nam preostalo drugo nego čekati da povjesničari i sociolozi kažu svoju riječ!

Herojstvo junaka naše narodne pjesme oplemenjeno je ciljem i oprano krvlju u obrani i zaštiti istine i pravde. Te naše pjesme su povijest pobjede i stradanja u sukobu dvaju načela u kome istina pobjeđuje: to je epopeja u napornoj borbi sunca i tame, istine i laži. Samo se tako može shvatiti i ocijeniti Vidak kapetana i njemu slične. Samo tako treba shvatiti i vjerne ženske likove koje susrećemo u bunjevačkom epskom pjesništvu, čija imena ne znamo, ali su im vrline blistale. One su poštene, iskrene, vjerne do smrti.

Muč', ne plači naša stara majko!
Dvorit ću te devet godinica
Brez Ivana kao i s Ivanom.

(Nevesela strina)

Naši su junaci groktalica zato dizali svoje buzdovane, lomili koplja i prolijevali krv: da u dušama i svjetovima potlačenih, u srcima sirota i siromaha, koji su čekali svjetlo novog života, zavlada pravda, istina, sloboda.

Nabacujući ovako iverje svojih raspoloženja i misli htio bih još reći nešto o našim pripovijestima. Balint Vujkov je učinio mnogo da se skupe zanimljive pripovijesti o nama i iz našega života. Propustio je rasporediti bogatu građu prema motivima i sadržajima. U tim pripovijestima, rođenim u predahu napornog rada, za dugih zimskih večeri, na prelima, ispričan je život seljač-

koga našeg puka. Kada su nastale i tko je stvorio te pripovijesti? Vjerojatno nikada neće biti pravog odgovora na to pitanje.

Mnogi su i različiti motivi naših pripovijesti, ali lako ih je uočiti. Kao da je nepoznati pripovjedač htio uvijek naglasiti borbu za svoju svakdašnjicu, za kruh potreban svima, svoj otpor protiv izrabljivanja. Ima u njima optimizma, ali kao da nedostaje vedrine, zapravo smijeha, punog i zdravog. »Škrt i nekako sjetan je smijeh ovih priča, kao da magle ne daju da se na duže otvore oči i usta, ili se premnogo radi, pa se trbušni mišići premore i ne mogu naprezati za smijeh« (Petar Šarčević: *Od danas do sutra,* str. 16).

Uostalom, raskoš narodnog blaga, bogata riznica vjekovnog iskustva još je neotkrivena; nedostupna je mudrost jednostavnih ljudi, koji su stoljećima na razmeđu svjetova kovali svoje značajeve, bili postojani i dosljedni u obrani sebe i svojih prava.

Možda nisam bio pravedan: naše narodno blago ima svojih nedostataka. Često formalnih. Nejasan je sklop, katkada hramlju stihovi. Potrebna su i jezična objašnjenja, sintaksa je neobična.

Je li to u ovom našem slučaju važno, presudno?

Istina, pojedini je lik dobio u narodnoj književnosti nerazmjerni oblik. Nekima su narasla krila, neki imaju čudne roditelje: vilu, zmaja. Ali svaki je od njih počinjao život upravo u trenutku, kad je pjesma, puk o njemu progovorio. I što treba istaći: svaki je od toga trenutka prestao biti izmišljeni lik, postao je djelatni borac koji se protivi zbilji i gleda u smireniju i sretniju budućnost.

I napokon — zaključimo.

Uz ljubav i ponos koji izbijaju iz našeg narodnog blaga, otkrit će svatko razboritost i mudrost. A mudrost koja izvire iz tog proučavanja dragocjenog blaga i naše povijesti naučit će sve ljude, odane zemlji i vjerne načelima slobode, istine i pravde da nikad ne klonu; da vjeruju i znaju da još nije propao narod koji sebe drži živim.

NEKOLIKO MISLI O KNJIŽEVNOM RADU JOSIPA ANDRIĆA

ODLOMAK IZ PREDAVANJA NA SIMPOZIJU ODRŽANOM 30. KOLOVOZA 1969. U BAČU

U raskošnom bogatstvu jesenskog dana sastali smo se na krilu dragih bačkih oranica da progovorimo istinu o sebi i otkrijemo svima dobronamjernima svestranu i u mnogo čemu jedinstvneu pojavu dra Josipa Andrića.

Rođen na širini ovih ravnica, gdje su obzorja daleka, ljepota prostranstva nedohvatna, u kraju koji ne pozna tjeskobe i skučenosti Josip Andrić je u svome plodnom životu sačuvao širinu vidika, otvoreno srce za ljude, ljubav prema istini i pravdi.

To nam daje pravo da na ovom skupu otvorena srca kažemo riječ, toplu i ljudsku; da prozborimo o sebi i kulturno-književnom radniku s kojim nas vežu tragično lijepi zavičaj, bogatstvo ideala, silna vjera u budućnost, odlučnost da ostanemo vjerni djedovskoj grudi, postojani u ljubavi prema svima, napose prema ljudima ovih divnih ravnica.

Kad je riječ o kulturnom radniku i književniku Josipu Andriću, dopustite mi, da s vama i pred vama nižem svoje misli, da otvorim srce i progovorim — srcu ...

Životni put Josipa Andrića potpuno je poznat. Jasna je nit koja povezuje 1894. i 1967, godinu rođenja i smrti. Znamo o Andriću sve podatke koje ljubomorno ispituju statističari, bibliografi a ponekad i dokoni ljudi.

Još nešto: suvremeni čovjek teško može mjeriti nedavnu razdaljinu između Bukina i Zagreba. Posjedujemo tolikih prijevoznih pomagala, prometnih sredstava te nam se čini da tri i pol stotine kilometara i nije daljina koja rađa čežnju, osamljenost i tugu.

Ipak — poslužit ću se vjerojatno tuđim mislima — nemojte mi zamjeriti — i upozorit ću vas:

Bukin više uopće ne postoji u onom obliku u kojem su ga stvorili šokački starosjedioci u 15. stoljeću. I ime mu je danas promijenjeno (Mladenovo). Kuća starosjedilačkih je malo ...

A i Zagreb nije ono što je bio u vrijeme zanosne Andrićeve mladosti. No taj dragi, voljeni grad neka ostane nedorečena naša riječ danas, neisplakana naša suza ...

Između dva međaša: Bukina i Zagreba, bilo je drugih mjesta kojih se Josip Andrić sjećao, nosio ih sobom... Spomenimo: Morović, Slavonsku Požegu, Plavnu, Suboticu...

Uostalom, nije nam želja kopati po životopisu Josipa Andrića, koji je bogatstvo svoga srca i rada poklonio svima i napokon se smirio u Zagrebu.

I kao što se u raspoloživom i određenom mi vremenu ne može ispričati životopis Andrićev, još će teže biti obuhvatiti književni rad ovoga plodnog pisca.

Primijećeno je već da je književni rad Josipa Andrića veoma važan za razumijevanje fizionomije ovoga pisca. Jedva se, naime, dade razlučiti glazbena, urednička i publicistička djelatnost od one, u užem smislu, književničke. Oduvijek sam, naime, bio protiv seciranja umjetničke, stvaralačke ličnosti, protiv diobe sveukupne djelatnosti umjetnika. No ipak, evo, i danas moram izlučiti književni rad Josipa Andrića od ostaloga. Dakako, književni rad u užem značenju riječi.

Prije svega ne bih se složio s tvrdnjom da književni rad Josipa Andrića nije obilan. Andrić je napisao nekoliko zbirki proza i dva romana, ali je rasuo po jeronimskim izdanjima i drugdje obilje svojih impresija, lirskih fragmenata i kritičarskih bilješki. Danas je još teško rigorozno sve zabilježiti šta je Andrić napisao a što bi trebalo po svim mjerilima biti uklopljeno u njegov književni rad. Pravednost traži da prema Andriću postupimo kao i prema svim književnim poslenicima koji su kidali komadiće vlastitog bića i darivali ih svima koji vole ljepotu i njeguju hrvatsku književnu tradiciju.

U jednom prikazu književnog rada Josipa Andrića, pisanom s puno pijeteta u povodu obljetnice piščeve smrti, rečeno je da su mu zbirke: *Dunje ranke* (1928), *Nove brazde* (1924), koje su pod talijanskom okupacijom Istre izišle kao *Tri pripovijetke* u izdanju Sv. Mohora (1924) i *Srijemske elegije* — koje su izašle kao zbirka 1939. K tome treba dodati romane *Svega svijeta dika* i *Velika ljubav* — roman iz života Hrvata u Slovačkoj (Juraj Lončarević: *Dr Josip Andrić* — In memoriam — *Šokačko-bunjevački književni portreti* — Zagreb, 1969, str. 38—47).

Moram ponoviti: u književni rad Josipa Andrića valja uključiti njegovu prevodilačku djelatnost (prevodio je s njemačkog, češkog, francuskog i mađarskog jezika) njegov kritičarsko-esejistički kao i urednički rad. Sve to — po mome mišljenju — čini potpuni književni lik Josipa Andrića.

U analizi književnog rada našeg Andrića nude nam se brojne ideje, pred nama je pregršt njegovih stavova, mišljenja, mozaik njegovih osobnih raspoloženja.

I odakle početi, čemu treba dati prvenstvo u književnom radu Josipa Andrića?

Možda baš neće uvijek vrijediti postavka i tvrdnja da su veliki ljudi odraz samo svoga vremena, jer nam se čini, da su veliki umovi odraz čovječanstva, i svakom članu te velike bratske zajednice pripada i dio slave. I zaista, kad nam umjetnik pruža

određene predmete, kad nam otkriva istine i istražuje za nas tajanstvene predjele, kad nam priča možda i otužnu priču jednog života punog samoprijegora, odricanja pod plaštem čežnja, kad nam poneki put iznese čitava stoljeća kulture okupljene u jednom genijalnom, zanosnom ali i određenom potezu, što mu tada, u tim divnim trenucima beskrajnog predanja, nismo dužni?

Josip Andrić je odraz vremena koje je prošlo, razdoblja koje je poznavalo razigranost naših želja, narodnog ponosa i silne vjere. On je dijete svih naših lomova, padova ali i iskonske težnje da se sačuvamo od propasti, da budemo dosljedni i postojani, svoji na svome! Josip Andrić nam je ispričao priču našeg života, jednostavnu istinu naših pregaranja i odricanja. Čini mi se, da je ovaj naš Andrić svjedočanstvo nas, naših prostora, naših višestoljetnih muka na narodnoj i kulturnoj periferiji.

Ne, nisu ovo suvišne riječi! Andrić je potresno, ali jednostavno ispovjedio vlastitu istinu:

I otac i majka bili su čistokrvni Šokci, ali otac, koji je kao obrtnički kalfa proboravio nekoliko godina u Budimpešti, bio je posve pomađaren. Oženio se Šokicom — u kući se govorilo »šokački« — jer mi majka nije znala drugog jezika, ali izvan kuće, otac se izjavljivao za Mađara (Hrvatski radiša, 1940, str. 105).

Ovim riječima bismo dodali tvrdnju da su vlastite kušnje i opasnosti očistile i produhovile ljubav Josipa Andrića za sve što je naše: naše obitelji i domove, za naš puk rasut na tragičnom razmeđu svjetova, između hrvatskih obala i širokih, žitorodnih bačkih ravnica.

Nema sumnje da je Andrića postojano grijala ideja zavičaja, ideja naše panonske Hrvatske, šokačko-bunjevačka ideja kojoj je posvetio svoje snage. Zar nisu zavjetne riječi Andrićeve koje bilježi u jednom proznom sastavu:

Da na didin i mamin vinograd, na lipu Bačku, ako te bilo kuda i odnesu iz nje, nikad ne zaboraviš (*Didino grožđe*, str. 95).

Prihvaćam bez ograda bilješku Jurja Lončarevića o Josipu Andriću uz piščeve rečenice:

Hrvatska je uvijek ostajala u srcu, i to ona periferijska, na koju nije nitko mislio, ona u kojoj se ljudi više ne osjećaju onim što jesu. Javit će se ubrzo elegični ton, zanos će tada zamijeniti zamišljenost i tuga:

— Tajanstveno su šumjeli valovi Dunava, a ja sam stajao na palubi parobroda i slušao ih kao slatki šapat iz ranog djetinjstva...

Koliko su me puta ti valovi zvali na djedovsku grudu, a ja ih nisam htio čuti...!

Koliko puta se nešto u duši mojoj rađalo kao čežnja za onim krajem, a ja sam se tome otimao...

(J. Lončarević: *Šokačko-bunjevački portreti*, str. 38)

Znam, na Vašim usnama lebdi primjedba, i ne samo jedna, da li baš ovo treba isticati danas, ovdje, na ovom skupu?

Da, upravo danas treba istaći Andrićevu povezanost sa zavičajem, s vama i sa mnom, s nama. Taj vez nas je okupio ovdje, da se osluškujući valove Dunava, divimo zrelini i širini naših prostora. Upravo to! Jer na ovim nepreglednim ravnicama ne možemo biti uskih vidika, ne možemo i ne smijemo nikoga mrziti. Ponosni i ranjeni sagibamo glave pred onima koji su bili dio nas samih, koji su osjećali našu tugu i naš jad, koji su nas voljeli.

Zato smo rekli ove riječi o Josipu Andriću.

Treba priznati: pisac je ponor, bezdan u kojem se kriju nakaze i blistaju daleke zvijezde. Treba mnogo vremena, godina, desetljeća, stoljeća da njegovo djelo bude shvaćeno, ne pomoću prolaznih teorija prividnih književnih škola, nego prodiranjem u samu bit njegova bića.

Ovo vrijedi kad je riječ o Josipu Andriću. Otvoreno: Josip Andrić je umjetnik, stvaralac, ali on to nije bio uvijek i na svakom mjestu. Ono što vrijedi i što bi se trebalo osjetiti u cijeloj panorami Andrićeva rada, njegova stvaralaštva, to je svjedočanstvo misli, snaga i impuls riječi. Nas ne zanima oblik, ni stil. Osvaja nas i zanima u prvom redu priznanje i ispovijest srca, ispit savjesti, svjedočanstvo misli hrvatskog intelektualca u posljednjih pedesetak godina. A kako je prava umjetnost iskrena, snažna, sugestivna, velika i trajna kad je izraz iskrena čovjeka, samog sebi dosljedna — dozvolite mi istaći još neke misli u vezi književnog rada Josipa Andrića.

Najteža i najkrupnija pogreška kulture dvadesetog stoljeća je u tom što je ona gubila smisao za humano. Moralo se prema tome čitavo društvo vratiti čovjeku, ljudskosti. Trebalo je spasiti čovjeka! Ova potreba povratka čovjeku, koja se javlja kod evropskog intelektualca našeg stoljeća u skladu je s raspoloženjem jednog dobrim dijelom umornog čovječanstva, jednog naraštaja, koji je dugi niz godina ostajao izvan zbiljnosti, živeći u sjeni svijeta bogatstva, najblistavijih i najsjajnijih senzacija, razapet između pukih fraza i deklarativnih povika. Mnogi je naš intelektualac — osim rijetkih patnika — bio predstavnik salona, ispovjednik i priznavalac briljantnih režima. Sve je bilo u znaku simbola i riječi: misao je bila skrivena u parolama krupnih izraza. I što je najtragičnije: postojala je golema razlika između kulture pojedinca i kulture mnoštva. Time se nužno postavlja pitanje: može li kultura (razlikujemo: civilizaciju!) postati svojina mnoštva?

Tako smo stigli do pogleda i stavova Josipa Andrića, koja je izrekao o svojoj zadaći i o svome djelovanju.

Rekoh već da je Andrić u svemu bio sastavni dio nas, naše zemlje, našeg društva. I zato je prilazio narodu, jednostavnom puku s raznih strana. Slažem se da je to bilo »folklorno, postupnim prosvjećivanjem i izdavački«.

Znam — pomišljate da nemam druge namjere nego označiti i obilježiti Josipa Andrića »pučkim« piscem.

Nemojte tako!

Nije mi poznato, ili — barem — ne priznajem, da postoji pučka, intelektualna, napredna ili nazadna, natražnjačka književnost. Postoji naprosto umjetničko djelo i ono me privlači! Sve ostalo, svi nepotrebni, ponekad i suvišni atributi kazuju mi malo ili ništa.

Nema sumnje: Josip Andrić je znao imenovati stvari pravim imenom. On govori (i ne jednom!):

Vrijednost književnih djela ne mjeri se po tom da li ga može razumjeti svaki čitalac ili samo obrazovani krug čitatelja, nego po tom, da li je doista po obliku i sadržaju umjetničko ili znanstveno djelo.

Zabilježio je tako, i vjerovao, Josip Andrić. A mi još uvijek, kad je riječ o njemu ili književnicima njegova kruga, ne lučimo umjetnost, umjetničko djelo, od piskaranja. U ime međusobnih nesporazuma i zavisti htjeli smo (a i danas to želimo) degradirati i književnike, i umjetnička djela! A već nas je upozorio Andrićev suradnik i istomišljenik Ljubomir Maraković da odgovorno moramo izricati svoje sudove, korektno postupiti prema *književnosti, umjetničkim djelima i umjetnicima.*

Pisati za puk — piše Lj. Maraković — *ne znači sniziti svoju intelektualnu razinu i umjetničku vrijednost, nego dignuti priprosta srca naroda prema pravoj vrijednosti, koja svojim idejnim svijetom može zaokupiti dušu čovjeka iz naroda.*

(Lj. Maraković: *Pučka knjiga)*

Ne moramo se složiti s ovim mislima, ali nužno je potrebno mijenjati stavove, potrebno je ozbiljno vrednovati sve ono što je naše. Jer sve dok nas budu dijelili samodopadnost i zloba nećemo moći skupiti ono što je hrvatski narod stoljećima stvarao, čuvao, prinosio žrtve za očuvanje onoga blaga koje mu je bilo sveto i drago.

Kad je riječ o valorizaciji naše književnosti, dodao bih još jednu misao.

Poznato je da je Josip Andrić bio urednik izdanja Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima. Golemi posao što ga je obavio u toj djelatnosti jedva će se ikad moći u potpunosti ocijeniti. A ipak — nisu mnogi našli mogućnosti da otkriju taj rad i ocijene njegovu vrijednost. Nemojte me krivo shvatiti — ali složit ćete se sa mnom da boli šutnja, prešućivanje rada, umjetničkih ostvarena, umjetnika i pisaca, koji nisu vezani za određene orijentacije, književne ili dnevne listove. Budimo još određeniji: rad Josipa Andrića je prešućen možda upravo zbog toga što je radio u spomenutoj tradicionalnoj izdavačkoj kući.

Razapet između mnogih potreba, želja i dužnosti Josip Andrić je često pisao »preko koljena«. Ali ako želimo istaći barem neka od obilježja njegova rada onda bismo morali priznati istinu da se književno ostvarenje Andrićevo nalazi negdje između lirskih dojmova i publicistike.

Kad Andrić piše o srijemskim berbama ili o bačkim krajolicima njegov lirizam je protkan ugođajem koji se ne zaboravlja. Rekli bismo da Andrić široko i raspjevano voli svoj zavičaj, ljepotu fruškogorskih proplanaka, širinu naše divne srijemske zemlje, vedrinu i otpor našeg hrvatskog čovjeka.

Morović, Bukin, Plavna nisu imaginarna sela, usputne stanice na širokom putu Josipa Andrića. »Srijem i Bačka, njihova mukotrpna prošlost i snaga te crne naše zemlje, uvijek ponovno uzbuđuju umjetnikovo srce« (J. Lončarević).

Doduše, Andrićev književni rad treba vezati za folklornu građu, njegov pristup našim ljudima je usklađen s njihovim nošnjama, govorom, običajima, jelima i pićima. Metaforičko kazivanje mu je blisko narodnom.

Opsegom književno djelo Andrićevo nije izuzetno, a sadržajno je naše: ravničarsko; stoljetno naše: bačko-srijemsko.

Andrić je pisao i o drugima. Njegova ljubav prema djedovskoj grudi odvela ga je Slovencima, Ircima gradišćanskim Hrvatima, Lužičkim Srbima. Za sve je nalazio riječ, od sviju je tražio poticaj. Znao je Andrić da treba razumjeti, pomoći, poticati nastojanja malih naroda da sačuvaju sebe, svoju vlastitu kulturu i pravo na nezavisni razvoj. Putujući po svijetu, osluškujući zbivanja Andrić je uspoređivao prilike u drugih naroda s našim. I koliko je god vjerovao u ljepotu i dobrotu nije mogao zatomiti gorke spoznaje. A jednu je zapisao:

»Imam nesretnu majku koju zovem domovinom . . .«

Zaista, kad se o Josipu Andriću bude govorilo kao o hrvatskom književniku uvijek će se morati isticati njegova povezanost sa zavičajem, s ljudima i krajolicima na obalama Dunava.

Sela između dva rata, sela za prvog svjetskog rata pružala su obilje građe za Andrićevu prozu. Ne treba ni u *Srijemskim elegijama* niti u drugim proznim sastavima Josipa Andrića tražiti dubinu i širinu problema. Pred piščevim se očima odigravao bolni proces propadanja naših sela, zadruga i domova. Andrić je prilazeći tom pitanju više unosio srca nego razuma i analize. Činjenica da su *Srijemske elegije* rađene u godinama prvog svjetskog rata a da su objavljene tek 1939. god. govori u prilog istine, da je pisac pratio događaje na selu. On možda nije imao snage da razradi i prouči svu težinu našeg seljaštva, ali je svoje sposobnosti stavio u službu naroda, u veliki pokret da hrvatska knjiga uđe u svaku našu kuću. Andrić je htio ublažiti proces koji je prijetio da nas uništi. Kad nije ništa drugo mogao učiniti, uputio je toplu, prijateljsku riječ našem čovjeku: hrvatsku knjigu.

I napokon: moram priznati da su ove moje riječi zapravo nabačena pitanja koja nam se nameću u vezi književnog rada Josipa Andrića. Nije spomenuto ovdje njegovo kršćanstvo. O tome će sigurno drugi govoriti.

Nisam nabrajao njegove knjige, niti sam vas umarao citatima iz književnih djela. Vjerujem da ćemo s ovog skupa otići odlučni da skupimo i objavimo sve što je Andrić u književnosti ostavio. To je naš dug prema njemu i prema — sebi.

Nisam izgovorio velike, pohvalne riječi o Josipu Andriću. To nije potrebno. Znam da književna djela Josipa Andrića nisu jedinstvena ostvarenja. Ali sam duboko uvjeren da će Josip Andrić naći svoje mjesto u svakoj ozbiljnoj enciklopediji, u svakom ozbiljnom leksikonu hrvatske književnosti. Tako će biti uvijek, kad ozbiljni ljudi i znanstvenici, ljubitelji istine i našeg naroda budu vrednovali našu umjetnost, kulturu i povijest.

Kad jednom u potpunosti otkrijemo bogatu i svestranu djelatnost Josipa Andrića i mirno zbrojimo njegove akcije, pothvate, rasuto iverje njegova srca, prepoznat ćemo u njemu divnog i požrtvovnog, nesebičnog čovjeka. Iz svih njegovih djela: književnih, glazbenih, publicističkih, zračila je velika čovječnost i silna ljubav prema našoj zemlji i čovjeku.

Rođen ovdje, na nesretno voljenim oranicama, tijesno i nerazdruživo vezan za svoj zavičaj, uvijek uz nas i s nama u radu, naučio nas je da ne zaboravimo djedovske ravnice i vinograde, i da budemo — svoji!

ZABORAVLJENI PODACI I POUKE

Čini mi se da razgovori i rasprave o hrvatskim narodnim periferijama boluju od nepoznavanja činjenica i da su bremeniti nezgodnim nastojanjima da se kulturna baština i osnovna ljudska prava temeljito pogaze. Zato je nužno osvježiti neke podatke i poslušati davne poruke.

Pripadam naraštaju koji je poslije drugog svjetskog rata, ulazeći u život, promatrajući lomove oko sebe, duboko negdje u svome biću osjećao potrebu da prihvati život i u punini odgovornosti primi teret dana na mlada pleća. Ali osuđujući zlonamjernike i njihove usluge taj je naraštaj — napose s bunjevačke periferije — ponižen i proskribiran. Njegovi su zanosi svedeni u čedne granice, pjesma je prigušena, zanos pogažen.

Uostalom, jadikovke i tužaljke više ne pomažu, razmišljanja o namještenoj krivnji su suvišna. Bez zlobe i zle namjere treba upozoriti na djedovsku baštinu i naslijeđe, da bismo spasili sebe od provokacija i priželjkivanih zaborava ne samo hrvatske narodne periferije nego naroda kao cjeline.

Ne treba biti posebno darovit i domišljat: želim upozoriti na neke podatke i poruke iz prošlosti bačkih Hrvata.

1.

U svakoj etničkoj periferiji novinstvo ima značajnu ulogu. Ocjenjujući ulogu novinstva među bačkim Hrvatima nestor hrvatskih intelektualaca u Bačkoj dr Matija Evetović piše:

U vrijeme, kada je nasilna mađarizacija bila u punom jeku, kada naš narod nije imao svojih škola, novine su bile jedina duševna hrana našem potlačenom narodu. Novine su bile čuvari narodne svijesti, branitelji narodnih prava i skrbnici narodnih dobara.

(Dr Matija Evetović: *Novinstvo kod podunavskih Hrvata,* Subotička Danica, 1946, str. 35)

Dvadeset i tri godine poslije ovih riječi bački Hrvati nemaju ni svojih novina niti drugoga kakvog časopisa ili glasila. A od godine 1870. pa sve do 1941. izlazilo je u svemu 23 lista! Poslije drugog svjetskog rata izlazila je neko vrijeme Hrvatska riječ,

koja je sve stidljivije naglašavala a odlučno gubila svoj atribut. Napokon je naziv ovih novina zamijenjen Subotičkim novinama.

Otprilike u isto vrijeme kad je M. Evetović pisao o našem novinstvu u Bačkoj, priložio sam uz svoju doktorsku disertaciju popis novina u nas. Šira hrvatska javnost ne poznaje te podatke pa ću ih ovdje zabilježiti.

Prve hrvatske novine počeo je u Bačkoj izdavati Ivan Antunović. Bile su to:

1. Bunjevačke i šokačke novine — od 15. ožujka 1870—1873. u Kalači.
2. Bunjevačka i šokačka vila — od 1870—1875. Prvi urednik Ivan Antunović, a od 1875. uređuje Blaž Modrošić.

Tih godina pokrenute su još dvoje novine. Pokretač i urednik je bio Kalor Milodanović. To su:

1. Misečna kronika — od 1872—1873. u Subotici
2. Subotički glasnik — od 1873—1876. u Subotici.

Oduvijek su bački Hrvati držali Suboticu svojim kulturnim središtem, ali i izvan nje su niknule naše novine. Tako je Ivan Burnać pokrenuo list Bunjevac u Somboru 1882. ali je prestao izlaziti još iste godine. U istom gradu, ali mnogo kasnije, pokrenuo je Grga Vuković Danicu, god. 1934. U šokačkom selu Vajski pokrenuo je dr Stjepan Tumbas dva lista: Južna Ugarska i Glasnik novog stolića; prvi je izlazio od 1902—1904, dok je drugi prestao izlaziti iste godine kad je i pokrenut — 1904. Jedini list, namijenjen Hrvatima izvan južnoslavenske države, izlazio je u Budimpešti od god. 1924. pod uredništvom Ivana Petreša i Josipa Magdalenića. Bile su to Bunjevačke i šokačke novine.

Sve ostale novine izlazile su u Subotici. Bilo ih je i više pa će biti ovdje zabilježene kronološkim redom:

1. Neven — pod uredništvom Mije Mandića počeo izlaziti g. 1884. u Kaćmaru (Bajski trokut), poslije izlazi u Somboru, da bi od 1887. g. uredništvo bilo u Subotici. Brojni su bili urednici, ponekad se mijenjala orijentacija, ali list je izlazio sve do 1941.
2. Subotičke novine — pokrenuo je Mladen Karanović god. 1893. List je izlazio sve do godine 1898. u Subotici. Ove novine ne treba poistovjetiti sa Subotičkim novinama, koje su izlazile prije drugog svjetskog rata pod odgovornim uredništvom Blaška Rajića.
3. Naše novine — list je izlazio u Subotici od 1907. do 1917. godine, a urednici su bili Blaško Rajić, Matija Čatalinac, Ivan Petreš i dr.
4. Hrvatske novine — pokrenuo je Blaško Rajić god. 1920. Novine su izlazile sve do g. 1941. Nekoliko godina prije drugog svjetskog rata promijenjeno je ime pa su to Subotičke novine koje izlaze do 1941. U tom listu je surađivala hrvatska inteligencija, a fizionomija lista i hrvatska orijentacija ostali su u toku svih godina nepromijenjeni.

5. Bačvanin — izlazio je ovaj list g. 1921, a urednik je bio Jašo Mačković.
6. Istina — pod uredništvom Lazara Stipića izlazi od 1922—1923.
7. Borba — izlazi u Subotici od 1923—1926. također pod uredništvom Lazara Stipića.
8. Zemljodilac — list je počeo izlaziti 1923, a prestao 1924. Dva su urednika: Šime Rudić i Antun Vidaković Božan.
9. Bunjevačke novine — izlaze u Subotici od 1924—1927. Među urednicima treba spomenuti Antuna Šokčića, Josipa Šokčića, Peru Stipića.
10. Sloga — pokrenuo list, izdavao ga i uređivao god. 1932. Ivan Ivandekić.
11. Glas naroda — izlazi od 1933—1934. Urednik je Antun Vuković.
12. Naše slovo — list izlazi od 1934—1940, a urednik je Lazar Stipić.
13. Bunjevačko žackalo — izlazi 1940. a urednik je Grga Prćić.

Pitanja o sadržaju tih listova i o orijentaciji pojedinih urednika su zanimljiva. Neće biti samouvjerena i dopadljiva tvrdnja koju želim naglasiti: bile su to naše novine. Desničarske ili ljevičarske? Suvišno pitanje, jer se na etničkoj periferiji radi o očuvanju gologa života, a novine su bile u službi tih nastojanja.

Dodao bih još nešto: o raspoloženju uredništva većine tih listova neka posvjedoči i ovaj podatak: na naslovnoj stranici Nevena 1. veljače 1895, tečaj XII, zabilježeno je da je urednik Nikola Matković, posjednik i *povjerenik Matice hrvatske u Subotici!* Ovo ne treba zaboraviti. Pače, treba to naglasiti i u ove dane.

Nisam spominjao *časopise* u Bačkoj. Bilo ih je zanimljivih, lijepo opremljenih i sadržajno bogatih: Klasje naših ravni, Kolo mladeži, Hrvatska njiva i dr.

Ima poruka koje treba pamtiti. U ovim lomovima našeg narodnog bića potrebno je pamtiti poruke koje dolaze iz prošlosti i probijaju ograde vremena i sadašnjeg trenutka.

Moj zemljak, neki anonimni (ta glupa i spasonosna anonimnost!) uvodničar piše prije pedeset godina u Nevenu:

Svi govore o sretnoj budućnosti, a dobar dio energije utrošen je destruktivno. Svi govore o onome što treba da bude iako nemaju jasne slike o onome što jest. Zato je i shvatljivo, da u se konačnoj težnji zalijećemo, a plod je neminovno razočaranje.

(Matica — Neven, br. 150 od 9. srpnja 1920)

Nepoznati pisac govori o svome vremenu u kome se rađala prva jugoslavenska državna zajednica. Znalo se u te dane šta se čini i šta treba učiniti da se Bačka istrgne iz tuđinskog zagrljaja.

Nepoznati daleki prijatelj poziva na rad:

»Zadatak je jasan: inteligencija ima osjetiti bunjevačke mase... na takav rad pozvani su svi ukoliko im sposobnost i sile dozvoljavaju...«

Poruka je podsjetnik: svima. I onima koji mnoge podatke zaboravljaju.

II DIO

ANTOLOGIJSKA PANORAMA KNJIŽEVNOSTI BAČKIH HRVATA

U dosluhu s vremenom, gonjeni nemirom stvaralaštva i potrebom kazivanja bunjevačko-šokački pisci ostvarili su i ostavili zanimljiva djela. Njihovo je kazivanje nazočno u pjesmi, u lirskim bilješkama, u priči, noveli, drami i u ocjenama, prikazima i svjedočanstvima.

Izbor tekstova je usmjeren upoznavanju pisaca, njihovih misli i stajališta. Nejednaki po književnoj vrijednosti, oblikovani pod vjetrovima s raznih strana, svi su tekstovi svjedočanstvo — na svoj način — spremnosti da se pisanom riječi čuva i brani prostor u kome su savijena djedovska ognjišta. Pisci samo latinskih djela (na primjer: Luka Čilić) ili oni koji su pisali samo mađarski (na primjer: Josip Rudić) nisu uključeni u ovaj izbor. Nema ni Matoša, porijeklom i temperamentom Bunjevca. Njega poznaju naši ljudi i povjesničari naše književnosti.

STARINSKA, NAŠA POBOŽNA I POUČNA RIJEČ

MOJIM MILIM ODRASLIM BUNJEVCEM I ŠOKCEM DO ZNANJA

Ivan Antunović

Obavisti radi prinužden sam ovo njekoliko ričih knjizi ovoj nadodati, da se moji dragi Bunjevci ne bi smutili možda u načinu pisanja, kojim istu knjigu u sviet odpravljam, te pomislili, da ja tiem narinjavam nješto, što načinu njihovog govora nije shodno, nije s' istim iztovjetno. Uzmu li na vagu malu razliku pisanja, pak uz to sveobću potribu i odtud proiztičuću korist duševno prosvietnu naroda našeg, tad svaka smutnja odpada, akoje možda u gdikom misto zahvatila. To sam oviem nakan razjasniti i sebe opravdati. Mi njekad pisasmo: *csascha, schecher, cziglja,* a danas pišemo po novom pravopisu: čaša, šećer, ciglja, Bunjevac svaki iole knjizi vješt na prvi pogled uvidit će, da je novi način pisanja *jednostavniji,* a tiem *bolji i oku ugodniji.* A jednostavniji način pisanja i razum podpomaže, da tiem brže shvati do korena riči ono, štoje napisano. — Stariji Bunjevci vješti njemačkoj i magjarskoj knjizi uvidit će također, da smo mi one nakarade u starom pisanju pozajmili bili od Nimacah i Magjarah. To na žalost, dokazuje starodobno prosvitno siromaštvo... Pa zar da uvik sirotujemo? zar da se uvik držimo kao njeki — tuđa plota? zar da nestanemo na sobstvene noge? ili ako nam je već koga naslidovati, a ono prije svoga nego tuđina. Naša bratja slavenska *Česi* i *Slovaci* zabaciše sa svim njemačku abecedu i poprimiše latinicu, a mi koji se njome od pamtivika služimo, zar da pišuć istom, da ju onim nepotribnimi nakaradami nagrđujemo?

To ne bi mudro ni po našu knjigu koristno bilo. Dalje, mi prije pisasmo: *bilo, lipo, vira, divojka, ridko, srida* itd. a danas pišemo: *bielo, liepo, vjera, djevojka, riedko, srieda,* itd. a zašto to? jer u našem velikom narodu ima razlike u govoru, tako jedni govore *lipo* drugi *lepo,* treći *liepo.* Hrvati u obće, napose mi Bunjevci, Dalmatinci, Slavonci, Bošnjaci, velimo: *lipo,* Srbi vele: *lepo,* a Hercegovci vele *liepo* ili *lijepo.* Al svi mi, kako mu drago zvali se, koji tiem jezikom kraj te male razlike govorimo, jesmo jedan narod jedne krvi, jednog porikla. To baš dokazuje jedan isti jezik, kojim, izuzam te male promine svi govorimo. Stoga će svaki rod svoj i prosvitu mu ljubeći Bunjevac i Šokac uviditi da ništa zloga ne namislih, služeći se ovim novim pravopisom; jer jednoličnost u načinu pisanja otvara nam vrata prosviti, a drugo

svakom iz među nas stavlja slobodu, nek poleg ovog načina pisanja čita svaki, kako je majčinim mlikom narodni govor usisao, ovaj sa *i*, onaj sa *e*, a treći sa *ie*, ili *ije*. A kao što se dva samoglasnika *ie* u našem jeziku mehko i milo u jedno stapljaju, tako će Bog i srića dati, da se i mi uz jedan isti pravopis duševno složimo, te iz jednog istog izvora blagodati obće prosvite crpimo. Bože, kako bi lipo i koristno bilo! da se ii Srbi bratja naša po rodu i jeziku istimi pismeni služe, dočiem nas sada ćirilica bezikakva opravdana uzroka većma razdvaja na duševnom polju, no Dunav na tvarnom desnu i licu obalu, pa ti i nije za drugo već da nas s' obije strane što duže zadržaje u neznanosti, jerbo plodovi njihove prosvite, osobito u niže slojeve naroda nemogu prodirati k' nami, a od nas k' njima. Ele nadu stavljajuć u vrieme, koje rane zadaje al ih i vida, s pouzdanjem izgledamo onaj srićni čas, u koj će i oni poput drugih izobraženih narodah n. pr. Nimacah, koji također svoja tobož narodna *gotička* pismena zabacuju, pak se latinice laćaju, uviditi onaj grdni prolom, koji nas jednorodnu i jednokrvnu braću dieli, i koji nas u uživanju prosvite priči, te poprimiti ovaj način pisanja, koji će nas jedno drugom približiti, vrata nam sveobće narodne prosvite otvorit; i kao što smo jedan narod, tako nas i duševno u jedno stopiti. A donle ćemo vrlo pametno činit, ako ćemo se s' ovih i onih pismenih upoznati, te ovako ako i nešto mučnije put naše obraženosti širit.

(Iz djela *Bog s čoviekom na zemlji*)

BOŽIĆ

Ivan Antunović

Ah, gdje l' da je ono veselje, koje mi je svim srdcem zavladalo o badnjem danu, i koje niti istim blagom jednoga carstva zamienio nebih!

Koli nebrojeno puta zapitasmo mamu, kada l' da će već jednom badnji dan svanuti, te koliko puta ćemo do njega leći i ustati? — Čudna li je narav dobre i ljubežljive matere! ono je živo vrielo ljubavi, koje uztrpljivost nije moći izcrpiti. Naša prosta djetčija pitanja, niesu ju nigda ljutila ni uznemiravala, dapače ona je razgovor sve dalje nastavljala, i sada med, sad suhe šljive i orahe spominjala, te nam radost badnjega dana već u nprijed uživati dala. Čudno je srdce bunjevačkoga a u obće slavenskoga djetčaka, kojeno je po nabožnih roditeljih, s' Bogom skopčano! Kolikogod se puta ponovi božićni blagdan, toliko puta se u njemu obnovi ono veselje badnjega dana. Nikada nam duljeg dana nebijaše, nego što je badnji dan. Neprestance smo izgledali, kada li će zaјći sunce, da nam roditelji slamu u sobu unieti mogu. Na čast caru sve carevo blago, kad dočekasmo što nam je srdcu drago! Da mi je sada onu radost, u kojoj mi je srdce plivalo, prigodom unašanja slame u sobu i valjanja po njoj, oćutiti, nebih ju dao za sve one radosti, koje se u muževnoj dobi u svačem drugom traže, pa se ipak u pravom smislu podpuno nenalaze.

Nije nas triebalo uspavkivati niti nam se za postelju brinuti, najslađi bo nam je bio san, kojega smo na slamici odspavali. Istina, mi nemogosmo za onda jošter pravo shvatiti onu iz ustijuh naših roditelja čuvenu pripoviedku, da se je Isus u štali rodio i na slamici ležao, ali je slika o porođenju Isusovu zato ipak u našemu srdcu i pameti takov neizbrisivi biljeg ostavila, koji nam dan danas živo pred očima stoji, te kojega će samo hladan grob izbrisati moći.

Slaveni, a napose Bunjevci znadu, da se u porođenom Isusu mora sve što je na zemlji, njekim načinom preporoditi, pa zaoto od svačega što imadu, na božić u sobu unesu. Pod stol metnu siena i slame, a na stol u jednu čašu ili drugu koju sličnu posudu, žito (pšenicu), ječam, zob i kukuruz, zajedno pomiešano, u koju usade od tri tanušne voštenice opletenu svjećicu. Na stol dođe još zameđena rakija, med, orasi, jabuke, kuhane suhe šljive, triešnje i kruške, njekoliko češanja bieloga luka, a vrhu svega postavljen je božićnjak (badnjača), kao kruna današnje večere.

Postivši cieo dan, oslade najprije medom usta u znak, neka je sva gorčina ovoga svieta, koju bolesti, tuge i nevolje porađaju, zaboravljena, te da se je Isus rodio, po kojem će se sve osladiti, za svakoga nebo otvoriti, u kojem neće više nitko gladovati, zimu ili žestinu trpiti, niti mu sladkost života, nikakova gorkost pomutiti. Prije svega užeže se trostruka svjećica, a otac obitelji, ili majka napie zdravicu svoj obitelji na slavu Boga koji nam dade Isusa, — te ga moli, da sve što je u obitelji blagoslovi, milošću ljubavi, sloge i mira i jedinstva obdari. Zatiem se dade svakomu iz te čaše napiti; a kada ova sve obredavši, natrag u ruke domaćina ili domaćice dođe, polije ovaj ostatkom vina gore spomenutu svjećicu da se ugasi (utrne). Sada svi ukočenim okom gledaju i paze, na koju će se stranu od ugašene svieće dim okrenuti, — drže bo u nevinoj šali, da na koga se ovaj dim okrenuo bude, toga će one godine nemila i hladna smrt pokositi. — Kada sam ponješto odrasto bio, onda mi je majka kazala, da trostruka svieća znači, po Isusu na svietu objavljeno presveto Trojstvo. Ova je zadjevena u čisto žito ili pšenicu, iz koje se sveta hoštija, najme presveti oltarski sakramenat sgotovlja, a vinom, koje se u posvetilištu svete mise, u krv Isusovu pretvara — svjećica utrne. Ostala hrana pridomiešana je ovamo zato, da se ova kao čovjeku i živini neobhodno potriebna, Bogom blagoslovi. Bieli luk, koji poput iztočnoga, dušu i tielo otrovavšeg grieha, cielo tielo čovječje zakadi, znamenuje grieh, od kojega nas je Isus odkupio. — U oči badnjega dana peku se noćju kolači, od kojih svako udo obitelji a i služinčad po jedan dobiju, da, i istim udatim kćerkama, običaju se ovakovi pošiljati.

Sladka uspomeno, koja mi pred oči dovađaš ono veče, kada sam najvećom dopadnošću pazljivo gledao, kako je majka božićnjak pripravljala, a sestrice ga — slikajuć od tiesta volare, konjušare, svinjare i sve domaće životinje — kitile, te na božićnjak koji je sve do mladoga božića bunjevački stol resio postavljale.

Željno smo izgledali položaja, koji je kod sve rodbine ovom svetčanošću, veliku — da nerečem glavnu — ulogu imao. Sve što je dobro i ukusno, to su sve u njega kljukali, što je u rieči umiljato, s' otiem su ga razgovarali riečju on je bio prieko svetkovine gospodar u kući, pa ljubkom riečju te ukusnim jielom i pićem se izdovoljavao. Istina, da pobožnost na polnoćnici nije ni onda od velike hvale bila, poklije je na nju i takovih dolazilo, koji bi zaisto bolje na drugo kakovo mjesto pristali bili, nego li u hram gospodnji; međutiem valja ipak priznati, da je polnoćna služba božja po slavenski napose pako za bunjevački narod, toli znamenite važnosti, da se on kod ove niti onda neumije smutiti, ako je orguljaš od prevelikog uzhićenja ponjekad i ketuša na orgulja posvirao. Božić se kod našega naroda toli osobitim načinom svetkuje, da se upravo nikvi rad neobavlja, pa baš niti ista soba nemete ni košara (staja) nečisti, jedino kuha i živina nahrani.

Od rana jutra do poldne se čeljad izmjenjuje u crkvi; jerbo Bunjevac nebi rado ovaj dan proveo, a da tri sv. mise nesluša, kao što ih trokratno svećenik ovršuje, — i on bo hoće s' popom da proslavi presveto Trojstvo, te se klanja Bogu otcu, koji je svog jedinorođenog sina žrtvovao, Isusu, koji je sa svog božanskog priestolja s' nebesa na zemlju snišao, čovjekom postao i nas smrću križa odkupio, i Duhu svetomu, koji nas je po svetom krštenju, novim, Isusovom krvlju opranim duhom nadahnio proslavljuje — velim — i klanja se, i to u pol noći, da se označe one tmine, u kojih se je čovjek prije Mojsije potiepao, — u zoru, da se svitanje, koje je u starom zakonu po ljudstvo prispjelo, označi, — napokon u bielom danu, da se pokaže i označi ona svjetlost, koja je po svetom Evangjelju dušu i srdce čovjeka obasjala.

Ovaj se dan nikuda neide, nego se u krugu obiteljskom svetkuje.

(Odlomak iz *Slavjana)*

OVAKO SAM KADGOD PIVO MLADIĆ KOJ' SE ZOVEM IVAN AMBROZOVICH

Ivan Nep. Ambrozović

Prolaze mi noći, dani,
Serdce, tilo gini mi.
Kako sada tako lani
Cvit života truni mi.
Čas se časom uvik ravna,
Mira jedva obstaje,
Il sad, sutra il' odavna
Sve me malo nestaje.

Što mi lice krasno hasni,
Što li rumen obraza,
Jer ako mi vrime- skasni
Biti moram nakaza.
Sad me gerle, ljube mlada,
Sad me fale od svuda,
Al dok me starost savlada
Deržat će me za luda.

Zašto su mi dvorih bili,
Našto služba dvorana,
Kad odolit višnjoj sili
Vlast mi nije pridana.
Teški mi na serdcu plamen
Gori ah bez pristanka
Kod uternut grobni kamen
Sam će potlam razstanka.

(Svršetak iz djela: *»Žalostica« žalostna Ivana Nep. Ambrozovicha u zomborskoj varoši penzioniratoga senatora, bižajućega od kuće pak do Kalacsa kad su Raci-Serbianci u međuboju madžarskom 1848/49 progonili katholike, po njemu istom spivana u Zomboru, God. 1850.)*

FRANČESKO PRIMA RANE OD ISUKARSTA

Lovro Bračuljević

Za sebe doisto onda primi, kadano naš primilostivi i pridragi Spasitelj i gospodin Isukarst svoih pet prisveti ranah u njegovom tilu ponovi otvorivši mu doista parsa i probivši ruke i noge; ne s kopjem i s čavli, već s strilom jake kao smart ljubavi, a kojom mu i rani tilo i užeže sarce, veli sveti Bonaventura. Što se dogodi na planini Alvernu u Talianskoj zemlji, na koju svake godine uzlažaše i za četardeset danah na njoj stojeći vas se Bogu davaše i pošćaše na poštenje svetoga Mihovila Arkanđela s tolikim užganjem duha svojega i uživanjem milosti Božje, da su iz bližnji mistah često pribivaoci gledali, gdi varh planine vas sija se i kao u plamenu gori a on dignut sa zemlje u ser s raskriljenim rukam k nebu Boga moli na priliku Moisie na planini Sinaju.

Ovdi na dvi godine prije nego duh svoj Bogu pridade stojeći po svojemu svetome običaju, posteći i promišljavajući Božanstvo tako mu se sarce u ljubavi Božjoj užeže, da sa svom žestinom svoga Sarafinskoga sarca zaželi na križu raspet biti, na priliku svoje ljubavi Isukarsta. I stojeći u toj želji evo jedan put u jutro rano, oko svetkovine uzvišenja prisvetoga križa, na planini rečenoj Boga moleći, ugleda jednog Serafina, koji šest ognjeviti krila imadijaše i s visina nebeski k njemu iđaše, koji približivši se ne samo krilat, već i u priliki čovika na križu razpeta ukaza mu se i š njim ostajan pristeljski razgovor imade. A kad od njega odstupi nebesko viđenje, ostanu sarce i pamet sasvim užežena u ljubavi serafinskoj, a tilo nakićeno s ranam propetoga Spasitelja svoga Isukarsta, koga prilika biti željaše, tako da mu se odmah na ruku i na nogu počeše ukazivati prilike carnih čavalah, kojih varhovi na drugu stranu virau, i toliku karv iz tila prolivau, da mu je često u njoj i svitice i siromaška odića topila se, kako svidočeh imenovani sveti Bonaventura i sveti Antun od Padue.

Koje čudo ljubavi Božje, nigda donle ne viđeno ni čuveno, siodeći sluga Božji Frančesko s Alverna, mlogo s većom slavom, nego Mojsije s Sinaja, noseći priliku sina Božjega, ne na daski upenganu, već u svojemu tilu s parstom Boga živoga izrizanu, pokrivao je koliko je mogao dar Božji, da na njega neprijatelj rukuh ne pruži, i da u svome humiljienstvu stanovito Bogu služi. Ali Bog, koji velika svojeg mogućstva i milosti dila vazda očituje, za veću diku svoje slave, rane njegove svete, s kojima ga

je skrovito zlamenovao, očito je svoju milost i ljubav po njima ukazao učinivši s njima mloga zlamenja i čudesa, zarad kojih ih je carkva sveta i potvardila, i blagdan takoga dara svake godine po svem svitu činiti odredila na sedamnaest miseca Rujna, treći dan po uzvišenju svetoga Križa.

(Iz djela *Uzao serafinske ljubavi . . .*)

OD NEMILOGA POHARANJA U SLOVINSKOJ

Mirko Pavić

Kad se turska vojska uzmložaše
I po dolnjih mistih svud haraše,
Pošav ona u države gornje,
Poče žarit kraljevine dolnje.
Kad u varoš dođe Šarengradski
Siloviti vezir janjičarski,
Razljuti se i poče harati,
Štogod nađe pod zemlju metati.
Uhvativši oni poglavnoga
Manistira mista rečenoga,
Uzamši ga kožu mu sadriše,
Gdi iločka tad kapija biše.
A vikara na kolac metniše
I ostale fratre sve smakniše.
Dva psetanca povelika tada
Manastira mista rečenoga,
Tu novinu veoma žalosnu
Otidoše prikazat u Bosnu.
Tri su dana oni putovali,
Dok novinu nisu prikazali.
Tri dni trčeć po šumi i pisku
I stigavši u selo Sutinsku,
Gdi poglavar od države biše,
Stvar nemilu njemu navistiše,
Oko njega žalosno lajeći
Domaćine vlastite žaleći.
Rasuše se i ljudi štokuda
Utekavši u šume i brda.
Ondi dugo u strahu življaše
I za time natrag se vratiše,
Zahvalivši Bogu privičnjemu
Na kućištu svojem prijašnjemu.

OD RATA ILI VOJSKE TURSKE U SLOVINSKOJ

Mirko Pavić

Gor' rečena mista izginuše,
Od iztoka kada se prosuše
Turske čete i njihove paše,
Tad uzeše sve države naše.
Još ni vila nije nigda snila,
Kakova je tad nevolja bila.
Viruj meni pošteni štioče,
Mlogo hiljad tad sablja posiče;
Sablja, rekoh, slovinskih junaka
Mlogo hiljad izsiče Turaka.
Ali opet i sablja njihova
Porazila jeste mista ova.
Tad osvoji Turčin svu Bosansku,
Jošter k tomu zemlju Servijansku,
Zatim malo osvoji Madžarsku,
Slavoniju, jošter i Hrvatsku.
Sve su tada crkve porušene,
Knjige jošter jesu sažežene.
Uspomene biše satrvene
I po svitu štokud raznešene.
Vas naš narod pod njima ostade,
Kud bi bižo on tada ne znade,
A ostali štokud izmakoše.
U slobodna mista pobigoše.
Čete ljudske biše pribrojene
i međ Turke jesu udiljene.
Jedan s drugim vićat ne smiđaše,
Već u strahu život provođaše,
Kod njih biše virni redovnici,
Mla braća svetog Frane sinci,
Koji službu duhovnu činiše,
Sto godina i petdeset više.
U skrovitih mistih oni stahu,
Rič jim božju udilj navištahu,
Puk krš anski sveto slobođahu,
Virno njima dan i noć služahu.
Da je komu tada vidit bilo,
Što se njima činjaše nemilo,
U njemu bi srdce proplakalo,
Kad bi samo promotrilo malo.
Zatvarani biše u tavnice,
Gdi primiše mloge zaušnice.
Njih na kolac nike natakoše,
Oštrim mači nike izsikoše,
Ljutovito nike silovaše,
Šerbetačce kad od njih iskaše.
Buzdovanom pleća razbijaše,
A handžare u prsa turaše.
Tad se mladež učaše skrovito,
Jer slobodno ne biše očito
Škule držat i tom mudrovati,
Knjige pisati i na svitlost dati.
Šestnaeste za time stotine
Osamdeset i šeste godine
Leopoldo prvi carevaše
I pridobit Turke nastojaše.
Za osvojit prvašnja imanja
Od podiže kršćanska vladanja.
Osamdeset i dvi godin ima,
Kad gradove njima pootima.
Vikovičnja budi Bogu slava,
Kad ih diže iz ovih država.
Pristali su jur turski harači,
Odahnuli mudri i kopači.
Naredbe se lipe učiniše
I tom crkve svete otvoriše
Jer naredbe postadoše tada,
Da se svuda uče dica mlada.
Manastiri svud se popraviše
I iz nova mlogi načiniše.
Postadoše visoki nauci
Po gradovih i međ svima puci.

(Iz djela *Nadodanje glavnih događaja razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga, ne odavno na svitlost danomu na slavu božju i za razgovor Illira u verse složeno . . .)*

KAKO LJUBAV OČITUJE SE U DJELIMA

RAZMIŠLJANJE LXXIX IZ KNJIGE »RAZMIŠLJANJA PRIBOGMIONA OD LJUBAVI BOŽJE«

Mihajlo Radnić

S velikiem razlogom jest priminjena ljubav k ognju, koj jurve ne stoji nigda zaludu, nego vazda posluje u lisu pripravnu. O ognju od svete ljubavi, da vazda poslueš gdigodi tij stojiš i vazda podpomažeš, kadgod je potriba. Kako nije umnoženo daržati oganj u krilu, i da ne gore haljine, tako ne podnosi razlog, niti se može složiti imati ljubav, a biti studen u djelima i poslovanju. Zato u Priričima jest pisano: Je da će moći čovik sakriti oganj u svome krilu, i da ne gore njegove haljine, ili hoditi svarhu žeravice, i da ne gore podplati od nogu njegovie? Od oniziu četiriu svetie živina, govori prorok Ezekiel (Ezech. 1.), da biahu kakono oganj, i njihovo viđenje i izgled zakono svitnjačice, ili lampade užgane, jere gorahu Božanstvenom ljubavju, ali ne stajahu jurve smirom na mjestu nego iđahu naprid prid obrazima svoima. Također, gospodine, oni, koji vriuh u duhu od tvoje ljubavi svete, ne živu brezposleni, niti stoje na mjestu, nego idu putem od tvoije zapoviedij svetie čineći dobra djela i trudeći se u svetima poslima. Zapovidio si, gospodine, u knigami od drugoga zakona (Levit. 6.), da gori vazda oganj na Otaru, koji da uzdarži Misnik hraneći ga darvima, i stavivši posvetilište, koje čini zaradi miera svarhu njega, da sažeže unutarnja od živine. Ovo je oganj viečnji, koi nejma manjkati nigda na otaru od moga sarca, i imam ga daržati danjom i noćom, i brez pristanka, s djelima svetiem, z dobriem mislima, s štivenjem, molitvami i svetiem i pofaljenim sazdanjima i poslovima, da po nesrići ne bi došao zaručnik onda, kada ne mislimo, i nestavši ulja i utarnut svitnjak budemo iztirani iz njegova družtva za vazda, i čujemo oni strašni glas, koji će reći: Uistinu ne poznajem vas. (Mat. 25.) Uzdarži se ovi oganj s uljem, kakono ljubav Božja s dobriem djelima. Zato Prorok Zakaria (Zach. 4.) u onomu čudnovatomu viđenju, koje vidi sa sedmima svitnjacima, i vidih' jošter sedam lončića ulja, s koiziem oganj od svitnjaka uzdaržaše se, da ne bi pomanjkao. I otuda jest, da Solomun s spasonostniem svitom ponukuje svakoga od nas govoreći: U svako vrieme neka su tvoje haljine biele, i neka ne pomanjka nigda ulja s tvoje glave, tojest neka ne pomanjka nigda u tebi ljubav i poslovanje od dobrie djela, jere s' oviziem uljem, kakono hranom jednom, uzmnoža se i hrani se plamen od tvoje Božanstvene ljubavi. Jedali tij, gospodine i Bože moj, budući toliko velik ljubilac naš, bio si mlak u djelima? O s kolikom vrućošću služio si nas, s kolikom pomnjom i nastojanjem radio si o našemu odkupljenju. Nisi pristajao nigdi, niti opočivaše iđući od jednoga mjesta do drugoga, obhodeći gradove, varoši i sela pripoviedajući i učeći i potvarđujući tvoj nauk s velikiem i očitima čudesima. Biaše brez prestanka pripoviedajući i ozdravljajući nemoćne i povraćajući zdravje oniziem, koi imadijahu groznice, prosvitljujući sliepe, podižući uzgor rome i očišćujući gubave i ozdravlajući sveh betežne, koji k tebi dohodahu od razlicie strana, i poslie bivši veoma dosaeno ti i zadaržan od množstva puka do zahoda sunca tako trudan i umoran stajaše na planini svuh noć na molitvi, i ne bijaše jošter svanulo, da se nahođaše u carkvi pripoviedajući i obraćajući grišnike i primajući ih na pokoru. Tako si pošao u jutru rano u carkvu za običavati tvoja običajna milosrđa s ženom ufaćenom u priljubodinstvu, i razmišljam te, gospodine, posađena u srid očitnika i grišnika s onom krotčinom i umiljenstvom i dobrotom najposlie veće Božanstvenom nego ljudskom, kako im besidiš prislatko od kraljevstva Božjega i opraštaš im njihove grihe. O pripovidaoče neumoreni, o veliki trudioče i pomnjivi odkupitelju moj, i koja bi pleća i ramena džiganatska mogla podniti teškoću i brime od truda i znojeva, koje si za nas podnio? Koji čovik, prem da bude ne od kostij ili mesa, nego od čelika, ili od druge tvarde mjedi, ne bi se dovaršio i raspao pod toliko teškiem brimenom? Ne besidim sada od tvoje priljute smarti i priboljene muke, nego od tvoga trudnoga života i puna pokore od trudova, od pripoviedanja i dugačka govorenja, od one prevelike pomnje, s kojom si nastojao spasenje duša našie i od nevolje nepodnosne, koju za nas podnošaše. Dakle ako djela jesu ljubav, neka ona reku ljubav, koju si nam nosio: mučeni od Đavla, koje si oprostio, rome i kljaste, koje si ozdravio, bolesnici, koijem si povratio zdravje, i martci, koijem si dao život. Koja svidočanstva veća hoćeš, dušo moja, od ljubavi neizrečene, koju ti nosi tvoj zaručnik Isus Isukarst? Koje očitie izkušanje od osobite i čudnovate ljubavi, s kojom si ljubljena od tvoga dobroga gospodina i otkupitelja? O djela velika, trudna i mučna, koja se ne bi mogla podnieti, da neizmirna ljubav onoga, koihi činjaše ne bude ih podnio. I premda u sveh vrime od tvoga života, primilostivi gospodine, ljubio si tvoje, koje imadijaše na svietu i s toliko očitiem djelima, ukazao si ljubav, koju si njima nosio. Sa sviem tiem na svarsi, kada pođe i dili se od njih, očito s očitniem djelima očitova njima, koliko zbilja ljubljaše ih davši njima tvoje vlastito tielo u piću i hranu i cineći tebe istoga kakono ljubeznivi i veliki pastir pašu od tvoije ovaca. Spavaš dakle sada, dušo moja, s oviziem djelima? Što govoriš na ovo? Čini ti se, da je pravetno, da tij stojiš zaludu i spavajući videći tvoga zaručnika Isusa Isukarsta oznojena, umorna i trudna i razbiena na paracike za tvoju službu? O pravi ljubioče duša našie, odkupitelju moj, slatkosti od duše moje, kako te ne ću ljubiti moj Bože, dobroto brez svarhe i svako moje dobro, i kako se ne ću truditi i znoiti ne stojeći ni jedan čas zaludu? I zašto se ne ću zdati na djela dobra čak do svarhe moga života na tvoju službu i čak do izgubljenja života, da bude potriba za onoga, koi ga izgubij za dati mi ga, i ne ću li se truditi čak do smarti zaradi onoga, koi samoga sebe razrušaše za dati meni pokoj? Ne pristoji

li se, da ljubimo onoga, koji nas je s tolikiem trudovima ljubio čineći mij jedan život brez poslen i zaludnji, jurve kada jedan Prorok (Jer. 6.) veli od njega, da se je trudio podnoseći mnogo zaradi nas. Ali neka djela dadu i vrate svidočanstvo od ljubavi, koju mu nosimo. Zaštaradi tij, blaženstvo moje i spasitelju moj, vazda, kada si priporučivao ljubav, spomenuo si udilje djela. Govoreći od ove tvoje svete ljubavi rekao si u Evanđelju: Ako me ljubite, obslužujte moje zapoviedi (Ivan 14.), i govoriš jošter drugi put: Ako me tko ljubi, obslužiti će moju rieč i moje govorenje. A od ljubavi iskarnje rekao si: Ovo vam zapoviedam, da se vij ljubite među sobom. I rekao si udilje besideći od djela: Nitko neima veću ljubav nego oni, koji stavlja svoj život zaradi prijatelja (Iv. 15.). I kada donošaše nauk od ljubavi, koju imamo nositi neprijateljem priporučujući nam, da ih ljubimo, rekao si: Činite dobro oniziem, koi vas nenavide. Donesao si oganj od ljubavi s neba na zemlju, i kako nisi hotio, da stoi zaludu, nego da posluje i sažiže i gorijh, rekao si na ovi način: Oganj dođo ja donieti na zemlju, i što hoću nego da gorih? Ne ćeš, gospodine, da pravi ljubilac pustij i ostavi, da se utarne i ugasij oganj od tvoje Božanstvene ljubavi u svoima parsima, nego da gorih i da se odkriva poslujući i dajući svidočanstvo sa svetima poslima od ljubavi, koju ti nosih. Zašto učini, gospodine, da se osuših smokvenica, koja bisše usađena u Vinogradu, neigo zašto se davaše ploda? Zato tvoj sveti Apoštol sveti Ivan svitova nas govoreći: Sinci moi, ne ljubimo samo s riečma i s jezikom, nego z djelima i s istinom. Tako tij istij govoriš jednoj duši svetoj z djelima i s istinom. Tako tij istij govoriš jednoj duši svetoj u pismani učeći ju, kako hoćeš da si ljubljen. Stavi me za obiližje svarhu tvoga sarca i za zlamenje svarhu tvoje mišnice, zašto je jaka ljubav kakono smart (Pjesm. 8.). Govoreći tij, gospodine, od ljubavi i od nje jakostij hoćeš, da te nosimo u sarcu i na mišnici, zašto ljubav ne samo ima stajati u sarcu, nego jošter i na ruci očitujući ju z djelima. Hoćeš, gospodine i Bože naš, da iznutra i zdvora sja se u nami tvoja sveta ljubav ljubeći te iznutra i ukazujući u djelima izvanjijem. I zato rekao si Apoštolom tvoijem: Od ovoga poznati će, da ste moji učenici, ako se uzljubite među vami (Iv. 13.). Djela zdvora daju svidočanstvo od ljubavi iznutarnje i s oviziem svidočanstvom i zlamenjem hoćeš, gospodine, da idu omašćene i rovašene i zabiližene carljeniem tvoje ovce. Jednomu ako je došlo prinemoženje i nesvistica sciene, koji ga gledaju, da je umro i martav, ali našavši mu žilu od sarca veli ljekar, da je živ, a kada mu ne nahodi žilu ima ga za martva. Ona žila sarčana nije život nego daje svidočanstvo od života, koi stoi da ima tilo dušu unutra u sebi. Život od duše je ljubav Božja i oni koi ima ovo jest živ; ali dobra djela (tako kakono žila, koja udara u živu čoviku) daju i vraćaju svidočanstvo, da u duši jest život od ljubavi. Tako jest pravetno, Bože moj, da te ja ljubim i da iztomači ljubav koju imam s djelima, jerebo tvoja biše toliko veliko svidočanstvo od ljubavi brez svarhe s kojom si nas ljubio.

(Iz djela *Razmišljanja pribogomiona od ljubavi Božje*)

PISMO PAPI INOCENTU XI

Mihajlo Radnić

Sveti Oče!

Budi neizmjerna slava Božjem Veličanstvu, a dug život i vječna slava Vašoj Svetosti. Znam, kako u grudima Vaše Svetosti plamti sveta revnost za katoličku vjeru, a ovo me nuka, kašto i posebna odanost, koju dugujem za duhovne milosti, što ih je Vaša Svetost mojoj duši podijelila na mojem odlasku iz Rima.

Država, za koju se bore sada naši hrabri katolici, zvani Morlaci, potpomagani od Mletačke Republike, zove se Hercegovina, to će reći Velika Vojvodina. Nekad je cvala bogatstvom, plemstvom i oružjem, dok su ovi Vojvode bili rodbinski vezani s kraljevima aragonskim, napuljskim, bosanskim a najposlije s Vel. Turskom, koja je zadala posljednju propast ovoj državi. Kako čitam u povijesti ove države, bilo je tu sedamdeset utvrđenih mjesta, dok sada nalazim samo 26, od kojih su sada slijedeće zauzeli i zaposjeli naši Morlaci: Gračac, Obrovac, Vrana, Sidraga, dvije Ostrovice, Skradin, Drniš i Zadvorje, znatna utvrda, koja bude zauzeta 20. travnja s Turcima, koji su bili unutra. Ovaj zauzeti kraj je širok kao od Rima u Terni, a dvaput je tako dugačak. U ovom kraju se nalazi sedam samostana moje Provincije, a sada i s jurisdikcijom. Svi ovi Morlaci mogu sačinjavati na oružju po izbor dvadeset tisuć boraca. Kod svega ovoga naroda vode duhovnu skrb redovnici moje Provincije. Da se zauzme i oslobodi cijela ova država, sačinjavala bi u širinu sto pedeset milja, a u duljinu 300; a broji više od pedeset tisuća katoličkih duša. Ima dvije biskupije: Makarsku i Skradin; biskupom svega ovoga naroda je Monsinjor Fra Marijan, slab osamdesetgodišnji starac. Postavio ga za biskupa blage uspomene Aleksandar sedmi, nakon što je pretrpio mnoge nevolje i dugo bio nedužan zatvoren u Rimu zbog objede. On je Prelat doista svetog života, ali posve iznemogao od starosti, uloga i drugih nevolja. On je ujedno administratorom skradinskim, zbog česa traju neprestane prepirke između njega i drugih dalmatinskih prelata. Sada prigodom provincijalne vizitacije stigle su mi sve tužbe i tužitelji spomenutih Morlaka te me plačući mole, da predložim Vašoj Svetosti, kako nužno trebaju vlastitog pastira u Skradinu, da se tako zakrči put svagdašnjim neprilikama. Osim toga oni se bore s oružjem u ruci za svetu vjeru, a nijesu dobili još nikakvog Jubileja od

Vaše Svetosti. Spomenute Morlake sam poticao na sva dobra djela kršćanska, pričao sam im o žarkoj revnosti, koju pokazuje Vaša Svetost za njihovo spasenje, a oni svi složno izriču tisuću hvala Vašoj Svetosti slaveći bez konca njenu svetu revnost. Ako se kršćani, koji su još pod Turčinom, ovom opiru, on ih tlači doduše, ali ih ne ubija, a ovom sam posebno naložio svim njihovim župnicima, neka im zaprijete nakanom Vaše Svetosti i Bullom Pija 5-toga. Nu glede ovih svrha (u ovim krajevima?) ovdje upražnjene biskupije su na veliku štetu kršćanskom stadu, a u ovim prelaturama ovdje se ne misli na drugo, osim na tegobe, kako je to bilo u prvobitnoj Crkvi. Prije dvije godine dok sam prolazio kroz Rim u Španjolsku na generalnu skupštinu, izložio sam ovu biskupiju Vašoj Svetosti, ali kad je stvar došla do sv. Kongregacije za širenje vjere, bila je zaustavljena, a tu se ne traže opes, sed oves Christi (bogatstvo, nego ovce Kristove).

Vaša Svetost bi mogla dati na znanje onima, na koje to spada, da u potrebama u buduće u ovim stranama kršćani nijesu prodavali, ni kupovali kršćanske robove, jer sam radi toga imao brige s nekim... koji je kupio dva roba u Senju; pošto su ovi utekli, sada ih dotični traži od moga gvardijana na Visovcu, jer da je radio na njihovu oslobođenju... a taj dotični... zahtijeva neka mu samostan plati ili neka mu se robovi povrate. Sa svoje sam strane dotičnomu odgovorio, da mi svećenici moramo rješavati a ne vezati, te sam naložio onomu gvardijanu, neka uvijek tako načini i nikomu ništa ne plati pod kaznu po mojoj uviđavnosti. Isto bi se moglo preporučiti činovnicima u Carstvu i u Poljskoj. S pomoću Božjom se nadam, da ću se moći sastati ovoga ljeta s vladarom poljskim u Mađarskoj, na koju se isto proteže briga mojega pohoda, ali sam siguran, da sam u pogibli za život: Bog mi bio na pomoć.

U Bosni jadni redovnici i kršćani borave sa životom u ustima. Turci su preplašeni, a sva nada im je u neslozi kršćanskih vladara, dok je sve naše ufanje u Bogu i u Vašoj Svetosti, kojoj sa svom svojom tužnom Provincijom i kršćanima cjelivam svete noge.

Iz Makarske, 4. svibnja 1684.
Ponizni sin
Fra Mihajlo Radnić, čuvar i povjerenik pohoditelj Bosne, franjevac v. r.

(Izvornik talijanski u arhivu Kongr. de Propaganda: *Bosnia III*, f. 335 r—336 r)

PISMO EDUARDU CYBO, TAJNIKU KONGREGACIJE DE PROPAGANDA

Mihajlo Radnić

Presvijetli i Prečasni Gospodine, Gospodine Poštovani!

Već sam prije dvije godine dao na znanje Vašem Presvj. Preč. Gospodstvu, pa i u Memorandumu izravno upravljenom na Njegovu Svetost, kakove nevolje trpi skradinski narod, što nema svoga vlastitog biskupa, radi nemoći i starosti Mons. Marijana, vrijednog makarskog biskupa i skradinskog upravitelja, osim mnogih drugih raspra između drugih dalmatinskih biskupa radi iste jurisdikcije. Sada pak upozoravam Vašu Presvijetlost i Prečasnost na istu činjenicu, da sam pošao osobno na generalnu vizitaciju Provincije i bio sam u samostanu na Visovcu, kamo su stigla četiri spisa i mnogi drugi ljudi, da mi predoče, kako mnoge neugodnosti proizlaze otuda, što nemaju svog vlastitog pastira. Oni nijesu dobili nijedan od tolikih prošlih jubileja, a sada živu svaki dan i noć u ovim ljutim okršajima sa Turčinom. Sada braća Provincije služe sv. misu u mošejama u Skradinu, u Vrani, Obrovcu, Drnišu i drugim mjestima, koja su oni sami sačuvali od požara sa strane naših Morlaka. Do odteretim dakle svoju savjest, štogod mi spomenuti narod iskazuje, stavljam do znanja Vašoj Presvijetlosti i Prečasnosti, da uznastojite pobrinuti se kod Apostolske Stolice, da budu ovi krajevi utješeni. I ako moram reći na svoju sramotu, stalno je, da nijesam prije došao među ove Morlačane, bilo bi ih više od deset tisuća s oružjem prešlo k Turcima sa svim svojim obiteljima. Kako dobro znadu gospoda upravitelji ovoga dalmatinskog grada Mlečani, i jednog drugog oca imenom Petra, koji mi je pomagao u ovom teškom poslu,otrovao je neki Turčin, kaštelan neke tvrđave nekim darovanim jelom. On je tri dana iza toga umro, dok je za ta djela zavrijedio veliku nagradu od Republike. Kraj, što su ga zauzeli Morlaci, a ispraznili Turci, iznosi dva dobra dana u širinu, a 6 u duljinu sa zauzećem znatne tvrđave Zadvorja 18. travnja. Ova će utvrda držati na uzdi turski kraj drugih deset dana. Morlaka, kad se svi združe u velikoj bitci, bit će oko 30 tisuća ljudi, svi žestoka vatra. Uza sve ove stoje i oduševljavaju ih braća moje Provincije.

Ova gospoda Mlečani doista čine mnogo dajući Morlacima ratnu municiju i hranu, pa zato su proširili veoma državu, koja će biti na veliku čast Crkvi Božjoj i apostolskoj Stolici. Ne preostaje mi drugo, osim da živim uvijek zabrinut za zapovijed Vaše

Presvijetlosti i Prečasnosti želeći joj sva nebeska dobra te s poštovanjem i ponizno preporučujem svoju skromnost u potrebama dok živim pod Vašom čvrstom zaštitom.

Makarska, 4. svibnja 1684.
Vaše Presvj. i Preč. ponizni sin
Fra Mihajlo Radnić, čuvar i povjerenik
pohoditelj Bosne Srebrene v. r.

(Izvornik talijanski u arhivu Kongr. de Propaganda: *Bosnia III*, f. 334 r. + v.)

DRAGA PJESNIČKA RIJEČ

PONOSAN BUDI

Pavao Bačić

Glavu sagni dolje,
Ponizno gledaj gore,
Hodaj uspravno,
Al' povijenih leđa,
Jer kičma savijena u luku
je strijela, koja nikog ne bode
i ne vrijeđa.

IKAR KOJI NE PADA

Pavao Bačić

Bio jedan čovjek, pošteno radio.
U životu ništa nije uspio.
Jednoga dana, ruke je savio,
Laktove svoje zašiljio,
Međ' bogove je odletio
U meku fotelju je sjeo,
I onda glasno povikao:
O, Ikaru, budalo!
Od voska krila si pravio,
Zato si pao,
Laktovima ja sam bolje upravljao.

OŠTAR KRITIČAR

Pavao Bačić

Kritike za sjednice piše,
na glas ih pročita,
zatim uzme gumicu
pa lijepo sve izbriše.
Poslije toga
on slobodno diše.

OBEĆANA ZEMLJA

Stjepan Bešlin

Obećaše nam zemlju. Žune žute
živahno u njoj lijeću. Srne imaju
sitne šuplje rogove. Ali ovdje
vječno padaju kiše. Jabuke zrele
na smrt sjećaju nujno. Ja sam sâm,
i svi smo strašno sami. Recite vrapcu,
da mi dođe na prozor. Ne, sad neću
pojesti jabuku. Zaspat ću s mislima
na suncokret tužni, sjećanje tužno.

SOMBOR

Stjepan Bešlin

Glomaznost tornjeva, blistanje trave rosne,
pramovi mraka u krošnjama sanjaju.
Vršci su kula sitni i blijedi
i u pjenušavo rumenilo uranjaju.

Koraci krupni pločnikom odzvanjaju
Zvrndaju kola i biju ure.
Kroz bakreno-zlatne talase sunca
oblijeću laste zvonike sure.

Sjene se tanke u ništa rasplinule.
Odmoreni vrapci na prozore sjedaju.
S ulicama ljupkim, s grmovima i s drvećem
krovovi se teški u nedogled redaju.

NISAM DOŠO NA SVIJET U MERMERNIH...

Ante Miroljub Evetović

Nisam došo na svijet u mermernih dvori
Gdje bogatstvo glasno po odaji zbori:
Već u mirnoj kući siromaštva bijede,
Gdje se crni hljebac u nevolji jede,
Ali smo ga slađe, veselije jeli,
Nego bogataši onaj njihov bijeli.

Oranica bješe u nas sunce sreće sjalo,
Rijetko je kad na nas sunce sreće sjalo,
Ali drugom nismo zaviđali sreću
Ni bogatstvo sjajno, ni budućnost veću.
Kućarica naša bila nam je mila,
Majka ju je naša rajem pretvorila.

Učila si nas ljubit Boga i sve ljude,
A poštenje da nam pravi ures bude.

Nismo mi postali visoka gospoda,
Ali pravi smo sinci hrvatskoga roda.
Ako nas i bijeda kroz vas život prati,
Patit i trpjeti učila nas mati.

Slijedim u životu ovaj nauk sveti,
Iz njedara mojih ne dam ga oteti.
Siromaštva dani ako su i teški,
Podnašam ih rado, hrabro i viteški.
I prezirem zlato, izdajništvo kleto
Rodoljublje meni milo je i sveto!

Tko se danas bori nevoljom i brigom
Obilježen nije izdajništva žigom.
Izdajica ima drugu slabost, manu,
Što je na izdajstva vuče crnu stranu:
Značaj, narod, jezik, doma prava sveta,
Izdajici kletom nije, nije meta!

DOMOLJUBLJE

Ante Miroljub Evetović

Dižeš se, boriš se, moj hrvatski rode,
I puteve tražiš do zlatne slobode.
Diljem domovine, svuda na sve strane
Vjerni vitez-sinci svoja prava brane.
Domoljublja plamen
Gori i u grudi;
Na rad i na slogu
Jedan drugog budi.

Domoljublje sveto, ti nam čudo stvaraš,
Često milijune hrabriš i spasavaš;
Često si nam trublja, koja u boj vodi, —
I kažiprst ljepšoj sreći i slobodi.
I molitva katkad,
Koja k nebu leti,
Da nas, vječni Bože,
K pravo vodi meti!

Domoljublje sveto, ti si izvor-česma
Iz koje nam tekla Preradova pjesma.
Tvojim sjajem bješe jednom obasjana
Junak-sablja hrabra Jelačića bana.
Danas si ko jednom
Zasjalo u djelih,
Da nam preporodiš
Hrvatski dom cijeli.

Domoljublje sveto, vječni lijek nam budi
Sve borce okrijepi, spavajuće budi.
Mržnjom i neslogom braću rascjepkanu
Složi i sjedini po cijelom Balkanu.

Pa će i Hrvati,
Ao željo draga,
Bit slobodni, sretni
Kod svojega praga.

MOJE ZVANJE

Ante Miroljub Evetović

Uboga je iskrena uvijek
Pjesma moja, što sav svijet krili,
I ne leti poput orla gore
Pod oblake na mašte mi krili,
Već turobna, zabrinuta, čedna
Po nizini traži srca bijedna.

Ta i moja, moja zipka mala
Nije bila srebrom okovana,
U svilu me i kadifu nije
Pokojna me zavijala Nana,
Već po trnju siromaštva, muka
Vodila me njena brižna ruka.

I bez sjajnih nada u životu,
Minuli su moji dani lijepi,
Ne čeka me sjajnija budućnost,
Da me digne, da mi srce krijepi.
I što imam siromaštva malo,
I to mi je dobro srce dalo.

Ja sam ipak i sretan i blažen,
To mi srce govori u grudi,
Pa u sreći i pjevam i plačem,
Dobri Bože, Tebi hvala budi!
Dao si mi kuću i kućište
U Hrvatskoj, hrvatsko ognjište!

I ne trebam i ne želim nikad
U životu sebi većeg dara,
Hrvatskoga roda ja sam pjesnik
I svećenik Božijeg oltara.
Za dom radim, za rod pjesme pišem
I svoje i roda suze brišem.

Tako želim do Božije volje
Izvršavat uzvišeno zvanje:
Iza mučna rodoljubna rada,
Da mi mirno bude grobovanje.
A rod će se katkad sjetit mene
I rake mi u groblju zelene!

JORGOVANE, JORGOVANE . . .

Ante Miroljub Evetović

Jorgovane, jorgovane,
Kad ti vidim tanke grane
Žalosno je srce moje,
Ja se majke sjećam svoje.

Miris-cvijeće tvoje milo,
Majčino je cvijeće bilo:
Njim su bili dvori njeni
Jednom krasno iskićeni.

Tu je slavuj biljisao,
Zorom majku pozdravljao,
Kad je milo brala cvijeće
Na uranku u proljeće.

Ali jao! dvori njeni,
Sad su pusti, osamljeni:
Tvoje grane, jorgovane,
Raku kite moje Nane.

Ni slavuja nema više,
Ranom zorom da biljiše,
Samo ja još suze lijem
I pjesmice sjetne vijem . . .

VINOGRAD

Ante Jakšić

Na brijegu, gdje se stablo višnje grana
i mlado lišće jutrom brsti koza,
uz uske staze u uzornom redu
vriježe je svoje razmetnula loza.

U suncu gori vršak đerme viti,
sred loza šuti kolibica stara,
a vrapci, koji nikad nisu siti,
sva zrna kradu ljubavlju bećara.

Tu, gdje se javlja srcem nježnost čista
i miris grožđa sliva se sa staza,
u sjenci breskve, koja bujno lista,
vinograd svoj je čuvo djeda Laza.

Djed svaki čokot znao je i rado
o svemu mi je pričao, što ima,
i dok je staro spominjao vrijeme,
iz lule pušto kolute je dima.

I motreć tada kroz dimove sive
u prošlost, bore zbiro je na čelu

i lulu uzo iz usta i njome
pokazo mirno tamo prema selu.

Pa preko polja, oranica, šuma
sve jednim kretom ruke zaokruži,
dok nešto teško na licu mu siđe,
i glas mu se sav nekako rastuži:

»Ta ravna polja, salaši i vode,
i Bogom dane obilate paše,
taj narod, koji o svom trudu živi,
sve je to nekad bilo samo naše!«

A onda glas mu polako se snizi,
ko da mu tuga u misao uđe,
dok ja ga upitah: »A danas, kako je?«
A on mi reče: »Sve je skoro tuđe!«

I glavu pogne... Samo vrapci kriče
i djela svoja izvode junačka,
a grožđe zori o suncu i mirno
pred okom mojim leži pusta Bačka.

SELJAKOVA MOLITVA U RANO JUTRO

Ante Jakšić

Otvorio sam srce svoje, Gospodine, pri rađanju novoga dana,
Da uđeš u njega ko svjetlo sunca što ulazi u domove naše,
Da budeš gospodar dobra i mira moga sirotog stana,
Da pogledaš smiješkom na moje puste i obilne paše!

U Tvoje sam ime i danas otvorio uzdanjem oči,
Da Tvoja milost nikad za nas se griješne ne smanji,
Da noga moja još uvijek putem istine kroči,
I da nam ko dosad dadeš i kruh naš svakidanji.

Neka se stalno mržnja iz srca našeg izbriše,
Ljubav bratinstva i sloge iz naših nek žari se sjena,
Za naše poljane pusti svoje obilne kiše,
Paše zaodjeni klicom lijepa i dobra sijena.

Dozvoli da ova zemlja što leži svježa i crna,
Usjevu našemu grudi ko mati djetetu poda,
Da donese iz nje radost bačenih ufanjem zrna,
Koja će donijet za nas blagoslov svojega ploda.

Nek ova zemlja je majka, koja nas voli i hrani,
Neka je naša nada što za nas darima cvjeta,
a Ti je, Gospode, uvijek ljubavlju očinskom brani,
I ljubav Tvoja ko i nas neka stalno sreta!

ŠOKICA

Ante Jakšić

Oči crne što namame diku,
vito tijelo, duga kosa vrana,
vedro čelo, kao vedre nade,
ja sam roda šokačkoga grana.

Pa kad svirac tanke žice dirne,
kad se digne pjesma puna jeze,
ruka sama srodnu ruku traži,
noga sama sitno kolo veze.

Srce uršće ludo da poludi,
pjesma sama na usnama cvate,
ej, kad zađe selom jesen rana,
mome dvoru namamit će svate.

Mila majko mog života hrana,
brižno svilom bijele skute rubi,
a ja dragom vjerno srce čuvam,
da se znade kad Šokica ljubi.
Mila majka mog života hrana,

Izvest ću mu košuljicu ćenjarku,
da mi bude dičniji od krina,
a za ljubav, rodit ću mu dragog
i vrloga šokačkoga sina.

Pa kad grudi stegne neman ljuta
njemu smjelo dizat će se glava,
jer će biti ko i otac što je,
i ko mati, Šokica mu prava.

Pa nek dršću puste žice tanke,
nek se strese kolo sa svih strana,
neka ruka srodnu ruku traži,
ja sam roda šokačkoga grana.

ZAR BIH IKADA MOGAO ZABORAVITI?

Jakov Kopilović

Zar bih ikada mogao zaboraviti bačke ravni,
gdje svaki cvijetak sjeća me mladosti,
gdje svaka kuća sjeća me radosti.
gdje svaka žena sjeća me majke,
koja stari osamljena u suzama
ko jesenji suton
u bajskom groblju,
što tamni
nad kriptama?

Zar bih ikada mogao izbrisati iz srca
bolove za voljenim, izgubljenim krajem,
za dragim zlatnim zavičajem,
za milom zemljom, što mi život dala,
što mi prvu sreću obećala
u mirisima krasnih ruža
i na krilima
ideala?

Ne!
Moja će duša živjet uvijek mirna
nad zlatnim klasovima, kad pjevaju,
u zlatnim munjama, kad sijevaju,
u pjesmama mladih Bunjevaka,
u srcima dičnih divojaka,
u suzama naše majke svake,
što još nije sina pregorila.
I sad svaka, kad sretne tuđinca,
zatvori se u sobu pa jeca:
»Zbog vas su nas, Bog vas ne vidio,
zbog vas su nas
ostavila
djeca.«

DRAGA MOJA ZEMLJO

Jakov Kopilović

Draga moja zemljo, zavičaju mio,
nikad nisam znao, šta si za me bio,
dok te nisam skoro sasvim izgubio.

Kućo naša stara, sretni li kute,
kolijevko, u kojoj zibala me majka,
sretne stare staze zlatom obasute,
kud je davno prošla mladost kao bajka.

Igre sitnih ruku u suncu i cvijeću,
osmjesi u zori, kad pjevaju ševe,
žito kad dozrijeva, leptiri, što lijeću
iz sunca na cvijeće, kao da se gnjeve.

Mirisi jesenski: zrije ... grožđe puca,
pjesma mladih žena, vino žarkih usta!
Uh, tambure stare, kolo, srce kuca,
noga cupka, uju! ... nado moja pusta.

Draga moja zemljo, zavičaju mio,
nikad ne bih znao, šta si za me bio,
da te nisam skoro sasvim izgubio.

PROLJEĆE JE DOŠLO ...

Jakov Kopilović

Proljeće je došlo, zvona čežnje zovu,
napaćene grudi bijeli su zvonici;
cvrkut prvih ptica šeta se po krovu
sa suncem pod krilom u zlatnoj ravnici.

Otvaram široko prozore svog srca
ljubavima, koje nisu doživljene,
strast u kutu tamno trusi se i grca,
sanja suncokrete ostavljene žene.

Proljeće je došlo na poljane nage,
da ih zaogrne plaštom lake svile;
u zelene svile stabla puna snage
nestaju, ko grane što su sunce pile.

Opraštamo svima, stradanje je prošlo.
Proljeće je došlo ... došlo ...

(Iz ciklusa *Bački pejzaži* — Zbirka: *U dolu Jablan)*

TUGA ZA TINOM UJEVIĆEM

Jakov Kopilović

Za tobom plačem, pjesniče Tine.
Ti koji si bio najveći sebar,
sunce si samo nosio u srcu,
i izgubljeni dan pokoji, vedar.

Za tobom plaču i naše nizine,
i visine tvoje leleka i zvona;
ko žedan kamen svi smo na studencu
sitniji od zvijezda svojih vasiona.

I naše patnje prolaznosti trajne
ni kolajne nisu, auti na korzu;
svaki svoju sudbu kao i ti sluti
daleko od slave ove veličajne.

Za tobom plačem, pjesniče Tine,
kao jablanovi ponositi dovijek,
i tvoji i moji iz naših ravnica.
Ti si pjesnik vijeka, i čovjeku čovjek.

(Iz ciklusa *Dragi portreti* — Zbirka: *U dolu Jablan)*

ZA LJEPŠU BUDUĆNOST

Aleksa Kokić

Iz zemlje kamene, kršne hercega Stjepana hrabrog
s izvora hlađane Bune pređi su naši slavni
jednoga crnoga dana, praćeni urlikom bure,
došli dušama bolnim u tihe bačvanske ravni.

Ognjište toplo i ljubav nije ih čekala ovdje,
ostvareni nisu im bili mnogi njihovi snovi,
umjesto mira i sreće i zemlje meda i mlijeka
pustoš ih sačeka jadne i bojevi mnogi i novi.

Al u njih bijaše srca, u njih bijaše snage,
njihove muževne grudi vjerom su bile pune,
živote su davali svoje, nosili trnove krune,
za sreću roda svoga, slobode grude im drage...

I danas nam kažu: prezreli narod svoj mi smo,
stidimo da se vjere, jezika svoga i nane,
slavnih nam pređa naših da vrijedni potomci nismo
u lijenosti, neradu tromom, da mlade živimo dane...

O Rode dragi, laže ko o nama tako šta zbori,
jer iako mala nas četa, iako malo nas ima,
glasno i jasno uvijek zborimo svuda i svima,
da srce naše mlado ljubavlju domaji gori!

I nek nam dođu dani krvavi, teški i crni,
oblaci makar će gusti čitavo nebo nam skriti,
i onda svi ćefo hrabro gromovnim glasom zborit:
»Hrvati bili smo uvijek — Hrvati i odsad biti!«

Hrvati bili smo uvijek, ostat i dalje Hrvati,
ljubiti vjeru svoju, vjerni bit svojoj nani,
borit se za grudu rodnu, da sreća rodu nam zlati,
da svanu svima nam jednom ljepši, sretniji dani...

LJUDI NIZINE

Aleksa Kokić

Naša je duša široka ko beskrajna bačka nizina,
ona vjeruje svakom, ljubi i uvijek se nada.
Razumije tuđe i najmanje boli,
u čovjeku svakom gleda dobra brata
i zato... previše strada...

Do mekanih brazda ovlažene oči ne vidi nam nitko,
i da nam je život križ i pregaranje,
i da očaj često prikuje nas k zemlji,
a jedina utjeha je ravni:
Bog i oranje.

O, kako mi volimo život drage nam ravnice,
odanošću k njoj i ljubavlju gorimo:
a stradanja, patnje i nepravde teške
daju nam nove neslomive snage,
da se za svoje borimo...!

BUNJEVKA

Aleksa Kokić

Bunjevka nam ponosita,
Dika svoje nane;
Pisma sriće, rad i radost
Rese moje dane.

Subotica grad mi rodni,
Svaki dan je gledam;
Suboticu volim, pa je
Nikom vriđat ne dam!

Cilog vika ja ću ostat
Virna svojoj riči,
Sveto mi je: Tuđe poštuj
A svojim se diči.

Dičit ću se svojom virom,
Jer nas ona brani;
Dičit ću se ravnom njivom,
Ona sve nas hrani.

Bunjevačkom nošnjom ću se
Ja dičit svuda
I domaja što je stara
Hrvatska nam gruda.

Pisma sloge neka javi
Slobode nam dane!
Bunjevka sam ponosita,
Dika svoje nane...!

SRID ŽUTOG KLASJA

Aleksa Kokić

Svake se rane zore prošetam kroz naše polje,
staza me uska vodi kraj njiva di raste žito,
brate, da znadeš samo koliko sam mislila na te
nikolko dana prije,
kada je svanulo lito!

Bilo je nediljno jutro.
Iz bašče sam nabrala cvića i pošla lagano križu,
koji je na njivu svoju pobožni stavijo dida,

da svaki lika nađe i mira svojoj duši,
kada je nepravda muči
i bol je teška kida.

Iz mora žutog se klasja raspelo uzdiglo nebu,
klasovi vitki, sjajni od zrnja jutarnje rose
svoje su teške glave naslonili na križ
i Isusove krvave noge.

Meni se u taj čas, brate, pričinilo svaki put, kad su dirnuli Kristove noge, ponosni klasovi sve su sjajniji, zlatniji bili,
da su iz nabrekli rana u sebe nove snage,
nove lipote pili...

I onda sam mislila na te, kako će jednoga dana
plod ovog vitkoga klasja: Oštiju bilu i laku
za vrime Mlade Mise dizati visoko nebu
i Oštija kako će mala
osvojit dušu svaku...

TIHA ADORACIJA

Aleksa Kokić

Svesilni,
dobrota Tvoja ganula me mlada,
od beskrajne sreće i radosti svete
pred Tobom klečim sav zbunjen
i plačem
na krilu majke ko što plače dijete,
kad mu se ona iz daleka vrati.

Pred Tobom klečim i očima suznim
pitam Te,
Svesilni, otkuda meni
za slugu svoga da uzimaš mene,
koji sam sličan nemirnoj sjeni,
na rukama slabim da nosit mogu
to čisto, nebesko, nevino Janje,
Svesilni, otkud to meni?

Rukama svojim slabim i ljudskim
da nosit mogu
nebesko Janje, koje sve je sveto,
koga samo čista, topla srdca kruže,
pred kojim sunce i zvijezde se gube,
kog za ljubav žarku mole i prose
i ponizno služe
sve veličine...
Zar to Janje sveto da ruke moje nose?

Svesilni,
ja dršćem od radosti i sreće,
jer znadem da me beskrajno ljubiš
i znadem da ćeš
darovat meni i tu svetu radost,
da ruke moje budu snažne, čiste,
da nosit mogu
to nevino Janje
kome sam davno dao svoju mladost.

MOLITVA DA BUDEM UVIJEK VEDAR

Aleksa Kokić

Već osam je godina kako provodim dane
među sjemenišnim zidinama
u molitvi i tišini,
osam je godina, Gospodine,
kako boravim u Tvojoj blizini.

I meni se čini da je ovo osam dugih godina
prošlo brzo kao najljepši moj san,
jer najsretniji dani mladosti
počeli mi se smijati, kad si me Ti, Gospodine,
pozvao u svoj stan.

Tišina i molitva srcu su mi prirasle
i u dubini svoje mladenačke duše
ja predobro znam,
da nigdje ne bih mogao biti
sretniji, zadovoljniji, nego kada se, Gospodine,
u tišini sjemenišnoj razgovaram s Tobom
posve sam.

U tišini Ti mi progovaraš,
obasipaš mene darežljivošću najboljeg oca
i često me tako gane iskrena Tvoja dobrota
i Tvojih riječi divota,
da se ja, Gospodine, u čudu pitam,
zašto mi posipaš tolikim dobročinstvima
dane mog života.

Moja je duša uzljubila Tebe sinovskom ljubavi,
ona je sva sretnija postala
u Tvojoj blizini,
Gospodine, sklopljenim rukama Te molim,
daj da duša moja
bude uvijek vedra i mirna
kao ovdje u ovoj tišini.

SALAŠ SRED NJIVA

Ivan Kujundžić

Četiri napukla zida, bez krova,
sred zelenih njiva...
Bunjevački salaš,
nekoć čuvar bogatstva i slave,
kula Bunjevaca...

Ni duda pred njima nema;
posječena je zova,
ledina razorana...
To više nije salaš, već rana
Bunjevaca.

Ne čuje se više pijev pijetla
sa krošnjata duda,
ni radosno blejanje ovaca.
Ne čuje se stanarica vrijedna...
Tu je samo nekoć bio salaš
Bunjevaca.

Usahnuo je bunar...
Od žalosti je pala
onesviještena đerma
i škripom se više ne glasi.
Na tom bunaru od jutra do mraka,
nitko više svoju žeđ ne gasi...

(Katolički godišnjak za 1968. godinu, Zagreb, str. 114)

KOLO IGRA...

Nikola Kujundžić

Kolo igra, tamburica svira,
Pisma ječi, ne da srcu mira;
Svud se čuje, svud se šorom znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade,
Veseli se — svaki mu se divi: —
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Nije majka rodila sinaka,
Ko što j' sinak divnih Bunjevaka,
Nit će majka roditi junaka,
Ko Bunjevka, takva veseljaka:
Kolo vodi — svaki mu se divi: —
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Ni divojke ne biše u nane,
Ko što j' ćerka bunjevačke grane:
Svilu nosi, a zlatom se krasi,
Crne oči, crni su joj vlasi,

Kolo igra — svaki joj se divi: —
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Ori pismo, tambur tamburice,
Nek se čuju daleko ti žice,
Nek se gori, a i doli znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade.
»Prelo« kupi nek se svaki divi,
Nek se znade, da Bunjevac živi!

DVI MLADE ALGAŠEVE

Nikola Kujundžić

I

Bisnom Turku ne dodija jada,
Ne dodija hrsuzinskog krada:
Dok je stoke i dok je stara,
Dok je mlada i dok je pargara.

Juriš naprid! Pomoz Allah sveti!
Da se Turak đauru osveti.
Juriš eno j' fratarska kapela,
Tamo j' naša Subotica bijela!
Triput puče puška iznenada
U brdima Subotice grada!
Davnašnja nam starina nabraja,
Kad god puče, uvik đipi graja.

Kada puče najpre iznenada
U brdima Subotice grada,
Puče graja a sa sviju strana
Gdi goder je hrabrih subačana:
Hoj Sučiću, ustaj kapetane,
Hoj ne čekaj, da nas Vlasi brane!
Zakuni nas svetome barjaku,
Pokažmo se Turčinu u jaku.

»Braćo moja, sinci Jugovićah,
Ne bojte se, dok vam je Sučićah,
Dok je nama svetoga barjaka,
Ne bojmo se dušmanskih Turaka.«

»Hoj na noge! Ustan' der Vojniče,
Paši ćordu, što najbolje siče,
Da branimo cesara i kralja.«

»Hoj na noge, da se ne nastrada,
Hoj obadva Algaševa mlada:
Ne žalite staricu i mlade,
Ne će nikom ostat, da dosade!«

Čekaj, Turče, čekaj samo malko,
Potavnut će tebi sunce jarko,
Eto tebi Sučić kapetane
I s njim hrabre vojske odabrane.

II

Kad drugi put puče iznenada
U brdima Subotice grada,
Stade graja sviju subačanka,
Svud se piva: Eto kući ranka.

Ni dvi dobre Algaševe mlade
Ne brinu se, ni ne jade jade.
Svaka plete ko ibrišim vlasi,
Spravljaju se, sve se svaka mazi.
Namišćaju vezene krevetce,
Prostiraju čončane velence,
Da jim dragog, kad iz vojske dođe,
U krevetcu svaka briga prođe.

Hladne vode grabe sa izvorah,
Čim se dragi napojiti mora.
Po konaci bila smoka traže,
Da imadu čim da se osnaže.

I još koja u polje povirne,
Čekajući valjda su nemirne.
I još koja u polje otiđe,
Valjda da je vojno ne obiđe...

Teško svakom, ko čekati mora,
Čekajući privarit se mora.
Teško mladam, jer su se varale,
Misto svojih sve Turci navale.

III

Kad trećiput puče iznenada
U brdima Subatice grada,
Naprid jezdi Sučić kapetane,
Za njim momci do jednog brez mane.
Te pivaju, što će kući doći,
Te pivaju, što će dragoj doći,
I još: dok je Sučić kapetane,
Ne boj nam se, mila stara nane!

Kad pristigli do gradskog atara,
Al' tu čeka Algašica stara.
Rukom maše veseloj momčadi,
Te se stara na zemlju posadi.

»Blago tebi, Sučić kapetane,
Jer si vitez od viteške grane.
Blago svima, vesele ste ćudi,
Suzbili ste Turke kano ljudi.

»Blago svakom, koga srića snađe,
Teško meni, jer mene ne snađe.
Bud sam stara, stara i nevoljna,
Nevolja me stiska još sve boljma.

»Teško meni... imam do dva sinka,
Do dva sinka, moja dva mizinka,
Lani sam ji poženila mlade,
Da mi snaje s njima kuću grade.

Puče puška prije iznenada
U brdima Subatice grada,
Mi sanjale: eto nam dragosti,
Kraj je vojsci iđu mili gosti.

»Mi sanjale i dođoše gosti
Od pakosti, a ne od dragosti...
Ugrabiše gdi ko što imaše,
A od mene moje lipe snaše.«
Tu zažali Algašica stara,
Što je stara, što je žalost para.
Al poviknu Sučić kapetane:
»Zar se mladah Turčin ne okane?«

»Ta na noge nanovo ustajmo,
Naše mlade poganu ne dajmo!«
Đipi Sučić, poskoče junaci
Te se svaki na svog barnu baci.

* * *

Teško svakom, ko čekati mora,
Čekajući privarit se mora.
Teško mladam, sve su se varale,
Misto dragi' sve Turci navale.

Kraj pivanju, kraj i uzdisanju,
Kraj viđenju, skoro milovanju.
Bolje da su tad umrle jadne,
Kad opaze Turke goropadne.

Pokupili vezene krevetce,
Pokupili čončane velence,
Ugrabili do dvi mlade tužne,
Odneli ih sa sobom u sužnje...

Čekaj Turče, čekaj samo malko
Potavnit će opet sunce jarko:
Bit će tebi mlada i pargara,
Stić će tebe britka ćorda stara!

SJEĆANJA

Lazar Merković

Zlati se pšenica,
zlati se mlada stabljika
što sam u snovima
grlio iza rešetaka.
A srce,
srce bi kao ptica
htjelo da poleti
putem zlatnih daljina
da pjesmom prene
da probudi
likove dječaka, djevojčica,
prostrijeljenih grudi.
A srce,
srce bi htjelo da klikne:
— Branka, otvori oči,
makar za tren,
pogledaj: kruška ranka
spominje svijetlu sjen
julskog ustanka,
i pucanj — poklik snen.
Branka, otvori oči
samo za tren.
I oklasala žita
pogledom zagrli,
sanja u zbilju slita
životu hrli.

(*Odbljesci,* str. 19)

NAŠA PJESMA

Lazar Merković

Pjesma je naša radosna,
poput malenog djeteta
što ocu svom ususret hrli.
Pjesma je naša radosna
i snažno sve ljude grli.

U njoj su riječi prisne,
ko žuljevita ruka radnika
kada mi dlanove stisne.
Naše su tople riječi
svakom čovjeku prisne.

U njoj istinska ljubav vri,
plaha ko planinski brzak,
i čista kao jutarnji zrak.
I kao ljubavne riječi tri,
rečene pred prvi mrak,
tako da od njih žito zri
i čovjek postane jak.

(*Odbljesci,* str. 21)

ŽELJA

Lazar Merković

Nekada
dok je trajalo
u mojim očima
djetinjstvo,
volio sam
krijesove ivanjdanske
zelene, svijetle.
Trčao sam za njima
radostan
ako ih uhvatio nisam,
ako su u trnje pali
i mrtvo zgasli.
Kosa mi sijedi, pada,
nepovratno...
Ali bih i danas
uhvatiti htio
(za ukras tvojoj kosi)
odbljeske zvijezda
rasute u vodi.

(*Odbljesci,* str. 31)

NE ŽELIM

Lazar Merković

Ako se spotakne ulica u mojem oku,
neću prokleti vino što me je ostavilo
praznih dlanova ispruženih za tobom,
niti ću pljuvačkom pucati na gorčinu.

U ovoj bestidnoj tami velegrada
dohvatiću i ja nečiji razočarani dlan,
i kriknuću od unutrašnjeg krvarenja
što sam mekoću skoro zaboravio na cesti.

Ostaviću šamar u slomljenom staklu,
i neću žaliti ako ga zdrobi otkrivena
nežnost na krivoj stazi poimanja stvari.

Ne želim podlu zmiju podrugljivog smeha,
pre ću se pokloniti bezglavnoj večeri
ta makar se morao ubiti nožem grcaja bez suza.

(Iz zbirke *Između dva kamena)*

PRID PROZOROM PROCVATALA RUŽA

Ivan Petreš

Prid prozorom procvatala ruža,
Na grančici u prozor se pruža.
Da nij' trna uzbro bi je,
I na srcu nosio je...
Al' kog ljubim ne mož moja biti,
Čarna ružo ne smijem te uzbrati.

Jedno drugom kad nismo stvoreni,
Zašto da smo tako zaljubljeni?
Bolje da smo u daljini,
Ne znajuć se preminuli...
Čarna ružo,vik će me boliti
Neuzbrana što ćeš uvenuti.

Kad uveneš, onda 'š moja biti
Uvenutu ja ću te skupiti,
U nidarcu, na srdašcu
Nosit ću te divnom slašću...
A kad umrem, ti ćeš me kititi,
Onda 'š, ružo, navik moja biti!

(Iz zbirke *Moje jadi)*

POLJUBIT ĆU

Ante Sekulić

Srebrn mjesec poljubio ravni,
Srebrn mjesec — moj poznanik davni
Kad zaplovi mjesec iznad ravni
i kad usnu u svemiru tuge,
poljubit ću, sestro, tvoje usne.
Mjesečeve grlit će te ruke,
grlit će te cijele novi duge.
Srebrn mjesec plovi iznad ravni.
Sestro moja,
čemu snovi davni?

NA PROPLANKU

Ante Sekulić

Čuj,
glas odjekuje u dolini
i zove te, djevojko s crnim očima,
da dođeš na proplanak.

Da umiješ svoje lice
u srebrnom potoku;
da raspleteš crne kose
i poneseš maramu.

Preni se od sna, djevojko,
Bleje janjci: ustani.

Pastirče mlado dolazi...
I tvoje stado prolazi
zorom na proplanku...

NOĆ

Ante Sekulić

Kao kraljica
koja je o ljepotama
prozirne snove snila,
prošla je kraj klasja
nad kojima se
tišina njiva slila.

Negdje su zaplakale
moćne strune čežnje i srca.
Nečija duša mnogo pati,
netko u suzama grca.

Zadrhtalo je klasje...
Na granu je negdje
pospana ptica sjela.
Zapitao sam noć tiho:
što je to ona htjela?

ULICO RODNOGA GRADA

Blaško Vojnić Hajduk

Ulico rodnoga grada, reci, polako mi reci,
Po noći koraci ko moji i drugih da li odzvanjaju,
Ili su zamukli drugih? Ritam svuda neznanih
I odjeka grada rodnoga nemaju?

Ulico, što to po tebi prazno i tuđe zvoni
I vučji tresu teški lanci?
Zar nas malo ima? Ili jadni srca nemamo,
Ili nas uopće nema i svi su u tebi stranci?

Zašto, kada se u ponoć umoran vraćam kući,
Suza-kaplja s drveća kapa po koja,
Zašto rođene sinove zvukom razumljivim žalostiš,
A duša tužna rođenog sina, dušo moja?

Po tebi čudno odzvanja, svuda je tempo neznanih,
Sami smo, ulico, u noći. Reci bar sinu rođenomu
Zašto se ja ne snalazim? Zadah i miris tuđinstva,
A smrt u mnogom bunjevačkom domu?

Ulico, pričaj o Ziti, što mi je možda sklona,
O svemu što je staro, o svima što su stariji.
Kaži zašto su naši nekad u grada sredini
Stanovali, a sada na periferiji?
Šapni na uho sinu, kakva je žalost po tebi
I vučji tresu teški lanci?
Zar nam je dušu bolest ispila,
I sada su svi stranci,
I sada su svi stranci?...
I sada su svi stranci? — — —

(Iz zbirke *Kapi srca)*

ZOVU ME JESENJE RUŽE

Blaško Vojnić Hajduk

Umiru jesenje kasne ruže,
Zar će s njima i ona jedna
Kao cvijet čedna,
Naš mladi druže?

Čuo sam, na pogreb su me u ponoći zvale,
A ja sam spavao, ruže jesenje,
Pa me boli što će s njima i Kraljica ruža,
Jesen je, jesen je — — —
Jesen je, jesen je...

Cijela bašta vonja i govori:
Ruže, ruže, ruže,
Dođi, uberi najljepšu,
Druže, druže, druže!

(Iz zbirke *Kapi srca)*

PRAZNINA

Blaško Vojnić Hajduk

Sobni zidovi šute. Sat je odbio deset.
Lavež je za kućom presto.
Praznina mi dušu
Osvaja često.

Nemarno zastor se njiše. Lupa na ledini nečeg,
Kao da idu duhovi,
A duša sve bojaznija,
Strah je ispunja novi.

Žao mi je što nisam obašao sva žita i njive
Da ih blagoslovim,
Žao mi je što nije ona ovdje
Koju volim,
Koju volim.

Žao mi je što nisam otišao kao i mnogo puta
Da pod svježu legnem slamu
Da pjesmu napišem
Za njivu uzoranu.

Ko će mi večeras doći da mi ispuni dušu,
Pogladi mlado čelo?
I opet će mi srce ko jorgovan u bašti
Biti veselo.

(Iz zbirke *Kapi srca)*

MAMI U SUTON

Blaško Vojnić Hajduk

Jesenski suton 1934.

Vidiš bolestan ležim, a jeziv suton prilazi,
Ipak me ostavljaš sama!
Stavi stolicu kraj mene! Majčinim ogrij me srcem,
O, dobra moja mama!

Pričaj mi, seljačka mamo, o polju, što sijemo žitom
I za par dana klije,
O molitvi i čežnji vašoj, mama, da se zazeleni,
Da obilno dozrije...

O dobrom ocu i braći, oni su stalno zaposleni,
Pričaj, o dobra mama!
Zapali svijeću da vidim, molim te toploga mlijeka,
Sjedi!... Ne ostavljaj me sama!

I pas naš laje, čuješ li? Daleko gube se koraci...
Zar nama dolazi neko?
Pa već je kasno, mama!... Čuj jaganjci zvone na travi,
Runo im srebro meko...

Mama, dobra moja mama, kako bih htio da je bol moja
— Ko ona — od mene daleka!
Samo da je ne ćutim sada, pa makar me drugdje,
Samo ne danas — u potaji čeka...

Šutnja mi napunja grudi... Pogled mamin ne miri...
Sve mi je djetinja sanja...
Pogladi mi ruku, kosu dugačku, usahle oči,
— Bol, mama, nema smilovanja!...

(Iz zbirke *Kapi srca)*

ČEŽNJA

Ante Zolnaić

Ponekad beskrajno čeznem za širokim tišinama
i buka asfaltnih ulica toliko mi je strana,
srce je burno, pjenušavo, a oči nemirne —
neodoljivo traže prostranstva neorana.

SNAGA

Ante Zolnaić

O, kakvu snagu ima prva vlat proljetne trave:
probila se do sunca kroz koru tvrde zemlje.
Na nježnim koljenima ljulja cvrkut ptica,
a na malenim plećima jedno nevino majsko nebo.

(Rukovet, 1955, br. 1)

U OČEKIVANJU

Ante Zolnaić

Teško je kada čekaš
dolazak broda u luku
i gledaš svoju ruku
kako nemirno drhti.

Teško je kada uzmeš
goli kamen u ruku
i gađaš sa njim luku
i plava voda drhti...
Krvavi ostaju prsti.

(Rukovet, 1955, br. 5—6)

RASTANAK

Ante Zolnaić

Brod me je otkinuo od luke,
kao priljepak od kamena.
Uzalud sam pružao ruke
da je još jedno dosegnem.

Ne znam, ko da sam nešto
zaboravio tamo.
Ko da je pola mojeg ja

ostalo u tom kršu.
Krdo se valova njihalo
dovikujući za brodom:
Znamo, ne znamo, znamo...

(Rukovet, 1955, br. 5—6)

INTIMNE ISPOVIJESTI

U SUNČANOM ZAGRLJAJU

Ante Jakšić

VI

Marija me je obasula svojim zvonkim smijehom, u kojemu sam naslutio veselu igru bijelih jaganjaca na zelenoj poljani, uzela me je za ruku i rekla:

— Sjednimo na klupu. Ja volim sjediti u svježoj sjenci tamnih kestenova i zagledavati se u jezero, u kojem svakoga dana perem svoje lice, i nadogledavam se, kao da sam praznovjerna.

Sjeli smo na klupu i zašutjeli.

Nad nama se njihala vitka grana kestenova.

Nad jezerom je gorjelo sunčevo lice, i nebo je u njemu bilo rumeno, kao da se zastidjelo. Ja sam se zagledao u uzanu stazu, što se žurila nekuda u daljinu, ali se nisam zapitao, kuda li ona vodi i zašto. Slušao sam Marijine riječi i uviđao, da su one sada imale naročiti smisao, da su stvari u njima poprimale sasvim drugi oblik, i da su joj misli bile bistre i svijetle, kao i malene ribe s tankim perajima, što su se znale iznenada zasvjetlucati na jezerskoj površini.

— Zašto ste uvijek zamišljen? — rekla je ona i dodirnula tankim pamučnim prstima list kestena što joj je sletio na rame.

— Ne znam. Volim tišine, jer iz njih izviru svjetla mojih želja, u njima potapam i svoju rastuženost, kada mi odnekuda naiđu kao različak plavi i osjetljivi dani o kojima u svojoj bilježnici ne znam ništa napisati.

— A što vi onda mislite?

— Ja se samo predajem prisluškivanju bezglasnog naviranja svjetova za koje nemam naziva, i koji se ne daju svesti pod smisao naših riječi!

— No ipak, recite mi, ja vas molim, što vam ti svjetovi dočaravaju, i šta u vama bude?

— Oni mi dočaravaju negdje daleko, tako daleko, da mi je već ta daljina prijatna, malenu kuću uz plavo od velike dubine i smirenosti jezero, okruženu vitkim i vrlo visokim jablanicama, a na njezinu pragu djevojku s dugim crnim kosama što odišu kao vrbe u praskozorje, s očima u kojima se taji sedam planinskih jezera, koja ima glas kao cvrkut naivnog proljeća! Oni u meni bude neiskazanu nježnost, neiskazanu velikodušnost, da bivam vrlo, vrlo sentimentalan, što ne mogu nikome pokloniti svoje srce, svoje najljepše i najiskrenije osjećaje, jer na svojoj

stazi ne susrećem ruke za koje sam se molio, ne susrećem oči koje sam naslućivao. O, ima časova, kada sam tako željan nekoga bića pred kojim bih mogao otkriti sve zavjese nad svojim duhovnim dubinama!

— Zar još niste naišli na takvo biće?

— Nisam.

— A tako nas mnogo ima!

— Kada sam mislio, da sam susreo iščekivanu dušu, kada sam joj govorio o tamnim i zaleđenim tugama, ona je bila vesela i smijala mi se, a kada sam joj govorio o suncima, radostima i ushićenjima za život i uskrsnuće, onda je ona bila tužna, tako tužna, kao zadocnjeli sati, kada vjetrovi nagovještavaju prve jesenje mrazove, koji imaju srebrnu kosu, vrlo mršave duge i hlade ruke! I nikada da smo se zajedno veselili i zajedno rastužavali!

Marija je zamišljeno i pribrano gledala nekuda u daljinu kao da živi u uspomenama, dok je sa zelenoga brda silazio lak vjetar i doticao se svojim žućkastim laktovima njezine haljine.

Ona je rekla:

— A ja osjećam, kada mjesec tinja nad dvorcem, neki zov noći, on je tako nježan i zamaman, da često puta ustajem s mekih jastuka, prilazim polako na prstima k prozoru, razvrnem posvema duge zavjese natočene mirisnom i providnom tamom, i dugo, vrlo dugo gledam u noć. Oči mi tada budu vlažne i sasvim plave, i meni se čini, da čujem svoje ime pod tamnim kestenovima, ali ne znam tko me to zove i što taj želi, samo osjećam, da je taj zov tako snažan i topao, da ispružam ruke, kao da ću nekoga zagrliti. A kada mjesec siđe iza brda u dolinu i sjenke budu vlažnije i zamirišu mirisom kadulje i rascvjetale zove, tada spuštam ruke i znam, da više nikoga nema pod tamnim kestenima i da je otišao Nepoznati, što me je čežnjom dozivao, i onda se opet vraćam na bijele i meke jastuke, podnesem ruke pod glavu i predajem se tišini, koja me polije tužnom i hladnom samoćom!

Marija je ustala.

Pošli smo na jezero.

U zraku je letjela ptica.

Ja sam u sebi govorio: to je ona, to je ona, koju sam čekao, koja me je osjećala u mjesečevim noćima pod tamnim kestenima, našao sam je, i kada bude tako tiha i raznježena kao moje srce u kišna predvečerja, tada ću joj uplesti svoje drhtave prste u mirisnu kosu i reći, da je volim!

VII

Odgonetnuo sam ljepotu stvari, koja mi je do sada bila pritajena, oćutio sam bilo života što je tekao ispod tanke navlake svakidašnjice i zaradovao sam se što mogu živjeti. Kako je lijep život i kako sva zbivanja u njemu poprimaju prijatan i značajan smisao, kada se srce oćuti radosno, kada se nada da može postati sretno.

U svojoj sam sobi prostro na stol bijeli stolnjak, postavio sam na nj vaznu s cvijećem ubranim iz vrta Marijine bašte, i obrisao sam zelenkastu prašinu, što je lijeno ležala po stolovima i krevetu. Nastojao sam da svemu dadnem čistoću i radost što se u meni pojavila i želio sam, da sve oćuti dubinu Marijina pogleda, brižnost njezinih ruku i sunčanu magiju njezinih pokreta. Neka na sve padne sjenka njezina života, neka sve zašumi svježim životnim naviranjem, kao što u meni šumi novi život i pomlađena pjesma proljeća.

Pročitao sam iznenađenje s majčina lica, koje se ozarilo u njezinim vedrim i produhovljenim očima preporođajem, i ganula me je njezina nepritvorena radost što se osjenčila na njezinim brigom tronutim usnicama.

— Zašto sve to? — rekla mi je majka i sjela uz mene, uzevši me za ruku.

— Neka bude sve bijelo, kao što je njezina duša, i neka bude sve spremno, ako bi me ushtjela jednom posjetiti.

U njezinim sam očima pročitao laku bojazan, koju je htjela da brzo potone u krilo prolaznosti, da ne naruši moju radost i moju volju za životom! Uzeo sam je za ruke, pomilovao ih i prinio usnicama s riječima:

— Mama, veseli se, ja sam radostan i idem putem sreće!

— Vesela sam.

— Je li, mama, ja sam dobar?

— Jesi, dušo!

— I imam maleno, maleno srce, koje je tako dobro, tako puno nestašnosti?

— Imaš.

— Mama, ti si uz mene vezana neprelomnim nitima, ti se sa mnom raduješ, sa mnom se žalostiš i uvijek si uz mene. Zašto sve to, mama?

Ona me je pomilovala rukom po obrazu, nasmijala mi se blago i umilno, i zatvorila polako oči, kao da se nečeg dalekog, vrlo dalekog sjeća!

VIII

Kad tajanstveno zašumore u dolinama potoci, i sklope krila nemirne ptice, tada ogrnem svoj iznošeni kaput i uputim se uzanom stazom prema dvorcu Marijina oca. I čim prve sjenke potamne pitome ulice u selu, kroz koje mladost pronosi čežnjom ljubavne pjesme, ja više ne mogu a da ne ustanem s klupe pred kućnim pragom, i da ne pođem pun nemira i želja. Ne mogu da sjedim i da zamišljeno gledam u daljinu. Nemir me dodirne nervoznim prstima i ja mu se moram podati.

Iz daljine podižem pogled na njezine prozore. Ona je za zavjesama i meni se čini, da me iščekuje, i da joj je iščekivanje jedini posao. A kada uđem u njezinu sobu, dugo stojim bez riječi, i gledam je, kao da sam je sada prvi put susreo.

Na njezinom stolu mirišu rano ubrane ruže.

Ona sjedi i veze lomnim prstima svilenu maramu. Pred kućom su procvale voćke i njišu se grane na lakom vjetru.

Marija sjedi i veze svilenu maramu, a ja je gledam i mislim na zelene vrtove, u kojima mirišu prve ljubičice, cvrkuću zaljubljene ptice i sazrijevaju sokovi mladosti.

Ona sjedi i veze svilenu maramu, ruke joj drhte i grudi podrhtavaju, a ja bih joj nešto toplo rekao, ali mi riječ zaostaje na usnama, i jedino mi se na licu odrazuje njezin smisao.

Ona odloži svilenu maramu, nasmije mi se i pruži ruku. Ja sjednem uz nju i pitam je:

— Vi vezete svilenu maramu, vezete ju crnom svilom, a u vama je mladost, pred vama život i sreća.

Ona ne diže spuštene oči s bijelog stolnjaka, ona ne pomiluje rukom nabor na haljini, ona dugo šuti i gleda preda se. A kada se trgne iz pribrane šutnje, oči joj budu prelivene nečim vrlo dalekim, toplim i odanim, da bih je uzeo vrlo rado za ruke, i utisnuo joj cjelov na čelo.

Ona brzo ustaje, pokazuje mi vaze s mladim cvijećem i priča mi o dječjim igračkama u koje je zaljubljena njezina sestrica. Donosi mi knjige pažljivo uvezane u meko platno, i čita mi odlomke fantastičnih legendi, ali ih ja ne slušam, nego mislim: kako su isprazne legende pokraj njezine svježine, i kako je tugaljiv polumrak po pokrivačima i jastucima u njezinoj sobi.

Sjedim tih na stolici, i milujem pogledom njezine ruke, i govorim joj šaptom:

— Vi ste kraljevna iz začarane priče, i vi šumite lirizmom kao jedri grozdovi pri dozrijevanju. Zašto ne izađete pod mlade krošnje zaljubljenih kestenova u bjeličasti oblake, da vas pomiluje vjetar čežnjom i pregaranjem!

Ona se nasmije i kaže:

— Ja sam cvijet u vazi, koji miriše u otmjenim sobama, ja sam blijedo svjetlo na zasićenim stvarima, ali ja bih tako rado izašla u zvjezdane večeri, i pomirisala cvijeće na riječnim obalama.

— Ja ću vas povesti, dođite!

— Bojim se.

— Pazit ću na vas, kao na svoje oči.

Marija skrsti ruke na prsima, zabaci kosu u pozadinu i zagleda se u mene, ali ja znam, da me ona ne vidi tu pred sobom, nego negdje na obalama rijeke, ili na jezeru, u kojemu se sada tale meki sutoni, i na obali kojega uzdišu u noć zaboravljena višnjina stabla.

Ona kaže:

— Ja svake večeri vezem svilenu maramu, ali ne znam kome ću je dati.

Tada joj oči budu tužne, vlažne, i ruke se stisnu, i meni se čini, da bi možda i zaplakala, da ja nisam pokraj nje.

— Ali jesen je daleko! ... — kažem ja.

— Daleko ... Ponekada se rastužim, a da ni sama ne znam zašto.

— Zar vi nekoga čekate?

— Čekam.

— A ako dođe, što biste mu rekli?

— Ništa! Pogledala bih ga, i on bi znao što moj pogled znači. Ja sam samo rado s onima, koje volim. Njima bih sve dala.

— I izvezenu maramu?

— I nju.

— A šta radite s onima, koje ne volite?

— Njih zaboravim.

— Hoćete li i mene isto tako zaboraviti?

Marija je tiho zaklopila oči, tako tiho kao što se u sutone sklapa cvijeće, zgužvala je rukom list knjige na kojemu je zastala, i neosjetno je uzdahnula. A moje je srce zalio val radosti, moje su se oči rasplamsale, ona me je pogledala kao da me ne razumije. Ja bih joj tako rado otkrio svoje skrovite misli, tako bih joj rado rekao, da bih bio sretan, kada bi dalje vezla svoju maramu crvenom svilom, ali joj ništa ne govorim, samo je gledam i radujem se nadama ...

IX

Kad se mjesec uplete u granju tamnih šumskih hrastova, što po cijele noći odišu nikada neostvarenom nostalgijom, zavrnem svoj kaput, i uputim se cestom prema parku na klupama kojeg šuti pritajena samoća.

Idem sasvim polako kao što mjesečeva sjenka ide pažljivo preko smirenih kuća i zadahnutih svježom travom proplanaka. A kada sjednem na klupu, i naslonim glavu na podnesene ruke, i zaklopim oči, tada ćutim, kako bih nekoga blago pomilovao po vlažnoj i vonjavoj kosi, i kako bih dugo pričao o nečemu što još nikada nisam vidio ni našao.

Nada mnom crni borovi pružaju visinama ruke, kao da se mole za vedre i razsvježene noći, a ja vadim iz džepa zgužvan papir, ali ne mogu ništa napisati, jer je ljepota tako daleka, tako neprilagodiva pravoj stvarnosti.

Znam, da sada moji prozori sanjivo zure u daljine, kao da nekoga očekuju, da me zovu; znam, da pred kućnim vratima bdije veliki crni pas, i ponekada mahne dugim repom, ali ja ne mogu da se vratim, ne mogu da odmahnem rukom na zov providnih sjenki na sustalim u noć cestama ...

Idem dugo kroz noć, sve dok se mjesec ne zaustavi nad začaranom šumom, sve dok sjenke ne postanu pospane. A onda pognem glavu, zabijem dublje ruke u džepove, i vraćam se preko livada, kao ukleti duh, na kućni prag.

I mislim:

Marija je zaklopila oči, sanja, i ne zna da na nju mislim. Ona sanja, i smiješi se, a ja bivam sve bljeđi u licu, oči mi postaju tužnije i zamišljenije. A kada izvadim ruke iz džepova, i kada nemoćne klonu, čini mi se, da ipak nisam našao što sam tražio, i da je opet prošao jedan dan, a da ja ne znam ni zašto, ni kuda je otišao.

A u jutro, kada već uveliko grane sunce, prilazi mi majka tiho krevetu da me budi milovanjem. Ja se čudim, kako je brzo zalepršao dan u visinama, i kako se naglo rastapaju u meni noćašnja raspoloženja, i čini mi se, da je sve bio samo san, daleki san ...

Gledam u dvorište, ali je sve tako strano, tako svakidanje, da bih najradije zaklopio oči, podvukao ruke pod uzglavlje i dalje se predao zagrljaju sna.

Kada majka otiđe, a kroz otvorena mi vrata brat donese miris jutarnjeg ptičjeg cvrkutanja u svojim djetinjim, čistim

i produhovljenim radoznalošću očima, ja mu utisnem cjelov na čelo i milujem ga od nekog nepoznatog veselja.

On mi sasvim povjerljivo pruži list savijenog papira i kradom prođe kroz otvorena vrata, a ja prevrćem list i čitam:

Danas idem s prijateljicom i sestricom na izlet! Bit će veselo!

Marija.

Ja uvijem brižno list, poljubim ga i metnem u njedra, i veselo i razdragano idem po sobama, kao da nekoga tražim, kome bih udijelio svoju radost i svoju sreću!

X

Vrutak je izlio srebro po vedrome kamenu, starica-šuma je dočekala jutro pritvorenim očima i vlažnim kosama, niz brda je gledala pastirska koliba, naslonjena na dvije mršave ruke prignute od starosti višnje, a prema njoj se dizao na zelenkastim krilima vjetra sočan smijeh Marijine sestrice Nore. Njezina je kosa mirisala crvenim jagodama pod mladim hrastovima, njezine su oči, kao lastavice iz prikrajka, tražile ptičja gnijezda, ruke su joj držale rub haljinice, koju je sinoć Marija poklonila uz Norino obećanje, da će biti dobra i da neće o podnevu plakati.

Preda mnom je išla Marija s prijateljicom Melom. Mela je bila vitka kao jablan pod vrtovima, imala je oči kao san pred zoru, a u kosu joj se uplela podnevna zamišljenost ljubomornog jasmina što je već dvije nedjelje stajao zamišljen i zanesen na ulazu u šumu.

Mela je rekla:

— Kako sam željela, da u rano jutro pođem uz cestu, koju je zalilo sunce plamenim mislima, kako sam čekala čas, da duboko udahnem meki i svježi uzduh pod kojim niče prva ruža, i koji mi razvedruje nutrinu, ovijenu mučnim obrisima prošlosti.

Ja sam podigao glavu.

Marija je zastala.

Mela je podigla oči prema kolibi i rukama stiskala grudi.

A kada smo se uspeli, čistina je prostrla pokrov od vlažne i vonjave trave, izvor je šaputao bisernim šumom priču iz dubine zemljinih grudi, a pod sjenovitom višnjom, što se rascvjetala kao djevojačke želje na dan vjenčanja, prignula se klupa s dugim naslonom, na kojoj je još bezazleno ležalo nedavno ubrano i zaboravljeno cvijeće.

Nora je kao ptica zalepršala na klupu, zapljeskala kao potočara u dolu ručicama i zasmijala se od lude i sunčane sreće! U ruci je držala rosno, nevješto ubrano cvijeće!

Mela je iznenađeno na časak zastala, onda je prišla Nori i stala da je cjeliva u rumene obraze. Ja sam gledao niz brdo prema zavijutku puteljka, gdje se sunčala okružena procvalim zabranom kućica, i svrnuo sam pogled na Mariju.

Ona je rekla vedra i vesela:

— Je li lijepo ovdje?

— Lijepo je.

— Sviđa vam se?

— Vrlo mi se sviđa.

Onda sam sagnuo glavu i oćutio nešto tako meko, plaho i jezivo u nutrini, da mi je htjela suza orositi tamne trepavice.

— Marija — rekao sam tiho — ja bih bio sretan, kada bih mogao daleko od svega ovdje sazidati svoju bijelu kućicu okrenutu u jutarnja svitanja s prozorima k suncu, kada bi vi bila uz mene, i kada bih znao da biste me imala uvijek rado!

Ona je pritvorila oči, tiha joj je sjeta dodirnula usnice i ona je rekla:

— Kako ste sada lijep, i kako su vam oči pune osjećaja.

A ja sam rekao:

— Marija, lijepe misli nas čine lijepima. Iskreni osjećaji ne zagorčuju nikada plemenito srce, oni ga često puta samo ganu ili rastuže. Ja nisam zao. Vjerujte mi. Ako mislite da vas obmanjujem, otići ću!

Okrenuo sam se, pognuo glavu i uzdahnuo.

Ona je pomilovala tananim pamučnim prstima svoju niz ramena palu kosu i rekla:

— Zašto se žalostite? Budite dobar! Dajte mi ruku.

Pogledao sam je i pružio ruku.

U njezinim je očima gorjelo jutarnje sunce.

— Marija — rekao sam ja — zašto je došlo proljeće, i zašto u svojim grudima osjećam tako mnogo nečega, što bih htio nekome iskreno povjeriti? Vidite, ja sam tako sam, Marija, tako sam!

Ona je upravila oči nekuda u daljinu, zatresla je glavom, dok joj je kosa pala u neredu po ramenima, i polako zamišljena pošla čistinom.

Pošla je nekoliko koraka i zastala.

Ja sam ubrao travu i pošao za njom.

Kada se okrenula, oči su joj bile zamišljene, tako zamišljene, kao u rasplakanog djeteta, kojemu su odnijeli najdražu igračku.

Položio sam joj ruku pažljivo na rame.

— Marija, vi ste žalosna.

— Malo . . . tako . . . malo . . .

— Marija, vi niste sretni?

— Sretna? . . . Sretna? . . .

— Zar niste sretna u dvorcu svoga oca, u kojemu na vas paze kao na cvijet u vazi, i gdje samo radi vas pjevaju ptice i šume srebropjene, na sunčevom milovanju i u mjesečevim noćima, fontane!

— Ja znam samo za dane, koji se rađaju u nizinama i zalaze u dolinama, ali koji mi ne donose nikad ništa. Oni su za mene tako prazni, kao srebrna ispijena čaša na lijepom stolu, oni su kao papirno cvijeće, koje je naoko samo lijepo, a inače je bez mirisa, mrtvo. Takvi su moji dani . . .

S punim ručicama rosnih ruža dotrčala je Nora i stala je pred mene sva zadihana motreći me vedrim nedirnutim još gorkim saznanjem, očima.

— Evo vam jedna ruža! — rekla je ona i pružila mi je tananom, mliječnom ručicom.

— Hvala!

— Imam ih mnogo.

— A gdje si ih našla?

— Tamo na savijutku staze. Ima ih još mnogo. Idem, tamo je Mela. Odskakutala je čistinom kao jagnje, kada se do sitosti nasisa majčina mlijeka, odskakutala je kao ptica kad skakuće s grančice na granu.

Marija je sjela na klupu pod višnjom, a ja sam joj se približio i rekao:

— Marija, tko je Mela?

— Moja prijateljica.

— Znam. A inače?

— Ona je došla u goste, da provede nekoliko dana kod mene, i da zaboravi na svoju nesreću.

— Ona je nesretna?

— Vrlo nesretna.

— Zašto, kad je ona tako dobra?

— Tko je dobar, taj je obično i nesretan.

— Zašto je ona nesretna?

— To je žalosna priča.

— Budite dobra pa mi je pričajte. Hoćete li?

— Hoću.

— Dobro.

— Mela je živjela u gradu, imala je uvijek lijepe igračke i nova odijela, i išla je svakog dana, kada u parku budu tamnije sjenke, na šetnju. U njihovu je kuću došao s njenim bratom Vesno, donio joj je na uzdarje kitu kupljena cvijeća, i ona ga je poslije vrlo zavoljela. On joj je obećao, da će ona biti njegova mala vjerenica, da će je uzeti, i da će biti sretni.

— ?

— Kada je sazrelo grožđe, lastavice se povratile na plavičastim krilima s južne strane, onda je Vesno otišao na studije i pisao joj je, da ga ne dosađuje sentimentalnim pismima i da je vrlo lijepo i veselo gdje sada živi... Mela se razboljela, i dugo je sjedila sama u parku na klupi, dok je lišće padalo po putevima, a jesen dolazila i prolazila. Ona nije znala za radost, i bila je uvijek tužna i zamišljena.

— Ona ga je mnogo voljela! — rekao sam ja tiho.

— Mnogo, bome!

— A on je otišao.

— Otišao je, kao što ode najljepši san u proljeće, kao što uvene lijepo cvijeće u sunčanoj aleji.

— Sirota Mela!

— Ja je tako volim.

— I meni je mila, jer je mnogo patila. Jer je nesretna.

— Nesretni su uvijek lijepi.

— I dobri?

— Ne znam. Ali Mela je dobra.

Marija je ustala.

Sunce je gorjelo visoko nad nama.

U dolini je šuma odmarala umorne grane.

U travi se čulo pritajeno šuštanje. Zemlja je dihala mirisnim plućima.

— Marija!

Ona se okrenula:

— ?

— Ja bih vam nešto rekao.

— ?

— Smijem?!

— Znam! — rekla je ona, stisnula mi ruku, dok joj je u očima sjalo sedam planinskih jezera, a u kosi mirisale prve ljubičice sa sunčanog proplanka.

— Marija — rekao sam ja — moje je srce maleni i naivan dječak s crvenom kapicom na glavi, on se rado igra, skakuće po travi kada zna, da ga neko rado ima, a kada nasluti, da ga možd nitko ne voli, onda se povuče u sebe, snuždi se i bude vrlo tužan.

Marija je podigla oči:

— Kako ste djetinjast!

— Da li se ljutite?

— Ne!

— Nikada?

— Ponekada.

— A zašto?

— Ako netko nije dobar.

— A ako je dobar?

— Onda sam i ja dobra.

— Marija, ja ću biti uvijek dobar.

Ona mi se zaprijetila prstom, gledajući me s osmjehom.

Okolo nas je bilo sve svijetlo.

Sve je bilo sunčano. Lijepo, jer je i u meni bilo vedro, mirno i sunčano. Činilo mi se, da je sva sreća radi mene, sva radost radi njezinih očiju, sve cvijeće radi njezine ljubavi, svi cvrkuti radi njezina glasa. Prvi put sam tada naslutio, da bih mogao biti sretan, prvi put sam osjetio nepreglednu ljepotu obstojanja, velik smisao života. Stavio sam ruku na grudi, pogledao u nebesko plavetnilo i rekao:

— Blaženi su oni, koji vide ljepotu prirode, koji osjećaju toplinu sunca, i koji s drhtavim rukama žele pomilovati nasmijano lice života!

Cijeli smo dan išli proplancima.

Cijeli smo dan samo jedno na drugo mislili, i cijeli smo dan samo sobom ispunili. A kada je vjetrić donio na mekim krilima modar suton i stao da ga ispreplиće okolo stabala, kamenja, uvala i da ga pušta u zeleno korito rasplakane česme, onda smo se spustili u dolinu i uputili se kući. Mela je bila zamišljena. Oči su joj bile pritvorene, vlažne i zagledane u daljinu. Nora je bila umorna i pospana, i zaboravila je ubrano cvijeće, a Marija je skakutala s kamena na kamen, dok su nas pratili tamni planinski vrhovi, i dok su tmne sjenke padale po začaranom jezeru!

(Odlomak iz lirske novele *Marija)*

JEDNOSTAVNA PRIČA

Ante Sekulić

Svome sinu

Pomalo pada kiša. Jesenska.
Sumornost je zaplakala.
Ali ja bih Ti, sine moj, baš u ovakvim
tihim predvečerjima htio pričati lijepe priče.
Bajke.
Tepao bih Ti o suncima koja nisu u
meni pogašena: o svjetlu novih dana, o novim
nadama i vjerovanjima.
Jer dok mi sjediš u krilu milovanja,
ne može ni sumorno nebo stegnuti
tužnim okvirima moje misli.
Prožima me osjećaj, da sam doduše
ovdje sam, ali da u dnu mene i oko mene
zrači Tvoja prisutnost.
Ne, nisam sam. Jer — volim Te,
sine; vezan sam uz Tebe, s Tobom.
Da si ovdje — pričao bih ti bajku,
otužnu priču jednoga života...
Ti si me to davno molio...
Bilo bi lijepo da si ovdje:
Čežnja bi za Tobom bila zbiljnost,
istina o Tebi i o — meni.
Jer, eto...
kasno je predvečerje; oko mene
se prosiplju uspomene.
Na vratima je mrak. Zatvorena su.
Ali kroz njih uđoh još poslije podne, željan
smirenja,
Tebe i — sebe.
Vani šumi vjetar kroz uvelo
lišće, a oko zgrade se šulja noć: topla i tiha,
bosonoga.
Vlažna noć.
Tiho...
i vidiš: sve je bajka —

samo su ravnice iščezle, u mraku, a zaspala su
već sela i daleki gradovi.
Oko mene se šulja Samoća. Jezovita
mi je njena blizina, premda postajem njen dio.
Ne, nisam potpuno sam, jer je sa mnom
Čežnja za Tobom i bajka koju sam Ti davno
obećao... Sjećaš li se?
I odakle bih počeo?

...Poznavao sam davno jedno plavooko dijete. Maleni dječak... sam, pomalo čudan i nujan. I skitao se tako svijetom zanesen treptajem zvijezda i željom naći kraljevski dvorac Ljepote...

(Pričam Ti, voljeno čedo, čudnovatu bajku!)

I lunjao je tako svijetom: često nezbrinut i gladan, napojen vlastitim suzama.

Prolaznici su vjerovali da nema majke i da je jadan, siroče... Poneki su podigli štap, kada bi im se približio, a spuštali su svoje ruke i lomili prutove, kada su u njemu prepoznali olikotvorenje nevolje i tuge.

Za neke je bio zagonetka, upitnik bez odgovora. Zaglédali bi mu se u oči, vlažne plave oči, i pošli dalje — uvjereni da zagonetku njegova postojanja nije potrebno odgonetati — jer je lutalica i onako prepuna zemlja!

A dječak je išao dalje... često satrven i popljuvan, ali noseći u dnu sebe duboku, nepokolebivu vjeru, da će jednom stići u dvorac Ljepote.

Išao je dugo, dugo... Posrtao je.

Često ga je trnje greblo, kamenje ranjavalo, no dječak je išao dalje; uvjeren je bio — da sve mora tako biti. A kada je na raskrižjima pitao kojim se putovima stiže u kraljevski dvorac Ljepote, prolaznici su ga sumnjičavo promatrali; neki su mu šutke dobacivali pregršt svoga prijezira: drugi su ga jogunasto pogrdili i rekli mu: da je uhoda, sumnjivi žbir. A neki (bilo ih je mnogo čiste savjesti!) jednostavno su ga — popljuvali... Držali su, da je to najčovječniji postupak prema tom čudnom dječaku.

U takvim je trenucima želio dječak majčino krilo, milovanje: bio je strašno sam!

I nitko nije vidio suze, niti čuo jecaj dječakov. On je ludo vjerovao da će jednom stići u dvorac Ljepote.

Zanesen je išao dalje... Osjećao je u dnu sebe sve jaču čežnju...

I — u jednom sretnom trenutku — spoznao je da napori neće biti uzaludni jer da ga u čarobnom dvorcu Ljepote čeka počinak i meko krilo Dobrote...

I putovi su dječakovi bil teški i daleki. Išao je...

Na širini oranica susreo je dva
krupna oka. U njima je dječak prepoznao
čežnju, prvo razumijevanje i prosutu
raskoš ljubavi.
Htio je utopiti snagu svoje čežnje
na mekim rukama blagosti, u beskrajnim

prostranstvima ljudskog srca, u modrini srdačnog pogleda.
Po umornim kosama dječaka prosulo se milovanje...
I on je ludo vjerovao da je otkrio tajnu ulaza u dvorac Ljepote...
Pospješio je hod, opasao se snagom...
Ali...
u jedno predvečerje kasnoga proljeća klonule su drage ruke, ugasile se oči... Zauvijek.
Dječak je zajecao... I nikada nije tako plakao, nikada tako vrisnuo...
U predvečerje jednog proljetnog dana...

Tako bih Ti vidiš, sine, pričao priču...
Da, čudnu bajku. Možda bi me mjestimično izdao glas: zapazio bi suzu u oku.
Jer — volio sam, čedo moje, tog dječaka iz bajke. Valjda sam ga jedini ja razumijevao.
Pričajući tako zagledao bih se možda u Tvoje oči...
Jer — konac moje priče ne bi bio tužan kao ovi sumorni i prohladni jesenji sutoni.
Znam, dijete, da bi i Ti prepoznao toga odrpanog, jadnog dječaka. Tvoja bi ga ručica toplo pomilovala.
Glava bi jadnoga plavookog dječaka počinula na mekom krilu njegove Dobrote. Znaj, da taj davni dječak kraj Tebe duboko vjeruje Sreći. Ljepoti i Dobroti.
Zamjeravaš li mu to?
Nemoj, jer Te silno voli!
Daruj mu sve što imaš:
dugo, dugo Te je silno želio.

Dođi mi sine, u ove sutone.
Daruj mi srce, ljepotu i ljubav.
Priču sam započeo, čudnu u predvečerje — o davnom dječaku...
Da, ako je usput ogrebao ruke i noge, stukao nos, razbarušio kosu — oprosti mu! To su mu njegova subraća pomogla da ne bi imao previše krvi i da se ne bi oholo ponosio zdravljem, snagom, ludošću.
Oprosti mu.
jer je uspio sačuvati sebe:
u vlažnim očima,
u dubini srca,
u obrani
svoga dostojanstva.

Oprosti mu,
jer Te voli.
U ovim sumračjima
priželjkujem Tvoju blizinu, sine.
Kiša i vjetar vani šume,
a ja sam u ovoj noći
dio — Samoće.

NAŠE NARODNO BLAGO

PRIDGOVOR

Ive Prćić

Kada sam, još kao đače-samouče, počeo sakupljati naše narodno blago, vidio sam da je u nas vrlo malo dida i majka, koji još znadu »groktiti« naše pisme, koje nisu naučili iz knjiga, nego su se prinosile od usta do usta, od pokolenja na pokolenje. Slušali su ih od svojih starijih pa tako su i sami postali pivači. Svim žarom svoga mladenačkoga srca latio sam se da spasim ono, što se spasiti dalo; da sačuvam od zaborava ono, što se još nije zaboravilo.

Svitski rat me je zapričio u sabiranju, koje sam posli rata ponovo nastavio i evo sada pridajem javnosti u ruke.

Ako ovaj moj rad pridonese ma i samo jedan kamičak za izgradnju i upoznavanje povisti Hrvata-Bunjevaca, ja ću postići svoj cilj.

Pisme sam razdilio u šest vrsta ili ciklusa: pobožne, dičije, korizmene, kraljičke, svatovske i groktalice. Kod svake vrste dodao sam kratko razjašnjenje.

Dužnost mi je, da se posebno zahvalim svojim pivačima i pivačicama — ma da je većina njih već davno otišla Bogu na istinu — kao i onima koji su mi ustupili već zapisane svoje zbirčice.

Subotica, o Velikoj Gospi 1939.

(*Bunjevačke narodne pisme*, Subotica, 1939, str. 3)

»Kraljice« su bunjevački narodni običaj o Duhovima. Još je sačuvan kod bačkih Bunjevaca. Prvi i drugi, a prije i treći dan Duhova ide po gradu ili selu 8 bosih divojčica od 10—15 godina obučene u svilu, vrlo nakićene, a na glavi krunom od perlica; đerdana i svilenhi vrvca, pa pivaju za mali darak. To su »kraljice«. Idu u paru. Prvi par su »pridnjaci«, drugi »sabljari«, treći »kralj i kraljica« a četvrti »ban i banica«. One još od Uskrsa uče svoje »kraljičke« pisme, a kad svanu Duhovi, dobro pripravne po želji zapivaju. Najviše pivaju mladeži, divojkama i momcima, pa sirotici, sirotanu, đaku, vojniku, župniku itd. kako se to i vidi po naslovima pisama.

Kako se ovaj običaj i sada još obdržaje, to po zahtivu vrimena i događaja, minjaju se teme i lica.

(Ive Prćić: *Bunjevačke narodne pisme*, str. 34)

KADA IĐU U KOLO

Mi kolu iđemo,
Kolo od nas biži.
A što od nas biži,
Mi mu ne iđemo.
Da ga porobimo
Već mu mi iđemo,
Da ga veselimo.
Na svom kolu voda
I na vodi šajka,
U šajki divojka,
Nove pisme piva,
Dragog dovikiva.

1911. Kazivala *Katica Kulišić*, Baja

KADA DOĐU U KOLO

Meni moja majka
Ne da kolu doći,
Ni kroz kolo proći;
A moje se oči
Kradom ukradoše,
U kolo odoše.
Kroz kolo prođoše.

1873. Kazivale *M. Pejagić* i *F. Diteljan*, Vancaga

KAD SE SUSRIJU DVOJE KRALJICE

Il' nam se klanjajte,
Il' nam krune dajte!
Il' ćemo se biti,
Pa će krvi liti;
Krvi do kolina,
Mesa do pojasa.

1911. Kazivala *Manda Baić*, Đurđin

VOJNICIMA

Opravljala majka
U katane ranka.
Bilu svilu, majka,
Konju do kopita,
Zlatnu uzdu, majka,
Konju do kolina,
Sitan biser, majka,
Konju u pol grive,
A sedlo je majka,
Konju do prsiju.
Kad ga opravila,
Triput poljubila,
Kad ga poljubila,
Caru poklonila,
Kad je očo ranko
U careve dvore,
Sve carice, majko,
Izašle pa glede:
— Gle, lipa junaka!
Kako ga je mogla
Prigoriti majka,
Prigoriti, nane,
Caru pokloniti? —
Kad je očo ranko
Na prve kvartilje,
Sablju j' polomio.
Kad je očo ranko,
Na druge kvartilje,
Konj mu s' razbolio.
Kad je očo ranko
Na treće kvartilje
I sam se je, nane,
Bolom razbolio.
Al' govori ranko:
— Jao, tuđe ljube,
Krevet namiščajte! —
Tuđa mu se ljuba
Sa zlim odgovara:
— Tuđ si ženik, ranko.
Iz tuđe si zemlje.
Ne mogu ti, ranko,
Krevet namišćati. —
— Oj, vi tuđe, sele,
Ladne vode dajte! —
— Tuđ si brata, ranko.
Iz tuđe si zemlje.
Ne mož'mo ti, ranko,
Ladne vode dati. —
— Oj vi, tuđa braćo,
Način' te mi lada. —
— Tuđ si bratac, ranko,
Iz tuđe si zemlje,
Ne mož'mo ti, ranko,
Načiniti lada. —
— Oj, vi tuđe majke
Naslon' te me na se! —
— Tuđ si sinak, ranko,
Iz tuđe si zemlje,
Ne mogu te, ranko,
Nasloniti na se. —
Al' govori ranko:
— Da zna moja majka.
Moja bi se majka
U ticu stvorila.
Od perja bi majka
Krevet namišćala.
U kljunu bi majka
Ladne vode dala.
Od krila bi majka
Lada načinila.
Sama bi me na se
Bolnog naslonila. —
To ranko izusti
A dušu ispusti.

1916. Kazivala *Kata Dulić*, Subotica

Bunjevci ovu vrst starih narodnih pisama nazivaju »groktalice« ili »groktuše«. Još i danas se kaže za onoga, koji lipo piva: Tako piva sve »grokti«. Naši su stari najviše »groktili« na prelu, divanu, babinama, berbi, mobi a katkad i u svatovima. Pivača »groktača« slušali bi svi i gladni i žedni. Pisme ove obuhvaćaju sve, što se u životu naroda, u prošla vrimena, moglo dogoditi. U njima se opivava ljubav srićna i nesrićna, opreznost i mudrost, neopreznost i priuzetnost, oholost, i skromnost, junaštvo i kukavičluk, virnost i nevirnost. One uvik ističu zakon čiste, nepokvarene prirode koji je ujedno i zakon Božji. U njima se hvali dobro i nagrađuje a zlo se kara i kažnjava.

U ovim pismama nalazimo dosta turskih riči i motiva, što su očiti svidoci naše patnje pod Turčinom.

(Ive Prćić: *Bunjevačke narodne pisme*, str. 98)

SAN BUDIMSKE KRALJICE

Sanak snila budimska kraljica,
I u sanku zlo čudo vidila:
Di se vedro nebo otvorilo.
Di su zvizde kraju pribignule,
Di je sjajan misec pomrčao,
Di je sunce na zemljicu palo,
Di j' ostala na nebu Danica.
Kad ujutro bio dan svanuo,
Ona zove slugu Mijovila.
Ne bi li se sanku dositili,
Al besidi sluga Mijovile!
— Što se vedro nebo otvorilo,
To će bio Budim porobiti;
Što je sunce na zemljicu palo,
To će tvog kralja pogubiti;
Što je sjajan misec pomrčao,
To će tvoju dicu zarobiti;
Jelu malu od sedam godina,
Ivu malog od sedam miseci,
Ivu malog u zlatnoj kolivki
A Jelicu ništom dadiljicu;
Što su zvizde kraju pribignule,
To će kralja odbignuti sluge:
Što j' ostala na nebu Danica,
To ćeš ostat udova kraljica. —
Ništom oni sanak tolmačiše,
Al u Budim bila knjiga stiže:
— Je l' na mejdan care, gospodare,
Je l' nam pridaj ključe od Budima! —
Tom se vrlo care poplašio
Pa ne kupi vojske poglavare,
Već biskupe, fratre, redovnike,
Koji boja nisu ni vidili,
Da kamo li da se biju s Turkom.
Njezinog su kralja pogubili
I od nje su dicu zarobili
I od nje su sluge odbignule
I ostade udova kraljica.
Kad je prošlo devet godinica
I nastala po redu deseta,
A Ivu je prikorilo društvo
Na livadi konje čuvajući.
— Aoj Ive, carev namejniče!
Tebe nije rodila carica,
Već u Budim' budimska kraljica,
A Jelu su prikorile drûge
Na bililu bilo platno bileć:
— Aoj Jele, careva ropkinjo!
Tebe nije rodila carica,
Već u Budim' budimska kraljica. —

A Ive je Jeli besidio:
— Aoj Jele, moja draga sele!
Da iđemo potražit Budime,
U Budimu našu domovinu. —
A Jela je njemu besidila:
— Nemoj Ive, brate moj rođeni!
Iđe petak, iđe turski svetac,
Car će otić na lamliju Turkam,
Sve će bule na šetnju otići,
Ostat će nam bula najstarija
Pa ti kradi dva konja viteza,
Sebi lastu, meni lastavicu;
Ja ću krasti sve ruho gospocko,
Još i blaga što ponet možemo. —
A kad ujtru bio dan svanuo,
A ona je buli besidila:
— Oj starice, stara moja majko!
Alaj me je zabolila glava,
Od bola me ni pribolit ne će. —
— Na ti Jele, ključe od čardaka
Pa ti ligaj u meke dušeke
Pa će tebe tvoja proći glava. —
Al ne liga Jela u dušeke,
Već krade sve ruvo gospocko,
Još i blaga što poneti mogu,
Ive krade dva konja viteza,
Sebi lastu, Jeli lastavicu.
Oni biže priko polja ravnog,
Kano zvizda priko neba sjajnog.
Kad su došli na Savu na vodu,
A Ive je Jeli besidio:
— Plivaj Jele, moja draga sele!
A Jela je Ivi besidila:
— Plivaj Ive, ja ću čuvat stražu!
Ako mene i uvate Turci,
Živu će me za ropkinju metnit;
Ako tebe sad uvate Turci,
Mladom će ti glavu pogubiti. —
Ive baca prsten s desne ruke,
On ga baca Savi u dubljine,
Prsten pliva Savi na brigove,
Ive skače Savi u dubljine
Pa on pliva kano tanka šajka.
Jela baca zelen vinac s glave,
Ona g' baca Savi u dubljine
Vinac pliva Savi na brigove.
Jela skače Savi u dubljine,
Ona pliva kano tanka šajka.
Kad su oni Savu priplivali,
Kosci kose plastijice plaste;
Kose su njim od srebra skovane
A košište drvo šimširovo.
Gladalice od mermer-kamena,
A vondiri roga jelinoga,

A grabljice ruže-trnjinice,
Božiju su pomoć nazivali:
— Bog pomogo, mladi kosioci,
Kasioci p' onda plastijice!
Kad plastite, zašto ne pivate? —
— Ne budal'te dva putnika mlađa
I sad kaje gospoja kraljica
I sad kaje gospodara svoga
I sad kaje dvoje dice svoje.
Bogat' vama dva putnika mlada!
Je li ste vi bratac i sestrica,
Je li ste vi od braće dičica,
Je li ste vi dva vinčana druga? —
— Mi vam nismo bratac i sestrica,
A niti smo od braća dičica,
Već mi jesmo dva vinčana druga. —
S otim oni očli u Budime.
Tamo bile mlade biljarice,
Božju su njim pomoć nazivali;
— Bog pomogo, mlade biljarice!
Zašt' nemate kruva po dućani,
Zašt' nimate vina po mijani,
Zašt' ne igra kolo pod Budimom
Kano što je i do sad igralo? —
Al biside biljarice mlade:
— Ne budal'te dva putnika mlada
I sad kaje gospoja kraljica
I sad kaje gospodara svoga
I sad kaje dvoje dice svoje,
Je li ste vi bratac i sestrica,
Je li ste vi od braće dičica,
Je li ste vi dva vinčana druga? —
— Ta mi nismo bratac i sestrica
A niti smo od braće dičica,
Već smo mi dva vinčana druga.
Koje s' dvori Budimske kraljice? —
— Lako ćete vi dvore poznati,
Dvori su joj crnim pokrojeni
A sluge joj gologlave 'ode.
Ona sidi pred dvori' na stoli',
Svilu šije a zlatom pošiva.
Kako j' koju iglu zadivala,
Svakoju je suzam zalivala. —
Kad su oni očli u dvorove,
Ona sidi pred dvori' na stoli',
Svilu šije a zlatom pošiva.
Kako j' koju iglu zadivala,
Svakoju je suzam zalivala.
Božju su joj pomoć nazivali:
— Bog pomogo, gospojo kraljice!
Oćete l' nas na konak primiti? —
Al besidi gospoja kraljica:
— Nisu ovi dvori sagrađeni,
Da s' u njima tica-ševa leže,

Već su ovi dvori sagrađeni
Da s putnici na konak primaju.
Je li ste vi bratac i sestrica,
Je li ste vi od braća dičica,
Je li ste vi dva vinčana druga? —
— Ta mi nismo bratac i sestrica,
A niti smo od braća dičica.
Veće smo mi dva vinčana druga. —
Rano im je večerati dala,
Još ranije u ložnicu slala:
— Iđ'te dico, pa opočinite! —
Kad je ujtru bio dan svanio,
Ona budi dva putnika mlada:
— Ajd ustajte, dva putnika mlada!
Sunce je već dvore obasjalo,
Kočijaši konje osedlali
A sakačke ručak pripravili,
Vrime vam je da vi putujete. —
Al beside Ive i Jelica:
— Kuda ćemo naša stara majko!
Dvori naši a vi naša majka! —
Kad kraljica riči razumila
S Ivom se je živa poljubila,
Jeli mrtva na kolino pala.

1919. Kazivala *Đula Romić*, Subotica

Devet puti ženila je majka,
Ženila je svog sina Vidaka,
Svih devet mu otrovala majka,
Kad ga stala deseti ženiti
Iz daleka zaprosi divojku
Tri dni hoda kroz zelenu goru,
A četiri priko gore čame.
Zdravo očli kićeni svatovi,
Zdravo očli i natrag s' vratili
I poveli lipotu divojku.
Kad su došli u zelenu goru,
Stali svati u zelenoj gori,
Da jim s' malo konji odjahuju
I da sitnom zobom nazobaju.
Pokraj puta perunika cvala,
Svi svatovi peruniku brali,
Sam Vidače svituje divojku:
— Oj divojko, draga moja dušo!
Kad odemo mome dvoru bilom,
Moja ć' prid nas išetati majka,
Na tebe će prvu nazdraviti,
Od nje primi, al' s' nemoj napiti. —
Krenili se kićeni svatovi,
Dojezdili Vidakovom dvoru,
Išetala Vidakova majka
I iznela kondir vina ladna,
Nazdravila lipotoj divojki:
— Zdravo da si, lipota divojko!
Ni u moje ni u tvoje zdravlje,
Već u zdravlje mog sina Vidaka. —
Od nje prima lipota divojka,
Od nje prima al se ni' napila,
Jedna kaplja na konjika pala,
Odma' konjik ognjem izgorio
I s vršalja zemlja oko njega.

1908. Kazivala *Teza Crnković,* Subotica

Kad se ženi Mezirović Joso
Pa on prosi vilu Mandalinu,
Prosio je tri godine dana
I tri litna brez pristanka danka,
Prosio je i isprosio je.
Živili su tri godine dana,
Med njima se čedo porodilo.
Ženi brata Mezirović Joso,
Na daleko isprose divojku,
Pa su mladi svate sakupili,
Pa su svati išli po divojku.
Kad su mladi doveli divojku,
Prid dvorom njim igra kolo divno,
Al besidi Mezirović Joso:
— Bogat tebi, lipa Mandalina,
Što ne igraš u tom kolu divnom? —
Al besidi vila Mandalina:
— Ne budali Mezirović Joso!
Di s' vidio ticu brez krioca,
Pa da leti od grane do grane?
Di s' vidio vilu brez okrilja,
Pa da igra u tom kolu divnom? —
Pa se maša Mezirović Joso,
On se maša rukom u džepove
I izvadi ključe od čardaka
Pa on daje vili Mandalini,
Da s' opravlja u lipo okrilje,
Da mu igra u tom kolu divnom.
Triput mu je kolo okrenila,
Četvrti put: — Svi s Bogom ostajte. —
Al besidi Mezirović Joso:
— Šta učini lipa Mandalina,
A kome si čedo ostavila? —
Al besidi vila Mandalina:
— Ne budali, Mezirović Joso!
Ako bude roda babinoga,
On će ostat kod babe u dvoru;
Ako bude roda maminoga,
Do zore će potražiti majku. —
Nije bio roda babinoga,
Već je bio roda maminoga,
Do zore je potražio majku.

1884. Kazivao *Naco Kmetović,* Bikić

Čuva ovce Šuićkinja Mara
S njom poredi dva Latinovića.
Pere kaže: — Moja je divojka. —
Stipe veli: — Nij' tvoja već moja. —
Al bisidi Šuićkinja Mara:
— Oba mlada, oba ste mi draga,
Oko možem obam sela biti,
Ne možem vam obam ljuba biti,
Već stanite podno Malovana,
Ja ću stati na vr' Malovana
Pa ću ma'nit svilenom mamarom,
Pa ko prija, onoga divojka,
A ko posli, onoga marama. —
To su oni poslušali Maru
I stali su podno Malovana,
A Mara je na vr' Malovana
Oma'nila svilenom maramom.
Kad su bili na po Malovana,
Pere malo miče, ne odmiče,
A Stipe je divojki na ruki.
Kad vidio Latinović Pere,
Da je Stipe prioto divojku,
Trže nože iz svilen-pojasa
Pa udara sebe u srdašce.
— Kada nema Šuićkinje Mare
Neka nema ni mene mladoga! —
Kad vidio Latinović Stipe,
Šta uradi Pere, momče mlado,
Trže nože od svilen-pojasa,
Pa udara sebe u srdašce.
— Kada nema Pere brata moga,
Neka nema ni mene mladoga! —
Kad vidila Šuićkinja Mara,
Šta urade Pere i Stipane,
Trže nože iz svilenog pasa
Pa udara sebe u srdašce.
— Kada nema Pere i Stipana,
Neka nema ni mene divojke. —
Tri su groba na vr' Malovana,
Dva momačka, jedan divojački.
Tri se majke u crno zavile,
Dvi momačke, treća divojačka.

1884. Kazivala *Kata Matoševa*, Kaćmar

IZ »POGOVORA«

Balint Vujkov

... U metodi svakog rada, skopčanog s ispitivanjem na terenu, prostranstvo igra znatnu ulogu. Skupljanje ovih, te već objavljenih i još neobjavljenih, bunjevačkih narodnih pripovijedaka izvršeno je na relativno malom prostoru koga nastanjuju na sjeveru Vojvodine Hrvati. Strast za stalnim pronalaženjem novoga, a nju mora da ima svaki skupljač, u uskoj sredini nagoni čovjeka da ponire u tu sredinu, da joj se obraća u više navrata. Tu nema drugog puta. Ne može se ići u veću širinu no što je data granicama etnografske grupe, nego se mora ići sve više u dubinu. Čini mi se da je to uvijek, a naročito u vrijeme kada narodne pripovijetke u određenoj sredini već ne cvjetaju, jedna od sretnih okolnosti.

Uopće, pri skupljanju narodnih pripovijedaka uspjeh se može postići, ako se skupljač i pripovjedač zbliže. Nužno je da pripovjedač zaista otvori svoju dušu, jer on nije svakidašnji kazivač no čovjek s izvjesnim darom, a za ostvarenje punog efekta što potječe iz toga dara moraju biti pogodni uvjeti. Za slušanje dužih pripovijedaka mora se zasjesti baš u tu svrhu ili u bilo koju, vrijeme mora biti skrojeno na široko. Kod realističnih, a one su u većini kraćeg daha, ne mora biti te širine u vremenu, kod kojih se ne mora zasjesti. One se najizrazitije, najplastičnije, sočno kazuju baš kada su izazvane nekom prigodom. Naravno, skupljač neće čekati tu prigodu, no će je tražiti. On će se približiti kazivaču pripovijetke na razne načine, a za to je nužan drugi rad.

Naš ravničarski seljak je razgovorljiv. On voli naširoko razvezati kao što je široka i njegova ravnica. Oran je za šalu, aforizmi su mu na jeziku kadgod je prilika za to. Zdrav smijeh i oštrina duha, doskočica čak i na svoj račun, jeste njegova poslastica u razgovoru. Kada ima povjerenja u čovjeka on traži izmjenu misli, voli da čuju i o njemu.

U ponekim selima, gdje žive Hrvati-Bunjevci, već sada nismo pronašli pripovjedače. Prerano je još ustanoviti da je pripovijetka u tim selima završila svoj put u usmenom predanju, ali na

osnovu ispitivanja i pojedinih izjava starijih osoba sumnja se približila vjerovatnoći. Možda će se još pronaći koji pripovjedač, ali pripovijetka ne živi u usmenom predanju među Bunjevcima u Čonoplji. Ostaje još samo jedna mogućnost, da smo zakucali na kriva vrata i da su nas neobaviještenošću zaveli, ali to je više utjeha nego vjerovatnoća. Jedan od staraca, koji je pokazao izvanredno pamćenje, citirajući datume rođenja za sve starije ljude u selu, nije znao ni za jednog pripovjedača. Na više mjesta odgovorili su nam da se ni ne sjećaju kad se u selu pripovijedalo.

No to nam je izgledalo ne samo čudno, nego i neprihvatljivo. Da se u jednom selu nije njegovala narodna pripovijetka bar u doglednoj prošlosti teško je moguće. Zaista, ove izjave su bile plod prerane zaboravnosti. Jedna starica se dobro sjećala da se među Hrvatima-Bunjevcima u selu pripovijedalo, ali je pripovijetka nestala kako je nastao »novi vik«. A šta je taj njen novi vijek? Ona sama nam je objasnila. To je vrijeme otkad se u selu udarilo u stjecanje bogatstva. Glad za zemljom, uopće za bogaćenjem, koja je izgleda u vrijeme procvata kapitalizma zahvatila ovu malu grupu, zbrisala je narodne pripovijetke iz usmenog predanja. Ona nam je to stanje ilustrirala s još jednom karakterističnom okolnošću: »Kad se udarilo u tecivo, nije se gledalo ko je ko, već šta je šta«, to jest šta tko ima bogatstva. Drugi starci su nam odgovarali da nisu slušali pripovijetke, nisu imali vremena da se bave tako čime, jer su se bavili jedino radom na salašu — što prevedeno znači, slijepo su zapeli da steknu što više imanja. Naravno, kada je jedina perspektiva u stjecanju i očuvanju zemljišnog bogatstva, da je tome neminovni pratilac i opadanje populacije, da bi u porodici bilo što manje nasljednika na diobi. Tako je bilo sve manje nasljednika koji bi primili i vrednote narodnog stvaralaštva te se one moraju izgubiti u takvoj sredini. A što je više mogućnosti za njihovo gubljenje (na žalost na te pojave smo naišli u još jednom selu, ali konačni zaključak još ne želimo dati) skupljač mora uložiti sve više napora i ubrzati svoj rad.

Ovo nekoliko zapažanja iznio sam bez naročitih pretenzija, potaknut jedino nadom da će ona, iako su subjektivna, možda korisno poslužiti nekome tko se posvetio sličnom radu.

[Iz pogovora zbirci *Hrvatske narodne pripovijetke* (bunjevačke), Novi Sad, 1952, str. 443. i dalje]

VIŠALIMA SKIDA ŠEŠIR

(narodna pripovijetka)

Bio jedan bogat gospodar, imo tušta komencijaša i jednog paradeša koji je samo njeg nosio na karucama. Sad oni tako idu poslom i brez posla i kadgod naiđu isprid križa gospodar uvik skine šešir, paradeš nikad, al' kad naiđu isprid višala paradeš uvik skine šešir. Jedared kad su opet prolazili ispod višala gospodar načne razgovor.

— Kaži, je l' ja dobro vidim da ti nikad ne skidaš šešir prid križom.

— To niko ne mož drugačije vidit.

— Ne bi l' ti meni kazo zašto ispod višala uvik skidaš šešir?

— Da vam kažem?

— Kaži, ništa ti neću.

— Zato što je tu tušta pravi' propalo, a krivi' ostalo.

Gospodar bio teški bogataš al' tako se trevilo da opet nije bio rđav čovik. Zamislio se: je l' to moguće što paradeš kaže?! On je gospodar, učio velike škule, vidio svita, upravlja s tolikim čeljadima a nikad mu nije palo na pamet ovako što. Vidi šta jedan prost kočijaš veli! 'Ajd' ništa — doće dilo na vidilo. Gospodar tako zgađo da zdravo kasno stignu kući, kad su već svi biroši poligali. Sav kaštel spava, gospodar kaže paradešu:

— Prvo ti večeraj zatim konje na'rani, napoji.

Paradeš konje vezo u košaru pa ode na večeru. Za to vrime gospodar uzme bricu, odabere jednog od najlipči' konja i pušti mu criva. Kad će paradeš otimarit i namirit konje ima šta da vidi. Uplašio se, o'ma otrčo i lupa gospodaru. Uzbubo gospodara, a ovaj se pravi ko da se budi iza sna:

— Ko je — šta je?

— Ja sam, gospodaru.

— Šta ćeš u ovo doba?!

— Gospodaru, nevolja, pa velika! Dok sam ja večero kogod konju puštio criva.

— Kaki »kogod«, to si ti uradio.

— Gospodaru, ni oca ni mater nisam volio ko konje — di bi' ja, paradeš, konja ubogaljio?!

— Ko bi drugi kad je sav kaštel spavo?!

Paradeš se moli da nije al' nema tog sapuna što će saprat gospodarovu rič, on samo tira: ti pa ti. Paradeša o'ma prido

žandarima, a u to vrime bilo tako da s krivim urade što gospodar kaže, pa žandari pitaju gospodara šta želi.

— Ništa — na višale.

Došlo vrime, 'ajd' sa sirotim paradešom na višale. Imo sedam sitne dice, sve jedno drugom do ušiju, ženu što gorko i krvavo od'ranjiva dicu, svi iđu za njim i plaču. Skupio se sabor svita pa ko ne plače nad sirotim paradešom mora nad ženom i dičicom al' višale ne isplače niko. Kako gospodar zaželio tako će bit, al' kad su već metili štrangu na vrat gospodar samo prstom makne:

— Stanite! Kažite šta to košta, ja plaćam.

Paradeša oprostili, a gospodar kaže svitu:

— Sad sam se uvirio da je istina što mi je on pripovido — da tušta pravi' propane, a krivi' ostane.

I kaže sve kako je bilo.

(Iz zbirke *Tica žeravica,* str. 5—6)

OD DUDA KOPA KO LUDA

(narodna pripovijetka)

Na jednom gazdačkom salašu bila kopačina kukuruza. Ne bi bio gazda da nije tvrd al' ovaj priko mire tvrduje — za jednu nadnicu dvi kože dere. Uvik plače:

— Imam ja svega i svačega u tuđim rukama.

Ko ga ne pozna pomislio bi da druge pomaže, a on i sebi odmaže. Jedared navuče košulju, skida je kad spadne s njeg, vuče jednu pa jednu ko vo' kožu, a ni ženi nije sramota što ni gazdu nikad ne pere, glavno je da se sapun ne troši. No, triba l' kazat da na tom salašu rabadžije možedu pivati:

Nadničaru, plivaj po ataru,
bolje lovi i ribu po suvom
jel ćeš užnat sa gazdinom buvom.

Gazdarica kopačima uj'tru dala kruva i duda. Lipa rič — lak izgovor. Izgovara se da su kerovi načeli slaninu pa nije red da to daje prid čeljad, pa ne znam ovo, ne znam ono. Došlo podne, ona u dreku da se onesvistila, svu už'nu privalila kako je kuvajuć' pala, i opet nadničarima kruva i duda. Kad su upali u to kolo moradu i igrat, šta će siroti nadničari, bolje je da i sotim poplaše glad neg da baš ništa ne blečka u stomaku. Užnali kruva i duda al' posli te nemile užne gazda je već tu da sića:

— Ljudi, sad će sunce zalazit, 'ajd' kopat, 'ajd'!

Nadničari stali opet u red — stali timenom pod sunce — i dok se svako redovno čeljade malo odmara dok žestina ne prođe oni čeprkaju motikama na toj slaboj 'rani i jakoj žestini, al' jedna nadničarka se zasukala i zaukala, odmiče ko da radi đuture. Sve mete motikom isprid sebe, samo što ona ne kopa već od kućice do kućice šiba motikom, kukuruz siće u koren. Jedared izašla i gazdarica pa kad je vidila šta nadničarka porađiva samo poskočila ko vijar:

— Mare, bole te 'vaćale, vile te odnele, šta ti radiš?!

A nadničarka nit' staje nit' se obazire već onako u poslu:

— Ta eto, Mara na'ila se duda pa kopa ko luda.

(Iz zbirke *Tica žeravica,* str. 11)

KUSAVA ČELJAD

(narodna pripovijetka)

Tako bio jedan siroma' momak sam u oca i matere. Nije njemu time još ni zaraslo, navale na njega da se ženi.

— Ta di ću se ženiti, još se nisam ni promomčio, a kamoli sebi divojku odabro — brani se on.

— Odabrali smo je mi — otac kaže.

— Di ćete je vi odabrati kad je ja nisam ni vidio?

— A šta ćeš je gledati. Nije ti dosta kad ti kažemo da će doneti dvi krave.

Momak neće, stari navaljivaju i dotle su mu žvavoljili, dok ga nisu natutlali. Šta se može — kad selo navali i popo mora da se ženi, pa se na kraju i siroma' momak priklonio volji roditelja.

— Ta nije valjda divojka glavna, već krave — s'vituju oni njega.

I dabome, njima su krave u glavi, pa je onda u njegovim očima i divojka ispala taka, da je momak ne bi našo, da je baš svićom traži. I oženi se on. Dovo mladu, a ona dvi krave.

Sirota mlada je oduvik volila mliko, al dok je bila kod svoji' roditelja, borme ga je slabo vidila. Čeljad nika tvrda, udarila u tecivo i svakom broje zalogaje. E, al je mlada sad dobila svoje krave i kad i' je prvo veče pomuzila, borme nije mogla odoliti želji već će se na volju zasladiti. Al otkud bi ona sirota znala kolika je u nje želja? Muzi mlada i pije, pa muzi i ni ne domuzi a već ispije, i kad se jedared sitila, vimena prazna, a kravljače još više.

Nadula se mlada od silnog mlika i jedva vuče trbu'. Kad je ona to vidila, zdravo se uplašila: šta će svit kazati — novalija, a već prvi' dan je naradila tako štogod! Trbu' je posto težak, al još više pamet. I sad sirota mlada ne zna šta bi, već kad je na ledini vidila peći u kojima se liti peče kruv, ona biž u jednu.

Ona se jedva sklonila u peć, a mrak se poča vaćati. Evo u to i svekrve, zabrinula se žena di joj je snaja, šta ne sprača krave. Viče je, a mlada se jedared javi iz peći.

— Ta šta je to s tebe? — svekrva se začudila.

— Nane, ja se ni sitila nisam, a popila sve mliko. Trbu' mi je sad toliki, da se bojim šta će svit kazati, kad se tu nisam još ni zgrijala, a šta sam već naradila — mlada se potuži.

Svekrva je saslušala i misli: mlado ludo, naučiće se pameti. Neće ona to udariti u talambas, već će je pos'vitovati.

— Hajde rano, ta nije to ništa. Niko nije vidio, nana neće nikom kazati, a ti drugiput nećeš tako štogod uraditi — počela je zvati iz peći.

Al se mlada ne miče.

— Sve je to lipo što vi, nane, ne zamirate, al šta će svit kazati kad to krave ispripovidaju? One su sve vidile.

Kad je svekrva to čula uplašila se i ona. Odrasla je u siromaštvu, krava nije nikad imala, pa njim nije ni poznavala ćud. Krave su snajine, ona mora da zna i kaka mogućstva imaju. Kad on kaže da će krave sve to ispripovidati, to tako mora da je. I svekrva nije trla pamet, već se i ona zavuče u drugu peć.

Jedva se ona smotala, kad evo i svekra. Došo čovik s njive i kad je vidio pustu kuću, počo zvati koga živog. Javi se njemu žena iz peći i ispripovida sve šta se dogodilo.

— A šta ću ja sad od sramote? — uplaši se i on, kad je čuo da će krave ispripovidati šta mu je snaja naradila. — Ajd, ženo, ti bi se još i kojikako jezikom oprala među ženskim svitom, al šta ću ja!? Ja sam muško, ta osto bi mi obraz crn do lakata!

— Šta ćeš? Ne vidiš da na sriću treća peć nije još sasvim razvaljena — uputi njeg žena.

I svekar nije tražio drugog s'vita, već se i on o'ma' zavuče u svoju peć. Jedva se skulpčo, kad evo s posla i mladoženje. Kad je vidio praznu kuću, poviče:

— Čeljad, di ste vi? Večera triba da je već gotova.

Javi se njemu otac, a one dvi ženske glave ćute i dr'ću da se sve peći tresu.

— Kaki će to sad novi običaj biti u našoj kući, da se svaki zavlači u peć?! — momak se začudi.

— Ćuti, ne viči, pa da kogod još čuje — otac će ga zataškavati i kaže mu kako je novalija prošla s mlikom.

Kad je mladoženja to čuo, a on samo odma'nio rukom.

— Bilo pa nije, a drugiput ona neće tako štogod uraditi. Niko nije vidio, niko ne mora ni znati.

— E, al su krave vidile pa će one ispripovidati. Šta ćemo prid svitom od sramote?!

Kad je sin čuo taki divan iz očevi' usta, njemu je zagorčila i ženidba i rođena kuća.

— E, babo moj, kad smo dotle dotirali, ja odem u svit, a o'ma'. Meni je bilo dosta i kad ste me ovako oženili, al mi je sad pridosta. I sad upamtite, ako nađem u pameti kusavijeg svita onda mi se možete nadati, al ako ne nađem, među vas se ne vraćam ni do smaka svita. A vama eto snaje i njezini' krava.

Sotim se okrene i ode iz salaša onako kako se zateko. Išo je dok nije posusto, končoo di su ga primili, nasitio se di su ga počastili, al nikom se nije odavo zašto ide po svitu. Tako je dospio do jednog dide i babe. Čeljad su dosta mogućna, dicu su udomili i sad samo ídu i piju, side u zapećku i raduju se kad njim kogod svrati. Tako su i ovog neveselog mladoženju svesrdno primili i ugostili.

— A kojim poslom ideš po svitu i otkud si, sinko? — zapitaće njeg dida, kad su se već dobro navečerali i udarili u divan.

Ovom je sramota istinu kazati, a lagati ne bi tio, pa ko veli — našaliće se. I kaže on:

— Za poso ne pitajte jel ga živom stvoru ne smim kazati, a lagati neću. A otkud sam, jedino to vam možem reći, jel sam ja s onog svita.

On se mislio našaliti, pa ko veli, kad starci čuju tako što onda će ga se ma'niti. E, al kad su dida i baba čuli da je on s onog svita, navalili ko da će ga po'ist brez kruva.

— Sinko, šta kažeš?! Sinko, a jesi li davno krenio otud?

— Davno — to nije nikaka rič! Šta vi mislite, koliko vrimena triba dok čovik ne prođe sav ovaj svit i ne raspita poznate, šta koji oće poručiti svojima na onom svitu?

Momak je počo i sad se i neotice uputio u ovaj divan. Al za didu i babu nema šale.

— O, sinko, da ti kako ne poznaš našu Evu, onu što je prije dvi godine umrla baš prid udaju?

— Evu, baš onu vašu? Ta kako je ne bi' pozno, ta znam je u glavu.

— O, sinko, a jesi li baš ciguran, da je to ona naša cura što je umrla prije dvi godine?

— Ta ciguran ko u se. Kako ne bi' bio ciguran, kad vam umalo nisam posto zet na onom svitu.

O, raduju se sad dida i baba i sve ga grle.

— Kaži, sinko, pa je li živa i zdrava?

Momak nema kud, već veze dalje.

Ta živa je, kako da nije, kad je na onom svitu, a i zdrava je samo je u velikoj nevolji. Nisam vam tio kazati prije večere, al je vaša Eva zdravo sirota na onom svitu. Ima četrnejst dice i ne zna kojem bi prije dala komad kruva.

— O, o, sirota! — dida i baba počeli žaliti, kad su to čuli. — Šta joj je tribalo ići s ovog svita da tamo sirotuje, kad bi o'de imala svega.

Borme je momak to veče požalio što se našalio s didom i babom, jel su mu jedva dali spavati. Zato je već u zoru skočio na noge i nije tio čekati ni ručak, već bi o'ma' krećo. Krenio bi bi on, al mu se dida ispričio na put.

— Sinko, ta kud se žuriš? Ta vi tamo bar imate kada, kad ste već jedared umrli.

— Sitio sam se da sam štogod važno zaboravio. Moram hitno natrag na drugi svit — brani se momak kako zna.

— Veliš — dida se obraduje. — E, onda samo iđi. Ja baš tio zapitati oćeš li skoro svratiti tamo. Alaj, sinko, ako bi mi tio učiniti jednu ljubav. Imam ja tu jednu u'ranjenu krmaču, a nama ni tako ne triba, jel smo već klali. Ne bi li učinio nama to, da tu krmaču otiraš našoj Evi, kad se već i tako vraćaš na onaj svit. Nek se cura bar štogod pomogne i nek vidi da se i sad staramo za nju.

Momak oće drage volje. Kako ne bi kad u svojoj glavi misli: ta ovi su još luđi neg moji. Obradovo se još kako: sad se može vratiti kući, jel je pronašo i ovake ljude. I o'ma debelu krmaču prida se i krene svojoj kući.

A nije još ni odmako, a baba će didi:

— Ti, čovče, šta će naša Eva kazati: ti si poslo uranjeno krmče, a ja ništa. Kaka bi ja mater bila da ne pošaljem nikake milošće.

I o'ma' i ona potrče za momkom:

— Ej, sinko, kad već tiraš tu krmaču, ne bi li mojoj Evi pono i ovu dobru otunku? Kad će se već dobro na'isti, nek joj sirotoj nije ni zima.

Kako on ne bi pono! Ovo su luda čeljad kakima se baš nije nado. Uzme i otunku i veso ode kući. Kad je došo, a tamo salaš pust kako ga je i ostavio. Sve otvoreno, živina gladna trči prid njega, kravama vimena sve pucaju pa se sirote ko nude da i' pomuzi, a na ledini tri peći još drću. Kad je sve to vidio i sitio se dide i babe kod koji' je bio, nasmijo se i počo sam sa sobom divaniti.

— O, ljudi ljudski, čovik nikad ne može pronaći najluđeg na svitu. Moja žena je kusava u pameti, al su još kusaviji moji roditelji, kad su me natirali da se s njom ženim. A ja? Najkusaviji od svi' kad sam poslušo. Al onaj dida i baba su kusaviji u pameti neg svi mi. A kaki još mora biti na svitu?!

Tako se računa sam sa sobom, al se ne javlja onima u pećima, već prvo na'rani živinu, krave pomuzi i novu krmaču sprati. Uredio je sve oko kuće, pa se nasmijo i opet počo sam za sebe:

— Eto, da svaki malo pametniji malo luđeg ostavi samog sebi, šta bi bilo od svita? Ta i ova nevina živina bi patila. Nema tu: diži ruke, pa biž u svit, već se zasuči i načini i od nji' ljude koliko možeš, kad su već tvoji.

I kad se sit u sebi nasmijo i narazgovaro, ode do tri peći i tamo se počo na glas smijati.

— Ej, vi žive pečenice, dokle mislite ovako? Oćete da se tamo oladite od gladi il da dočekati da se peći sruše na vas, pa da se tako zgrijete?

Ono troje prvo ćute, dok naposlitku otac nije malo provirio.

— Šta je s kravama? — to je njemu prva rič.

Sin se sad samo slatko nasmijo.

— Još pitate? Hajte napolje, da vidite šta su mi zaradile.

— A ne divane? — otac prošaplje i već trza glavu natrag.

— Ta vi se već jedared manite divana, a bolje gledajte — na to će sin, pa otrči i dotira krmaču, a priko ramena prebacio otunku.

— Otkud ti to?! — otac se zagledo.

— Kazo sam već: krave su mi zaradile. Vi se uplašili od nji' i zavukli se, a one mene jedva dočekale. »Gazda«, kažu mi, »šta je našoj gazdarici i tvojim starcima?! Mi sve mašemo glavom da njim kažemo, da je na dolu niki lud bacio dobru otunku i udario nogom debelu krmaču, pa poviko na nju, da mu više ne izlazi prid oči — a oni nas ni ne slušaju. Ajd, roditelji su ti stari, al šta je našoj gazdarici? Mi oćemo da joj kažemo za krmaču i otunku što vridi štogod, a ona se samo zagledala u mužu ko da je nama do mlika. Ajde, gazda, dotiraj tu krmaču i uzmi otunku bar ti. A da znaš, kad nas ni gazdarica ni tvoji roditelji neće da slušaju, e mi više u životu nećemo kazati ni jednu bogovetnu rič. Skamenile se, ako nam za života i jedna rič izleti na usta.«

Mladoženja to ispripovido onako grlato, da svi čuju. Kad je njegova žena čula kako je on zapatio krmaču i otunku, javi se i ona iz peći, al još bojažljivo.

— A baš neće kazati rič ni o tom, da sam prvo veče popila sve mliko? — šaplje iz peći.

— Valjda si čula kako su se rasrdile na sve vas i zaklele, da se skamene, ako izuste još rič. Nisu krave baš lude, da se skamene. Ako ne viruješ, iđi pa i' pitaj.

Kad su oni dobro zagledali u'ranjenu krmaču i otunku, polagacko su se izvukli jedno za drugim. I o'ma' će svi troje do krava, pa će pitati za mliko. Krave ko krave: mlašću, repovima tiraju muve i ma'nu glavom sad livo, sad desno, pa njim možeš divaniti do smaka svita. Kad je svekar vidio da krave ne progovaraju, on se najedared izbekario, pa će na ženu i snaju:

— Al sad nek je dosta nazlabanja! Vidite da krave neće da divane. Sad bi nam još to tribalo, da i' dotle čukljikate po jeziku, dok se rasrde i iz inata kažu jednu rič. Baš nam to triba, da se skamene!

— No, onda bi lipo zaradili krmaču i otunku, a dvi krave izgubili. Samo nam još tu nevolju naprtite na vrat — kaže i mladoženja.

— E, zato da više nisam čuo ni rič o tom, da krave divane. U pra' ću satrti onog, čerez koga bi nam se krave skamenile — svekar zapriti i lipo isprati iz košare i ženu i snaju.

I od tog vrimena niko u toj kući ni u snu nije smio spomeniti, da će krave progovoriti.

[*Hrvatske narodne pripovijetke* (bunjevačke), str. 223—228]

IZ DJELA PRIPOVJEDAČA

IZ ROMANA »VELIKA LJUBAV«

Josip Andrić

XV

Božić je spustio bijela svoja snježna krila na cijeli prostrani kraj od Tatra do Dunava, a slovačka je duša, puna tihe potištenosti, uzdisala: »Samo nam, Bože, vrati mir!« Kad je s propovjedaonice u ružomberškoj crkvi snažan glas župnika Andreja Hlinke zaorio: »Krist nam iz betlehemske štale nosi mir!« — stotine se drhtavih ruku diglo uvis i sklopilo u čežnji, vapaju i čekanju tog toliko željenog navještaja i obećanja. A kad je koščata ruka ljubljenog župnika na vratima ružomberških kuća uz blagoslov stala kredom zapisivati godinu 1918, činilo se kao da bjelina tog broja čudnovato treperi šireći oko sebe neobičan sjaj. Ružomberške su se oči zagledavale kao u čudu u to treperenje, a onda bi oko vitke pojave Andreja Hlinke padala pitanja:

»Hoće li nam, gospodine župniče, bar ove godine zasjati svjetlo mira?«

»Moramo ga od Boga izmoliti i dobrim djelima zaslužiti. . .« glasio je odgovor, koji je kao melemom obavijao srca i stvarao ozračje tako puno nade. . .

Ponosna, apostolski veličanstvena visoka pojava ružomberškog župnika ulazila je tako u kuće i izlazila iz njih, a oči pune radosnog smirenja i udivljenja pratile su njegove korake, kao da na njegove stope pada sa snježnih Tatra neko neobično svjetlo obilježujući trag u nedoglednu vedriju budućnost. Okolni su bjelinom odjeveni brežuljci trepetavo podrhtavali, kao da i oni slute ono čim ružomberška slovačka srca ispunja svaka kretnja, svaki pogled, svaka riječ njihova župnika.

Prolazeći ružomberškim ulicama, župnik je Hlinka osjećao radosni drhtaj srcâ, koji ga je susretao i pratio gdjegod bi se pojavio. Zato bi se tu i tamo zaustavljao, da s ponekim svojim župljaninom progovori riječ, koja je izazivala radost i dragost, te bi se drhtave usne spuštale da cjelovom na posvećenu župnikovu ruku pokažu izljev najtoplijeg poštovanja. A župnik bi odlazio dalje, te se mnogima činilo kao da će snagom visokih Tatra jednoga dana potresti cijelu slovačku zemlju i probuditi je iz tisućugodišnjeg sna i mrtvila. . .

Na zaokretu jedne ulice stane pred župnika pedesetgodišnji željezničar, pozdravi i prihvati ruku da je poljubi.

»Ti si to, dragi Lehotsky?« radosno će župnik.

»Da, došao sam, gospodine župniče, iz Bosne da u domovini provedem svete blagdane...« odvrati željezničar, a oči mu se pune odanosti i topline podigoše prema župnikovu licu.

»Pa šta rade tamo naši dragi Hrvati?« upita župnik, a glas mu se, inače kao iz stanca kamena čvrst, razlio u blagost i toplinu.

»Živim već dugo vremena među njima, gospodine župniče, i osjećam svaki kucaj hrvatskih srdaca«, raspričao se Lehotsky. »I rekao bih da su Hrvati zaista najbolji i domovinskom ljubavlju najdublje prožeti narod.«

»Da, da, mnogo se mi Slovaci moramo u tome naučiti od Hrvata«, podiže župnik pogled i zagleda se nekuda u daljinu.

»Pa evo i u ovom sadašnjem velikom ratu vidim kako se Hrvati spremaju za velike dane kojima se nadaju«, nastavi Lehotsky.

»Što vele, čemu se nadaju?« spusti Hlinka opet svoje oči i zagleda se čvrsto u željezničareve oči.

»Slobodi, gospodine župniče«, kratko će Lehotsky.

Kao da se neki nevidljivi plamen iz Hlinkine duše digao, sijevnuvši njegove oči bljeskom, a lice mu prelije tajanstveno blještavilo, odrazujući se od njega gotovo mističkim sjajem.

»Sloboda je najveće blago svakog naroda«, reče, a glas mu zazvuči kao da dolazi iz neke velike dubine, te je cijelo ozračje od njega podrhtavalo snažno. »Slobodi se nadaju Hrvati, slobodu moramo potražiti i mi Slovaci. Sloboda našega kneza Pribine i kralja Svetopluka leži već preko tisuću godina zakopana. Moramo je iskopati i iznijeti na ovo lijepo Božje svjetlo, koje treba jednako da obasjava sve narode...«

Neka tajanstvena tišina zavladala je dok su Hlinkina usta prosipala te proročkim glasom nošene riječi. I okolna brda kao da su se nagnula nekako bliže k Ružombergu, da bolje čuju riječi njegova župnika, pa da im onda jeku raznesu po svim slovačkim planinama i nizinama.

»Tamo gdje ja služim«, javi se opet Lehotsky, »imaju Hrvati franjevca fra Didaka Buntića, koji me uvijek podsjeća na vas, gospodine župniče, kadgod ga vidim. Isto je tako visok, tako odlučan, tako neumoran, a riječi mu isto tako kao i vaše govore o slobodi. Hrvati u Hercegovini gutaju njegove riječi i prilaze k njemu kao svome ocu. A on obilazi i sve hrvatske krajeve vodeći djecu iz siromašnih hercegovačkih krajeva u plodnije hrvatske krajeve, da ih otme gladi, pa čujem, da fra Didak uživa veliko poštovanje među svim Hrvatima. A i Pešti i Beču poručuje on odvažne poruke, koje jasno govore što hrvatski narod u svom srcu nosi.«

»Tako i treba!« odlučno će Hlinka. »Došlo je vrijeme da potlačeni progovore i pokažu svojim dosadašnjim gospodarima i ugnjetačima da im se bliži kraj. Progovorit ćemo i mi Slovaci. Reci to i fra Didaku, kad ga opet vidiš, i svoj braći Hrvatima, s kojima hoćemo da budemo jedno na putu k slobodi...«

Dugo je Lehotsky stajao i gledao za župnikom Hlinkom, kako još uspravnije, još odlučnijeg koraka nego prije odmiče,

a sve naokolo — i ljudi, i kuće, i stvari — sa strahopočitanjem mu se klanja, i samo što ne bukne opći kliktaj da ga pozdravi kao onoga koji će — svi to nesvjesno osjećaju — jednoga dana odgurnuti zastor slovačke narodne budućnosti, da se svima ukaže u punom sjaju neslućena blagoslova.

Kod spomenika Majke Božje na trgu pred gradskom kućom i župnim dvoroo susreo se Hlinka s mladim gimnazijalcem, koji ga skromno pozdravi i upre svoje crne oči u župnika, kojemu se očinski smiješak pojavio na licu.

»Što je, Karolko? Već dugo te nisam vidio. Što radiš?« upita mladića i pogladi mu rukom crne kose.

»Učim, gospodine župniče, jer ste mi rekli da ću što više naučim to više vrijediti svom slovačkom narodu«, odvrati đak.

»Tako je!« zadovoljno će Hlinka. »A tvoji drugovi?«

»Govorim im riječi, koje sam od vas čuo, kad sam bio kod vas. I da vidite samo, gospodine župniče, kako se raduju, kad im velim, da će i Slovačka jednoga dana biti slobodna kao što je bila prije tisuću godina. A kad smo negdje nasamu, gdje nas ne čuju ni naši mađarski profesori ni drugi, onda zapjevamo 'Hej, Slovaci', pa bih onda samo volio da nas i vi možete čuti i vidjeti naše oduševljenje.«

»Bit će i to, moj Karolko«, pruži mu ruku Hlinka. »Samo širi slovački duh i slovačko oduševljenje među svoje drugove, jer znaj da vama mladima ostat će sloboda Slovačke koju ćemo s Božjom pomoću ostvariti. Možda ćemo je mi stariji moći dovesti samo do pola puta, a na vama će mladima onda biti da je dovedete do kraja. Zato morate spremni dočekati budućnost koja dolazi da sve patnje slovačkog naroda okruni najvećim Božjim darom, darom za koji nije dosta samo da ga radosno i zahvalno primimo, nego da ga znamo i sačuvati...«

Pred ulazom u župni dvor poljubi Karol sa sinovskim osjećajima župnikovu ruku, a kad je Hlinka za sobom zatvorio vrata pohrli Karol u crkvu da u svetoj tišini molitvom dade maha osjećajima i zanosima kojima mu se ispunilo srce od Hlinkinih riječi. I tek tu, u Božjoj blizini, sine njegovom mladom dušom misao, koja je kao nekom aureolom okrunila Hlinkin lik, što mu je neprestano lebdio pred očima.

»Vođa... oslobodltelj Slovačke...« šapnuše mu usnice, da onda iznova utonu u riječima tople, slatke, zanosne molitve...

Istoga dana poslije podne prolazio je župnik Hlinka kroz ružomberšku bolnicu da i ondje posije blagoslov kuće za Novu godinu. Glave su se bolesnika s postelje dizale, dok je Hlinka među njima prolazio i gotovo svakom posvetio časak očinskog pogleda i tople riječi da se onda, kao u nekom tihom olakšanju koje je ispunjalo duše od čara župnikovih riječi, opet spuste na jastuke obuzete snatrenjem o ljepšim danima, koji nose i zdravlje i još više nego zdravlje, kako su to župnikove riječi posebno naglasile.

»Još više nego zdravlje... Što bi to moglo biti?« stajalo je pitanje nad svakom bolesničkom posteljom i spuštalo se nijemo, tiho, polagano nad bolesnička lica, koji bi kao od nekog tajanstvenog dodira zasjala sjajem drage nade...

Kad je Hlinka tako prolazio bolesničkim odjelom u kojemu su bili smješteni ranjeni vojnici, njegove su riječi poprimile poseban izražaj svečane miline i topline.

»Trpjeti za domovinu znači krčiti putove po kojima će doći bolja njena budućnost«, zvučale su Hlinkine riječi tako veličanstveno kad bi na to još dodao: »Mislite u svojim patnjama na Slovačku ...«

Bilo je lica koja su se na te riječi smrkla, ali većina ih je razvedreno i obradovano gledala za ponosnom župnikovom pojavom, koja je odlazila i ostavljala za sobom kao neki sjajni odsjev što je još dugo lebdio bolničkom dvoranom.

U jednoj se od tih bolničkih soba, čim se Hlinka pojavio i progovorio prve riječi, oglasio jedan ranjenik:

»Vi ste onaj koga svi mi željno čekamo ...«

Hlinka se zagleda u bijelim povezima omotano ranjenikovo lice, stupi k njemu bliže i upita ga:

»Zašto to kažete?«

»Zato što smo željni slobode i bolje budućnosti ...«

»Pa ona već dolazi«, gotovo klikne Hlinka, osjećajući kako narodna duša progovara na usta tog ranjenika.

»Vaše trogodišnje tamnovanje nam je prokrčilo put do nje«, u zanosu će ranjenik.

»Tko to veli!« uozbilji se Hlinka.

»Bio sam kao vojnik u Segedinu. Vidio sam tamnicu u kojoj ste, gospodine župniče, sjedili radi svog slovačkog naroda. I tamo su se mnogima od nas otvorile oči ...«

»Kako se zovete, dragi moj?« pruži prema ranjeniku Hlinka ruku.

»Juraj Jelačić«, glasio je odgovor.

Hlinka raširi u čudu oči te upita:

»Jelačić? Pa to je hrvatsko ime! Ime slavnoga hrvatskoga bana, koji je za nas Slovake jednako velik kao i za Hrvate. A odakle ste vi?«

»Iz Hrvatskoga Groba«, odvrati ranjenik. »Da li je moj rod potekao od roda iz kojega je bio i slavni hrvatski ban ne znam, ali znam da sam od onih Hrvata koje je Slovačka primila kao svoje i kojima je ona već nekoliko stoljeća domovina. A toj našoj domovini vi, gospodine župniče, navješćate i nosite slobodu ...«

»Neka Bog blagoslovi vaše riječi, dragi moj hrvatski brate!« pruži mu Hlinka ruku i čvrsto je stisne. »Neka vam što prije vrati zdravlje. A onda dođite k meni, prije nego što odete iz Ružomberga, da se bolje razgovorimo ...«

Sva dragost Hlinkine duše nad tim neobičnim susretom zacaklila se u njegovim očima sjajem koji je ostavio neizbrisiv trag u sviju koji su ga u taj čas vidjeli ...

LIJEPI JANO

Josip Andrić

Kad je godina dobra, kao što je hvala Bogu evo ova, kod čika-Damjana se vrši nekoliko dana. Gamara se do gamare na njegovu guvnu poredale kao cijeli mali sokak, kroz koji prolazi vršalica mašina proždirući snopove, puneći vreće jedrim zrnjem i izbacujući ovršenu slamu na nove stogove što su se tromo raskokali kao — Bože mi prosti — stare babuskare.

»Hiljadu sto šeset krsta, neka bude Bogu dragom hvala i slava!« zadovoljno gleda čika-Damjan svoje gamare, kad je zadnji snop bio smješten na guvnu. »Sad samo da mi je to i što prije ovršiti!«

Već dugo on razmišlja čiju će mašinu uzeti da mu vrši. Do pred nekoliko godina bila je u selu samo jedna mašina, majstor-Pajina, ali mala je pa ovrši jedva sto pedeset krsti na dan. Ni za osam dana da svrši kod čika-Damjana, a i drugi seljaci ne mogu da se načekaju kad će na njih red doći. Dva je mjeseca trajala vršidba dok se sve u selu nije površilo. Dođu i kiše, pa bude kvara da Bog sačuva. Bolje je otkad se iz Bačke u naše selo doselio majstor Adam sa svoje dvije mašine: odonda se vršidba kod nas svršava za mjesec dana, a majstor Adam sa svojim mašinama dospije još i u druga dva sela, da i ondje vrši.

Sad je i majstor Žiga kupio novu novcatu mašinu. Vrši da je milina. Nju bi čika-Damjan najradije uzeo. Ali opet nije siguran da bi mu ovršila tako brzo kao majstor-Adamova. Pa onda kubura s nadničarima! A ako uzme majstor-Adamovu mašinu, ni po brige, jer on ima svoje ljude koji idu s njegovom mašinom, pa se za njih računa tri procenta više i sve sami svrše. I još kako: nema tu ljenčarenja kao kod naših nadničara, nego se u četiri ujutro počne pa tjera, ako je mjesečina, i do deset uveče. Kad se radi, neka bude i što prije gotovo. A to je čika-Damjanu po volji. I zato se na koncu ipak odlučio za majstor-Adamovu mašinu.

Ode do njega.

»Kad ćete, majstor-Adame, s mašinom na moje guvno?« pita ga.

»Pa mogu, čika-Damjane, ako vam je s voljom, čim svršim kod Pere Vozarića i Kuzme Ilića. Prvi ima četiri stotine krsta, a drugi jedva trista. To je za dva dana gotovo ko ništa«, veli majstor-Adam.

»A za koliko ćete dana moje ovršiti?« radoznalo gleda čika-Damjan u njega.

»Evo moje glave ako vam to moji Slovaci ne ovrše za tri dana!«

Čika-Damjan je zadovoljan. Kad je s majstor-Adamom sve utanačio, pa već da pođe, najedanput se sjeti da ga priupita:

»A recite mi, majstore, otkuda su vam ti vaši Slovaci?«

»Otkuda su? Iz Selenče u Bačkoj«, odgovara majstor-Adam. »Čestit vam je to svijet, samo što može biti, a dobri katolici da im treba para tražiti. Uostalom, takav je cijeli slovački narod. Služio sam vojsku u Slovačkoj. Mi smo bački Šokci i Bunjevci bili po mađarskim regimentama, pa su mnogi od nas dospjeli i u Slovačku. Tako sam, eto, i ja bio bačen onamo, pa sam upoznao i njihovu čestitost, i slovačke krajeve, i slovačku dobrotu, i tako sam Slovake zavolio da sam kasnije stao raditi s bačkim Slovacima, koji su se već davno doselili iz Slovačke, ali ostali su kakvi su i bili u svojoj domovini . . .«

Pred veče je čika-Damjan otišao na Vozarića guvno, da vidi hoće li zbilja prekosutra, to jest u petak, mašina moći doći k njemu. Stao je u kraj pa samo gleda kako ti Slovaci rade Milina je to vidjeti. Nema tu da se postajkuje, razgovara, komedija, ili da jedni moraju više tegliti zato jer drugi »markiraju«. Tu je cijelo društvo oko mašine kao jedan čovjek: svi rade jednako marljivo, predano, jednako brzo. Na svakom vidiš da sve svoje sile ulaže u zajednički rad, od kojega će svi imati to veću korist što se bude bolje i brže radilo. Zarada će se dijeliti na jednake dijelove, pa je pravo da svaki jednako i radi.

Mrak se već raskrilio nad mašinom, nad guvnom i nad cijelim selom, ali Slovaci još ne prestaju već tjeraju dok ne svrše i ono pola gamare, što je još bilo ostalo. Ne vrijedi da to ostane za sutra. Bila bi to samo danguba. A nisu oni čak iz Bačke došli da ma i časak dangube, već da rade i zarade. Malo je dana vršidbe, pa ih treba upotrijebiti kako Bog zapovijeda.

Bilo je prošlo već i devet sati uveče kad je zuj mašine u višem jednoličnom tonu navijestio da nema više ni jednog snopa da se spusti u »bubanj«, nego da se samo još pokupi ono što se rasulo pod gamarom. Treba da i to prođe kroz mašinu, jer Juro, vođa slovačke družine, veli da baš ona rasap vrijedi više nego suho zlato.

Vedra i tiha srpanjska noć legla je krak sela, zagrlila ga i u tom zagrljaju slatko zadrijemala.

A na Vozarića guvnu kod večere sjedi slovačko društvo, umorno od četrnaestsatnog današnjeg rada. Tek što je zadnji zalogaj bio založen, zaori kroz noć divna pjesma:

»Ej, padá, padá rosička,
spaly by moje očička,
Spaly by moje, spaly by aj tvoje,
spaly by, dušička, oboje . . .«

Sve su djevojke cijelog sela pogledale prema onoj strani, odakle im je tako zvonko, tako toplo kroz mrak dolistala ta čudna, nerazumljiva, a ipak tako čarobna pjesma, te im dirnula u najtajniji kutić srca . . .

Kod čika-Damjana se već dva dana vrši. Mašina zuji po ritmu parnoga stroja, a mukla melodija tog zuja pravilno se spušta i diže u nizu sviju mogućih prijelaznih tonova, što ih može da obuhvati terca. Na mahove taj zuj zna naglo pasti i na kvartu pa čak i na kvintu u dubinu, odjekne kao nenadni udarac, te sva mašina onda zastenje, čas kao da će zapeti, stati, ali za tren opet skupi svoju snagu i u novom snažnom ritmu dostigne melodija vršaličina zuja svoju normalnu visinu, kojom se onda razliježe po guvnu, po svim pokošenim njivama i zelenim šljivicima što u sumornom drijemežu naslušku ju dragu im simfoniju vršidbe.

Kad je došlo vrijeme ručku, sjeo je i čika-Damjan k slovačkoj družini, da s njom u društvu založi. Dragi su mu ti vrijedni ljudi i sve draži, što ih duže može da promatra na poslu. U njih bi se morali ugledati i naši ljudi, i to ne samonadničari nego i mnogi gospodari, jer kad bi se tako i kod nas radilo kako ovi ljudi rade, drugačije bi naše selo stajalo nego što stoji.

»A ide li kada koji od vas i tamo u vašu domovinu Slovačku?« pita ih čika-Damjan u razgovoru koji je zametnuo s njima.

»Ne, ne idemo, »odgovara Juro, njihov vođa. »Davno je to otkad su se naši stari odanle doselili. Samo ako koji služeći vojsku dospije onamo. Eto tako nam je naš Matej, koji gore na mašini dodaje snopove 'špajzeru' Janu, služio vojsku u Slovačkoj pa se odanle kasnije i oženio iz grada Ružomberga. On zna nekad otići tamo svojoj tazbini pa nam onda kazuje o našoj domovini i o našem narodu. Tako nam je baš ove godine donio žalosne vijesti odanle . . .«

»Kako — žalosne?« pita čika-Damjan.

»Ha, eto . . .« ogledava se Juro kao u strahu, ne sluša li netko nepozvan taj razgovor. »Zatvorili Mađari velikog slovačkog borca župnika Ružomberga, jer brani slovačka prava. Tri godine mora odsjediti u Segedinu. Potreslo je to sve slovačke duše . . . Ne damo mi svoga imena, svog jezika, svojih pjesama . . .«

Čika-Damjan se zagledao u Juru, sluša ga i neko ga milje obuzima nad tim njegovim zanosom. Ne zna šta da na to kaže. Tek će najedanput:

»Zbilja, kad spominjete pjesme, moram reći da su te vaše pjesme zaista divne, ako su sve onakve kakve čujemo da svako veče pjevate. A tko ono med vama ima onako lijep glas da se sve ori kad zapjeva?« pita čika-Damjan.

»To je evo naš Jano«, pokaže Juro prema mladiću koji je sjedio po strani. »Svi ga volimo, ne samo zato što tako lijepo pjeva, nego i što je valjan ko malo tko. A nikako eto da nam se oženi. Djevojke da polude za njim i za njegovim glasom, a on ništa. Ni da ih pravo, onako momački, pogleda. Kažem ja njemu nek ode u našu staru domovinu Slovačku, pa neka sebi ondje nađe djevojku po srcu, kad mu ono to ni za jednu neće jače da zakuca. Al on se samo stidljivo drži u prikrajku — ko evo i tu sada . . .«

Sve oči pogledaše prema njemu. I dva djevojačka oka iz hladovine čika-Damjanova šljivika. Tamo je Anica, čika-Damjanova kći, s materom i sa strinom sjedila čekajući dok se ne poruča, pa da sve pospreme. Čula je cijeli taj divan, čula je i one

večernje slovačke pjesme, a već drugi evo dan gleda i tog momka, kojemu joj se kradu lijepe oči...

»Dajder, zapjevaj nam, Jano, opet jednu!« reći će mu čika-Damjan. »Ni ne znaš kako si nam selo zaludio tim tvojim slovačkim pjesmama.«

Jano je tih, povučen, gotovo bi se reklo stidljiv momak, ali kad treba zapjevati onda se ne skanjuje. Tako i sada. Zagledao se prema šljiviku i dao svom glasu i srcu maha:

»Anička, dušička, kde si bola,
ked' si si čižmičky zarosila?
— Bola sam v hajičku, žala som travičku,
duša moja, duša moja.«

Je li, Bog zna, pjevajući opazio kako se tamo u šljiviku dva crna oka sve jače krijese, a dva punahna obraza sve jače rumene?...

Posljednja je gamara na čika-Damjanovu guvnu načeta. Neće još pasti ni veče, i sve će biti ovršeno. Čika-Damjan tare zadovoljno ruke i uživa što s ovim Slovacima sve ide ko po loju. Nema kubure, nema zapinjanja, već se samo radi i radi. Jučer je bila nedjelja, ljudi se odmorili, pa sad kao da im dvostruko brže ide posao od ruke. Snopova samo nestaje u mašininu »bubnju«, vreća se za vrećom slaže na kantaru, pljeva vrca u prašini ispod mašine, a stogovi slame rastu i slažu se jedan do drugog.

Na mašini stoji Jano i »hrani« proždrljivu tu zvjerku, što pred njim tako muklo zavija: baca joj u ralje snop za snopom, koji se na vilama dobacuju s gamare, pa mu ih onda dodaju snažne Matejeve ruke raskidajući im oštrim nožem pojas. A Jano svaki zagrli, podigne i raširi pred sobom, kao što bi raširio ruke djevojačke u vatrenom slovačkom plesu. Možda je uistinu sada, kad je vidio da mu eto već posljednje snopove dodaju, pomišljao da u svakom tom snopu prima, privlači na svoje grudi i grli jedan djevojački lik, s kojim se evo već dva-tri dana susreće i koji kao da mu je zakrčio put da ne vidi više kud ide. Pjeva i vidi nju kako ga sluša. Noću se budi i čini musekao da je ona u taj čas pored njega prošla i nestala u mraku. Radi eto i u svakom snopu vidi nju, grli nju, pomamljuje se za njom ... Jučer u crkvi oka nije mogao da skine s nje, a kad je izlazila iz crkve, tako ga je pogledala kao da se raj rastvorio pred njim i zasjao oko njega svom svojom zamamnošću i svetim čarom. Kad hoće da zapjeva, sama mu se od sebe izvija iz grla pjesma »Anička, dušička«, pa onda samo vidi čika-Damjanovu Anicu pred sobom i samo što mu srce ne zacijuče od prevelike dragosti...

Posljednji je snop Jano primio, pritegnuo k sebi i — mjesto da ga odmah kao svaki pusti u mašinu — zadržao ga časak tako u zagrljaju opojen mirisom zreloga klasja i draganjem slatkih slamki. Parni stroj udario u bijesni takt, mašina huji u najvišem tonu, kakav se za cijele ove vršidbe iz nje nije čuo, pa se sva drma i trese, kao da će sad-na iskočiti iz naših klinova, kojima su joj učvršćeni i sapeti točkovi, te zaplesati divlji ples nad ovršnim guvnom. Svi se u čudu ogledavaju i upiru oči gore prema Janu, koji još uvijek stoji s posljednjim snopom u naručju.

»Ta šta si s tim snopom stao?« dovikuje mu odozdo Juro. »Šta te je spopalo?«

Jano se prene kao iz nekog bunila, ogleda se i pogled mu tamo kraj šljivika zape na obrisima djevojačkog lika, koji se naslonjen na jedno šljivino stablo tako čarobno isticao obasjan suncem na smiraju. On ispusti snop, ali ga zaboravi raširiti. Mašina samo muklo zajaukne pa zastenje, kao da će joj nenadani zalogaj zapeti u grlu. Jano se sagne i pokuša sada tek raširiti snop. Bilo je prekalno. Digne nogu, pa da će nogom pogurati onaj dio snopa što se bio sagnuo na stranu.

U taj čas začuje Juro, kako je Jano mirno kao posve beznačajnu stvar doviknuo:

»Ostadoh bez noge!«

Čas-dva je Jano stajao raširenih ruku na jednoj nozi, kao da se sprema da poleti. Tek kad je iz šljivika zaorio djevojački jauk, kao da je Jano zateturao. U posljednji tren, prije nego se stropoštao za posljednjim snopom, kojega je već bilo nestalo u mašininoj utrobi, skočio je k njemu Matej i pridržao ga ne obazirući se što mu po gaćama štrca krv iz Janove odrezane noge.

Strka, jauk, zapomaganje. Sve je potrčalo k ljestvama, po kojima skidaju unesrećenog Jana. A on gleda kako mu krv mlazom curi iz noge, kojoj se zdrbljeno stopalo, prošavši kroz mašinu, pojavilo na stogu slame usred tragova svježe krvi. Ni da jaukne.

»Vežite mu čvrsto nogu pod koljenom, da mu ne iscuri sva krv!« naređivao je Juro kad su Jana položili na zemlju i stali odrezanu mu nogu da umataju u neku ponjavu.

Sat kasnije odvezen je nesretni Jano na čika-Damjanovim kolima u grad u bolnicu. Kraj kola, prije nego što su krenula, stajala je Anica i brisala suze. I druge su tu žene stajale oko kola uplakane, pa nitko nije ni slutio da se ispod Aničinih suza kida djevojačko srce, koje je prvi put doživjelo slom u svojim slatkim drhtajima i tajnim čežnjama prve žarke ljubavi...

Istom druge godine, kad su selenčanski Slovaci opet došli u selo da idu kao i prije vršiti s majstor-Adamovom mašinom, pukao je glas selom: »Umro je nesretni Jano. Odrezali su mu u bolnici cijelu nogu, ali ga nisu mogli spasiti...«

Nikad nitko nije mogao saznati s kakvim je srcem tu vijest primila čika-Damjanova Anica. Samo su se svi čudom čudili kad se ona te iste jeseni udala za nekog udovca u drugo selo, pa su govorili:

»Taka djevojka, taka ljepotica, tako bogata, mogla je da bira po srcu i po miloj volji, pa gle šta je izabrala! Šteta! Do vijeka šteta!«

Ali tajna njena srca ostala je, otkad se u njenu životu tako naglo i tako tragično pojavio lijepi i nezaboravni Slovak, zauvijek zakopana...

NEDOVRŠENI ADAGGIO

Pavao Bačić

Veliki i mali,
jaki i slabi,
silni i tihi,
svi oni što se ljudi zovu,
jednom u životu mrze ili vole.

Jednog dana našao sam ptičicu i donio je kući, grijao sam je svojim rukama i dahom. Još nisam znao ni kakvo će perje dobiti. Ja, glupan, vjerovao sam da će uvijek kod mene ostati, ali došlo je proljeće i ona, još nejaka i malena, odletjela je. Mamio je zov proljeća.

Ostao sam opet osamljen, tužan. U mojoj sobi nije bilo sunca, ona je sa sjeverne strane i nikada ga ne dobiva. Pa ipak, dok je mala lasta bila tu i cvrkutala, bilo je ugodnije, toplije, ljepše.

Godine su prolazile, a ona je bila sretna, iako je saznala da osim proljeća i ljubavi postoji jesen, tuga i bol.

A ja sam postao stari mladić ili možda mladi starac.

Ne znam što sam postao, samo znam da sam ponekad čuo cvrkut male laste i osjetio njezina malena krila na svome licu, ali to je bio samo dodir koji je zatitrao i ostao tako da vibrira vječno.

Legao sam u krevet umoran i skoro ostao zauvijek u njemu. jednog dana sjetio sam se malene laste. Gdje je sada ona, što radi?

Sve je bilo dobro dok sam za sebe znao, ali kad sam polako ali sigurno počeo nestajati i venuti, bilo mi je teško, veoma teško i žao.

Koga?

Majke moje, drage majke, jer gubitkom mene nestaje i nje. Svoje srce, život svoj, sebe bi dala da spasi mene.

Tužio sam za sestrama, za braćom, prijateljima, znancima. Bilo mi je žao njih, sebe, moje glazbe i nje.

Tužni magloviti jesenji dan. Nisam umro. Otišao sam na ono mjesto gdje sam je prvi put našao, hodao sam po suhom lišću i mislio da li ću je ikad opet vidjeti. U proljeće?

Možda ću opet biti u sobici bez sunca sâm ili možda sa subraćom svoje tuge. Branko, pjesniče! Zaista sam u tvome kolu žutog lišća, koje treperi i opada, pa ipak ne plačem i ne kunem život, ljude i udes.

Na istom mjestu opet smo se sreli. Godine su prošle, a prepoznali smo se odmah. Bojažljivo sam pružio ruku, a ona se nije uplašila mene. Srca su nam zakucala. Ponio sam je na svojim rukama. Bila je sad već velika lasta sa crnim okom, koje je možda i zasuzilo ponekad.

Posrtao sam...

Jedva sam imao toliko snage da je donesem u svoju sobicu bez sunca. Da li je došla zato što joj je bilo žao mene, ili zato što ne zna što će sa sobom. Ili možda zato što je tužna jesen.

Zapjevala je lasta, a glas joj je bio mek i blag, meni tako mio i poznat, samo sada manje nestašan i prkosan. U mom oku ispod kapka zasjala je suza. Na mojim bolesnim grudima grijala je svoja mala krila.

U sobici nastalo je svjetlo, ispunilo je zrakama tako da se i njoj učinila ugodnijom i ljepšom. A soba je bila ista, samo smo mi stariji, bolji, plemenitiji.

Sklopih oči, od laste posta djevojka crnooka, koja me gladi svojom malom, vlažnom ručicom. Ljubio sam njezine duge crne vlasi i krasne oči, pio sam sa njezinih usana dah, disao sa njom, a srca su tukla, skakutala kao dva mala uplašena i zarobljena ptičeta koja su htjela van.

Možda je sve nerazumno: rođenje, veselje, slava, tuga, žalost, bolest i smrt.

Ne znam.

Želio sam samo jedno: da potraje tako vječno...

TORBA

Ante Jakšić

Djeca valjda ništa tako rado ne slušaju kao zvukove školskoga zvona kada navješćuje da se sat završuje i da mogu ići kući. Sva ona malena, zaokružena lica, odjednom ožive, promijene se, kao da ih je iz nutrine obasjalo nešto veliko, neviđeno. Skupljaju se brzo knjige ispod išaranih klupa, meću se užurbano u torbe, a tko nema torbe stiska ih pod pazuho, svrstava se u red i jedva čeka da se već jednom nađe na izlazu i da bezbrižno poleti, onako bos, širokom ulicom na kojoj ga očekuje sloboda i sunce.

I toga poslijepodneva bilo je tako lijepo na ulici da su đaci jedva čekali kad će se završiti zadnji sat pa da mogu poletjeti kamo ih srce vuče. Teško je sjediti u školskoj klupi i to još sjediti mirno, kada znaš da se tamo na kanalu već kupaju, skaču u vodu, dok se sitne kapljice rasprskavaju na sve strane i svijetle u zraku kao da si zamahnuo široko darežljivom rukom i rasuo punu šaku bisera.

A onda, neko prođe ispod prozora, veselo zazviždi ili zapjeva, a taj glas uđe u razred i zaokupi sve misli i sve želje.

Tako se završila obuka u tom očekivanju i nemiru. Đaci su izlazili iz učionice i školskoga dvorišta gurajući se i udarajući jedan drugoga u leđa, ali potajno, da to učitelj ne bi primijetio. Inače, moglo bi biti zlo i naopako!

Ja sam se našao među prvima na ulici. Skakutao sam, držeći u ruci knjige koje su mi bile potrebne toga poslijepodneva.

A tu, uz školu, bio je dućan i u njemu smo kupovali sve školske potrepštine. A ako ću istinu reći, mogli smo kupiti i bombona, razumije se, ako smo imali novaca.

Zaustavili smo se pred dućanom, jer smo primijetili da su se u izlogu pojavile neke nove stvari. Posebno su nam u oči upale nove đačke torbe s velikim lijepim slikama. Kako su samo bile lijepe i poželjne! Oni koji su imali torbe kradom su bacali pogled na svoje i stidljivo ih stiskali za leđa, kao da su se bojali da bi ih netko mogao usporediti s ovima u izlogu. Oni koji nisu imali nikakvu torbu, zamišljali su kako bi bilo lijepo kada bi u neku od ovih izloženih mogli metnuti svoje knjige pa s njom na leđima veselo poći ulicom. Ah, što bi to bilo ugodno, što bi to bilo divno!

— Vidi kakva je ova! — rekao je Stjepan i upro prstom u onu na kojoj su bili naslikani slonovi na riječi.

Iz njegova se glasa razabiralo da su mu se neobično svidjeli slonovi, a iz njegova se pogleda moglo pročitati da bi mu bilo drago kad bi to bila njegova torba.

I svakom se nešto svidjelo.

Nije bilo nijednoga koji bi bilo što rekao, a što bi moglo omalovažiti torbe. Svi su govorili, svaki je nešto rekao i u tom dobacivanju riječi nije se pravo ni razabiralo što tko govori.

Promatrao sam i ja torbe, sviđale su mi se, ali nije mi bilo ni na kraj pameti da bi koja mogla postati mojom. Tako lijepe torbe zacijelo su skupe, i nisam mogao razumjeti zašto ih je trgovac izložio kad nisu odgovarale seoskoj djeci. Nitko od nas nije imao takvu torbu.

Toliko sam se zagledao u sliku na jednoj torbi, da nisam ni primijetio kad su se djeca razišla, a ja ostao sâm pred izlogom.

Već sam naumio da pođem kući nadajući se da ću se kod bake napiti mlijeka, kad li se, na moje veliko iznenađenje, na vratima dućana pojavio moj otac. Što je radio u dućanu? Da mi nije što kupio? Moj pogled je brzo prešao preko njegovih ruku i džepova. Ali ruke su bile prazne, prazni su bili i džepovi. No, odmah mi je palo u oči da je dobro raspoložen, jer su mu oči nasmijane, a i glas mu je bio vedar dok se razgovarao s trgovcem koji ga je pratio. Čim me je primijetio, prišao mi je i položio mi ruku na glavu:

— A što ti ovdje radiš?

Glas mu je bio topao i neobično blag.

— Gledam — odgovorio sam i bilo mi je milo što je tako dobar.

— A što gledaš?

— Torbe.

Okrenuo se i sâm pogledao u izlog.

— Oho, gajde mu gosine, pa to su prave školske torbice!

Ja sam šutio i opet pogledao u izlog.

— Što veliš? Ne bi li htio da imaš ovakvu torbu? A?

Isprva mi se činilo da se samo šali, da govori tek onako da nešto kaže. Ali on je opet ponovio pitanje:

— No, koja ti se najviše sviđa?

Pogledao sam torbe, a one su mi sada sinule u posve novom svjetlu. U svjetlu da bi sada jedna od njih mogla postati mojom. I sada, kad mi se ukazala prilika da kažem koja mi se sviđa, nisam znao što bih odgovorio. Sve su torbe bile lijepe, sve su mi se sviđale. Očevo je pitanje došlo tako neočekivano da sam se zbunio i da sam samo široko otvorenih očiju gledao u torbe. Otac, kao da je naslutio što se u meni zbiva, ponovo je rekao:

— No, koju želiš?

Tada se umiješao i trgovac:

— Evo, u dućanu ima još torbi s različitim slikama. Sinoć sam ih primio.

Ja sam prešao pogledom po svim izloženim torbama i onda sam upro prstom u jednu:

— Ova mi se sviđa.

Na njoj su bili naslikani konji kako razigrano vuku lijepe karuce u kojima sjedi neki gospodin sa dva dječaka. Naročito su mi se svidjeli konji. Ovakvih konja nije bilo u selu. Treba pogledati ponosno uzdignutu glavu, pa pod grivom savinut vrat, i odmha se moglo vidjeti kakvi su to konji! A karuce? To ti je da staneš pa da gledaš! Tko je u selu vidio takve karuce?

— E dobro. Kad ti se sviđa, uzmi je.

Ušli smo u dućan.

Trgovac je izvadio torbu iz izloga i pomogao mi je da je stavim na leđa.

— Možeš ići — maknuo je otac obrvama i mašio se novčanika.

Ja sam s torbom na leđima izletio na ulicu kao da me krila nose. Nije bilo valjda sretnijega djeteta od mene. Torba, o kojoj nisam ni sanjao da bi mogla biti moja, nalazi se na mojim leđima. To nije obmana, to je stvarnost!

Tko je mogao biti sretniji od mene?

Jedva sam čekao da dođem kući i da pokažem sestri što mi je otac kupio. I dok sam lako skakutao, činilo mi se da svaki prolaznik samo u moju torbu gleda i divi joj se kao što se čovjek može diviti nečem naročito lijepom. Nitko mi nije bio ravan.

Kada sam uletio u dvorište zalupivši vratima, sestra je sjedila pod kruškom za stolom i pisala zadaću.

— Vidi što sam dobio! — povikao sam zadihano. — Što veliš?

Ona je odložila olovku na rastvorenu teku i okrenula se:

— Lijepa je. Vrlo je lijepa.

— Tata mi je kupio malo prije. Pogledaj!

Okrenuo sam se da bi mogla što bolje vidjeti.

Ona je gledala sliku. Iz očiju sam joj pročitao da joj je drago što sam dobio torbu.

— Sada pazi na nju. Imaš u što metnuti knjige.

Skinuo sam torbu s leđa da je malo bolje pogledam. Tamo, u dućanu, i nisam imao vremena, jer sam se bojao da bi se otac mogao predomisliti. I sestra je pažljivo promatrala torbu. Otvorili smo je da vidimo kako iznutra izgleda. Metnuo sam u nju i knjige da vidim kako će stajati. Sad mi se torba još više svidjela. Predvečer došla je i baka Anica koja je stanovala u blizini. Kad je vidjela torbu, odmjerila ju je sumnjivo i rekla:

— To ti je on kupio?

Tako je uvijek o ocu govorila u trećem licu.

— Da — požurio sam s odgovorom da se pred njom pohvalim, ali ona je okrenula glavu i promrsila kroz zube:

— Dugo će ti trajati! Nije imao pametnijega posla.

Nisam obraćao pažnju njenim riječima, jer sam znao da je torba moja i da mi je nitko ne može oduzeti. Žao mi je bilo što baka nije htjela da je bolje pogleda. Prije spavanja još jednom sam pogledao sliku, karuce i gospodina s dva djeteta. Torbu sam metnuo na stol kod kreveta da bih je, kad se budem probudio, odmah vidio.

Legao sam u krevet, ali nisam mogao usnuti. Pred mojim očima lebdjele su slike o onome što će se sutra dogoditi. Unaprijed sam zamišljao kako će se iznenaditi moji drugovi kada se pojavim u školi s novom torbom na leđima. Zacijelo će se

i oni sa mnom radovati, bit će im drago što mi je otac kupio torbu. Iako nisam rado išao u školu, iako mi je u njoj bilo dosadno, sada sam jedva čekao kada će svanuti. Nisam se volio rano dizati, bio sam, da istinu kažem, velik pospanac, ali toga jutra sam se rano probudio. Mama još nije donijela mlijeko od komšinice Janje, a ja sam već sjedio u krevetu i u rukama držao torbu.

Kada je mama došla noseći u ćupici mlijeko, našla me već obučenog pred kućnim vratima. Na brzu ruku sam doručkovao i pošao u školu. Jutro je bilo tako vedro, sunčano, da je čovjek osjećao neku posebnu blagost i ljepotu života. Kada sam došao na Veliki sokak, vidio sam kako se neki od mojih drugova tuku i nagone kamenicama. Iako sam i sâm često puta učestvovao u takvim pothvatima, sada mi nije bilo ni na kraj pameti da im se pridružim. Neko vrijeme sam promatrao bitku, a onda sam pošao u školu. Školsko dvorište je već bilo puno djece. Pognuo sam glavu i išao prema učionici. Osjećao sam na sebi radoznale dječje poglede. Pred ulazom sam stao i okrenuo se. Oni koji su me pratili s radoznalim pogledom, zastali su na trenutak kao da su u nečemu zatečeni. U njihovim pogledima nije bilo radosti i oduševljenja. Štoviše, u pogled im se uvukla zamišljenost, kao da su nenadano bili primorani da misle na svoje tako obične, jednostavne torbe od domaće tkanine. Toga trenutka sam osjetio da je nešto leglo između nas, da nas je odijelilo, kao da smo postali stranci. Mene je to zaboljelo. Neka neočekivana hladnoća počela je ispunjavati moju nutrinu. Naročito mi je bilo žao što se nitko nije našao da mi priđe i da mi kaže nešto lijepo. Pa i oni koji su jučer hvalili torbe u izlogu, držali su se kao da ništa ne primjećuju. Kada sam ušao u učionicu i stavio torbu pod klupu, razmišljao sam: Možda torba i nije lijepa, možda i nema ničega čim bi obratila na sebe pažnju. To se valjda samo meni čini da je lijepa, to ona samo za mene predstavlja događaj. Jedino je Živko rekao:

— To ti je jučer kupio?

— Da.

— Ima i ljepših.

Ja mu nisam odgovorio.

Skupio sam se u klupi i sjedio kao osuđenik. Učitelj je, kao i uvijek, nešto govorio, pisao po tabli, ali ja nisam na njega obraćao pažnju. Čuo sam kako mu šume riječi, kako bivaju čas jače, čas slabije, ali ih nisam povezivao, nisam im tražio smisla.

Za vrijeme odmora izašao sam u dvorište i stao uza zid. Moji drugovi su jurili dvorištem, preskakivali se, hvatali, i sve što nisu izvodili! Školsko dvorište je bilo puno njihovih glasova. Meni nitko nije prišao, nitko me nije pozvao da se igram. A možda je tako i bolje bilo, jer nisam želio da se igram.

Došlo je vrijeme da idemo kući.

Iz prvih klupa već su poustajali i išli prema izlazu. U dvorištu se čuo učiteljev glas. Ja sam ustao i ispod klupe izvukao svoju torbu. Ali tada se odjednom oko mene sve okrenulo. I djeca, i klupe, i prozori, sve se nekud slilo u jedno i zanjihalo pred mojim očima. Preko cijele slike na torbi bila je prevučena velika mrlja od tinte. Vidio sam: slika je bila upropaštena.

Grudi su mi se dizale i spuštale. Nešto mutno, zagušljivo i teško stezalo me u grlu i željelo da se probije, da se oslobodi. Stisnuo sam zube, prikupio sam svu snagu da ne zaplačem, da ne zakukam.

Nisam došao još ni k sebi, a svi su pogledi bili uprti u moju torbu. Svi, svi su je gledali, sva je pažnja bila samo njoj posvećena.

Prošlo je toliko godina od toga trenutka, dogodile su mi se i mnogo teže stvari, ali njihov pogled i sada tako jasno vidim. Na tim licima nije bilo ni traga sažaljenja ili osude onoga koji mi je ovo nanio. Štoviše, u široko otvorenim očima blistala je neprikrivena radost, ona se prelila na njihove obraze i dala im neki poseban sjaj koji je meni do tada bio nepoznat.

Kada sam izašao iz učionice, sva su se djeca oko mene skupila, svi su gledali veliku crnu mrlju i svi su joj se smijali. Samo je Stipe Živčev stao uz mene i rekao:

— Tuži učitelju!

Ali ja nisam ni pomišljao da nekoga tužim. Daleko je od mene bila svaka takva pomisao. U meni se tada rodila posve nova, do sada nepoznata spoznaja, da ljudi mnogo lakše podnesu tuđu nesreću negoli sreću.

(Iz knjige *Dani djetinjstva,* str. 41—48)

OČEKIVANJE SREĆE

Josip Klarski

Zdravki

Moj prijatelj Milan je bio jednostavno čudan čovek. Mislim da je to bio i jedini razlog da ga volim i da mu budem nerazdvojan drug. Međutim, on je bio mišljenja da sam u stvari čudan ja, a ne on.

Jedne subote posle podne došao sam k njemu da se dogovorimo šta da radimo tog dana. Ovo je bio uobičajeni tok našeg života već nekoliko godina. Milan je stanovao u jednoj nameštenoj sobi u blizini centra grada, a ja čak negde na periferiji.

Iako smo već nekoliko godina bili nerazdvojni prijatelji, imao sam ponekad osjećaj da se skoro i ne poznajemo. To je verovatno dolazilo otuda što smo veoma malo razgovarali, tako da sam ja tog dana idući k njemu celo vreme razmišljao šta bi trebalo da se dogodi pa da jednu za drugom izgovorimo tri rečenice. I nisam mogao da smislim šta bi to moglo da bude.

Ušavši u sobu zatekao sam Milana kako u nekom napetom iščekivanju sedi za stolom. Usto izgledao je još i zamišljen, što možda i nije bilo tačno, jer je zbog neprestanog ćutanja on uvek tako izgledao. Pozdravio sam ga i odmah seo, a on je ustao i uznemireno počeo da šeta tamo-amo po sobi, svaki čas gledajući kroz jedan od dva prozora okrenuta ulici. Iako sam ga zatekao u sasvim drugom položaju, meni se sada činilo da je on celog dana tako šetao i gledao kroz prozor. Znao sam da nećemo odmah započeti razgovor a možda uopšte i nećemo razgovarati, pa sam mirno zapalio cigaretu i uzeo da čitam jednu od njegovih knjiga.

Ali tog dana sve je ispalo drukčije, da ne kažem i neočekivano. Šetajući po sobi on se naglo zaustavi preda mnom, nemoćno opusti ruke niz telo i nekim poluočajnim tonom sa čudnom grimasom na licu upita me:

— Šta ti misliš, da li će doći?

— Ko? — upitao sam začuđeno.

— Ona.

— Ne znam. Neko treba da dođe?

— Danas treba da dođe.

Sve ove reči izgovorili smo sasvim polako, ali meni se činilo da smo govorili tako brzo i tako dugo, da sam bio ubeđen da toga dana nećemo više progovoriti ni reči. Naime, nama se već događalo da razgovor prekinemo na samom početku i nikada ga više ne nastavimo. Ali malo zatim, shvativši pun značaj njegovih reči, to jest da osim mene još neko treba da dođe, bio sam prosto zapanjen velikom promenom u njegovom životu. Štaviše, bio sam čak besan zbog toga, jer koliko se sećam, do sada u ovu sobu osim njega, njegove gazdarice i mene niko drugi nije ulazio i bilo nam je tako sasvim dobro. Zato, da bih bar donekle raščistio novonastalu situaciju, upitam ga:

— A kako se zove... ta... što treba da dođe?

— Ne znaš? — rekao je.

— Ne.

— U stvari to ni ja ne znam — odgovorio je kao izvinjavajući se. — Ali to nije važno. Veruj, to zaista nije važno.

Zatim je dugo pričao o nekoj devojci (ili ženi) koju je jednom prilikom dosta davno negde sreo. Sa oduševljenjem je govorio o njenoj lepoti, nežnosti i ljupkosti. Sa prikrivenim osećanjem krivice priznao je da je ponekad potajno prati na ulici, a ako je sretne, onda joj se kao malo nasmeši i jedva primetno kimne glavom. Kao naročiti rezultat ovakvog svog ponašanja izneo je kako mu se ona ne smeje zbog toga — kao što su činile neke druge žene. Vratio se za sto i produžio više kao za sebe:

— Ona često prolazi ovom ulicom i već zna gde stanujem. Jednom sam namerno na desetak koraka išao ispred nje. Kada sam došao do stana i uverio se da će i ona ovuda proći, brzo sam utrčao i nagnuo se malo kroz prozor. Iako uopšte nije gledala gore, siguran sam da me je videla, jer sam joj se opet nasmešio i malo klimnuo glavom.

Onda je opet ustao, nemirno šetao i svaki čas gledao na ulicu. Ne sećam se da je on u toku celog našeg prijateljstva odjednom izgovorio toliko reči. To me je konačno uverilo da mu se desilo nešto zaista neobično, nešto čega sam počeo da se plašim. Štaviše, u meni se rodila bojazan da će on prestati da bude čudan, i da će se izroditi u nekog običnog normalnog čoveka. Nije me toliko zabrinjavalo to što neka nepoznata osoba treba da dođe, koliko to što on neprestano govori, nemirno šeta, uzbuđuje se, razmišlja... Strah me je bilo i pomisliti šta bi se u tom slučaju desilo sa mnom.

Opet je naglo zastao na sredini sobe i stao da gleda okolo kao da se nalazi u nekoj njemu sasvim nepoznatoj prostoriji.

— Slušaj — reče ona prisetivši se nečega — ona će sad već doći... pa mi pomozi da malo spremimo sobu.

Stolice smo premeštali s jednog mesta na drugo i uvek nam se činilo da ne stoje dobro. A sto smo bez ikakvog razloga izvukli malo napred i udesno, da bi ga kasnije opet vratili na staro mesto. Onda je on u jedan stari sanduk trpao obuću i druge stvari. Zatim je knjige i neke papire premeštao s jednog kraja stola na drugi, a ja sam se mučio zatežući ćilim na sredini sobe. Posle svega soba nije ništa dobila ni izgubila u svome izgledu, ali zbog truda koji smo uložili činilo nam se da je mnogo lepša, pa smo obojica zadovoljno seli.

— A šta misliš — počeo je opet sa nekim naročitim izrazom zabrinutosti — da li da ja stojim ili da sedim kad ona dođe? Mislim da je veoma važno kako ću je dočekati...

Odgovorio sam da je to ne samo meni nego i verovatno i njoj sasvim svejedno. Međutim, on se nije s tim složio i počeo je da isprobava nekoliko poza od kojih mu se na kraju nijedna nije svidela.

Nemir i napetost očekivanja počeli su polako da prelaze i na mene. Sve češće sam ustajao i gledao kroz prozor iako uopšte nisam znao šta treba da vidim napolju. Tako sam i ja počeo da učestvujem u ovoj čudnoj igri čiji kraj je trebalo da bude naročito uzbudljiv.

Dan je bio skoro na izmaku, sunce već verovatno beše zašlo i suton je počeo da se uvlači u sobu. Sedeći uspravno na stolici, s pogledom uprtim u vrata, moj prijatelj je izgledao kao fakir koji se sprema da izvede neku čaroliju. Meni se odjednom učinilo da on ne želi da budem prisutan kad ona dođe, pa sam ustao rešen da odmah odem. Sve me to donekle beše i zamorilo i nisam ni na što obraćao pažnju, tako da nisam video kako je on izgledao kada su se pred vratima začuli koraci. Ali i pored svih iluzija morao sam zaključiti da su oni isuviše teški za jednu, kako je on beše opisao, nežnu devojku.

— Otvori ti — rekao mi je bleda lica, a ja ću sedeti i praviti se da sam potpuno iznenađen njenim dolaskom.

Veoma zbunjen prišao sam vratima zakačivši usput ćilim koga sam malopre zategao. Međutim, moj prijatelj je zaboravio da sedne, i onako nagnut preko stola s otvorenim ustima izgledao je dozlaboga komično. Ali još pre nego što sam mogao stići do vrata, ona su se otvorila i na njima se u svoj svojoj širini ukaza njegova gazdarica noseći u rukama neko rublje.

U našoj tajanstvenoj atmosferi očekivanja ovo je delovalo kao prasak bombe. Kada je žena izišla, moj prijatelj je pao na stolicu kao pogođen iz nekog strašnog oružja.

Malo zatim skoči tako naglo da se stolica prevrnula i poče prosto da trči po sobi, udarajući se pesnicama u čelo. Pošto nisam bio siguran da zbog razočarenja treba i ja da činim isto što i on, povukao sam se u jedan ugao i nemo ga promatrao.

— Glupo! Beskrajna glupost! — počeo je da viče. — Zar ti ne vidiš — obratio se sada meni — zar ne vidiš šta ja zapravo radim? Sedim i čekam ženu s kojom nikada razgovarao nisam, koju nikada pozvao nisam i koja verovatno čak ni ne zna da postojim. Zar to nije glupo i nenormalno, reci?

— Pa da, glupo je i... — pokušao sam da izbegnem direktan odgovor ne toliko radi njega koliko radi sebe, jer sam i sâm počeo da učestvujem u toj besmislenoj igri.

On je onda sasvim skršen nemoćno seo na kraj stola i sa očitim prezirom prema sebi počeo da priča kao da ispoveda neki zločin zbog griže savesti. Govorio je kako ima već nekoliko meseci da skoro sve slobodno vreme provodi na taj način što sedi i čeka neku devojku ili ženu za koju je uobrazio da će mu sigurno doći. Priznao je da je tog dana tražio izlaz sa posla dva sata ranije da bi mogao doći i čekati je. Zatim je izrazio bojazan da mu je to postala fiks-ideja koja ga može odvesti na opasne puteve. Na kraju je energično tražio da kažem da su njegovi po-

stupci glupi i nenormalni. Štaviše, tražio je da ga osudim zbog svega što je učinio, i ne samo sada, nego uvek kad smo zajedno, da mu skrenem pažnju na to.

Sa neskrivenim zadovoljstvom slušao sam njegove reči i učinio sve što je tražio. Priznao sam u sebi da sam srećan što više neće čekati nikoga osim mene, što će prestati da mnogo govori, da se uzbuđuje, da razmišlja, jednom reči, što će i dalje biti čudan kao što je bio.

— A šta misliš — upitao me zatim — možemo li na osnovu običnog razmišljanja ustanoviti da li smo ludi?

— To ne znam — odgovorio sam praveći mudar izraz lica, ali znam da na osnovu običnog razmišljanja uvek ustanovimo da smo pametni.

Zatim smo opet, kao i nekada, utonuli u ćutanje i nepomičnost. Upaljene ulične svetiljke diskretno su bacale zrake u sobu tako da smo mogli videti jedan drugog. On je još uvek sedeo na kraju stola, a njegova senka fantastično je izgledala na zadnjem zidu.

Malo zatim, bez reči, pogađajući jedan drugom misli, izišli smo na ulicu i polako se uputili ka centru, kao ljudi koji su rešili jedan veliki problem svog života. Ali na prvoj raskrsnici on me je tako čvrsto stegao za ruku i tako čudno zastao da sam se prosto uplašio. Stajao je i nepomično gledao nekuda u masu prolaznika.

— Šta je? — upitao sam ga.

— Ona je — reče.

— Pa?...

— Znaš šta — reče uzbuđeno — idi ti sam. Idi sam i bilo kuda. Ja idem natrag. Treba da budem kod kuće, znaš. Možda će ipak doći...

(Iz zbirke *Dolazak nezvanih,* izdanje časopisa Rukovet, Subotica, 1959, str. 65)

TRI MINUTE STRAHA

Ivan Kujundžić

Otkako sam se suznih očiju oprostio od Subotice i prešao prvi dio puta, sve sam se više uživljavao u novonastalu situaciju. Žalost me je pomalo ostavljala, a i straha kao da nisam osjećao. Na mahove sam se sâm sebi pričinjao kao da već bogzna koji put idem u rat. Možda sam i drugima tako izgledao, jer sam ih imao više i iz časničkog zbora koji su mi često dolazili na tužbu.

Pa ipak, ja nisam bio nikakav junak na oružju. Za šest mjeseci službe u kadru i za cijelog trajanja ovog rata od nedjelju dana nisam imao nikakvog oružja u ruci. Pa i nije oružje ono što čovjeka čini junakom. Srce, srce je glavno! Zato i Mažuranić u svom *Smail-agi Čengiću* veli da se junaci ne traže po obliku i ljepoti.

Što me je činilo tako mirnim? Da li je to bio mir duše, kako bi i dolikovalo, ili je to bilo junačko srce, ili nešto treće?

Mislim da mir duše nema nikakve veze sa mojom željom da što više prođem i doživim. Kad su se neki časnici pobojali da ćemo izbiti na more u našem neprestanom povlačenju »po unaprijed smišljenom planu«, ja sam govorio da mi to ne bi bilo krivo kad bih ovako besplatno mogao vidjeti i Afriku.

Bit će da je to iz mene, doduše kroz šalu, govorilo moje junačko srce!

I kad sam vidio nervozu ostalih, bivao sam nekako mirniji. Možda se to samo meni činilo! Tu i tamo sam se sjetio svojih, ali nisam se kod njih uvijek zadržavao. Moje junaštvo je i tu dolazilo do izražaja.

Kad ono prvog dana Uskrsa prijeđosmo Drinu, povlačismo se noću nekakvih serpentinama, a dan smo provodili odmarajući se i čekajući pokret.

Noću između prvog i drugog dana Uskrsa krene naša auto-kolona natrag prema Drini. Serpentine prilično strme, a šoferi voze bez osvjetljenja. Jadan Feuz se namučio sa svojom »starom krntijom«. Gdje je bilo ne znam, jer je bio mrak, a već sam i spavao, kad se najednom trgoh od sna. Komandir je zapovjedio da kolona stane.

— Što je?

— Idu nam u susret njemačke oklopljene jedinice! Svi iz automobila van i lezi u travu — bila je zapovijed.

Poskakasmo navrat-nanos iz automobila i legosno kakvih pet metara dalje. Još dulje se nije moglo jer je bila duboka provalija. Svi šutimo, ni da bi tko kihnuo.

Mislim u sebi: Samo mi još to treba. A moje junačko srce još i nije došlo do izražaja.

I kako se svjetlost iz tih »njemačkih oklopnih jedinica« približavala, sve sam se više tresao u svom zelenom ležaju. Nije to bilo od radosti što će se, eto, sad pokazati moje junačko srce. Ta, kako bih se i mogao junačiti kad čitava kolona ima samo dvije puške. Sve junaštvo, što sam tada mogao pokazati, bilo je da napravim »šipak« u džepu pa da im u mraku svima pokažem.

Bio je to, dakle, strah pomiješan sa žalošću. Bilo mi je žao što ću ovako ludo u mraku poginuti, pa neću znati ni gdje sam umro, ni kako, ni kada.

Svjetlost se sve više približavala, a mi smo se sve više tresli. Kao prosjaci na prošteništima. Da smo bili bliže, ako se ne bi i udarili jedan o drugog.

Svjetlost nas je već sasvim obasjala. Preporučim Bogu dušu i junačko srce pa zažmirim na oba oka. »Oklopljene jedinice« se zaustave sasvim kraj naše kolone, a jedan časnik iz tih »oklopljenih jedinica« prozbori »čisto srpski«:

— Ma bre, što ne zatvorite vrata na ovim automobilima, ne možemo proći kraj vas!

Mi šutimo.

— Ma bre, ima li tu koga živog? — opet će on.

A ja odmahnuh pomislivši: »E, veru vam vašu, ala ste nas preplašili«, i pođoh sa drugom k automobilu. Koljena mi se tresu kao da sam od hladetine (od pača) a zubi cvokoću kao na najvećoj zimi.

To je bio slučaj gdje sam bio junak drugima.

(Iz knjige *Deran s očima,* str. 44—45)

STIPAN PARADEŠ

Mara Malagurska-Đorđević

Na salašu drugog brata bilo je velikog veselja kad su ugledali staroga Stipana Paradeša. Naročito dica su skakutala oko njega i umiljavala se, virujući da će im najzad uspiti da zavire u njegov čarobni kovčežić.

Tu, u novoj sridini, gdi je bilo sve mnogo manje, nego na starom salašu, ali sve puno, gdi su mu paradeši »dušu grijali«, oživio je Stipan. Dobio je volju za život, snaga mu se povraćala. I u prvo vrime izgledalo mu je, da će tu ostati ciloga života.

Danjom je sidio u košari, milujući čas rukom paradeše, i kradom od gazde dodajući im još po koju pregršt zobi. A kad veče dođe, onda u čeljadskoj sobi priča Stipan dici i sluškinjama o svojim davno prohujalim uspomenama.

Dica su ga često salićala:

— Bać-Stipane, otvorite nam vaš kovčeg!... Kažu, da vi imate zdravo lipi svileni pantlika i perlica!...

— Nemam, dico, nemam! Nema tu više ništa! Davno sam ja to zaključao, sve je to već istrunilo!...

Tako se branio Stipan od dice i od sebe, jer se i sam bojao da otvori davno složeno i nikad ne otvarano svoje blago.

— Ta vi samo otvorite — govorila bi mu dica — pa ćemo viditi!...

— Pripovidala nam je snaš' Perka, komencijaška sa velikog salaša, da je ona svojim očima vidila sve, kad ste vi jedared davno sve povadili na tavanu, pa kad niste znali složiti, onda ste nju zvali da vam pomogne i tada je ona sve vidila. Kaže snaš' Perka, da lipote ima u vašem kovčegu zaključano! Ako nećete peškire i pantlike da nam pokažete, vi pokažite samo perlice. Ju, što moraju biti lipe, one od kumaše, i od šarenog cakla, te su najlipše! Slatki bać-Stipane, pokažite nam!... — čevrljala bi često mala Pavka, divojčica od desetak godina.

Stipan je dicu volio i težko mu je bilo da im se molbi odupre, ali se uistinu bojao da otvori kovčeg, jer ako je, godinama zaključano njegovo »blago« zbilja istrulo... teško će ga moći priživiti... Zato se Stipan branio od dice kao i inače, kad bi ga neko zaokupio da kovčeg otvori.

Jedne noći prikupili se svi posli večere u čeljadskoj sobi da skrate vrime u pripovidanju i slušanju. Nigdi se zimska noć ne

otegne tako na dugačko, kao na salašu. Pokraj slugu i sluškinja, bili su tu i gazdini sinovi i unučad, a posli, kad se smij zaorio, došli su i gazda i gazdarica da i oni prikrate vrime, dirajući staroga Paradeša i slušajući njegove priče.

Bio je dobro raspoložen. Cio dan je proveo u saonicama, na snigu. Gazdin parades je imao posla u varoši, pa povezao i njega da mu pravi društvo. I dok su saonice letile priko neprigledne ravnice, Stipan je uvijen u opakliju, i izvaljen na mekanoj mirisnoj slami, dobro nabijenoj u saonicama, poluotvorenih očiju sanjario, prateći na nebu bile oblačiće, a u duši svitle uspomene. To ga je raspoloženje držalo cili dan, a kad se u vrućoj »čeljadskoj« sobi još i ugrijao i popio nikoliko čašica dobre, jake komovice, toliko se razveselio, da je sam zatražio da mu donesu kovčeg, da ga otvori.

Bio je to čitav događaj, kada se Stipan Parades rišio da otključa već davno zarđali i nikad ne otključavani katanac na svome čuvenom kovčežiću. Kad su mu ga doneli, on ga je polako, svečano, gotovo pobožno odključao i drhtavim rukama podizao peškire, svilene pantljike i perlice, sićajući se redom za sve, gdi ih je i u kojim svatovima dobio.

Vadeći jednu široku, plavu pantljiku i podižući je skoro sa strahopoštovanjem, Stipan je uzbuđeno podigao glas:

— Ta, ovo su bili svatovi, pravi gazdački! ... Onda sam deko »Drinku« i »Lisku«. Vratove su ljudi krivili sokakom za mojim kolima! ... Pa kad su ih vezali ove modre pantlike na onoj sjajnoj dlaki, bile su mi lipe ko divojke ... Pa kad krenu, ko da su vile bile upregnute u kola, tako su mi letile moje tičice lipe! ... Ja samo zacvokoćem: c! ... c! ... c! ... c! ... a oni polete, kao da će iz kože izići ...

Vadeći drugu, zlatom protkanu pantliku, Stipan je gotovo zakliktao:

— Ho, čeljadi, ... što su to bili svatovi, kad sam ovu pantliku dobio! Tribalo je viditi te svatove i s divojačke i s momačke strane, te karuce, pa konje, pa bogata ruva na svatovima ... ono veselje, onu lipotu ...

I gotov uvik da priđe na svoje paradeše. Stipan je skrenuo na njih:

— Tada sam dekao jedan drugi par, »Viora« i »Zlatana«, koji su posli prodati za četveropreg varmeđskoj gospodi. To ste tribali vidit! Išli su modno uvik, ko da su znali za svoju lipotu. A još kad čuju muziku, trumbetaše, oni raširе nozdrve, grudi bace napolje, pocupkuju nogama i cilo tilo nose čas livo čas desno, baš po taktu muzike. Toliko sam ih volio, da sam tio staroga gazdu ostaviti, kad ih je prodo velikom županu ...

Tu je Stipan prikinio priču, pa kao tišeći se i pravdajući svoga gazdu, produžio:

— ... Ne bih njih stari gazda prodo ni po koju cinu, ali ga varmeđska gospoda zaokupila: »Gazda Ranko, šta će vama takvi konji? Šteta je to sakriti na salašu! To nisu samo kasači ... Njih triba u četveropreg, tu bi se mogli do mile volje moditi i igrati, pa da se svit divi. A znat će se, da su iz Ča Rankove paradeške košare ...«

— Ča Ranko se držao čvrsto i govorio im da mu konji nisu za prodaju, da ih ne želi prodati. Ali, kad su ih na županovu volju

upregli u četveropreg kao pridnjake i prošetali ih po ledini ... kad je vidio kako su išli modeći se kao paunice, kao da su stvoreni za četveropreg, tada je i Ča Ranko bio gotov da popusti. On se od prodaje branio samo još velikom sumom, udarivši veliku cinu za svoje paradeše. Ali to je bila najmanja smetnja, jer varmeđska gospoda nisu žalila novce ... Veliki župan priđe bez riči Ča Ranku, livom rukom uhvati desnicu njegovu i, otvorivši mu šaku, lupi u dlan jako da je puklo, a to je bio znak da na cinu pristaje bez riči. I Ča Ranko nije imao kud. Popustio je velikoj gospodi, ali je zbog toga bio toliko srdit, iako je lipe novce dobio, da mu o toj prodaji više niko nije smio govoriti. A ja sam od žalosti otišo u birc, i dogod sam »na kredu« dobijao vina i rakije, na salaš se nisam vraćao. Ako dobro pamtim, nedilju dana od žalosti nisam se triznio ...

I dugo je Stipan vadio blago iz svog čarobnog sanduka i uz svaki peškir, svaku pantliku i perlicu znao je on da izpriča u najsitnijim detaljima puno događaja, puno doživljaja, jer ga je svaka od tih stvarčica podsićala na dane i noći, provedene u veselju i radosti.

Ko je njemu bio ravan onda, kada je sa konjima, zapasanim do kolina peškirima, zakićenim pantlikama koliko su kajasi dugački, sa kandžijom svom u cviću, letio, zavaljen u lakim karucama i uvijen u paradešku japundžiju, ukrašenu crvenom kožom i svilenim gajtanima?

A najmilije uspomene Stipove vezane su bile za one dane posli svadba, kada su pijanke i pratnje trajale po nikoliko dana. Jer, tada je on izvodio svoje najmilije nestašluke. Sa upregnutim konjima i kolima pravio je pravilnu osmicu po zelenoj livadi ili avliji, takmičeći se sa ostalim kočijašima: čija će osmica biti najpravilnija, i ponavljali bi to obišenjački toliko puta dok cilu ledinu ne prioru sa točkovima. Tada su žene molile svoje muževe i pritile kočijašima da ne prave to čudo, ali pijane glave bisnih gazda i kočijaška obist udruženo bi ućutkale žene. One bi samo uzdisale i vrtile glavom u znak prikora kočijašima. Tu je Stipan Parades nosio pobidu. Njegova osmica je izlazila svaki put pravilno ko da je perom pisao po papiru ... A posli su produžavane trojanice, pijanke i ludovanja do kraja ...

Kako je Stipan redom vadio pantlike, peškire i perlice, tako su mu se redom nizale uspomene na razna vinčanja, rakijare, rukovanja, krštenja, prela, mobe, momčenja ... Pričao je Stipan, pričao dugo, a cilo društvo slušalo ga, i ne misleći da je ponoć davno privalila. Dica i služkinje divile se povađenim stvarima i priželjkivale ovo čarobno šarenilo, a kad su vidile da Stipan opet vraća sve u svoj sanduk i marljivo zaključava, žalosno su gledale šta on radi, želeći da se bar mogu malo poigrati sa tim divnim šarenilom.

Ali Stipan ni komada nije odvojio za dicu, nego sve ljubomorno, čuvajući svaki komad, zaključao, jer mu je izgledalo da bi sa svakim komadom jedan komad svoga života otkinuo, a on je od ovih uspomena živio ...

U prvo vrime Stipan Parades je bio vrlo zadovoljan, dok je gledao samo u paradeše i bio u paradeškoj košari. Ali čim je zavirio malo više u ostale staje, pomišao se među sluškinje i sluge, vidio je on, da se tu ništa ne čuva, da se ne pazi ni na šta.

Probao je govoriti gazdi, gazdarici, gunđati sluškinjama, ali malo vajde. To su bile nove, »svoje gazde«, koje su sasvim izgubile iz vida: da je stan podiljen, da je guber skraćen, da se ne smi više pružati, nego što pokrivač dohvata. Svi u kući su navikli da sve imaju kako im je dolikovalo i doticalo u devet stotina lanaca. Navikli su, da ni o čemu ne vode računa, da o svemu drugi brine. Reduše su se najteže navikavale na male naćve, na male lonce, na male količine. Gunđao je Stipan i gazdi i slugama, ali nije pomoglo. Sva su braća želila da postanu svoje gazde, a nisu ni slutili, da će, kad se razdile, »pasti slime na time«, kako je to Stipan pridočavao.

Kad gunđanje nije pomoglo, probao je Stipan miriti se sa time, htio je i on da se navikne da živi i da ne miri kraj s krajem, ali nije mogao.

U prvo vrime se još nadao, da će on sam na sve uticati, nadao se nikom napridku, ali kad je vidio da svakim danom ide samo natrag, da se polako počele i ove male staje prazniti, on je bivao sve ljući, sve gorčiji. A kad je došao red na paradeše, da se i oni prodadu, on se smrkao i pridao opet svojoj staroj želji: da umre; što prije da umre, da ne vidi ovo rasulo, ovu propast.

Paradeši su gojeni i naročito timareni prid »zeleni vašar« za prodaju. Stipan, očajan, zamoli gazdu, da ga još prije vašara na paradešima prinese kod trećeg brata.

I opet je spakovana sva Stipanova prćija. On ozlojeđen, jedva se s kime pozdravio, i otišao da traži sebi utihe kod novoga gazde, koji je još držao paradeše.

(Iz zbirke pripovijedaka *Vita Đanina;* odlomak iz pripovijesti *Stipan Paradeš)*

PUT DUG PET ŽIVOTA

(ulomci)

Lazar Merković

Crna maramica žalosti.

Rastužio sam se i sam nad tobom zbog zvezda u tvojim bistrim očima! I zbog ruku koje su bespomoćno grlile grude snega tražeći u njemu čvrsti oslonac, a oslonca nije bilo...

Pobesneli esesovački kapetan u Flössenburgu komandovao je transportu da krene napred.

Los!

Sneg ti je sezao gotovo do bedara.

Maramica sa crnim rubom.

Tvoj krik je nadvladao krike svih ostalih žena, urezao mi se u mozak, i u dugim besanim noćima, bdenjima u noćnoj smeni u rudničkom oknu gde sam vadio crvenu rudaču pri svakoj eksploziji mina ja sam u sebi bolno urlao za tobom, snažnije sam urlikao, nego li grmljavina eksplozija dinamitskih mina, jer tebe više nije bilo da mi bar jednom staviš hladnu ruku na čelo čiju si groznicu mogla da lečiš jedino ti sa prstima i usnama...

Imala si maramicu sa crnim rubom...

Bio je sneg. I zima. I rastanak...

Ti si na dan našeg posljednjeg rastanka bespomoćno grlila grude snega.

Glava zarivena u sneg.

Rovite grude snega se raspadaju u — ništa...

Krik. Suze u njemu. Krik se izvio kroz zimski sumrak i rasparao maglovito zimsko nebo i kao kama zario u srce, u mozak, u krv moju da otuda nikada više ne izađe...

Kolona zatvorenika.

Žene na snegu.

Kolona usmerena u nepoznatom pravcu.

I druga kolona.

Kolona bespomoćnih žena.

Roviti sneg.

Neizvesnost oslonca nema.

Krik u neizvesnost.

Neizvesnost u pravcu.

Pravac u nepoznato.

Nepoznati odlazak.

Nepoznati ostanak.

Maramica sa crnim rubom vijori na čelu kolone žena, one su na glavi umesto oreola imale snežni pokrivač.
Rastanak na peronu železničke stanice u blizini čehoslovačke granice.
Rastanak pred odlazak u prvi koncentracioni lager.
Suze teku i krave sneg.
Zgasle zvezde u maramici sa crnim rubom.
Crna maramica uzvitlana na rastanku kao zastava crna, na pola koplja.
Crna zastava žalosti.
Rastanak žene i muža — grč na licu.
Rastanak brata i sestre — bol u zenicama.
Rastanak majke i sina — bol prekinute linije koja je raspolutila dušu.
Otkinuto živo parče života.
Rastanak zaljubljenih i voljenih — razdrte, prekinute vene.
Život je samo neprekidno lančano rastajanje.
Ti si sve ispunila oko mene i u meni, iako smo se odavno rastali. I bez reči smo jedno drugom rekli zbogom.
Oprostili smo se da se više nikada ne sastanemo.
Zašto ponekad suze zamute bistri izraz očiju kada su i same bistre?
Crna je bila maramica koja je lepršala iza naše kolone, crn je postajao i sneg ispod naših nogu.
Umorne noge na crnom snegu.
Duge brazde.
Crna maramica.
Zastava na pola koplja.
Zastava crna.
Crna maramica žalosti.
Rastanak raste i živi u svakoj stvari.
Rastanak raste i živi u svakom čoveku.
Život je neprekidno lančano rastajanje.
Kuda je modro nebo odskitalo kada se i snežni breg pretvorio u najvišu planinu na svetu, pa izgleda da će ostati neosvojen.
Gde je trijumfalno postolje pobede na kome ponosno leprša pobodena zastava pobednika?
Na ovom begu ništa ne leprša. Samo sneg.
Više dva niza električnih žarulja.
(Tvoje dve ruke pružene u nepoznato.)
Decembar.
Snežno veče.
Crni sneg pod nogama, na licu, u očima, između usana, pod zubima, u grlu.
Kuda je modro nebo tako bezdušno odskitalo ispred očiju kada je okolo crno sve?
Napred, samo napred, sinko.
Vetar ima bezbroj igala.
Gde je sunce da rastali ove ledene igle što se zabadaju u oči kao britke kame?
Aj, sunce sija negde daleko, daleko iza oblaka, magle i snega, aj, sunce sija negde daleko, daleko u slobodi.
Sloboda.

Misao u magli.
Misli u crnom snegu, u iglama koje se zabadaju u mozak.
Hteo bih da rasteram maglu, da oslobodim svoju misao, da postane čista, kristalno čista kao da je upravo na našem rastanku iskristalisana iz čaše tvojih suza.
Crni se cesta od crnog snega.
Čika Marko na snegu.
Jer čika Marko je išao, i stao, i pao, i prostro se po snegu.
I ja sam išao, i ja sam stao, i skočio i pružio obe ruke da podignem čika Marka.
I Esesovac je išao, i stao, i munjevito skinuo mašinku s ramena.
Rebra.
Proklinjem kazamat zato što su mi u njemu razgolitili rebra pa moram neprekidno da ih gledam, i da ih osećam, da znam da imam tvrda, elastična rebra, tvrđa od kundaka bilo koje puške ili mašinke potkovane teškim, preteškim olovom.
Osetio sam rebra svoja i opustio ruke, i ispustio čika Marka kao da ga i nisam držao u naručju.
Ispružio sam ruke i dlanove kao da molim nešto. Na dlan mi se skotrljala jedna suza, a onda sa dlana na sneg.
Verfluchter bloder Sauhund!
Zemljače, čika Marko!
Napred, samo napred, sinko.
Čika Marko je svima nama u ćeliji, u našoj ćeliji, u kazamatu, neprekidno govorio:
Star sam, i moram, hteo-ne hteo, stati. Vi mladi napred, napred, i samo napred!
Napred, samo napred, sinko!
Verfluchter blöder Sauhund!
Išao je i drugi Esesovac i stao. Nije skidao mašinku, nije pucao, jer je on još ranije pucao. I ubio čika Marka.
Razderao je zimski kaput na starčevom telu, i sako, i pulover, i košulju, a čak je izuo i čika Markove cipele, a da je mogao, sigurno bi sa rebara zderao i razgolićenu, naboranu kožu starca.
Napred, samo napred, sinko!
I posle šezdeset i sedam godina čika Marko je po drugi put doživeo svoje nago, krvavo rađanje na nagom decembarskom snegu.
Mi smo u mimohodu prošli kraj njegovog nagog rađanja na crnom i nagom decembarskom snegu.
Pozdravi nemi.
Napred, samo napred, sinko!
Napred, samo napred, sinko, nije se dogodilo ništa.
Čovek na snegu. Razgolićena, krvava rebra.
Varnice u očima, u pameti, u misli.
U očima su uvek prisutne varnice ili zvezde.
Trčim kraj kolone, hoću da se vratim na svoje staro mesto kraj Ivana.
Ivane, šezdeset i sedam godina.
Napred, samo napred, sinko!
I od trčanja ja sam pao, pao sam jer sam se sapleo o još jedno nago telo.
Krvavi trag.

I nago, krvavo telo.
Napred, samo napred, sinko.
Ferfluchter bläder Sauhund!
Smeh.
Oštricu osećam u plećki.
Ivane!
Šezdeset i sedam godina.
Napred, samo napred, sinko!
Kraj mene neko u koloni broji... Mahinalno broji... Slaže, niže brojeve... Monotono slaže brojeve kao kada sede starice u crno zavijene po crkvenim klupama jednolično, otegnutim i dosadnim glasom mole: Oče naš, koji jesi na nebesi...
...Pet... Šest... Sedam... Devet... Trinaest... Petnaest...
I ne pitam...
Niko ne odgovara...
Napred, samo napred, sinko, nije se dogodilo ništa.
Zaista, nije se dogodilo ništa, samo se naziralo svetlo.
Gradić sa ulicama pravim kao strela. U svakoj ulici simetrično poređane zgrade iste veličine. Isto obojene. Sive. Kao da je neki mališan iste, sive kutije od šibica poređao u dugu kolonu jednu kraj druge.
Uniformisani gradovi, uniformisane ulice, uniformisane zgrade, uniformisane boje, uniformisane kapije, uniformisana vrata, uniformisani prozori, uniformisana okna.
Uniformisani ljudi.
Oni su sebe okružili svojim unutrašnjim razmerama i merilima.
Uniforme.
Galama.
Cika.
Vika.
Vriska.
I prvi prolaznici na ulicama pravim kao strela.
A zatim mnogo prolaznika na ulicama, i na kraju mnogo, vrlo mnogo ljudi koji su proturivali svoje ruke, glave, noge, trupla i oči kroz uniformisana okna, vrata, kapije i ulice.
Grude snega.
Tvrde.
Pljuvačka.
Crni sneg.
Odjednom krvavi sneg.
Kamena soda.
Pesma.
I sam hoću da pevušim, ili da pevam svoju pesmu, samo da ne gledam u ruke, u more ruku koje prete, u ruke koje gađaju stvrdnutim grudama snega, u usne koje bljuju kamenu sodu i teraju krv u lice.
Čujem da se približava pesma.
Tupi odjeci u mozgu.
Kako bi to shvatio sve te neartikulisane bojne pesme koje podjednako žeđaju na krv?
Pevači u kratkim pantalonama i žutim košuljama.

Balava pesma gologlavaca koji su imali crvenu traku oko leve ruke i na njoj crni kukasti krst.
Crni kukasti krst i u očima.
Hitlerjugend.
Dolaze.
Pevaju.
Mimohod.
Dva pogleda.
Zversko ukrštanje.
Pesma jenjava.
Tako to i treba — to su dva sasvim suprotna sveta.
Sve je uniformisano, pa čak i pesma...
Brežuljci i doline.
Doline i klanci.
Klanci obronci.
Snežni vrhovi.
Polja.
Tek naslućeni zamrznuti potoci i reke ispod snega koji prekriva prostranstva.
Potoci i reke zamrznuti od ćutanja.
I ja sam izgubio reči.
Stajanje.
Vreme je objasnilo i potoke i reke zamrznute od ćutanja.
Vreme nek kaže sve.
Vreme nikome ne ostaje dužno.
Nije bilo naše vreme...
Glomazna gvozdena kapija.
Širok, crni špalir uniformi, kundaka i pendreka sa obe strane puta koji se širi u pravcu crvenog kruga žarulja; one su zapalile lagerplac; izgledalo je kao da je pred našim vidom puklo grotlo vulkana iz koga umesto lavine kulja krv.
Trostruki špalir.
Žice iza trostrukog špalira.
Kule osmatračnice su nadrasle špalir.
I mitraljez može imati crne, šuplje oči.
Automatsko oružje takođe ima crne, šuplje oči.
Reflektor je svetlo i prodorno oko kojeg se razbija mrak.
Zelene su oči stražara.
Kapija se raskrilila, trebalo je da prekoračim prag lagera, a ja sam se plašio da ga prekoračim jer sam hteo da gledam u modro nebo.
Modrog neba nije bilo. Sve je bilo crno. I crveno.
Kuda je nebo odskitalo i ostavilo me tako osamljenog. Ja sam to osetio.
Prekoračio sam prag lagera, iako nisam hteo. Šamar me je uterao kroz kapiju.

UVELA RUŽA

Petar Pekić

Nakon svršene svečanosti, mladi par je krenuo na put u Veneciju. Ruža nikada nije bila u inozemstvu, pa se osjećala neobično sretnom što će u najljepše joj dane vidjeti divnu Italiju pa čarobnu i u prošlosti moćnu kraljicu mora. Bijaše joj bolje nego što se nadala. Čovjeku je potrebno malo sreće da zaboravi veliku nesreću, a ona je postala sretnija nego što je prije bila nesretna. Brak je već sam po sebi tako ugodna i snažna veza, da svojim svečanim nastupom i manje zaljubljene uvjeri o čarima zajedničkog života. Slično tome se dogodilo i Ruži. Iako ni sada nije mnogo ljubila Mladena, bila je sretna što je postala žena i ponosna što je imala muža. Pored njega će živjeti mirno i u njemu uvijek naći sigurnu zaštitu. Možda će ga vremenom više ljubiti, jer je on prema njoj tako dobar i nježan da je već i time dostojan najveće ljubavi. Ali ako do toga baš ni ne dođe, ona će zato biti zadovoljna. Njena želja je imati porodicu i odgajati djecu. Time će kao žena udovoljiti njenoj dužnosti, a tko vrši svoju dužnost ne treba da se kaje.

Dok je Ruža tako maštala o lijepoj budućnosti njenoga života u braku, šta je bilo s Mladenom? Da li je i on idealizirao kao njegova mlada žena? Da li je mislio na dužnosti što su ga čekale u braku? On se nije oženio s namjerom da vrši nego da pogazi svoje dužnosti. Ipak se počeo kolebati u svojoj odluci. Nalazeći se pored svoje žene, koja svom dušom nastoji da ga učini sretnim, osjećao je svu odvratnost sotonskog mu plana. Ona mu je poklonila cijeli život, a on da je uništi samo zato što je prema njemu bila dobra? Zgražao se od pomisli na tako užasan i premeditirani zločin. Nije ju ljubio, ali je prema njoj kao svojoj ženi osjećao poštovanje. Zloća mu nije tako velika, kao što je mislio da će biti. On popušta, jer njena je dobrota pobijedila njegovu zloću. Priznao je da ona time što je za njega pošla zaslužuje da je on cijeni. Osim toga je ona simpatična i sva se predala za njegovu sreću. Kad mu ona hoće dobro, zar da joj on učini zlo? Nikada! On će joj za dobro uzvratiti boljim. To mu bijaše imperativna dužnost prema njoj, koja je pošla da ga do smrti slijedi. Tako je i njegovo studeno srce zagrijala iskra dobrote, koja isto može svim žarom da plane kao što je ponovljeno zlo lako i gasi. Da li će ustrajati u dobru ili se vratiti zlu, o tome zavisi čitava sudbina njegovoga života.

Tako su putovali na bračni put mladenci koji se uzajamno nisu ljubili, ali koji su odlučili da će jedno prema drugom onakvi biti kako im to dužnost nalaže. Vlak je jurio svom brzinom, a oni su naslonjeni jedno na drugo promatrali slovenske Alpe. Vrijeme bijaše lijepo, a priroda veličanstvena. Diveći se čarima tih jedinstveno privlačivih krajeva Ruža u zanosu reče:

— Koliko romantike u ovoj gorskoj prirodi! Na tim ponosnim gorama kao da vlada neka svečanost, koje u našoj ravnici nema. Više puta, kad sam bila na kojoj planini, u tajanstvenoj tišini koja tamo vlada, obuzela me ideja o nečem silnom, grandioznom, nadzemaljskom, vječnom. Nikada se valjda ne bih dosta nadivila tako dražesnim krajevima.

— Ja isto tako mislim — odgovori Mladen. — Možda bi nam ljepše bilo da smo otišli u koje gorsko kupalište, nego što idemo u Veneciju.

— Ipak volim što idemo u Veneciju, jer tamo još nikada nisam bila. Mnogo sam čula o njoj govoriti. Vele da je divna.

— Osim nekoliko monumentalnih građevina njena je najveća znamenitost što je na vodi sagrađena.

— Vele da je lijepo voziti se u gondolama.

— Osobito za one koji se ljube.

— Razumije se — potvrdi Ruža slatko nasmijana.

— Zato i dolaze tamo toliki ljubavnici, pa mladi bračni parovi.

— Naravno — povlađivaše vesela Ruža.

Mladenu je neobično godila ta njena djetinja iskrenost kao i nepobitna istina, što ju je kazala. Ne znajući šta da joj na to kaže, on iza momentalne pauze počne:

— O, kako sam sretan što te vidim tako veselu, Ružo! Nikada mi nisi bila tako lijepa kao sada.

— Ja sam uvijek jednaka — odgovori ona, a lice joj zasja od sreće.

— Ali od našeg vjenčanja mi postaješ sve ljepša, jer znam da si moja, jedina i navijeke moja.

I pomiluje joj kosu, a ona je od blaženstva poluglasno pjevala neku pjesmu.

Došli su na talijansku granicu. Vlak je prestao, a zvučni talijanski govor se čuo sa svih strana. Mladen je već više puta putovao, te ga pored Ruže skoro ništa nije zanimalo. Sasvim je drugo raspoloženje bilo u Ruže. Ona, pored sreće što je bila s Mladenom, osjećaše ugodne impresije prvog većega putovanja. Stupajući prvi put u inozemstvo, sve ju je živo interesiralo. Najviše se pak oduševljavala za prirodne ljepote, tako da putem skoro do Trsta jedva kada je skinula poglede s predjela kroz koje su prolazili. U Trstu su sišli pa su morali nešto čekati. Zatim su nastavili put u Veneciju. Pored njih se činila nedogledna pučina morska analogna njihovoj sreći, koja im se toga momenta također činila neizmjerna. Promatrali su more i jedva kada su izmijenili nekoliko slatkih riječi. More im je rječitije govorilo, nego što su oni jedno drugome mogli da se izraze. Tako su prolazili u nijemoj kontemplaciji, a kad su stigli u mletačku ravnicu ugledali su Italiju kao baštu. Na sve strane se rascvalo cvijeće i širila bujna vegetacija. Naslađivali su oči tom ljepotom, koja ih je zanijela do pravog divljenja. Tako ih je zanijela ta

ljepota da vrijeme za njih kao da je bilo neprolazno kao vječnost. Ali, kad su ostavljali kolodvor Mestre, odjednom na obadvije strane ugledaju more i kao da vlak svom brzinom juri po vodi. Ruži se to učini kao san, te se prene da bolje pogleda šta je na stvari. I doista nije ništa vidjela do vode koja se u daljini sastaje s plavetnilom safirnoga neba. Obuze je uzbuđenje kakvo još nikada nije osjećala. Zadivljena promatraše more, koje se gubilo na horizontu plave daljine. Međutim, vlak se polako ustavljao, napokon stao u venecijanskome kolodvoru.

Mladena i Ružu je čekala unaprijed iznajmljena soba. Lađom se odvezu do trga svetoga Marka, zatim odu u hotel *Astoriju.* Čim su stigli u svoj lijepo namješteni stan, umiju se te legnu da se odmore. Istom predvečer ustanu, obuku se te pođu da pogledaju grad.

Prva želja im bijaše da vide unutrašnjost crkve sv. Marka. I odmah pođu na tu lijepu šetnju i za nekoliko minuta već su bili na trgu sv. Marka, te se divili čuvenoj crkvi. Zatim su još pogledali Duždevu palaču, Most uzdisaja, crkvu della Salute i druge znamenitije građevine, koje su im bile u neposrednoj blizini. Tako se lađom voziše po kanalu Grande, zatim se vrate u stan. Poslije večere su izašli da malo pogledaju noćnu Veneciju.

Boravkom u Veneciji Ruža se još više priljubi svome Mladenu. Jedino njega je imala u tuđem svijetu, jedino u njega polagala sve svoje povjerenje i svu svoju nadu. Zajednički život joj ga učinio istinski svojim. I najljepši utisci su joj postali samo onda dragi kad je i on uživao u njima: njegova sreća joj bijaše draža od njene. Bilo da su koje znamenitosti promatrali, Venecija joj bijaše možda i ljepša nego što jeste zato što je bila s njime. On se također vrlo dobro zabavljao. Vozili su se u gondolama, posjećivali razne predstave, zabave i koncerte, uvijek sretni što se nalaze jedno do drugoga.

Kad su jednoga dana pošli da se prošeću gradom, u labirintu uzanih ulica su izgubili svaku orijentaciju. Mladen je uzalud nastojao da se snađe, zabuna mu bivala sve veća. Ne mogavši ukloniti tu neizvjesnost, on kao u maloj neprilici počne:

— Trebalo bi ići na objed, a nemam ni pojma gdje se nalazimo. Trebao sam više paziti kojim ulicama smo prošli.

— To ćemo lako popraviti — odgovori bezbrižno Ruža. — Na malim pogreškama uči da se velikih čuvaš.

Te zadnje riječi je Mladen dobro zapamtio. One su mu zvučile kao neka opomena, koju ne smije da zaboravi. Međutim je Ruža, koja je znala nešto talijanski, zapitala neku gospodičnu:

— *Favorisca di dirmi dov'e la chiesa di S. Marco?*

— *Si signora, sempre diritto* — odgovori Talijanka pokazavši ulicu kojom treba ići.

— *Grazie!* — zahvali joj se Ruža.

I oni pođu označenom ulicom te su za nekih pet-šest minuta bili na trgu sv. Marka, odakle se upute prema hotelu *Astorija.*

Nakon što su tako proveli u Veneciji tri tjedna u sreći, što je bračni parovi prvih dana iza vjenčanja uopće mogu da uživaju, Mladen i Ruža se vrate kući.

(Iz romana *Uvela ruža)*

MOJE ČOBANOVANJE

Blaško Rajić

Svršio sam drugi razred osnovne škole. Kod kuće me nisu mogli upotribiti ni za što, a salaškom rodu nisu htili moji roditelji da sa mnom dosađuju. A ja bih u polje kao u raj. Još mi se iza dvije godine duša svejednako kupala u sunčevu svitlu, opojena mirisom poljskog bosiljka, zelenoga kukuruza, pčelinjim zujanjem i njihala se u visini na talasima ševina pivanja. Polje, polje... Šarenilo poljskog cvića, švračja nožica, različak, rižak, još i magareće trnje... Sve me je privlačilo, mamilo: hajde u polje... Sva srića, imao sam tetka čobana. On mi je bio kum na krizmanju. On se našali:

»Haj, Stipane, o'š bit moj bojtar?«

Da li oću, to je vrhunac svih mojih želja. Biti bojtar! Imati kuku! I kabanicu! Jašiti na magarcu! Nositi mliko u dvi čobanje! Da li oću? To bi bio moj raj zemaljski. O, o!... Ali nisam smio ni pisnuti, nego sam samo pogledao na nanu. Valda mi je pročitala iz očiju, šta se u meni zbiva. Ona se na nikoliko riči »udivani« sa tetkom i ja posta — bojtar.

Bio sam glođevasto derle visokoga stasa, tako da su sa malo truda prikrojili za me jednu staru kabanicu. Galir sastrag ostao kao i prija, i rukavi, samo su ih odozdol podkusavili malo. Vrlo malo, tako da se amade vukla za mnom po zemlji. Ali su mi pod vratom prišili svezu od novoga kajiša. Dobio sam i štap, al — bez kuke. Dobar, oguljeni, suh drenovac, ali ni kuke ni karike... Taj sam manjak naknađivao time da sam, kada je tetak ili njegov ortak Stipan Lemeš otišao na vašar ili kuda bilo, ja njihov štap sa kukom i karikom nosio za ovcama.

»Tanja« nam je bila u Tuku. Tu dva pulina i veliki čobanski ker, kolik dobro tele. Tetak ga prozvao Bošnjak. Mislim, da je imao nekog zlotvora, pa je njegovo ime dao keru. Iz tog se vidi, kako je tetak volio još i zlotvora svoga, jer je njegovo ime nadio najkorisnijem svojem pomoćniku. Bošnjak je bio neobičan pas. Kad je netko došo, da se sa tetkom ispravlja radi nekakve zobi, što je mamila ovce, ili zbog kakvih kukuruza, koji su ležali blizu strnike, gdi su ovce imale svoju pašu, pa počeo da krupno divani i slučajno digne ruku, on je odmah bio dolje: Bošnjak je sastrag skočio na njeg, ošinuo ga o zemlju i metnuo mu šape na ramena, a gubicom mu obzinuo gušu tako, da je čovik ležao kao mrtav.

Kad je tetak zovnuo Bošnjaka, on je odkoračio sa čovika, ovaj se digao — i razgovor brzo svršio pa odkulecao. Tetka je zamolio da ga odprati do uvratina.

Kerova smo dakle imali i imali, ali magarca skoro nikakvog. Bila je jedna siva matora magarica, tako matora da nije bila vridna da sažvače ni najmanji zametak kukuruzni. Koracala je ona sirota vrlo brzo, kad smo išli s mlikom u varoš još brže nego druga magarad, ali je slabo odvađala.

Meni se nije nikako sviđala. Drugo magare, kad štogod uzput šušne, kad spazi ususret kera ili bilo šta drugo, živo ili neživo, ono digne glavu, naćuli uši, zastriže, pa će da nešto po magareću i frkne. Ali matora sivka bolan, kako krenemo, i ona spusti glavu i oklepa uši: zadrma i ide jednako, kao da je drvena mašina. Još ni repom nije mahala, osim ako ju je kakav obad ubo, ili sam je javio sa stiskom opanaka.

O, malo nisam zaboravio opanke. Moj mi ih čiča »sputro« od starih sara sa čizama. To su bili opanci! Naprid sto mrsaka, sitnih ko na švabskoj suknji. Šiljati ko baba Lucin nos, ona se svaki dan zato svađala sa svojim didom, koji joj je govorio: »Opet si turila svoj zaoštrljasti nos, kud ne triba.« Kad sam s otim opancima stisnuo slabine sivkine, odmah je mahnula repom i stala. Jednom ričju sivka je bila slabo magare. Za mene, koji sam oprobao na Gatu svu šnajdersku magarad od Škoranove pa do Nojčićeve. A ti su magarci odgojili na svojim leđima pet do šest šegrtskih generacija, izakako su ih kao »ovčje konje« poslali u penziju, da vuku krojačke kovčege. Stane ko jagnje. Ti se popneš. Druzi pušte glavu, baća Mate, varoški svinjar, kara nas izdaleka, a magarac đipi ko pomaman, skoči desno, skoči livo, skoči uvis, rep baci na krste, potrči među svinje, dok napokon usred bare, gdi svinje planduju, strese, te magarac odtrče malo dalje i sa podsmihom gleda, kako se ti vučeš iz blata već naprid osićajući modrice od peruške, što ćeš od nane primiti za ublaćene košulje. To se naravno dogodilo dva ili tri puta. Onda sam se i ja izumio, kako se triba držati za grivu, pa nogama oko trbuha magarčeva, da me ne zbaci kao mače, kad padne s tavana. Toliko sam već napridovao, da jedan sivi magarčina, na kojem se još nije živ šegrt ugrijao, nije mogao da me zbaci, već je trčao sa mnom po svem Gatu, dok me napokon ne sastruže sa sebe ožuljav se o jedan mladi kiseljak na novom onda vašarištu.

Zato nisam bio sa sivkom nimalo zadovoljan. Nikakve opasnosti. Valda da sam i slučajno s nje pao, i ona bi legla, da sa nižeg padnem, da se ne bih ugruvao.

No moja muka nije bila zadugo. Moj tetak kupi na vašaru od nekih Dalmatinaca veliku magarčinu. Crn, vran ko gavran. Uši male i glava mala, noge visoke i tanane, kao kakav arapski konj. Tetak mu nadime ime Maksin. Imao je jedan loš adet: nije trpio dite u blizini svojoj. Čim je čuo dičji glas, on je zastrigao ušima i namištao se, da se vuči. A zato su ga kupili, da brže doveze mliko u varoš, da se ono ne bi u vrućini pokvarilo. Ali je vrućina škodila i čobanima, ne samo mliku. Oni bi rado poslali mene, ali kako će, kad me Maksin ne trpi ni za grošić. Naposlidku iza dugoga moga moljakanja naume, da će me poslati s mlikom na Maksinu. Ko veseliji od mene! Natovare mliko, jedan zatisne Maksinu oči, a drugi me baci na leđa magarcu,

dadu mi u šake veliki štap sa kukom i sa karikom i utvrde me, da putem ne pisnem, jer ako Maksin čuje moj dičji glas, bit će me na sve strane. Ja klimnem glavom i pođemo. Da posvidočim Maksinu, da sam »čovik«, okrenem deblji kraj štapa i okinem Maksina po glavi. On zatrese glavom, digne je i pokasa. U mene srce sve igra, sve se cipa od dragosti. Mislim, da sam mustulundžija. Sretnem ljude, sretnem žene, sretnem čak svoga učitelja, pokojnog Peru Rajčića. Triba ih pozdraviti. Ja šešir podignem, ali riči ne puštam. Ni da pisnem. Tako stigosmo do Čičine kuće. Tu me skinu žene, izliju mliko, a iz druge čobanje razliju popola, pa me ko i prvi put posidnu na Maksina, dok njemu zakrile oči, da ne vidi, ko mu sida na leđa. Isto se to dogodi i kod moje tetke Jelke. I tu me natovare povrh praznih čobanja, ja raskrilim široke gaće moje (imao sam gaće u četiri pole, jedva su stale mrske oko mog vitkog stasa), pa »Bože, pomozi«! Ali samo u sebi. Maksina opet oparmačim štapom po glavi, pa evo nas za čas izpod senćanske gvozdene ćuprije. Maksin ide, sve se praši. Pored puta dubok jendek. Pun dikice. Na tu miru nanese anđeo mog najboljeg druga, Šimu Mikinog. Kad me je vidio, kako se šepurim na Maksinu, on poviče sav razdragan:

»Ao, Stipane, odkud tebi tako lip magarac? Ajde, pusti i mene, da i ja malo jašim!«

To je bilo mnogo. On da jaši! On, ni bojtar ni čoban. Bio je guščar prid njihovom lazom. Ja se prevarih i dreknem mu:

»Mani se ti jašenja!«

Kad je Maksin čuo moj dičji glas, on zastriže ušima, pogleda bisno natrag. Onda: po tri koplja u visinu skoči, a naprid skoči po četiri... Ja se držim, al on pravom magarećom lukavosti skoči desno tako bisno, da se ja srušim s njega upravo u jendek, strm i dubok do dva hvata, i stadoh se kotrljati po dikici u gaćama i u košulji baš do dna jendeka. Maksin ode ko iz puške, a ja se izkopelja iz jendeka i stadoh tribiti dikičine boce iz ruku, iz nogu, sa leđa, odasvuda. Jedva sam se oćibao od silnih boca. Šime pobigao još s početka tragedije. A Maksin odkasao pa do tanje nije ni stao. Samo jedared se okrenuo, kao da bi rekao:

»Aj, oćeš tući Maksina po glavi!«

Ja uzeo sa zemlje štap sa kukom. Prije sam ga uvik nosio na ramenu i priko njega obisio kabanicu ko pravi čoban. A sada sam ga stao drljati sa sobom. Malo pa postanem i šećem se i stiskam rane, što ih dikica zadala. Tri dana sam se škrabao, dok nije nestalo bola i svrabeži.

Uto je došla i škola, dokonča moje čobanovanje i ja se sa Maksinom navike razstadoh. Onda sam prvi put izkusio na svojim leđima, da nisu svi magarci — magarci.

(Iz zbirke pripovijesti *Bunjevčice)*

INSPEKTORI

Petko Vojnić Purčar

Snaš Koca se uznemiri kad je čula da dolaze, oriba učionicu i sobe, ali nije mogla smiriti drćkavicu u trbuvu i Jaša joj dozvoli da popije čašu-dve da se umiri. Paulina pomogne Jaši da sastavi pripremu i savetova ga da na času, koji mu poseti inspektor Luks, stavi sebe u prvi plan kao predavača, a kod inspektora Dromnjaka da pusti decu da što više govore. Paulina obuče svoju najjednostavniju haljinu, podigne kosu u punđu kao engleska učiteljica. *Haljina će se dopasti Šišmišu, a frizura Vodenoglavom.*

Jaša očetka crno odelo, kod izbrijavanja se poreže i morade nalepiti flaster, stegne kravatu kao omču. *Kako ću kojeg prepoznati?*

Paulina se pomogne grimasama, *Vodenoglavom glava lebdi kao cepelin, a Šišmiš će odmah tražiti da se zamrače prozori.*

Koca prva primeti dva čoveka na putu i zabaulja u razred kao kvočka zbačena sa nasada. *Iđu, gospojice. Da skuvam štogod za inšpektore?*

Dromnjak i Luks topću nogama otresajući blato sa cipela. Koca im očisti metlicom uprskana odela. *Kod nas ima fajinski blata, gospodini su se dobro umeljali.*

Vodenoglavi pođe za Paulinom i Kocom da pogleda kako su uređene stambene prostorije, a Šišmiš sa Kuzmanom na čas. *Koristite li dijaskop u radu?* upita Šišmiš listajući pismenu pripremu.

To bih vrlo rado, ali nam nedostaje jedna malenkost, struja. Šišmiš se napravi kao da ne primeti zajedljivost. *Pa onda, koja audiovizuelna sredstva koristite u nastavi, druže Kuzman?* Kuzman uzvrpoljen, dopre do njega iz dvorišta smeh Pauline i Vodenoglavog. *Osim aplikacija, gotovo ništa, druže inspektore.*

Šišmiš škiljeći ispisivaše primedbe u notes. *Hteli ste reći, druže savetniče. No dobro, zamračite učionicu dok vam ne pregledam pripremu.*

Vodenoglavi pohvali urednost prostorija i čistoću poljskog drvenog nužnika, snaš Koca ga ponudi kajsijevačom, malo se nutkao, ali iskapi jednu čašu, više nije hteo i razočarana Koca odusta od nuđenja, Vodenoglavi se raspoloži, trapavo poigravajući u hodu ispriča svoje i Šišmišove dogodovštine iz ostalih škola, zine fokinim ustima smejući se do suza, Koca prihvati smeh već dosta pijana, Paulina se usiljeno nasmeje, Koca kaza da će spraviti divljeg zeca po svom receptu, Vodenoglavi se ozbiljno usprotivi takvoj ideji, ali kad i Paulina navali na njega govoreći da je to domaćinski gest koji nema veze sa službom, on izvadi novčanik i tutne novac iznenađenoj Koci koja tek kasnije primeti da bi se za to mogla spraviti tri zeca, izvuče grdnju od gospojice što je novac primila, ni kriva ni dužna, ko da je tribala novce baciti, Vodenoglavi kaza Paulini da je hrabra kad toliko izdržava u černejskom blatu i da treba da se zaposli negde na moru ili u Hercegovini gde je i on radio kao mladić, Kuzman dobro održa čas i u zamračenoj učionici, Šišmiš mu pohvali nastup, koncepciju časa, ali mu zameri što ne koristi dovoljno savremena sredstva koja pospešuju nastavu. Paulininim časovima su prisustvovala sva trojica sedeći u zadnjoj klupi i kada Paulina u delu časa nastupi kao imperator koji drži govor vojnicima, Šišmiš bi zadovoljan skidao zamagljene naočari i sanjalački ih brisao, a kada bi u drugom delu časa pustila da slabiji učenici pitaju, bolji da im odgovaraju uz fruličasti žagor, Vodenoglavi bi šaputao Kuzmanu kako je to prava metoda koja aktivira celokupnu ličnost učenikovu, a Šišmiš je gunđao dovoljno razgovetno da ga Kuzman razume kako deci ne smemo dozvoljavati previše, da je trebalo zamračiti plavim pakpapirom sve prozore a ne samo polovinu, Kuzman oseti stešnjenost ne samo zbog uzane đačke klupe nego i zbog različitih metoda koje Paulina tako žonglerski naizmenično izvodi ugađajući malo jednom malo drugom, bez naprezanja da shvati kao on, Kuzman, magarac, odakle razlika u zahtevima koji njega zbunjuju, ludački uvlače u lavirint, hipnotišu, a on ne vidi drugo da se tome otrgne već da se napije, da se smiri da ih ne poizbacuje iz razreda iako izgledaju dobroćudno, kao porodični ljudi, kako ih shvata Paulina, u šta se i sam uveri za vreme ručka kad se jeo ukusno spremljeni divlji zec, kad ih je snaš Koca nutkala pićem a sama najviše pila. Šišmiš i Vodenoglavi se izdvoje razgovorom kao da ostali ne postoje, i tužio se Vodenoglavi Šišmišu na hronični reumatizam koji ga ukoči jače pa je mislio da neće moći na teren, na svoju i ženinu prezaposlenost, na svoju decu koja su se rasula po Sarajevu i Zagrebu i retko pišu, a Šišmiš Vodenoglavom na svoje oči za koje mora menjati dioptrije svakih pola godine, na svoju ljubomornu ženu bez dece, na svetlost koje kao da sve više ima i koja će ga potpuno oslepiti.

(Telegram, br. 486, str. 15, Zagreb, 22. kolovoza 1969)

BAJKA O MRAVLJEM CARU

(u l o m c i)

Balint Vujkov

XXXI

ČUDESNI MAČ

Kovač je ponovo postao tih. Nekoliko trenutaka prelazio je pogledom po otoku na kojem je tako dugo robovao, a zatim je od sreće pomilova sve oko sebe kao malu djecu. Bio je sretan, kao da za njega ne postoji neman što nedaleko trese morima. Stisnutih šaka podigao je ruke prema suncu i povikao:

— Sada mi već ne bi bilo žao ni da poginem!

Prevelika je bila žalost toga diva što nije više sputan, ali nije zaboravio da još ima pred sobom život, a to je za njega značilo da ne smije biti skrštenih ruku. Potisnuo je radost u srcu za kasnije i ozbiljno se obratio caru:

— Sinko, sada slušaj što će ti stric reći: mač, koji ti tražiš, skovao sam ja.

Da je rekao da je rođeni sin crne nemani, ne bi tako iznenadio carevo društvo kao ovim riječima. Ali se nije obazirao na njihovo čuđenje. Sada bi već bilo opasno da se dangubi. Crna neman je napadala svim silama. Ona je dobro znala što je u pitanju.

Stric je brzo objasnio da je mač zakopan duboko u srcu ovog kamenog otoka, ispod samog njegovog nakovnja. Kada su ga zarobili, mač su mu zatrpali, jer ga nisu mogli slomiti ni neman ni njene crne sluge.

— Da ne bismo gubili riječi — rekao je odlučno — ja ću put do mača otvoriti, ali to će me stajati buzdovana. Kako ćete tamo dolje doprijeti do mača, ne znam. A ja ni ne mogu s vama dolje, jer bi to bila propast za nas sve. Moje mjesto je tu.

Nije pitao da li imaju srčanosti da pođu u dubinu. Glavu su mogli izgubiti podjednako, ako ostanu gore ili pođu dolje. Samo je pitao tko želi poći s carem dolje, a tko želi da ostane gore.

— Idemo po mač svi — prvi je rekao stari mrav.

Na to su se okupili oko njega u znak da je rekao želju koja je u srcu svih njih. Kovač ih je milovao zadovoljnim pogledom, a zatim je utisnuo dugi poljubac na svoj buzdovan. Opraštao se od njega kao od rođenog sina. Dao ga je zatim redom svima na poljubac.

A onda se je, uzimajući zamah, propeo na nakovnju koliko je mogao. Silni buzdovan opisao je luk iznad njegove glave i zagnjurio se u valove. Nakovanj je zveknuo kad je kovač na njemu poskočio, uzimajući zamah. Vjetrina je zašumila, kuda je buzdovan prohujao. Carevo društvo sabilo se je oko nakovnja, kada se zaorio strašni trijesak. Plamen je liznuo do neba.

Ali sve to nije potrajalo ni trenutak. Pred njima je zjapila bezdana provalija, a na nakovnju je stajao praznih ruku kovač. Niz njegovo lice kotrljale su se dvije suze. Jedna je, padnuvši na nakovanj, zveknula željeznim zvukom, druga se je razbila u kapi. Car je željeznu suzu uzeo u jednu ruku, drugu je nježnim pokretom obrisao, gledajući upitno strica.

— Ona željezna, to je za oproštaj od mog buzdovana — rekao je tužno — a ova druga, to je radosnica što je tebi put otvoren do moga mača — kliknuo je radosno pokazujući u provaliju.

Od otoka je ostao rt na kojem se dizao kovačev nakovanj i uski prsten kamene obale kao strma stazica iznad provalije što ju je buzdovan otvorio. Car je zastao nekoliko trenutaka neodlučan kako bi krenuo dolje. U tami, koja je dopirala do samog vrha bezdana, nije se moglo nazreti kakve opasnosti kriju strmine. Car nije smio izreći svoju misao, ali je dvoumio, da li će gvozdeni pas moći sići nepoznatim strminama.

Soko je morao nazreti šta se krije u carevu srcu. Zakliktao je snažnim glasom i kad su ga pogledali, on je kružio iznad provalije. Njegova krila su porasla kao kad su ga gledali u vrtoglavim visinama, a u kandžama je nosio željeznog psa. Načinio je krug i munjevito se spustio do nakovnja.

Oduševljenje kojim su ga dočekali izrazilo se je u tome kako su sa pravom požudom skakali na željeznog psa. Soko je malo poslije već kretao u dubinu. Carev stric ih nije ispratio pogledom. On se je već bio okrenuo pučini, odakle je navirala crnina.

Sokolova krila kresala su munje, ali su se one samo zasijecale u tamu, a razbiti je nisu mogle. Tako su se spuštali dugo, dok najednom odozdo nije probio neobičan bljesak. Taj tren, kao da su ispali iz vreće, tama je ostala iznad njih. Našli su se u prostranoj podzemnoj špilji. Bljesak je dolazio sa dna, ali ono je još bilo u vrtoglavoj dubini.

Soko je skupio krila i pustio se je okomito dolje poput kamena. Koliko su tako padali, nitko ne bi znao reći, samo su se odjednom zaustavili na vrhu velikog brijega. Bljesak je dolazio iz njega. Bio je to zlatan brijeg, ali posut nečim bijelim kao da je po njemu rasuta neobična debela slama. Kada su bolje pogledali, sa zaprepaštenjem su vidjeli da iz zlata svuda vire ljudske kosti okovane lancima. U zlatnom brijegu bila je ogromna kosturnica.

Stari mrav je dokazao da je u njega bistar um, ali sad mu je bio oštar kao brijač. Čim mu se je ta slika upila u oči, rekao je:

— Care, pod ovim brijegom je zatrpan mač!

Jedva je on to rekao, po stijenama špilje začuo se je šum kao da se sliva neki teški mlaz. Šum nije dolazio sam, pratio ga je val tvrdog mraza. Kada su pogledali, sa stijena se spuštao sve

deblji sloj crnog leda. Kako je dolazio bliže dnu, sloj je sve više debljao i prijetio da iznad njihovih glava zatvori cijeli prostor.

Sokolov brat nije premišljao. Snažna krila njegovog brata već su ga nosila u susret crnom ledu. Bosim tabanima ga je dočekao. Led je navaljivao odozgo, sokolov brat ga je topio odozdo. Ali, ma koliko sokolova krila bila hitra, led je postupno ipak nadirao na jednoj strani, dok ga je mladić kravio stopalima na drugoj.

Po brcima hvatalo se je već crno inje. Mraz je stezao, a led je sve više prijetio da će ih smožditi. Čobaninov brat nije mogao zamisliti ništa strašnije, nego da pogine u ledu u kom je tolike godine robovao. Ne čekajući što će drugi učiniti, bacio je buzdovan iz sve snage, ali to ga je stajalo skupo. Buzdovan se je jedva dotakao crnog leda, već je bio obložen njime.

Mladiću se oteo očajan krik, ali njega je nadvisio glas djevojke. Nije uzalud bila sužanj tako dugo u špilji, za nju je bio ovaj položaj najmanje neobičan. Hrabro je rekla caru:

— Zar će nam se srca stegnuti, kada smo jednom na domaku čudesnog mača?! Sada je vrijeme da se radujemo! Neka poteku suze radosnice potokom!

S tim riječima izvadila mu je iz njedara kumine suze radosnice i stavila mu ih u oči. Tog trenutka niz njegovo lice suze su počele teći. Po zlatnom brijegu slivale su se poput potoka, kako je djevojka poželjela. U tom trenutku, zaista, nije mogla imati veću želju! Kako su suze kanule na brijeg, sapirale su ga ponirući u stijenje sa zlatnim muljem i kostima.

U crnom ledu začuo se je na to tutanj. U spilji se ledio i dah. Svaka dlačica bila je posuta crnim injem, samo trepavice mravljeg cara nisu. Kada se crn led počeo spuštati velikom brzinom, sa svake careve trepavice padao je slap suza radosnica. Crni pokrov leda spuštao se jedan korak, a zlatni brijeg je kopnio deset.

Svima se činilo da je ta trka trajala danima, ali za nekoliko časaka ispod zlata probila je duga traka bljeska. Stari mrav je povikao:

— Mač!

Riječ nisu još vratili odjeci, sa špiljskog tla izgubilo se je i posljednje zrnce zlatnog pijeska. Za jedan tren su još zablistale suze što su se skotrljale sa one svijetle trake, a za njima je niklo i nabujalo divno cvijeće. Mravlji car je iz tog mirisnog saga podigao mač od kojeg je zablistao svaki kamičak u špilji. Ni riječ se nije mogla izgovoriti, a cvijeće je poraslo takvom brzinom, da je dotaklo crni led. U tom trenutku čobaninovu bratu pao je buzdovan u ruke. Crnog leda je nestajalo kao da ga cvijeće pije svakom svojom laticom.

Soko je htio uzeti željeznog psa, da ga ponese gore, ali nije imao vremena. Dok nije mahnuo krilima, čuo je pored sebe ushićen žamor cijelog društva — kako je raslo, cvijeće ih je izdizalo. Iznad njih plovio je u visinu uzdignuti mač. Bio je iskovan od nekog žarkosvijetlog i tvrdog metala, od kojega je bio i nakovanj careva starijega strica.

Najednom ih je zapahnuo svjež zrak, ali ih zagluši tutanj, trijesak i vriska. Cvijeće ih je u rastu izdiglo na površinu. Na kamenjaru bilo je mrtvih mravi. Pred carevim društvom raz-

mahivao je svom snagom div-kovač. On je udarao svojim ogromnim svijetlim nakovnjem. Oko njega sklopio se bijes crne nemani. U odsjevu svoga mača car je ugledao nebrojeno sablasnih glava i pandži. Crni mač je prosijecao tamu iznad kovačeve glave, ali ovaj ga je spretno dočekivao na nakovanj.

Ta slika je dočekala carevo društvo, kada su stigli na površinu otoka. Ali sad nije bilo više kamenjara, ni bezdna kojega je načinio stričev buzdovan. Cvijeće, čiji korijen je bio u špilji, prekrivalo je svojim bojama i mirisima sav otok. Car je samo udahnuo njegov miris i kad je crna neman ponovo namijenila udarac stričevoj glavi, crna oštrica udarila je o svijetli carev mač.

Kovač je za trenutak spustio nakovanj.

— Sinko, crni mač nisam baš mnogo otupio s ovim mojim štitom — reče caru, pokazujući na nakovanj — ali sam zlotvora ipak zadržao da ne nasrne za vama u špilju.

Posljednje riječi popratio je gromkim smijehom. Rugao se je nemani, uživajući u njenim očajnim kricima. Ali nije ostao pri smijehu. Odahnuvši, dohvatio je svoj nakovanj i povikao carevu društvu:

— Vi s jedne strane, ja ću s druge, a mravlja vojska s treće!

— Striče, ja bih rekao da smo na tragu i izvoru, jer zlotvor ne odstupa ni pred svijetlim mačem — car je povikao ukrštajući svoj mač s crnom oštricom.

Kovač je, udarivši nakovnjem po snopu pandži i nakaznih glava, prvo iskinuo cijeli brijeg crnine, a zatim je odgovorio:

— Da, sinko, ona sad želi prekriti izvor svojom crninom. On mora da je u blizini, kad neman ne žali sebe. Udri po njoj, samo tako će nas navesti na trag!

U njegove riječi zasjekao je poklič, koji je bodreći zvao na okup. To se je stari mrav bacio na crnu neman i pozivao mravlju vojsku da nasrne sa slijepom hrabrošću. A neman je na kovačeve riječi odgovorila sumanutim udarcima. Car je i po tome znao da su je pogodili u živac.

Bitka za izvor je započela.

XXXII

RAZBUDIO SE USPAVANI DIV

Car je pozvao i strica na svog željeznog konjica.

— Hodi! Nećemo je više dočekivati — gonit ćemo je!

Nitko u carevu društvu nije se obazirao na rane, ali kad je djevojka čula da će ostaviti otok nije htjela poći bez kite mirisnog cvijeća na čijim laticama su se izdigli iz podzemne špilje. Kada je uzabrala prve strukove, ciknula je od radosnog iznenađenja:

— Na njenim rukama rane su zacijelile. Mjesto kitice uzela je naramak.

Na željeznom psu bila su sada dva diva: mravlji car i njegov stariji stric, kovač. Ali, kad su udarili po crnoj nemani i za trenutak otklonili s vidika naramak njenih ruku sa crnim mačem, vidjeli su da se s njom bori mnoštvo divova. Ono što su po njoj radili mravi ogrezli u krvi svjedočilo je da je svaki od njih po srcu div. Stari, mudri mrav je bio neumoran. Gdje nije stigao nogama, tamo se našao svojim riječima. Oni su na svojim krilima pronosili vjeru, ulijevali srčanost. On je navaljivao na najveću glavu nemani, koja se je njihala iza mača.

Željezni pas bacio se je na pučinu. Neman je uzmaknula, ostavila za sobom traku čistog mora, ali je odmah još žešće zamahnula mačem i spustila šumu otrovnih pandži. Dok je iz visine spuštala mač, iz potaje je duhnula mrazem. Ispod crnih skuva zamrzavala je uzburkane valove i namah okovala željeznog psa u led do samog vrata. Jedva ga je sapela tim okovima, otvorila je čitavo jato ždrijela iz kojih je pokuljao plamen.

Ali se precarila u nadi da će uspješno baciti tu zamku. Sokolov je brat zaigrao po ledu. Bosim tabanima drobio je led oko psa, hvatajući u isto vrijeme rukama mlazove plamena, ali u njega su bile samo dvije ruke, a neman je još imala previše ralja. Tko će bratu prvi u pomoć, nego brat. Kada je soko uočio opasnost, prhnuo je crnom maču ususret. Udarac je poduhvatio krilima.

Car je shvatio zašto je soko otklonio crni mač. Dok se je crna oštrica odbijala od sokolovih krila, car je svojim mačem kosio crne glave iz kojih je izbijao plamen. Nije on jedini iskoristio priliku. S jedne strane derao je crninu svijetli nakovanj kovača, sa druge je orao po crnoj koži buzdovan čobaninova brata.

A kada su uništili ždrijela plamena i stresli ledene okove sa psa, car je vidio što je dotle radila djevojka. Dok je soko otklanjao udarce crnoga mača, ona je skakala na crnu tjelesinu i kupila ranjene mrave. Donosila ih je u runo željeznog psa i čudesnim melemom — divnim cvijećem vidala im rane.

Željezni pas potisnuo je crninu skokom kakav je mogao da izvede samo on. Razjario se što mu je neman htjela podvaliti ledom, i čeljustima je počeo da radi kao vjetrokaz pod udarom oluje. Noge mu nisu mirovale ni za trenut — drobio je pred sobom ledene valove, dok ga oni nisu ni dosegnuli. Ali nije sam skočio. U zaletu sa njega se je odbio i bivši slijepac.

On je vidio da se stari mrav uputio k jednom oku na najvećoj glavi nemani, car je bio siguran u njega, da će i golim rukama znati da vrati dug. A mladiću je pomagao i čobaninov brat. Tamo gdje bivši slijepac nije mogao da dohvati koju glavu nemani, čobaninov brat je gađao buzdovanom. On je to činio lako, jer se je buzdovan uvijek vraćao u njegovu ruku, čim bi izvršio posao.

Crna neman je bila svjesna u kakva kliješta je upala. Okretala se je poput vjetrokaza, da bi suprotstavila navali onaj dio tijela na kojem su se još držale njene nakazne glave i pandže. Ali njeni crni skuti sužavali su se iz koraka u korak. Sve više čistog mora ostajalo je iza nje. Po bokovima kresali su je mravlji car, njegov stric i željezni pas, na njoj su sijali rane mravi i bivši slijepac, a po vrhovima pustošio je soko i buzdovan čobaninova brata.

Ona je u očaju opet pribjegla lukavštini. Iznenada se skupila u grču odbacivši od sebe bregove valova, zagnjurila se je u more. To je potrajalo svega trenutak, ali to je za nju bilo dosta da se iznenada okomi na cara. Dok se carevo društvo nije dosjetilo, ona se je već odbila iz dubine i zapljusnuvši ih pravim potopom zamahnula je mačem iz sve snage nad njihovim glavama. Sve na željeznom psu obnevidilo je od pljuska i ne bi više ni ugledali dana da nije bilo sokola.

On se spuštao iz visine utrkujući se s oštricom crnog mača i u posljednjem trenutku stigao je. Mač je u zamahu gotovo dostigao metu, ali tada je soko zasjekao ispod njega krilom. Jedva je uspio da krilo podmetne između careve glave i mača, ali oštrica je ipak skliznula. Dohvatila je samo carev lijevi brk i skresala ga je upola.

Za crnu neman bio je dovoljan trenutak zabune koju je izazvala, ali i za carevo društvo je bio dovoljan trenutak dok se je zagnjurila. Oni su ugledali nešto zbog čega je mravlji car zadovoljno rekao:

— To vrijedi pola brka!

Iza nemani je bio usamljeni greben s kojega je carevo društvo pozdravljao mladić, koji je orao na zlatnom zecu. Vidjevši da njena podvala nije urodila uspjehom, neman je očajno razmahnula svojim pokidanim skutima da zakrili ono što je otkrila — greben i mladića na njemu. Oni su se doista trenut kasnije izgubili u crnini, ali za neman je to bilo kasno. Carevo društvo je upamtilo smjer kojim treba ići ka grebenu, a k tome su sada već znali da je to bolna točka koju neman krije.

Željezni pas je odmjeravao sve veće skokove u pravcu gdje se je usamljeni greben krio u tami. Sve živo na njemu udvostručilo je udarce. Mravlja vojska odazivala se je pobjedonosnim povicima kad god bi u crnini prokinula novi prolaz za svjetlo. A odjednom su se začuli poklici osvete otuda gdje je bila najveća glava nemani.

Kao bujica mravlja vojska se sjatila na snop ruku koje su držale crni mač, a stari mrav se primakao oku na velikoj glavi. Drugom oku na dohvat skakao je bivši slijepac. Njih dvojica su

gotovo u isto vrijeme napali da unište vid nemani na njenoj velikoj glavi, ali tada se dogodilo nešto neočekivano.

Kako su joj udarili po očima, iz duplja su se izvalila dva ogromna kamena. Bivši slijepac je stigao da udari pesnicom po stijeni koja se je navalila na njega. Udarac je morao doći iz srca, jer se niz crninu nemani sručila u more cijela magluština kamene prašine. Stari mrav nije bio te sreće. Njega je crni kamen, velik kao brijeg, pritisnuo pod sebe i povukao u dubinu.

Mravlji car je zaboravio u tom trenutku na sve drugo. Upravio je svoga konjica tamo gdje je stari mrav padao u more. Htio ga je dočekati na ruke, da ga djevojka izliječi cvijećem. Poletio je tamo i soko, pohrlio je za kamenom i bivši slijepac, udario je po kamenu buzdovanom i mladić koji je robovao ledu, ali sve je bilo kasno.

Nitko od njih nije stigao da prihvati staroga mrava, ali ni skamenjeno oko nemani nije ga povuklo u dubinu. U trenutku kada je kamen dohvatio more, nad njim je iznenada zazujao roj. Bile su to pčele sa zlatnim krilima. Pojavile su se kao strijele i nestale tako. One su prihvatile tijelo staroga mrava i odnijele ga sa sobom.

Za trenutak carevo društvo ugledalo je skamenjeno stablo ogromnoga hrasta. Na njemu se je isticala blistava pjega. Ona je procvjetala zasjenjujućom svjetlošću kada joj je roj pčela sa zlatnim krilima stigao do nje. Sada su svi u carevu društvu znali da starom mravu ne bi pomoglo ni cvijeće iz djevojkine ruke, niti drugi koji melem. Car je tiho rekao:

— Nije imao sreće da proživi u društvu starca sa svilenom bradom i njegovim crvenim mišem. Otišao je u svijetlo groblje na starčevoj bradi!

Jedan običan mrav doda:

— Ali nije imao ni tu nesreću da ga neman sahrani u dubine. Dospio je u visine u kojima će vječno živjeti među nama.

Nije bilo vrijeme da se razmišlja o sudbini starog mrava. Neman se nakostriješila svim bijesovima koji su još ostali u njoj. Bez očiju u najvećoj glavi, koja je gospodarila nad mačem, sumanuto je tukla na sve strane. Što je još bilo ralja, sipale su plamen, iz svakog kuta navirao je led. No, ni u carevu društvu gubitak starog mrava nije nikod smekšao srce. Želja za osvetom buknula je u svima. Oni su nemani odgovorili dvostrukim udarcima.

Kada je vidjela šta joj se sprema, ona je smislila drugu lukavštinu. Sada se nije zagnjurila u more, nego se je ponovo iznenada zgrčila i htjela da skoči na željeznog psa. U tom trenutku ispod nje začuo se je prasak — pucala je nečija kamena grud. Car je očekivao nešto podmuklo, čim se je neman zgrčila, i hitro je podigao svoj mač, ali ga je u drugom trenutku i spustio. I njemu i svima oteo se je povik iznenađenja i beskrajne radosti.

S jedne strane nemani izronio je zrak rascijepljenog grebena. Na drugoj strani probijao je crninu drugi krak. Razmicali su se velikom brzinom, kao da netko cijepa ogromnu mahunu. Između njih bila je crnina nemani koja se spremala za skok.

Ali nije skočila! Iz dubine rascijepljenog grebena nju su obuhvatile ogromne ruke, baš kad se je htjela odbaciti uvis.

Morala su to biti čvrsta klliješta, jer je neman zacvilila u smrtnom strahu. Jedan trenutak su se pojavile ruke, drugi trenutak izronila je i glava — iz kamene grudi grebena dizao se je uspavani div.

— Udrite je — povikao je — kad baš sada hoće da me pokrije svojom sjenom! Prokletnica, izabrala je čas kad su moji prijatelji probili stijenu iznad mene i probudio me sunčev sjaj! Izbijte joj mač!

Stisnuo ju je da je zavriskala iz svih preostalih glava, ali se još nije predavala. Kao što zvijer uhvaćena u stupicu odgrize sebi nogu da bi iznijela glavu, crna neman je jednim trzajem iskinula krpu crnine koja je bila ispod najveće glave i snopa ruku sa mačem. Ostatak crnine u divovim šakama raspršio se je u prah, ali opako srce je ostalo pod tom krpom crnine ispod velike crne glave. Neman se je jednim skokom istrgla, drugim je već navalila na diva. Crni mač se digao na smrtonosni udarac. Prije no što nestane sa poprišta, htjela je ostvariti posljednju osvetu.

Ona bi to i polučila da nije bilo sokola. Dok je mravlji car podigao svoj svijetli mač, soko je hitrinom munje podmetnuo krilo pod crnu oštricu. Mač nemani je, sipajući varnice, skliznuo u prazne valove. Više se nije ni digao. U tom trenutku svijetli mač srezao je do korijena snop crnih ruku. Crni mač, sa vijencem pandži na balčaku, klonuo je u more. Tamo gdje je pao zavrtio se je ogromni vir i progutao krpe crnine koje su iskinuli iz nemani.

Ona je u smrtnom očaju učinila pokret kao da će navaliti, ali je tren kasnije vrisnula, da se je glas zasjekao u svaki kut morskog prostranstva, i dala se u bjesomučan bijeg. A što je nju tako prestravilo? Na jedan krak grebena popeo se u tom trenutku mladić sa zlatnim zecom, a na drugi praunuče careve kume. Mladić, rođen sa kožnom košuljicom, izdigao je iznad čela nešto majušno što se je sjajilo onim sjajem koji su jedino vidjeli u dvorcima svjetlosti. Kroz njegove prste slivali su se svijetli mlazovi i hitrinom vjetra razlivali se po moru. Iz njih su se rojile zrake i dizale do neba kao svijetla perjanica.

Neman je pobjegla ispred njih bezobzirice i nestala u morskim daljinama gdje se sunce spremalo da zađe. Mravlji car je poskočio da pođe u potjeru, ali div ga je vratio nehajnim pokretom ruke. On je ispratio neman smijehom punim poruge i prezira, a zatim se je, oslonivši se na krake grebena izdigao sasvim iz mora. Ogromnim rukama sklopio je grebene nad virom koji je progutao crni mač. Greben je stajao ponovo onako tvrd i cio kao da je sad saliven. Samo nije više bio go. Na njemu je bilo ono divno cvijeće što ga je carevo društvo vidjelo u špilji, a među žbunjem raslo je zlatno žito.

Iz tog cvijeća kumino praunuče pružalo je prema caru ruke s onim nečim svijetlim. Djevojka je kliknula:

— Čudesni izvor!

— Da, našli smo ga u našoj tvrdoj stijeni baš tamo gdje smo se u kopanju stijene našli ja i ovaj prijatelj — kumino praunuče je pokazalo na mladića, koji je orao na zlatnom zecu.

Car ga je prvo pritisnuo na srce, tamo gdje je u njedrima čuvao kumine suze radosnice. Oko njega su se skupili mravi koji su preživjeli bitku sa crnom nemani. Svijetli mlazevi, koji su se točili iz nepresušljivog vrela, obujmili su ih kao da su se svi u mravljoj vojsci jednim potezom čarobne ruke obukli u svijetla ruha.

Kada su pogledali što car drži na dlanu, vidjeli su ljusku oraha. Njen plemeniti bljesak jedva je dao očima da gledaju u nju. Svi su zanijemili od čuda, ali jedan glas se visoko digao. Bivši slijepac je grcao od sreće:

— Orah sa stabala što ih je sadio crveni miš!

Za trenut su svi pogledali u mladića, ali su se hitro okrenuli da još pomnije pogledaju orahovu ljusku u kojoj je bio čudesni izvor. Nitko nije mogao ni trepnuti, tako kratko je trajalo, dok su oči skinuli s izvora, ali kad su se obazreli, njega više nije bilo na carevu dlanu. Mlazovi su raspirivali raskošno svjetlo do neba i sada na sve strane, ali izvor nisu više vidjeli.

A šta su ugledali, kada su nijemi od zaprepaštenja pogledali tamo gdje su brzale matice svjetla koje su potekle iz čudesnog izvora? I tko je to ugledao?!

Još časak ranije oko cara bila je mravlja vojska, njegov stariji stric, mladić sa zlatnim zecom, div koji je tako dugo spavao i praunuče kume. A sada na željeznom psu car je ostao sa djevojkom, sokolom i njegovim bratom, bivšim slijepcem i mladićem koji je robovao u ledu.

Sve druge ugledali su u daljini, kao da ih je svijetla struja iz čudesnog izvora jednim dahom otpuhnula.

Ugledali su ih pod sjenovitim orahom na livadi ispred careve rodne kuće. Ali tamo sad nije bio jedan orah — oko staroga, kao pilići oko kvočke, bili su orasi sa svijetlim plodovima. Ispod njih carevu društvu mahali su oduševljeno roditelji, dva strica — dva kovača, div i kumino praunuče.

Kako je ta livada odjednom postala prostrana?! Na njoj su ugledali i doline, što su nekad bile potonule u tamu. Uz nakovanj diva, koji je nekad mačem rasijecao jabuku, drijemao je zlatni zec, a mladić, njegov orač, držao je na nakovnju plug — njega je sada kovao div. Odložio je mač i postao kovač. Tami se izgubi i trag. Dolina je bila obasjana svjetlom čudesnog izvora.

Do novog kovača, koji je ranije mačem rasijecao jabuku, njegov brat je tresao divne jabuke. Na proplanku ispod tih stabala paslo je nepregledno sviloruno stado. Pastir je podigao na pozdrav svoj buzdovan. Među stadom i jabukama trudila se silna mravlja vojska. Oni su baš tada iznijeli iz špilje ogromnu knjigu na čijim listovima su se zrcalila samo svijetla slova.

Na njivi, čije klasje je toliko puta ljuljalo usnulog cara, želi su ljudi koje je probudio stari vodeničar iz skamenjene skvrakine glave. S obale potoka, pred malim otokom s ružama i zlatnim žitom, čula se pjesma kuminog praunučeta. Div, koga je on probudio, nagnuo se je nad otokom i nježno milovao klasje i ruže jednom rukom, a drugom je izdigao djevojku sokolova brata i njene roditelje, držeći ih na dlanu kao kap vode.

Oko careva rodnog brijega nizale su se doline iz kojih je nekad osluškivao žamor koji ga je toliko privlačio. Sve je to bilo kao na dlanu. Brijeg je bio žarište zvijezde, a doline njeni kraci. Po tim kracima, okupani svjetlom, tekli su potoci mlijeka i kotrljale se jedre, sočne jabuke.

A za divno čudo, sve je to bilo ovjenčano užarenom ogradom, iznad koje je visoko zračilo svijetlo kamenje — grob uzgajivača pasmine željeznih pasa. S morske obale četrnaest stijena, kao prsti na ogromnoj ruci, slalo je ususret svoje zrake, a njih je preticala svjetlost iz groba čobaninova oca. Ali nad svim tim treperio je odsjev sjaja što su ga ugledali u krošnji ogromnoga hrasta.

U neizmjernoj radosti, mravlji car se obazreo oko sebe da očima potraži dvorce svjetla, ali nigdje na širokom vidiku nije ugledao svijetlo stablo — treperavi zraci dolazili su između ljudi, koje je ugledao pod okriljem užarene ograde.

— Kud je nestao i izvor? — prošaptao je kao da se boji da iskaže misao.

Radosni smijeh bivšeg slijepca odjeknuo je pučinom.

— A kud je nestao i mač? — uskliknuo je, kao da zadaje djetetu zagonetku.

Sve oči uprle su se u careve ruke, ali bivši slijepac pokaže prstom na careve grudi. Tamo u srcu širio se je sjaj čudesnog izvora, a nad njim je bio mač. Dok su svi zanijemili od udivljenja, bivši slijepac je rekao svečanim glasom:

— Svijetla oštrica ne može biti na drugom mjestu, jer je ona tu da čuva izvor.

Ispod srca suze radosnice — dva bisera, zračile su svjetlost prema užarenoj ogradi. Prošlo je nekoliko trenutaka dok su mogli odgovoriti. Mravlji car ganut do suza, iznenada je povikao:

— Na rodni brijeg!

Željezni pas preletio je razdaljinu kako ne bi ni vjetar! Kao u snu, za trenutak našli su se na otočiću, koji se je stvorio, kada je nestalo careve stare kume. Mravlji car je izvadio njene suze radosnice, posljednji put utisnuo je u njih svoj žarki poljubac zahvalnosti i ona silna, nabujala čuvstva, koja su mu potresala srce, izrekao je jednostavnim riječima:

— Kumo, na svemu ti hvala!

Kad se obazreo, oko njega se je okupilo nepregledno mnoštvo iz dolina. Nije se progovorila ni riječ, ali u tišini mravlji car je čuo kako silna srca kucaju u jedno otkucaju s njegovim. A on se nije čudio što je taj nepregledni narod u tom trenutku stao na njegovu rodnu grudu.

Pomilovao ih je očima i prignuo se zemlji da zakopa kumine suze radosnice. Kad je car izvršio njenu želju, otočić je počeo da raste naglom brzinom. Ispresijecao je potočoć i razlio ga je u nebrojeno tokova. Za trenut otok se razlio po planinama i dolinama okruženim užarenom ogradom. Bistra voda, koja je plákala njegove obale, brzala je kroz sve doline. Po njima su cvjetale ruže s otočića i raslo žito čije sjeme se rasulo s njega. Ali njegovo zrnje sad nije bilo zlatno — davalo je bijeli kruh, koji je krijepio marljive ruke.

Mravlji car je pristupio ruci roditelja. To je bio radosni čas koji se pamti u životu. Ali ono što se tada desilo povećalo je još

tu neizmjernu radost. Mravlji car sada nije bio divovskog rasta kao kad je sjedio na svom željeznom konjicu, ali nije bio ni malen kao kad je pjevao u žitnom klasu — pred roditeljima stajao je momak kao i svaki drugi.

A kad je car potražio očima divovskog kovača, ni njega nije bilo. Stariji stric bio je sad običan čovjek sa jakim, žuljevima ukrašenim rukama. I ono mnoštvo ruku, koje su sad stisle carevu, bilo je urešeno jedino tim ukrasom — žuljevima, živim svjedocima poštena rada.

Šta je tu poslije bilo, svatko može naslutiti. Priča bi bila preduga kad bismo opisali slavlje u kojem su održane svadbe mravljeg cara i sokolova brata. Još bi duža bila priča o tome šta je nakon toga nastalo, kad je željezni pas s plugom iza sebe povukao prvu brazdu, a što li je tek nastalo u dolinama, okupanim u sjaju, kada su potomci željeznog psa zaorali. Da sve to izrazimo, trebalo bi mnogo lijepih riječi, kojih ne posjedujemo.

Zato moramo poći primjerom mravljeg cara: gledajući žuljevima ukrašene dlanove, sanjajmo otvorenih očiju.

Takav san će nam možda dočarati priču o djeci, pa čak i o unucima mravljeg cara.

QUOD VOLUMUS, ITA GREDIMUS LIBENTER

Marica Vujković

Lijepa udovica ponovo pročita pismo, savije ga, pritisne ruke na srce i sva srećna uzdahne.

Ah, skoro pola godine čeka već na ovaj čas i često je pomišljala na to da ga možda neće ni dočekati. Muškarci su tako prevrtljivi, danas misle ovo, sutra ono, i ženska mora biti jako oprezna ako želi da nešto ozbiljno postigne. Oni će sve i sva učiniti, biti najpredusretljiviji i najnježniji, dok im sloboda i nezavisnost nisu u opasnosti. Ali čim primijete da se od njih i nešto više očekuje osim uobičajenog udvaranja i pažnje, gledaju da se što prije i sretnije izvuku.

Ovako ona u sebi, pa će tek dalje da nastavi:

A i teško je to u današnje vrijeme udati se, gdje je žena mnogo više na izboru nego muških. Pa još jedna mlada djevojka, lijepa, svježa i bogata, tu još nekako ide, ali šta da radi udovica sa svojih trideset šest godina i osamnaestogodišnjom kćerkom?

— Što će samo moje drago Bepče na to reći? — pomisli udovica u sebi. — Ah, sigurno će se radovati majčinoj sreći, ta ona je tako dobro dijete. Idem odmah da joj kažem, neka se veseli!

Pođe prema kćerinoj sobi, ali se u vratima ipak zaustavi. Ne, neće, bolje je da prvo svrši s njime, a kćeri će saopćiti tek onda kada stvar bude sasvim svršena. I bilo bi smiješno govoriti unaprijed o onome što će tek da dođe. Ta zapravo se on još nije niti izjasnio. U pismu veli samo toliko da bezuvjetno mora da govori s njome »o vrlo važnoj i sudbonosnoj stvari«, od koje zavisi cijela njegova budućnost i sreća i nada se da će biti saslušan od nje.

Ne, neće još kazati kćeri. Uopće u svemu mora da ostane isto tako dostojanstvena, kao i do sada. Nije potrebno da on vidi kako se ona objema rukama hvata za njega. Samo lagano, ali sigurno.

Pred očima joj prođe cijelo vrijeme njihovog poznanstva, sjeti se svih prošlih šest mjeseci, za kojih je on skoro svakidašnji gost bio u njenoj kući. Bože, kako je to sve brzo prošlo! I kako je samo ona na njeg navikla! Istina, u početku joj nije bio baš jako simpatičan, ali kada je o tome bolje razmislila i bolje ga upoznala morala je priznati da je on jedan vrlo fin čovjek, još

sasvim mlad, jedva mu je četrdeset godina, u banci zauzima vrlo lijep položaj, a nije niti siromah. Malo je ćelav i debeo, ali tko će da gleda na spoljašnost! Dobro srce, plemenita duša i, naravno, odgovarajuće materijalne prilike, mnogo su važnije od stotinu ljepota.

— I Bog nas je stvorio jedno drugome! — pomisli ona i odjedanput nađe stotinu sličnosti u svojoj i njegovoj naravi i karakteru, a to joj pak bijaše dovoljna garancija da vjeruje kako će se oni dvoje u svom budućem zajedničkom životu potpuno slagati.

U svojoj mašti brzo svrši sve. Sad je siječanj, u veljači će objaviti zaruke, u travnju se mogu vjenčati, svadbeni put od tri-četiri tjedna, Italija, Venecija, pri povratku Švicarska, eventualno Austrija, zatim kući i otpočeti nov život.

On joj je pisao da dolazi oko pet-šest sati po podne i ona je nestrpljivo čekala sudbonosni trenutak. Srce joj puno radosti i skoro da ne vjeruje svojim očima čitajući ponovo i ponovo njegovo pisamce. Odjedanput se dosjeti da je ovo veselje možda malo i smiješno i nikako ne dolikuje ženi njenih godina, a majci tolike kćeri, pa se silom uozbilji da sakrije svoje unutarnje uzbuđenje, koje je ovo naglo ispunjenje njenih snova kod nje izazvalo.

— Ta zapravo se ona i ne raduje toliko sebe radi! — poče da se pravda. — Mnogo joj je više stalo do kćerine sudbine. Jest, samo radi nje i u njenom interesu uzima sebi drugog muža — uvjeravala je sebe — jer će joj mnogo lakše biti izvesti kćer na put, ako je u kući jedna muška glava koja se brine za njih i u kojoj imaju moćnog i plemenitog zaštitnika. Kad bi bila riječ samo o njoj, ne bi se ona nikad žurila, premda joj je on — ne može reći — jako simpatičan, i često puta je pomišljala na eventualni brak s njime, ali je odbijala i svaku pomisao od sebe da se ona — Bože sačuvaj! — sad ovako, sa starom glavom, zaljubila. Međutim, kad bi i tako bilo i tome se ne bi mogao nitko čuditi! Ta toliko lijepih časova su proveli zajedno da ona već uopće nije mogla niti da zamisli dan, a da on ne dođe, premda je znala da je svijet radi toga mnogo govora. Ali tko bi svijetu namijesio kolača? Pa zapravo i šta imaju da je ogovaraju? Nikad ona nije bila s njime nasamu, nego uvijek u društvu svoje kćeri. A što joj se baš najbolje dopadalo i možda ga je radi toga toliko i zavoljela, to je bila njegova pažnja prema njoj. Nikada on nije nju posjećivao kada je znao da je sama kod kuće, pa joj se čak niti na ulici nije priključio, ako ju je samu sreo slučajno. Pazio je da ne bi dao svijetu još više povoda da je ogovaraju! — pomisli ona, a to je najbolji dokaz da ga vodi najčestitija namjera u njenu kuću.

— Prvi pošten muškarac, koji zna svoju dužnost prema ženi koju je svojim čestim posjetama doveo pred svijetom u nezgodan položaj! — govorila je ona u sebi i sva je gorila od želje da čim prije izrekne blaženi »da«.

Gledala je da u to vrijeme, kada on dođe, ne bude nitko kod kuće, kako bi što nesmetaniji bili u tim sudbonosnim trenucima. Sva uzrujana otvori vrata kad se ču glas električnog zvonca na vratima od predsoblja. Srce joj nemirno kucalo i bila je potrebna sva njena razboritost i trezvenost da se ne zaboravi i dostojno važnome momentu drži. Primijeti da je i on ne manje uzbuđen

nego ona, uvede ga u mali salon, sjedoše i provedu nekoliko časaka u potpunoj tišini. Ni jedno od njih nije znalo kako da otpočne. Ona je naravno čekala, kao što je red, da on započne i već je predstavila sebi moment kad će mu stidljivo ali sretno pasti u zagrljaj i primiti od njega prvi vatreni ljubavni poljubac. On je, međutim, tražio riječi kao kakav gimnazijalac, a kao da mu ništa nije padalo na um.

Napokon se ipak ona prva odluči, videći njegovu smetenost.

— Primila sam vaše pismo! — počne s malo drhtavim glasom. — I čini mi se, ako se ne varam, da ste željeli sa mnom govoriti o nečem važnome — reče a ne usudi se da ga pogleda u lice, toliko bijaše uzrujana.

— Da, gospođo! — s teškom mukom izgovori on prve riječi. — Stvar je zaista vrlo važna, takoreći i sudbonosna za mene. Dugo sam se rješavao, premišljao, nabacivao razne argumente pro i kontra, dok sam se evo danas ipak konačno odlučio da stupim pred vas i da, ufajuć se u plemenitost vaše duše i razumijevanja žene prema muškarcu, koji doduše već nije tako mlad, ali baš možda radi toga mnogo pouzdaniji — prema muškarcu — koji se eto u svoje stare dane dosjetio da je i on željan malo sreće i ljubavi, kao svi drugi i odlučio da prvi i zadnji put u životu ponudi svoje srce ljubljenom biću i da zatraži od sudbine ono na što i on kao svi drugi ima puno prava. Mislim, gospođo, da me vi razumijete, i da slobodno smijem istupiti pred vas s jednom skromnom željom, koja će mene učiniti najsretnijim čovjekom, a nadam se da ni vi nećete nikad imati razloga da se pokajete što ste saslušali jednog vašeg najiskrenijeg prijatelja — ako se smijem pred vama ovako nazvati.

— Ah — otme se udovici tihi uzdah s usana. Bila je jako dirnuta njegovim riječima.

— Budite uvjereni — reče mu — da ćete kod mene vazda naići na potpuno razumijevanje, kao čovjek koga sam ja zaista naučila cijeniti. Mogli ste se i sami uvjeriti za ovo vrijeme, otkad u moju kuću zalazite, da mi vaše prisustvo nimalo nije bilo neugodno, naprotiv — i tu malko pocrveni — mogla bih reći da ste vi jedini koga ne samo cijenim, nego prema kome možda i malo više osjećam.

On je na ove riječi naglo poljubi u ruku.

— Dakle, mogu da se nadam? — upita.

Ona zatvori oči i tiho šapne kao u polusnu:

— Da.

— Hvala vam, najiskrenija hvala! Učinili ste me najsretnijim čovjekom na svijetu! Sad, kad sam već prešao preko svega, i kad se moj san ispunio, mogu da vam priznam koliko sam bio u strahu i koliko sam strepio da ćete moju molbu odbiti. Ali, hvala Bogu, vi ste me razumjeli, i zato vas molim da mi dozvolite da vam se kao vaš budući zet najljepše zahvalim što ćete mi vašu milu i ljubljenu kćerku dati za ženu.

(Iz zbirke *Novele)*

DRAMSKA OSTVARENJA

TRI STOLJEĆA

(povijesni igrokaz u 4 čina)

Ivan Malagurski

Osobe: (ove su osobe za I. i II. čin)

ANTE VIDAKOVIĆ, seljak
ILIJA SUČIĆ, seljak starac
MAGDALENA SUČIĆ, seljakinja
MARIJA SUČIĆ, njihova kći
STIJEPO SUČIĆ, brat Marije
LJUBUŠA ANTIĆ, seljakinja
TRI FRANJEOVCA: Rude, Dobrivoj, Luka
ČETIRI TURČINA: Efrem, Murat, Ibrahim, Sufut
VILE (njih šest).

II. ČIN

(Izvor rijeke Bune. Seljaci dolaze u grupama noseći svoju prtljagu, vode svoju djecu, starci i starice razgovaraju tiho. Iza ponoći jedan sat. Mladina mjeseca.)

Prvi prizor

Stijepo, Magdalena.

STIJEPO: Majo, dopusti i meni da pođem s Marijom, ja bih je pratio i čuvao, a kada vidim, da je potpuno sigurna, vratio bih se natrag da ti javim.

MAGDALENA: Sinko dragi, ostani čedo moje mlado, kako se i možeš zanositi, kad si nevoljan i bijedan, pa ne možeš dugo pješačiti!

Drugi prizor

Pređašnji, kasnije Ljubuša; ostali svijet pristiže.

LJUBUŠA: Hvaljen Isus, zdrava budi Magdaleno! Odkuda tebe sa ove strane Bune? Valjda nećeš i ti polaziti? Nemoj, draga Magdaleno, napuštati ove naše divne krajeve. Ta nama je već svejedno kako ćemo završiti ovo malo života. Da li tko od tvojih polazi?

MAGDALENA: Bila sam ovamo u rodbini baš radi toga, jer sve do prekjučerašnjega dana nismo znali, da će i naša kuća ostati pusta ... *(plače)* ... da će nam jedinica Marija poći ... i ostaviti nas dvoje starih i ovoga nesretnika!

LJUBUŠA: A tko zaboga odlazi od vas? Zar Marija? A zašto?

MAGDALENA: Pa nisi čula, da su nam je Turci oteli, i da smo je samo zahvaljujući Bogu pukim slučajem spasili.

LJUBUŠA: Oh, strahote! Strahote! Reci mi kako ste je spasili i tko je ukrade?

MAGDALENA: Da nije bilo Stijepe i njegove vještine, kako se uvukao u društvo turske djece obukavši tursko odijelo — naša bi Marija zauvijek za nas ostala mrtva.

LJUBUŠA: Pa samo kada je nađoste! Pa kako ćete je pustiti ipak da pođe u strani svijet sama bez ikoga svoga?

STIJEPO: Vidiš, majo, što veli baba Ljubuša!

MAGDALENA: *(mahne rukom na Stiepu)* Ne će ona poći sama, jer se jučer vjenčala sa Antom Vidakovićem, koji ju je spasio iz turskoga ropstva.

LJUBUŠA: Zar sa Antom? Pravo ste i radili! Siromah je, ali pošten da mu ravna nema u deset sela.

MAGDALENA: Pa znaš, da se Ilija protivio tomu i nije mogao Antu zgledati, ali kako je Mara pala u ropstvo, pa je Anto spasio, odmeklo je i srce Ilijino i pristao rado neka pođe sa Antom u svijet. Eto ti, draga Ljubo, naše žalosne svadbe.

LJUBUŠA: Pa neka ih prati dragi Bog.

STIJEPO: *(majci)* No vidjela si, da joj znam od pomoći biti. Vjeruj, da mene nije bilo, Anti bi vrlo teško pošlo za rukom, da je pronađe. Ja sam zaobilaznim putem od turske djece doznao kuda su odvukli Mariju, pa sam dojavio Anti.

MAGDALENA: To je nešto drugo ovdje u mjestu. Kud ćeš ti na tako dalek put? Pa ne misliš li i ti ostaviti nas, kada je već babo dopustio, da Marija pođe za Antu?

STIJEPO: Pa ja bih se vratio.

MAGDALENA: Ni riječi o tome! Ostali smo sami, pa nema niko da nam koze pase. Teško će mi biti i bez Marije, ali sam smirena, što znam, da će Ante biti živa straža i da se Mariji neće ništa dogoditi bez Antine pogibelji, pa me to tješi.

LJUBUŠA: Iz našega sela jedva nas je ostalo nekoliko staraca, a sve, što je mlađe, sve, sve je spremno i čeka, da se uz put priključi vama.

STIJEPO: Da li ćemo još vidjeti Mariju?

MAGDALENA: *(zaplače)* Dat će dragi Bog, pa će se ona još vratiti.

LJUBUŠA: *(doziva)* Skupljajte se heheeej! ... Evo dolaze ujaci!

Treći prizor

Pređašnji i kasnije fratari Rude, Dobrivoj i Luka. Svijet nadolazi u grupama. Čuje se iz daleka grmljavina i vidi se sijevanje.

FRA RUDE: Hvaljen Isus, dragi rode! *(Puk odgovara: »Navijeke, ujače.« Obraća se Magdaleni)* A gdje ti je čiča Ilija? Pa Marija?

MAGDALENA: Sada se spremaju i odmah će stići.

FRA RUDE: *(puku)* Djeco draga! Budite hrabri! Dolazi vrijeme rastanka. *(Čuje se jecaj sa svih strana)* Kucnuo je čas, kada nam je zauvijek napustiti rođenu grudu ... *(Sve jači plač)* Samo tiho! Bog će nas očuvati od svakoje pogibelji i dovesti u krajeve, koje nam je On namijenio ... ! I ako vas Volja Božja raznese na sve strane svijeta, doći će vrijeme, da će se naša pokoljenja i poslije stoljeća — ako je takova sudbina naša — vraćati u ove krajeve, održavati uspomene na ove tužne dane ... A vi, draga braćo i sestre, koji ostajete ovdje bilo zbog starosti ili drugih uzroka, radi kojih vas veže ovaj tvrdi i hrabri krš, vi ste još veći u žrtvi, koju prinašate da navijeke ostane ovo naše, i samo naše ... ! Pričajte onima, koji iza vas dolaze da smo hrabro pošli za novom domajom i da vas nikada ne ćemo zaboraviti! ... Bog je dobar i vremenom će spojiti naše nove krajeve s vama, pa će oživjeti stare slave djedovina!! Molite se za nas, da u svojoj vjeri i hrvatskoj svijesti budemo ustrajni! A sada pođimo u miru. Napunite još jednom svoje posude hlađanim izvorom Bune. oprostite se s vašima, jer je već vrijeme polaska ... Ostali nas čekaju u prvoj dolini iza Stjepan Grada ... Tamo su sva ostala sela sa svojim fratrima ... Pomolimo se još jednom za sretan polazak! *(Svijet poklekne, digne ruke uvis, a fratar Rude stojeći moli glasno sa svima Oče naš ... u početku stiže preko mosta Ante i vodi čiča Iliju, a iza njih Marija, te i njih troje kleknu na mostu i podignu ruke. Slijedi opraštanje, jecaj i plač. Ljube križ i ruke fratrima.)*

Četvrti prizor

Pređašnji i kasnije Ante, Ilija i Marija.

ANTE: Hvala vam čiča Ilija! Za Mariju neka vas ne boli glava! Čuvat ću je kao zjenicu oka svoga ... Ona je dobra i nikada neće zaboraviti majku i sirotog brata Stijepu ...

STIEPO: Babo! Pusti i mene da idem ... Ja se bojim za Mariju. I vama će biti bolje, kada vam javim, da je Marija sretna i zadovoljna.

ILIJA: Ostani, sinko, ti ovdje. I nama treba pomoći. Što bi radili, kada bi vas dvoje morali otići, nas stare ostaviti?

MAGDALENA: Sačuvaj Bože! Ta od tuge ne bih mogla to ni preživjeti!

ANTE: A ja sam sretan i presretan! Ma kuda pošli, osjetit ćemo drhtaj vašega srca, što će nas pratiti na svakom našem koraku. Zato nam dajte vaš blagoslov, pa veza između nas ne prestaje, ma prošla i stoljeća. *(Anto i Marija kleknu, Magdalena i Stijepo plaču)*

ILIJA: *(Drhćućim glasom)* Nek vas dragi Bog štiti, a u vašoj djeci živjela uspomena na ovaj goli krš i naša uboga sela, koja će još dugo čekati svanuće slobode. *(Ante i Marija ustanu. Ilija vadi nešto iz njedara)*. Na rastanku primi ovaj maleni dar, koji će vas sjećati na nas, da smo za ljubav ovu žrtvovali svoju jedinicu, da nam grana roda ne izumre! *(Po-*

ljubi i pružajući reče) A kada kucne čas slobode, toga trenutka će moje srce i u stoljetnom prahu zakucati! *(Opraštaju se, iz daljine se čuje dolazak bure)* To mi je testament za obitelj Vidaković. *(U to pukne grom i raspukne se izvor Bune i u divnom sjaju ukaže se sedam vila)*

Peti prizor

Pređašnji, pojavljuje se sedam vila rijeke Bune, te puče grom u u stijenu, koja se rastvori.

I. VILA: Sretan vam put!
Tu sa dna podzemlja iz mojih dvora
Buna vam protiče kroz moje gaje
I svaki joj talas do sinjeg mora
Svježinu vama, dah i život daje...

II. VILA: Ja je napajam svakog Božjeg dana,
Moj izvor nikad presahnuti ne će,
Jer glavno vrelo, moga roda grana
Neizmjerno je vječno pramaljeće...

III. VILA: Kraj moga puta bijelo pase stado,
Umorne ovce hrle mojoj vodi,
Pastirče ljupko tu se kupa rado,
Svježi mi izvor svakom biću godi.

IV. VILA: Pijte još jednom ove izvor vode,
Od zaboravi čuvati kraj znajte
Dok Buna teče, dok vam polja rode,
Dušmaninu se svom silom ne dajte!

V. VILA: No čuvat ćete zato ljubav trajnu
Za ove krše, nebo, narod, polja.
Za uspomen na domaju bajnu
Bit će vam tvrđa i od hridi volja!

VI. VILA: U domu novom kuda ćete stići
Čeka vas bura, patnje, strašne muke.
Iza oluje glave ćete dići,
Dalekom nebu pružat ćete ruke...

SVE VILE SKUPA: Nad glavom vašom stoljeća će proći,
Pa s njima ropstvo, nevolje i tuga.
Istrajnom svijeću dignut ćete moći
Granitni kamen hrvatskoga juga!...

Za vrijeme ovoga prizora čuje se daleki glas frule, koja se približava, a kada posljednja vila rekne svoje, vile nestanu u mraku, a sav puk zapjeva dvoglasno.

Šesti prizor

Vile se sakrile, i čuje se pjev onih, koji odlaze:

SVI: Pođimo u nepoznat svijet kut
R. Stoljeća neka nam zaprte put.

SVI: Ti hladna vodice ne prestani
R. Uz hrabri krš vjerna ti ostani!

SVI: Oh sestre, oh braćo, ostajte vijek
R. Ćut ćete svih patnja i jada jek.

SVI: Oh divne nam Bune vile mile
R. Svih naših patnja nam straže bile.

SVI: A kad se još jednom vratimo tu
R. Ljubit ćemo sav krš i Bunu svu!

Za vrijeme ove kitice kreće i nestane puk u daljinu, pa se samo čuje:

Ljubit ćemo sav krš i Bunu svu!

ILIJA: *(Prelazi preko mosta natrag i vikne)* Marijooo... Marijooo moja! *(i padne. Spušta se potpuni mrak i zastor)*

VOJNIĆEVA RIČ

(Komad iz bunjevačkog narodnog života krajem prošlog veka, sa muzikom i igrom u 5 činova)

Mara Malagurski-Đorđević

III ČIN

DVORIŠTE ČA-RANKOVE KUĆE U VAROŠI

Ambeuš sa svodovima i debelim stubovima. Pred kućom — baštica sa cvećem. Po duhovskom običaju sva kuća iskićena rascvetalom zovom. Dvorište obraslo travom i ograđeno visokim zidom. U pozadini — visok crkveni toranj. U avliji žute karuce, kamara slame, naviljak kukuružnje. Pred ambetušom dve klupe »na tarabe«.

Kad se digne zavesa Jagica i nekoliko njenih drugarica svečano obučene sa dukatima oko vrata stoje pred ambetušom. Jelica namešta Jagici »kurđup« i kiti joj glavu cvećem. Kad to svrši obesi joj dukate o vrat, nabira joj rukave od košulje i povlači suknje. Jagica se, dok je nameštaju, ogleda u ogledalo na stolu i u drugo, koje Kata drži u rukama i sa njime se okreće čas s jedne strane čas s druge strane, spuštajući ga i na zemlju da bi Jagica videla kako joj i donji deo suknje stoji... Ovo spremanje traje za sve vreme razgovora između drugarica i Jagice.

(Narodna muzika)

I DRUGARICA: Požuri, Jagice, zakasnićemo u kolo!

II DRUGARICA: Borme, požuri, sad će i druge cure doći, pa da oma krenemo!

III DRUGARICA: Daleko je Dudova šuma, gdi Stipićevi momci danas drže kolo!

I DRUGARICA: *(zanevši glavu):* Joj, što je lipo tamo... u šumi!... Svud se trava zeleni, svud hlada i cvića, pa sve miriši!... Lipota!...

II DRUGARICA: *(razdragano):* I svirka se čuje.

III DRUGARICA: I kraljice pivaju!... Bude ih po deset družina i samo čuješ *(peva pocupkajući kao »Kraljice«):*

Ljeljo, ljeljo, kraljo,
Kraljica majko, ljeljo...

(zasmeje se, stane pred Jelicu, pa se graciozno i hitro okrene oko sebe da joj široke suknje polete uokrug): Jelice, jesam lipo udešena?

I DRUGARICA *(mazeći se):* A ja?... *(okrene se isto i zakikoće)*

JELICA *(zagleda ih i uživa u njima):* Udešene ste, cure, sve ko da ste iz škatulje izvađene!... Bile suknje sve dube na vama!...

III DRUGARICA: Joj, Jagice, kako si ti lipo udešena! Ureće te Mijo, kad te vidi!

JAGICA *(pošto je Jelica završila oko nje i čuvši Mijino ime, razdragano raširi ruke i kao pevajući, u zanosu):* Bože, cure, što sam danas radosna! Noćas, u ponoć, kad je Kata kuću zovom kitila svu me cvićem pokrila, a jutros rano kraljice me pismom probudile!... Kad sam progledala, a krevet mi pun zove i bosiljka!... Sva mi soba cvićem mirisala!... Od jutros mi samo srce piva *(zapeva):*

JAGICA I ŽENSKI HOR:

Oj, divojko, moje milo cviće,
Nema onog koji tebe neće,
Oj, divojko, divojko,
Materino mliko...

Oj, divojko, moje milo cviće,
Ko te neće ne imao sriće,
Oj, divojko, divojko,
Materino mliko...

(Dolaze žurno još dve Jagicine drugarice, u širokim suknjama, svečano obučene).

I DRUGARICA *(kako ih ugleda):* A di ste vi tako dugo?

IV DRUGARICA *(izvinjavajući se):* Mi smo u vrime stigle, tako smo se sa Jagicom jutros udivanile. *(Nešto živahno ćućore s ostalima).*

JELICA: A, što to šapućete, cure?

V DRUGARICA: Jeste l' čule, da će na »Brašančev« biti dosta »rakija«?

II DRUGARICA *(radoznalo):* A ko će nositi »rakiju«?

V DRUGARICA: Kažu, Dulićevi spremaju dvi rozolije?

JAGICA: A ko još?

V DRUGARICA: Onda Čurčićevi...

JAGICA *(insistirajući):* Ko još?

V DRUGARICA: Skenderovi... pa Lipoženčićevi, Vidakovićevi, Milankovićevi, Zelićevi...

JAGICA *(nemirno, bojeći se da joj drugarica spomene Vukoviće):* Pa onda?

IV DRUGARICA: Šta si zaokupila: ko još? Ko još? Neće Mate Vuković, ne boj se! A ni Mijo Pletikosić, kad te njemu ne dadu! *(Jagica se trgne i uzdahne duboko).*

JELICA: A na koju će Dulićevi nositi rakiju?

V DRUGARICA: Na Anicu Bajićevu.

JAGICA *(sa saučešćem):* Sirota Anica, ona drugog voli!...

JELICA *(tešeći Jagicu):* Zaboraviće ga, kad se uda! ... *(Jagica odriče glavom).*

(Čuje se pesma »Kraljice«).

SVE: Ah, evo kraljica! *(slušaju pažljivo).*

KRALJICE *(pevaju iza kulisa):*

Mi selu iđemo,
Mi selu iđemo, ljeljo.
Selo od nas biži,
Selo od nas biži, ljeljo.
Mi mu ne iđemo,
Mi mu ne iđemo, ljeljo,
Da ga porobimo,
Da ga porobimo, ljeljo,
Već mu mi iđemo, ljeljo,
Da ga veselimo,
Da ga veselimo, ljeljo.

(ulaze pevajući i igrajući):

Od dvora do dvora,
Od dvora do dvora, ljeljo
Do careva stola,
Do careva stola, ljeljo,
Di car vino pije,
Di car vino pije, ljeljo,
Car caricu budi,
Car caricu budi, ljeljo,
Među oči ljubi,
Među oči ljubi, ljeljo,
Ustaj, car carice,
Čuju se kraljice,
Otvaraj sanduke,
Pa vadi jabuke,
I daruj kraljice,
Kralja i Kraljicu,
Bana i Banicu,
Sabljare, divere,
Stražnjake, junake
I sve kolo redom,
Kolo naokolo.

(Ne čekajući da im ko poruči drugu pesmu pevaju na drugi glas, tužnu melodiju, jer su tako poslate da pevaju):

Zaspala je Jaga
Gori na čardaku.
Kraj nje sidi Nana,
Bile dare slaže.

»Spavaj, spavaj, Jago,
Moje dite drago.
Kome te je, Jago,
Obećao babo?
Obećo te, Jago,
Za nedragog dati.«

Al besidi Jaga:
»Kad vidite, Nane,
Mijine svatove,
Izneste me, Nane,
Prid dvor na sunašce,
Pokrite me, Nane,
Bilim burundžukom,
Podviknite Nane,
Vrlo žalovito:
'Umrla nam Jaga!' ...«

(Za vreme pesme iz kuće izlazi Krista. Za njom Ča-Ranko. On sedne na klupu i sluša »Kraljice«. Jagica i drugarice uživaju u pesmi, držeći se za ruke).

JELICA: R, kraljice, lipo ste nam otpivale!

I DRUGARICA: Znate li još koju lipu pismu?

KRALJICE: Znamo tušta pisama. Mogle bi vam do sutra pivati, al žurimo u kolo, čekaju nas momci i divojke.

ČA-RANKO *(ustane i prilazi kraljicama):* Onda pričekajte, kraljice, da vas darivam.

KRALJICE: Hvala, nemojte ... mi smo već darivane! ...

JEDNA KRALJICA *(naivno):* Mi smo POSLATE da pivamo vašoj divojki!

DEVOJČICA *(najmanja, koja ide sa kraljicama i nosi vezanu maramu, gde kupi darove, sasvim naivno):* Znate, nas je poslo Mijo Pletikosić, da pivamo vašoj Jagici ...

ČA-RANKO *(zgrane se i pogleda besno prvo u Jagicu, pa u Krstu, kojoj govori kao da je ona za ovo kriva):* Mijo Pletikosić!? Nije, valjda, Mijo Pletikosić, nego Mate Vuković! ... Jagica je njemu obećana! ... To sav svit zna, pa to triba i Mijo da zna! ... *(pođe besno u kuću i Kristi da znak, da ga sledi. Odu, Jagica i drugarice ostanu zapanjene. Jagica grca. Kraljice naglo odlaze, skoro pobegnu).*

SVE DRUGARICE *(teše je, i same ožalošćene):* Nemoj plakati, Jagice!

I DRUGARICA: Biće ti crvene oči! ... Kako ćeš u kolo?

II DRUGARICA *(teši je):* Ča-Ranko će malo ružiti i prititi, a ti ćuti, pa će sve proći! ...

JAGICA *(očajna, kroz plač):* Ne poznate vi mog baću!?

JELICA *(vajka se):* Kud ih anđo nanese da izbrbljaju ko ih poslo? ...

JAGICA *(grcajući):* Ubiće me baćo! ...

KRISTA *(izlazi iz kuće uplakana, snebivajući se):* Dico, vi sad iđite u kolo, a Jagica će posli doći ... Ima Ča-Ranko s njom divana! ... *(drugarice ljube ruku Kristi i odlaze žalosno).*

JAGICA: Joj, Nane, ja ne smim živa prid baću izaći! ...

JELICA: Ti na sve ćuti ...

KRISTA *(krši ruke):* Bože, Bože, šta sam dočekala! ...

JAGICA *(sklopivši ruke):* Blažena Divice! ...

ČA-RANKO *(izlazi iz kuće nakostrešen, mračan. Nadnoseći se nad Jagicom prekornim i strašnim glasom):* A, je l', ti, divojko, šta je to? ... Šta ja to čujem? ... *(Jagica i ostali zanemili)* Dakle, tako! ... Obećana Mati Vukoviću, darivana, a Mijo Pletikosić šalje kraljice, da ti pivaju! *(tajac)* Lipo borme! ...

(tajac) Takva cura, pa kako pazi na svoj obraz! ... I na moj! ... Lipo! ... Lipo! ... *(zamisli se, obori glavu, pa se ispravi)* Naučiću ja tebe pameti! ...

JELICA *(jedva se usudi da promuca, dok Krista i Jagica ne smeju ni glave da podignu):* Nemojte, Ča-Ranko! Nije ona kriva! ... Divojka je, može svaki momak da joj pošalje kraljice! ...

ČA-RAÑKO *(razbesni se):* Nije kriva! ... Ona nije kriva! ... Šta kažeš? ... Hm ... Nije kriva! ... Dobro ... šta mi dica rekoše! ... Mogle ste *(pogleda u ženu)* vi, lude ženske glave, i veću sramotu da mi nanesete pod moju starost! ... *(Duži tajac, Ča-Ranko se ispravi)* Dakle, tako ti, divojko, poštuješ moju rič! ... E, sad ću ja vama *(pogleda u Jagicu, pa u Kristu)* pokazati, kako se moja rič izigrava! U Vojnićevoj familiji još niko nikad nije pogazio svoju rič, pa neću ni ja! *(Tajac, Jagica prigušeno zajeca, predosećajući sudbonosnu odluku. Ča-Ranko ukazujući prstom na Kristu):* Ti, matora, još danas pošalji preteljjicinoj kući jabuku i maramicu! I poruči da u nedilju čekamo »rakiju« *(Jagica se zagrcne)*. Dosta ste vi žene godinu dana višto odlagale! ...

JELICA: Joj, Ča-Ranko! ...

ČA-RANKO: Ćuti, šta se mišaš! ... *(okrene se Jagici i diktira neumitnim glasom, sevajući očima i svaku reč naglašujući glasom i rukom)* Dakle, divojko, ovako! ... Prve nedilje — RAKIJA! ... *(pauza, podigne glas)*, druge nedilje — RUKOVANJE! ... *(pauza, još više podigne glas)*, treće nedilje — VINČANJE! ... *(ispravi se i pobedonosno sa prstom u vis)*, RANKA VOJNIĆEVOG RIČ SE NE GAZI!!!

(Sve tri žene klonu kao gromom pogođene i ostanu u stavu molitve. Ča-Ranko mahne rukom na njih i ode u kuću. Spolja se čuje žalosna pesma kraljica, dok zavesa polako pada):

Kome te je, Jago,
Obećao baćo, ljeljo,
Obećo te, Jago,
Za nedragog dati, ljeljo ...

(Zavesa)

(Pravopis kao u »Rukoveti« br. 7—8/1963, gdje je ovaj ulomak objavljen.)

DVA BILA GAVRANA

(igrokaz u 5 činova)

Ivan Petreš

Lica:

BENO DULIĆ, imućan posidnik
MARICA, kćer Benina
IVE TUCIĆ, ratni zarobljenik
KATICA, žena Ivina
GABOR i BARIŠA, sinovi Ivini
VAŠTLIKA, nimački gazda
MIKLIKA, Vaštlikin sin, mlad udovac
ČA SAVO, starac šaljivdžija
ZORKA i RUŽICA, ženske
JOCKOŠ, momak
3—4 momka
3—4 divojke
može biti i više
CIGANIN, svirac
Puk, znatiželjna dica, itd.
Vrime: sadašnjost.

II. ČIN

Pozornica ista kao u I činu. Na klupici sid vrimešan čovik sidi, u usti mu lula, iz nje pušta gust dim. Nedilja je i to posli podne. Gabor i Marica sa momcima i divojkama dolaze pivajuć:

MOMCI I CURE:

Ej šorom šajke, a Dunavom čeze,
Ej cura momku maramicu veze.
Ej navezla mu ime i prizime,
Ej samo nije, da se voli š njime!

(Na koncu pisme)

GABOR: Hvaljen Bog, ča Savo!

ČA SAVO: Na vike hvaljen!

GABOR: *(k družbi)* Al sad ne ćemo dalje. Neka nam ča Savo zagoneti koju.

CURE: *(u jedan glas)* Deder, ča Savo, iznesite koju, da imamo danas o čemu divaniti. *(Opkole ga pazeći, da ča Savu obćinstvo viditi može).*

ČA SAVO: *(pljucne)* Ajde de, kad je tako. A vi mi recite, ko je bio taj čovik, koji se nije rodio, pa je ipak umro?

GABOR: *(posadi se kraj ča Save)* Čemu da taremo glavu, kazat će to ča Savo i tako.

ČA SAVO: No, nemožte potrefit? A vi čujte! To je bio Adam, praotac naš! *(Momci i cure se smiju na sva usta).*

GABOR: Pa da smo se malo mislili, to smo baš mogli pogoditi.

ČA SAVO: Ej, da niste momci i cure, onda bi se moždar i mislili! Al u mladima vre krv, ter im ne dopušta, da se u štogod ozbiljno zamisle *(cirik)*. A vi dakle odgonetite ovu: Tko je bio taj delija, koji je samo jedared batinom zamahnio, te jednim jedincatim udarcem ubio četvrti dio tadašnjeg svita?

CURE: Iđite vi, ča Savo, takoga deliju mama dosad nije rodila.

ČA SAVO: I opet da vas ja učim bibliju? To je bio Kain, koji je ubio brata Abela.

SVI: Prava i živa istina. *(Glasan smih i buran cirik).*

GABOR: Još jednu, ča Savo, al ta ne mora da bude baš iz biblije.

ČA SAVO: I to mi pravo. A vi recite, što je to: Na jednu jamu uniđeš, na dvi iziđeš, a kad si izišo, onda si istom pravo unutri?

MOMCI I CURE: *(smiju se i cirikaju).*

GABOR: No tako šta još nisam ni čuo! A to ni ne može biti. Ko iziđe iz kuće, taj ne može biti unutri.

ČA SAVO: *(oholo namigujući)* Ded da čujem! Šta je to?

CURE: Ama ne mučite nas, nego bolje kažite sami.

ČA SAVO: No pa to su čakšire. *(Rukama komično pokaziva)* Gori na veliku jamu uđeš, kroz dvi nogavice iziđeš, a kad si izišo, onda si tek pravo unutri! *(Veseo cirik i smih. Sa srid puta jedan odrpan uprašen putnik sa velikom batinom prilazi im. Na leđi mu zamašna uprtnjača).*

JOCKOŠ: A gle kakav je ovo flandrokaš? Mora da je pijan. Gle kako se naslonja na batinu! *(Svi motre putnika, a kad im se približi)*

JOCKOŠ: *(grubo)* Što ćete vi ovdi? Još ni nediljom nam ne date mira? Tornjajte se odavle!

GABOR: Pusti ga, Jockoše! Nedilja je! Tko zna, ko je taj putnik, i kakvi ga jadi gone *(Putniku ljudskim glasom)* Hodte ovamo, čiko, sidte ovdi na moje misto!

IVE PUTNIK: *(razčupanom bradetinom)* Hvala ti, dobro dite, Bog neka ti plati milo za drago! Hvaljen bio Isus i Marija! *(sidne)* Ne želim ja od vas ništa, samo sam željan malo odmora.

ČA SAVO: A odkud dolaziš?

IVE PUTNIK: *(ozbiljno i pridomišljeno)* Ja dolazim iz osina smrti i tražim život, al lako može biti, da ću se opet vratiti u zemlju smrti i zakopati se na vike.

ČA SAVO: Vidim, da si velik mudrijaš. A ti onda kaži ovoj dici: Koliko klinaca triba jedan dobro podkovani konj?

IVE PUTNIK: *(brez da bi se mislio)* Al baš ni jednoga, ča Savo. Ako je dobro podkovan, onda baš ni jednoga. *(Ča Savi u iznenađenosti izpadne lula. Momci se i cure vragoljasto i zlorado podsmijavaju i znatiželjno obkole putnika.)*

CURE: Sad, ča Savo, mal' ako niste natrefili na para.

ČA SAVO: Doista! Tako šta se još nije desilo u mojoj praksi. *(putniku)* Pa dobro, kad si tako mudar, a ti reci, zašto krečaju kuće?

IVE PUTNIK: Zato, ča Savo, jer ih ne mogu umakati u kreč! *(Cure i momci plještu od radosti, ciču i skiču. Ča Savo ko ožežen skoči)*

ČA SAVO: Trista mu jada! A tko si ti, koji si me pred ovom mlađarijom tako osramotio?

IVE PUTNIK: *(još ozbiljnije, čisto kao u ludilu)* Ja sam nemirna duša, koji tražim bilog gavrana i ako ga nađem, tad ću nanovo oživjeti, a ako ga ne nađem, onda me čeka crna smrt.

ČA SAVO: *(tronuto)* Zar da ti iznesem čašu vina?

IVE PUTNIK: *(isto kao prije)* Nemojte se truditi. Možbit da ću još kadgod piti vina, al samo iz ustiju biloga gavrana, a ako ga ne nađem, onda više neću piti ni kapi, jer onda i tako moram da izgorim *(ustane)*. Hvala vam na društvu. Hvala tebi, sinko, koji si mi svoje misto ustupio. A ni na tebe se *(prema Jockošu)* ne srdim. Podnio sam ja već mnogo veće i grublje nepravde i grubosti. S Bogom mi ostanite! *(Cure i momci gledaju za njim. Nekima suza trepti u oku. Koji čas poslije)*

ČA SAVO: Čudnovata li delije! Tko to može biti?

CURE: *(gutajući i tomeći svoj smih)* Da, da, ča Savo, to je jedna zagonetka, al tu vi morate odgonetiti.

ČA SAVO: Al tako po glavi potrefit eksera kao taj čovik! To mi još nikad nije pasiralo!

CURE: A imate li još koju za nas?

ČA SAVO: Neka je za danas dosta! A ja iđem, da odgonetim, ko je taj putnik *(Laganim korakom odlazi).*

MOMCI I CURE: *(pivaju)*

Čije je ono luče bilo
Što nosi svileno odilo?
Ono je luče čika Paje,
Što zemlju i salaš prodaje.
(lagano se kreću)

Čiji su ono malušani,
Što iđu goli, poderani?
Ono su dica čiča Veca,
Što voli crvenoga keca.

(Pisma sve slabija biva, dok ne umukne.)

Zastor.

Č'A BONINA RAZGALA

Matija Poljaković

Lica

(koja se javljaju u I slici)

Č'a BONO ŠIMIĆ, kućedomaćin, seljak, star 60 godina.
LUKA, njegov sin, 40 godina,
MARA, njegova snaja, 42 godine,
STANKA, unuka, 18 godina,
MARIJAN, momak, nadničar u selu, 25 godina,
TOMICA, sin gazde Boze, 28 godina,
JOSO, Tomicin drug, 28 godina,
KATA, prijateljica Stanke,
RUŽA, prijateljica Stanke,
ROKO, momak,
KAZO, frulaš, prijatelj Marijana.

I. SLIKA
(Polivanje)

(Dvorište č'a Bone Šimića. S lijeve strane je kuća čiji se otvoreni ambetuš završava s vratacama na ulicu. Vrata od sobe su prekrita šarenom zavjesom. Na krevetu, u prednjem dijelu ambetuša, je opaklija, šarena uzglanca, a na prozoru iznad kreveta je duvankesa, ostali pušaći pribor, bokal s vinom. Pod strehu zavučeni alati, klipovi kukuruza. Pozadina je velika kapija i daščani plot. S desne strane je bunar i ambar. Pred kućom dud, a pod njim Stanka s dvije drugarice sprema stol, prekrivaju ga bijelim stolnjakom, smještaju stolice i klupu, donose čaše i bokale s vinom. Č'a Bono sjeđi na krevetu i muči se sa čizmama: čas čizme navlači, čas lulu pripaljuje. U svečanom, crnom odijelu je, a kaput mu i šešir još na krevetu. Njegov sin Luka još sprema po dvorištu. Pomeo je dvorište i uzima smeće na lopatu.)

1.

MARA: ... Još i ono, ono pometi! Meteš, meteš, a napolak ostaviš! E, baš nisi ni za šta!

BONO: Dabome da nisi, sinko moj rođeni! Znaš, snajo, 'di bi ga još mogli isprobati? U kujni! Da ga isprobamo ko redušu. No, šta veliš?

MARA: Vid' vas, razgale! A vi ste valda za štogod! Ako ne pušite, a ono pljuckate. A po cili bogovitni dan bi se samo podsprnđivali!

BONO: Al' šta ovakovoj sirotinji drugo i priostaje, kad svako drugo veselje košta novaca! No nemaj brige, od mene ćeš danas cili dan bit mirna.

LUKA: Ićete 'digod, baćo?

BONO: A kako mi to pitanje! Kako je svanulo, spremite se da dočekujete polivače, a 'oću l' ja tu ko neslan zjaliti?! Iđem po selu, valda ću nać i taku koja će mene počastiti! E, bome!

MARA: Bože moj dragi, ako se ovaj već nije pravo poditinjčio!

LUKA: Zaboga, baćo, ne ćete valda i vi u polivače! Ta, 'di ćete od sramote!

BONO: Kaka te sramota spopala, derane! Jesam li udovac el nisam? Još kažu i fajinski, je l', curke moje? *(Teškom mukom je navukao čizme)* Au, dedara im i s' čizmama!

MARA: I vidićeš, da će nam opet napravit kaku komediju!

LUKA: Nemojte, baćo! Ta, 'di bi s tako sidom glavom u polivače!

BONO: Sida glava sidoj glavi! Nit' mi od pućke date, nit' od jagnjeta, jel to triba polivačima. Pa iđem 'di će i mene ko čovika dočekati!

MARA: I da nam se čerez vas sutra opet cilo selo smije? Bar vi već triba da znate šta je to ospitan čovik!

BONO: Ha! ospitan, ospitan! Da je sudit po ričima, ni u carice 'vake gospojice. A je l' to ospitno, snajo, kad ti meni: Ju, kako bi ono dirali, ju, kako bi ovo dirali, kad je to za goste?!

MARA: Da je i tako, ni onda već niste za ludorije! U čestitom svitu, ko u mojoj familiji šta bi, tog se ni sitili ne bi! Ah, 'di sam i smislila da vam budem snaja!

BONO: E, bar da i nisi! *(Spremio se, navlači kaput, šešir nakrivio, pa namigne djevojkama i još malo i poskoči)* Opac, evo momka!

MARA: A ti ćutiš ko da su ti usta zašivena!

BONO: Njegova zašivena, a tvoja primirena!

MARA: *(djevojkama koje su oko Bone dok ga Stanka čisti metlicom):* 'Ajd, cure, poslom! Gledate ga ko, ko ... !

BONO: Kad imaju šta da i vide! No, al', cure, da nisam čuo tužbu na vas od momaka! Kad vas 'tili politi, od sramote da niste bižale! A ako baš koji i poljubi ...

MARA: Au, bože, tako pogana usta!

BONO: A je l' baš?! A 'oće l' ta mladež doć' vamo da se boga moli, el da cure gleda?

MARA: Moja jedinica još ni za svačije oči nije, a ne dao mu bog da je koji dodirne. A, ju, oslobodi, bože!

BONO: Alaj dobro šta ima i takog dana u godini, kad ti svaki momak smi u kuću! Jel' 'di bi od moje snaje makar kaki u avliju! *(Imitira Maru):* Ni ne mož biti razgaljen ako nije

gazda, ni ne mož biti ospitan ako nije lemeš! Je l', snajo, kako to tebi oni ospitni i kažu? Ljubim ruke!... *(Nakloni joj se, a zatim imitira kako ona prima pozdrav):* Fala, fala, sinko! *(Ode)*

2.

MARA: Samo smućiva! I sad nam još samo to triba, da pijan dođe.
LUKA: Ta, šta pripovidaš, kad znaš da mu nije adet.
MARA: Šta si sad stao razgaljivat, već iđi po vino! Stanka, jeste l' spremile ruva za prisvlačenje? Tribaće vam ako vas ispolivali!
RUŽA: Ja sam još i dvoja spremila, snašice.
KATA: A još i druge papuče. Snašice, 'oćemo l' i jagnje tu iznet?
MARA: Kazala sam već, malo pečenice od pućke, koji kolač, a jagnje, i šta je bolje, nek je u sobi. Ta da! Doće vam makar ko, pa da mi taki gladni poidu baš sve najbolje. Bolje u čistu sobu, a druge tu prid kuću... A ovde ste mogli i od oni' kućevni' čaša, a ne ove fine. Da mi još razlupaju? A kad koji viđeniji dođe, onda dajte one tanke tanacke, nek vide šta imamo!
KATA: *(spremile se na doček, prikači Stanki na leveš cvijet):* Znaš, baš sam ljubopitna, 'oće l' nam i Tomica doći!
STANKA: Ni čut za njega ne marim!
MARA: Jesi l' ti baš luda, curo moja? Najbolje gazde u kraju...
STANKA: Al' i najgori ljudi.
MARA: Nek je dosta! Ta da, čim ti ko ne dopušti da ma kaki šugavi gadžo zalaje na njeg, o'ma' je rđav, najgori! Ružo, kosu da si namistila! *(Ulicom se čuje pjesma: »Ej, sinoć kad sam išla iz dućana«.)* 'Ajd, 'ajd, šta još imate, spremite! Ne čujete, da već pivaju sokakom? Mogli bi do nas, a još ste nespremljene! *(Dovukla se do vrataca i sluša pjesmu)* No, baš mi nike pisme! Bireška pisma, pa ko bi je i pivo, neg oni!
ROKO: *(s ulice)* Domaćini, ima l' u ovoj kući divojaka?
MARA: A ko pita, el momci, el udovci?
POLIVAČI: Momci, momci...!
MARA: *(svojima)* Vrag da nosi i 'vake momke! *(Otvara im vrataca, te ljubazno):* Dobro došli! 'ajd, 'ajd!
STIPAN: Još bolje vas našli.
ROKO: Zdravi vam došli, veseli bili, žive nas ispratili!
POLIVAČI: Faljen bog, gazdarice, faljen bog.
MARA: Amen, amen, dico, 'ajd, 'ajd, kad je baš tako! Luka, Luka! Cure! 'ajd, evo vam gostiju.
LUKA: A šta dobro našli, nek i sokak znade.
STANKA: A ja bi da ne pripovidate ako vam se štogod zamirili.
STIPAN: A šta misliš Stanka, je l' bi i jedan smio kad je Roko s nama?
ROKO: E nek proba! Je l', o curama el lipo, el nikako! A o gazdarici, kako nas počastila, je l' tako?
LUKA: No, 'ajd, momci, sidajte. I točite.
ROKO: Al' tako ćemo ko svoje rođeno.
KATA: Hej, hej, a ko je vidio sidat neobavljena posla?

RUŽA: No, a kojim ste poslom došli?
LUKA: Onog vam vašem, lipi ste mi niki momci!
ROKO: Ta, bać Luka, još bi mi i svekrva zaboravila da melje, da joj toliko lipi' cura prid očima!
KATA: No, jesi l' se nagledo?! I šta će biti sad?
ROKO: A jesi l' baš ljubopitna? Sad ćemo vidit el vino dobro! Svi koštat! *(Okuse i zadovoljni klimnu glavom Roki):* Dobro je, dobro je! Cure već vidimo da su lipe, a sad još da vidimo, je l' im voda dosta 'ladna! Momci, na bunar s curama!
POLIVAČI: Na bunar š njima! Vodu, vodu! Sve tri pod kabo! *(Polete s djevojkama na bunar, iz kabla ih poprskaju vodom, a razgovor im se sliva u veseloj gužvi)*
MARA: *(kad vidi da ih odvode na bunar):* A, ju, a, ju, nemojte i' baš na bunar!
ROKO: *(potpačio se kao pjevčić, jer i jeste sitan, ali ispršen):* Nemajte brige, još i vama mož doteć! *(Poleti i on na bunar).*
KATA? Ne, ne, ne ću! 'ladna je! Juj!
ROKO: Ne žalite!
RUŽA: Jujuj, kosu mi čuvaj! Dosta, dosta!
POLIVAČI: Samo livaj, ne žali! Ne žali!
KATA: Po meni je već dosta!
RUŽA: Marko, ne mene, Katu, Stanku!
POLIVAČI: I njoj će doteći! 'oće, bome!
RUŽA: Ju, i leđa su mi već u vodi!
STANKA: A ju, papuče, papuče!
ROKO: Gotovo, gotovo! Stipane, je l' čuješ ti?!
STIPAN: Al' Stanku bi tribalo još!
ROKO: Šta je priviše, nikad nije dobro! E, cure, da još toliko olipčale koliko ste mokre.
KATA: Onda daj još po meni, Stipane!
STIPAN: No jesi l' čuo, Roko? *(Poleti za njom)*
KATA: *(bježi)* Ne, ne!
ROKO: Šta je, Stanka, još i papuče si izgubila?
STANKA: Šta je papuča odletila, nek je, al' mi je kosa mokra.
LUKA: Ćuti, adet je. S prolića se sve zaliva: i cure i cviće.
ROKO: Bome, cviće i triba zalivat da ne vene.
MARA: 'vako cviće, ko šta su ove, ne će šale uveniti!
ROKO: Pa da baš moram birat, ja bi' negleduš! Pa eto koja bila!
STIPAN: Pa i jeste jedna lipča od druge.
MARA: Mislim, bože! A još čije su! Stanka, ded ponudi goste. 'Ajd, cure, poslužite i'! *(Prišla je Stanki)* Ove da nisi uvela u sobu. 'Vakima će dobro biti i tu prid kućom... Eto, momci, mož' bit' nije adet, al' ko držim, kad je 'vaki lip dan, lipče je tu prid kućom, neg' u sobi.
ROKO: I volim ja' vako šta pri svitlo da gledam.
MARA: Je l' mi virovali il' ne, al' mi se čini da se ni sunce ne žuri priko naše avlije. Još i ono stane, pa se zagleda u Stanku.
STANKA: El još pita i čija sam?
MARA: *(osjeća ironiju, pa ljuta):* Ne triba da pita, zna valda!
KATA: *(povuče Stipanove brkove):* Za te se nipošto ne bi' udala.
STIPAN: Je l' to čerez brkova? Pa obrijaću i'!
LUKA: A jok, sinko, al' nikako! Brkat, to i jeste pravo čovičanski! Već 'ajd sad manje divana, pa popite koju! Uzdravlje! *(Piju.)*
ROKO: A sad bi mogli koju i zapivati! A koju ćemo, Stanka?

STANKA: Dajte, baćinu ćemo zapivati!
LUKA: Ta mante se vi mene i moje pisme! *(Pogleda prema Mari, pa tiše)* Otpivava mi ova moja priko cilog dana! *(Smijeh, a u to se čuju tamburaši gdje sviraju »Milkina kuća na kraju«)*
MARA: Ej, stante vi s tim divanom! Je l' čujete? Tamburaši, bože!
ROKO: A kome je tako na pritek novaca, da s bandom iđe u polivanje?
MARA: Ne znam, ne znam, al' ko zaglavu bi da je to gazda Bozin Tomica.
ROKO: E, tima dotiče!
MARA: Ooo, to i jesu gazde! Ne samo gazde, već i familija! *(Pođe bliže vratacama. Voljela bi da k njima dođu.)* Bože dragi, alaj lipo sviraju! *(Zanesena svirkom zapjeva. Bez sluha je.)* ...Milkina kuća na kraju, oko kuće vaške laju!...
STANKA: A, joj, nane, alaj rđavo pivate!

3.

LUKA: Ko kad kvočka kvoči!
MARA: *(ljuta pogleda Stanku, prestane da pjeva, a u to se čuju i riječi s ulice)*
TOMICA: Gazde, gazde, primate l' polivače?
MARA: A jesu l' bar kaki, jesu l' momci?
TOMICA: Mislim, bože, samo da i' vidite!
MARA: A čiji su bar?
TOMICA: Je l' triba pitati, kad s tamburašima iđu polivat?
MARA: *(poleti kapiji i otvara širom):* Kad su momci, nek i uđu.
TOMICA: *(ulazi s Josom. Iskićeni, oholi, bogato i u crno odjeveni. Samo ruku dignu do šešira):* I volim da ste nam kapiju otvorili, snašice, jel gazda Bozin Tomica još ni vratacama ne sagne glavu! *(Ispršen ulazi.)*
JOSO: *(njegov pript drug):* Vid' vid', molim te, pa tu već i društva ima.
ROKO: Dobre prijatelje uvik primamo.
TOMICA: Pa ako baš i nismo prijatelji, moćete se podičit s kime ste u društvu pili.
JOSO: Ako nas gazda 'tio počastit! Al' da ćemo popit, za to nek ga nije briga!
MARA: Luka, Luka, vina! Al' o'ma' da si! Ne čuješ?!
ROKO: A cure politi?
TOMICA: Je l' da?! *(Odmahne rukom da mu to ne bude briga. Izvadi malu bočicu parfema, pa on i Joso poliju djevojke. Za to vrijeme Mari):* Je l' čujete? Ove razgale bi mene učili šta triba s curama u polivanju.
MARA: Ta mani i', rano moja! Vidiš kaki su. I 'di bi oni mogli bit ospitni ko naš svit! *(Kad i nju poliju):* O, o, je l' još i meni doteklo? Pa, fala, fala!
TOMICA: Mamu poštivaj, da te cura zavoli. No, jesi l' vidio, Roko derane, kako se to poliva?
ROKO: E, vi se već držite gospodskog adeta.
JOSO: Kad nam dotiče.
TOMICA: Ne da dotiče, već mriš triba na mriš — a ne vodu s bunara!

ROKO: E, to je već za nas parasnike zdravo visoka škula.
TOMICA: A ko vam kriv što ne znate ženski svit poštivati! *(Tamburašima):* Pa, šta će to biti? Zjalite ko da ste u crkvi, a ne u polivanju! Kad plaćam, 'oću da me i poslužite! Snašice, vina i njima. A i štogod za poist, nek se gladni naidu!
MARA: 'Oću, rano, kako da i ne ću! *(Gurne luku u leđa što ovaj još nije potrčao)*
TOMICA: A dotleg nek čujem jednu pismu! Al' nek je pisma!
STANKA: Alaj, Tomice, bar pismu moraš lipo zaiskati!
TOMICA: Šta plaćam, ne molim! Ni bireša, ni pismu! Ko moj kruv ide, tog ne tražim za pretelja! No, svirka, šta će bit?!
KATA: 'Oćete l' zasvirati »Igrala bi dere«?! *(Kad su zasvirali)* To, to! Al' baš vam fala! Stanka, ako boga znaš, zapivaj!
TOMICA: Nema vrimena da piva, kad će sa mnom da zaigra! Je l', Stanka?
STANKA: Sad jedared nisi pogodio! *(Kolo je zaigralo, a ona pođe od njega)*
TOMICA: Ne'š?! Sa mnom ne'š?... Pa, kako ti volja! *(Uvrijeđen ih pusti da još malo poigraju, pa daje znak tamburašima da prestanu):* Dosta, dosta! Oznojiće se čeljad!
KOLO: *(Igrali su polivači, Kata i Ruža, te djevojke koje su se na svirku skupile pred kapijom)*
STANKA: Žao je tebi šta su igrali.
TOMICA: Pa, evo, ako baš 'oćeš, nek igraju.
MARA: *(prišla im):* Stanka, dosta od tvog! Tomice, 'oćemo l' u čistu sobu? Izvoli, rano!
TOMICA: *(pogleda ostale):* Pa i bolje. Da ovima ne smetamo. I valda ne će pomisliti da smo se uzo'lili šta smo gazde. *(Pošao je, a tamburaši za njim, ali stane u vratima sobe)*
ROKO: Imaš ti i pravo, gazda Tomice. I dobro je da se bile vrane ne mišaje s nama crnima.
STIPAN: Jel bi se, ne daj bože, mogli očerupati!
TOMICA: *(neće da čuje):* No, 'ajde, Stanka!
STANKA: Volim ja već med' njima. Jel valda je lakše birati momka od nji' sedmorice, neg od vas dvojice.
TOMICA: A valda više vridi dlan čistog žita, neg' kotarica smitljivog.
STANKA: A pomisli samo, koliko onda više vridi kotarica čistog žita od dlana smitljivog!
MARA: Stanka, al' o'ma' da si! *(Ne zna što bi, jer se u to baš čuju gajde pred kapijom)* ...Šta je to, bože dragi! Gajdaš?
STIPAN: Ko se to, bože, s gajdašom prati?
ROKO: Ko je, da je, momak je!
MARA: O, o, o, ljudi ljudski, i taj ko da je tu stao! *(Pođe kapiji)* Ko je, ko je, ko nam se to s gajdašom dopratio? Na kapiju, na kapiju, širom je otvorena!
ROKO: *(izmijenjenim glasom):* Vrataca su za ljude.
MARA: *(poleti od kapije vratacama):* A ko nam to, bože, došo s gajdašom?

BONO: Otvorite, pa ćete viditi! I kažite, primate l' polivače?

MARA: Ako su momci.

BONO: Jedan je, al' ko da je za dva! I to taki, kakvog još nemate!

MARA: *(sva razdragana što joj dolaze u kuću)*: Ohoho, ko da se malo falite! *(Otvara vrataca, ali ne gleda tko ulazi)*: No, 'ajte, 'ajte, ako ste momci. Nek je i s vama kuća podičena!

BONO: *(gajdaš je pred kućom svirao »Ej, mene nana psuje i kara«, pa sad s tom pjesmom i ulazi)*: S 'vakim momkom se, mislim, bože, i mož' podičiti!

MARA: *(kad vidi da je to Bono, ljuta ode)*: Uh, bola vas željna! I šta mi se uvik samo komedijate!

BONO: Kako te komedijanje spopalo! Iđem polivat ko drugi čestit svit, pa 'di bi' prvo neg kod svoje unuke Stanke? A ovud redom po selu.

ROKO: Taki je dan kad mi momci iđemo curama na ogled.

BONO: Ta, radujem se ja, rano moja, ako mene i koja udovica pogleda!

TOMICA: E, al' baćo mi kaže, curu lipo pogledaj, al' u ambar dobro zagledaj!

BONO: Da, da, i ja sam čuo za taj gazdački adet. *(Opet svi ismijavaju Tomicu)* Već znaš šta, moj gajdašu, ako 'oćeš da se dugo volimo, deder ti sad jedno kolo.

STIPAN: Č'a Bono, a ne bi l' bio red da zaigramo gajdaško kolo, kad već gajdaš svira?

BONO: Tako ja i mislim! No, 'ajd, 'vaćajte se! *(Gajdaš svira kolo »Ej, seko, kako ćemo«. Pet pari igrača igraju gajdaško kolo)* ... Šta je, Tomice, ti ne'š u kolo?

TOMICA: Nikako mi s' čini, nisu bogzna kaki igrači.

BONO: I bolje, rano, da ne kvariš. *(Bodri kolo, zarumenio se, oblijeće ih)* Tako, tako! ... Ded, ded, Stipane, tako, tako! ... vid' vid', ni zemlju ne dotiču ... Tako, tako, curke moje! Ded, ded, šaraj, šaraj! Joj, da ja možem, da ja možem! ... Tako! Dobro je bilo, lipo je bilo! *(Kad su završili kolo)*: Tamburaši, nemojte da vam nepravo, al' ne dam jednog gajdaša za sto tamburaša! Hi, a još da mi je frula, iha! ... *(Začuje se frula pred kapijom)* Šta, šta?! Je l' čujete vi? Ojojoj, pa to je vrulaš, bože dragi! Ta, šta nisam kraj vrulaša zaželio i dobru litinu!

4.

MARIJAN: *(prolazi ulicom i stao je pred kapijom)*: Ohoho, vidi, Kazo brate, tu i gajdaša i tamburaša!

KAZO: E, kome šta dotiče!

MARIJAN: Bome, bome, kome dotiče, tom i pritiče.

TOMICA: Ajak, momče, već šta kome priliči, tog i diči!

JOSO: *(on samo toči i pije, jedva se držeći na nogama)*: Šta, ne znam ja šta, al' je borame istina! To ... to ... to tog i diči! *(Zatetura se, jedva sjedne i zadrijema na stolu)*

MARIJAN: Šta misliš, Kazo brate, bi l' i mi malo med' ovaj viđen svit?

BONO: A kako ne bi, rano moja, ušo kad ima tu i poštenog svita!

MARIJAN: Pa 'ajdemo onda, Kazo! *(Kazo zasvira na fruli »Ej jutros rano kad iđem iz gata«)* Faljen bog, č'a Bono. Nek ste nam u srići i zdravlju.

BONO: A šta 'š curama zaželit?

MARIJAN: Da svoje momke dočekale.

BONO: A momka spram obraza birale, a ne spram muzike!

STANKA: Nek divani ko šta 'oće, al' je meni vrula baš lipa.

TOMICA: Idi, molim te, samo pišti i njače.

MARIJAN: I mora biti da ti se takom čini, kad tebi ni zasvirat ne bi 'tila!

BONO: E, i kaže svit, vrula gazdi ni zasvirat ne će!

TOMICA: Meni da ne bi? Ha! No, 'ajd baš da vidim! *(Priđe Kazi, vadi hiljadarku i gazdački mu nudi. Kazo neće ni da je pogleda, pa mu zato zadjene u košulju)* No, da vidim! Da vidim, 'oće l' 'titi jednu pismu za 'iljadarku!

KAZO: *(izvadi iz njedara zadjenuti novac, duhne na nj, pa novac odleti)*: Ni za dvi! Vrula je sirotinjsko veselje.

STANKA: *(diže novac i predaje Tomici)*: Ne će i ne će! A 'oće l' meni jednu, ako lipo zamolim?

MARIJAN: Al' samo ako ti oči ne znadu lagati! *(Prišao joj, nasmijan je gleda)* Mož', Kazo, mož' — ko u diteta su!

KAZO: *(zasvira. Pri ponavljanju, tamburaši prihvate pjesmu, a Marijan zapjeva)*

MARIJAN: Čija vrula ovim šorom svira?
To je vrula siromašnog sina,
jel gazdačkom zasvirati ne će.
Gazda plati,
pa ga banda prati!

TOMICA: *(ljut što su i tamburaši svirali, prilazi i zabranjuje)*: Dosta! Ko vas plaća, ja je l' ovaj?!

BONO: O, čeljad moja, još ću i ja povirovat da je bolje imati novaca neg' pameti! *(Marijanu)*: 'Ajd, kad ti baš tamburaše i ne da, bar mi cure polite!

TOMICA: No, još to bi tribalo, da i' ispolivaju!

BONO: O, o, Tomice, pa valda bar nji' ne plaćaš! One bar nisu tvoje.

TOMICA: Pa ako i nisu moje, prije bi mogle biti, neg njeve! *(Kazo mu prkosno zapišti u frulu)*

MARIJAN: Pa ako cure 'atar biraju, a ne momka, onda baš borame imaš pravo! Al' znaš šta ti je nesrića, moj lipi Tomice? To, šta pametna cura znade, da od zemlje mož živit, al' ne i šnjom! Ko ni s takim momkom ko šta si ti.

TOMICA: Dosta tvog mudrovanja! Cure ne ćeš politi i gotovo!

MARIJAN: Znaš šta? Je l' se ti srdio el ne, ja ću jednu već politi, pa bilo šta bilo!

TOMICA: Dok sam ja tu, ne ćeš!

MARIJAN: A ti onda otiđi! *(Poleti Stanki, povede je na bunar)*

TOMICA: Ta ne dajte! 'Di ćete dat da je ispoliva!

MARA: A ju, a ju, ta ostavi tu curu!

TOMICA: Da, daću je, čim je polio.

TOMICA: *(obraća se prisutnima):* Ta, ne dajte, je l' čujete vi?

ROKO: Čujemo, al' ne hajemo!

STANKA: *(Marijan je poškropio vodom iz kabla. Ona se ništa ne-protivi, čak je nasmijana i ruke širi):* A šta triba da ne date, kad baš ja 'oću!

MARA: Stanka, Stanka!

BONO: *(zaustavi Maru, koja bi pošla po Stanku):* Ne misliš da je polivanje za svakog?

STANKA: *(vraćajući se s Marijanom):* Vidi, baš si me u oči.

MARIJAN: Probo sam i' oprat. Čudo šta su garave!

TOMICA: *(društvo sjedi za stolom, tamburaši su ponuđeni, pa sada započinju tiho da sviraju):* No, je l' ti sad srce na mistu šta si je polio?

MARIJAN: Čuješ, bome jeste!

TOMICA: 'Ajd, ne marim, nek i ti znaš kad si bio polivati! Svirka! Svirajte al' tako nek se zna kome svirate.

MARA: *(kiti Tomicu cvijećem, potom hoće da prođe pokraj Marijana, jer ga ne želi zakititi)*

STANKA: A Marijanu, nane?

MARA: Još mu i ime znaš?!

STANKA: A šta ne bi' znala. Ja divojka, on momak . . . *(U tanjuru joj cvijeće, pa sada onda hoće da izabere)* Nemate ni jedno lipče cviće?

MARA: Kome je, dobro je.

STANKA: *(ljuta pogleda Maru, pa skida cvijet s njedara, te to pruža Marijanu, da bi ga s tim cvijetom zakitila):* Izgleda mi, Marijane, moja te nana 'tila zaboravit, pa ti evo moje cviće.

MARA: To s nidara? Baš ne dam! *(Otrgne joj iz ruke cvijet)*

MARIJAN: *(kad je Stanka htjela da otme od majke cvijet, zaustavlja je):* Nemoj, Stanka! Glavno je, da si to baš meni 'tila dati.

TOMICA: Morala ti cura štogod dat, kad si se utrpo.

MARA: A još nezvan!

BONO: Nezvan se iđe u polivanje. Al' bilo je i taki' familija 'di ni zvani nisu šale išli, je l' da, snajo moja?

MARA: Nama da nisu došli? Ha, vid, molim vas! I prve gazde su bili podičeni, kad su nam mogli prag prikoračiti!

TOMICA: A mislim, bože, i zna se iz kake ste familije: i gazdačke i lemeške.

MARA: Bome, nije da mi do fale, al' . . .

BONO: Al' su tvoje nafalili rabadžije. I kazali su, nigdi tolike ritke tarane nisu poili ko kod vas!

MARA: A ne bi l' da smo i' medenim orasima kljukali!

TOMICA: Da ne kažu štogod i za naše?

ROKO: Štogod? Ta i previše! Već svit ko šalu pripovida, ako 'š kruva od užeženog brašna, iđi samo kod gazde Boze u nadnicu!

MARIJAN: A i slaninu onda već daju biresima, kad je starinava!

TOMICA: Eto, vid', molim te, 'oćeš da se još i nasmijem!

MARIJAN: A, je l', Tomice, je l' to istina, da ti dida kad mu pulin crko, sam oblajavo salaš, jel mu bilo žao kera 'raniti?!

TOMICA: Oh, goljo bi se čoviku posprnđivo!

MARIJAN: Ta, nemoj baš tako! Pa i ja sam ti niki gazda!

TOMICA: Poderanog tura!

MARIJAN: A 'oćeš veće bogastvo od zdravlja i poštenja? A kažu, i volit znam.

TOMICA: Ja još ni to ne tribam! Moguć sam, pa platim.

MARIJAN: I to baš onako pravo gazdački: najpr'e tri kože oderete s leđa . . .

TOMICA: *(poleti na njega):* Al' sad da je već dosta!

MARIJAN: *(uhvati mu ruke, slomije ih, pa je morao da klekne pred njim):* Lakše, lakše, pretelju!

MARA: Ta, šta je to! A ju, sramote moje! *(Bono joj ne da bliže)*

ROKO: O, Jezus, gazda Tomice, šta klečiš kad nisi u crkvi?!

BONO: E, njemu i to mož bit!

MARIJAN: *(odgurne ga od sebe, i dok Tomica diže svoj šešir sa zemlje):* 'Ajd, biž', derane! Probaj malo radit pa ćeš ojačati!

TOMICA: No, za ovo ćeš me zapantiti!

MARA: A ju, sramote moje! Napolje, napolje, ti nezvani!

TOMICA: Pamtićeš me, pamtit!

MARIJAN: Ti se nemoj faliti, a mi nećemo pripovidat, je l' tako momci?

TOMICA: Ti . . . *(Opet je poletio na njega, ali je stao)* Misliš ti šta te nisam udario, da ja ne znam ko si ti?! Otet, svit bunit, to bi ti, goljo jedan! Misliš, ja ne znam ko je i lani bunio svit da ne iđu kukuruze brati? Sidio si u zatvoru, al' ćeš još.

MARIJAN: A zašto ovaj piva ko očerupan pivac?!

TOMICA: Čekaj, čekaj! *(Poleti iz dvorišta)* Pamti, ima lika i za te!

KAZO: *(poleti za njim i opet zapišti u frulu)*

5.

MARA: Napolje, napolje, ti nikaki jedan! U mojoj rođenoj kući mi vriđaš goste?

BONO: *(uhvati je za ruku):* Luka, kaži ovoj tvojoj da bi sad već mogla i jednu manje. Vrime bi već bilo!

MARA: *(istrgne ruke):* Pa jeste l' vi ko što treba? Pa znate l' vi čijeg je on sina uvridio?!

BONO: Čijeg? Pondaker — pondakera! Onog što je ospitan ko i ti!

STANKA: Za muškog se rodio, u zjalu se izrodio! Tamburaši, 'oćete l' nam jedan tandrčak? Dajte, to ko meni nek je! *(Zgrabi Marijana za ruke i zaigra s još pet pari)*

MARA: *(opet je htjela pritrčati Stanki da je spriječi da igra s Marijanom, ali je Bono zadrži)*

BONO: Čuješ li, lemeška snajo, ako ne ćeš mirovati, baš ću te borame gazdački izbaciti iz ove moje sirotinjske kuće!

6.

ĐULA: *(uleti u dvorište, gdje je igra pri kraju):* Marijane, Marijane! *(Kolo stane)* Tomica se vraća s pisarom i s jednim žandarom!

MARIJAN: *(Kolo se razvuklo. Marijan drži Stanku za ruku):* Fala ti, Stanka. Vidiš, 'vaki ko ovaj, ni svoju čast ni čest ne znadu drukčije očuvati neg' šta i svoju zemlju: žandarima! Tamburaši, ne budi vam zapoviđeno, 'oćete l' me svirkom ispratiti? *(Zasviraju, a on pjevajući izlazi iz dvorišta):*

Alaj, nane, šta je zloba na me,
zloba, nane, šta ja volim lane.
Ti ćeš, diko, opet biti moja,
makar da te ne da nana tvoja...

(Z a v j e s a)

PISCI OCJENA, PRIKAZA I PRILOGA

FRAGMENTI

Mladen Barbarić

(Jedan od prvih suradnika naše »Danice« bio je prof. o. Mladen Barbarić. On je nedavno opisao i izdao svoje doživljaje i svoju biografiju (kratak životopis) pod imenom »Fragmenti«. Evo nekoliko ulomaka iz njih.)

Na »Neven« nijesam nikada zaboravio. Ne mogu više navesti, što sam sve pisao, jer sam imao lošu naviku, da nijesam spravljao, što je bilo štampano, ali je tu bilo i pjesmica i rasprava i pripovijesti... »Danica«, bunjevačko-šokački kalendar, bio je uzor-almanah njihov. Uskoro sam i ja došao u nju s pjesmicom »Napred!«.

U »Nevenu« sam čitao mnogo članaka i stihova — ne pjesama! — Krunoslava Grgića. On je bio najrevniji suradnik. Ja sam ga si kojekako predstavljao, ali ni izdaleka nijesam pomišljao, da te stihove piše ruka nažuljena na plugu, motiki i sjekiri; da te stihove slaže seljak, dok obrađuje polje i da ta čuvstva nosi pošteno, ali junačko srce — prostoga Bunjevca... Nije bilo u njegovu književnom radu niti dotjerane forme, niti banalnih figura, ali se na prvi mah opažalo, da to piše čovjek, koji rod svoj ljubi i koji je spreman za nj i trpjeti... A kada sam vidio pred sobom ljudinu, starinu, koji je htio meni mladiću da ljubi ruku za to, što sam nosio časnu mantiju, onda sam dobio novi pojam o tom čovjeku, Bunjevcu golubinje ćudi. Kakav je bio istom u razgovoru! Istina, njegove su refleksije bile u najbližem odnosu sa seljačkim životom, ali je on poznavao za onda sve prvake hrvatskog naroda bilo na političkom, bilo kulturnom polju, jer je mnogo čitao. Zapamtio sam, kako je žalio, da se Bunjevci ne množe. Reče mi: »Gledajte Švabu. On je kao krumpir. Metneš s proljeća u kućicu jednoga, a u jesen čudo!«

...U Baji, u teologiji, imao sam za profesora o. A. Evetovića, koji je bio pjesnik. Htio sam da ga upozna šira publika, pa sam pokupio iz »Nevena« i »Danice« njegove izašle pjesme i složio o njima malu studiju. Poslao sam je »Vijencu«, čiji je urednik bio glasoviti Pasarić. Moja studija nije bila štampana, ali je »Vijenac« uskoro iz »Nevena« preštampao jednu njegovu pjesmu, »U samoći«, i Hrvate upozorio na ovoga pjesnika u tuđini.

...Kada sam kod Evetovića, koji je nosio pseudonim »Miroljub«, moram da spomenem, kako je on imao brata svećenika,

kapelana u Baji i kako su oni imali veze s našim prvim rodoljubima u Zagrebu po pok. biskupu Antunoviću u Kaloči, koji je bio njihov ujak. Tako su oni dospjeli, da dadu političarima u Zagrebu informacije o mnogima iz Mađarske, koji su htjeli, da u Hrvatskoj dođu do viđenih položaja. Kad se je imala jednoć popuniti nadbiskupska stolica u Zagrebu, a zauzeti je imao neki korjeniti Mađar, pa je već napamet učio govore, koje će ispuknuti u Zagrebu, braća Evetović, ne znam hotice ili nehotice, pripovijedali su o tom preda mnom i pok. Ivaniševićem, a mi sjedi, piši u Zagreb — javnost je spriječila ovaj događaj.

Ja sam vrlo rado premetao knjige, a osobito sam pomno pregledao one, koje su bile pisane hrvatski ili u kojima sam našao potpis kojega poznatoga franjevca naše krvi. A kada sam naišao na manuskripte, nijesam se dao od njih. Počeo sam bilježiti. Tu sam našao opisanu propast naše »Gospe od Olova«, našao sam braću, koja su iz Olova sa nekim stvarima pobjegla u Ilok i tu boravila. Ali, što je za mene bilo najdragocjenije, tu sam u popisu kordigera našao svoga pradjeda i šukundjeda i tako konačno saznao, da su moji pređi bili Bunjevci, da su u Baji bili mesari, a živjeli u onom dijelu, gdje i danas kompaktno stanuju Bunjevci, a zove se »Pisak«.

(Subotička Danica, 1935, str. 81—82)

KULTURNI DOPRINOS HRVATA U SOMBORU POD UGARSKOM DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Ilija Džinić

Sombor — poljoprivredno-industrijski grad sa svojim prostranim atarom, mnogobrojnim pustarama i bijelim salašima, razvijenim željezničkim čvorom, drugo je sjedište bačkih bunjevačkih i šokačkih Hrvata — nakon Subotice. Na širem području Sombora imamo danas oko 30.000 Hrvata, dok ih je u samom mjestu oko 10.000.

U Somboru i danas postoji, uz mnoge druge kulturne institucije i KUD »Vladimir Nazor« koje djeluje u Hrvatskom domu, jer predstavlja zapravo kulturno društvo somborskih Hrvata.

Sombor je postojao kao naselje vjerojatno već u 10. ili 11. st., kada je po zakonu sv. Stjepana, ugarskog kralja, svakih deset naselja moralo sebi sagraditi crkvu, a zaštitnik same crkve dao bi i naziv naselju. Tako se Sombor pojavljuje u 14. st. pod imenom ZENTMYHAL (sv. Mihovil), kada se spominje kao feudalno dobro bogatih Czobora, pa se i naselje počima zvati CZOBOR-SZENTMIHÁLY. Tek pod turskom okupacijom 1543. mjesto stječe svoj današnji naziv SOMBOR.

U Somboru su za vrijeme vladavine Turaka, ne samo na vjerskom, nego i na prosvjetnom polju, bili prvi radnici oci franjevci, koji su bili u najvećem broju slučajeva vodiči pri seobi s juga naših Bošnjaka, Brđana, Dalmatinaca, Morlaka, Bunjevaca i Šokaca, tj. Hrvata, koji su tada bili nazivani skupnim imenom RASCIANA CATHOLICA. Franjevci su bili prvi učitelji i prosvjetitelji te nemoćne raje pod Turcima. Puk je te fratre nazivao Bošnjacima-Hrvatima.

Odmah nakon izgona Turaka iz Bačke, franjevci počimaju voditi matične knjige rođenih, koje nam danas pomažu da otkrijemo po prezimenima podrijetlo našeg hrvatskog življa koji je naseljavao Sombor. Tako su Aleksići, Antunići, Bašići i Beretići iz Primorja, Berlekovići iz Hrvatske, Bokerovići iz Boke, a Budimčevići, Bošnjaci, Buligovići, Džinići, Ivančevići, Jozići, Ostrogonci i Palići iz ostalih naših krajeva.

God. 1722. franjevci su u Somboru otvorili pučku školu, a poslije i trorazrednu gramatičku školu koja je 1774. brojila 69 učenika.

»Siromašna braća sv. Franje« stječu znatne zasluge i na polju građevne djelatnosti, pa god. 1717. podižu svoju crkvu, a 1752. i samostan.

Svi su fratri bili Hrvati koji su sve do sredine 18. st. uz latinski jezik, koji je bio više služben, razgovarali sa svojim

pukom jezikom ilirskim. No i unatoč priznatim zaslugama, moradoše oci franjevci, dolaskom Josipa II na vlast, predati dušobrižničku dužnost i povući se u Baju i Bač.

Iz ovoga doba treba istaknuti vrijednu činjenicu da je fratar Bono Mihaljević napisao na hrvatskom jeziku knjižicu: »Putnik zomborski«, u kojoj nas pisac upoznaje s osobama koje su imale vojničke činove za vrijeme somborskog vojničkog šanca. Tako je Bono Mihaljević (1781) postao naš prvi somborski Hrvat koji je napisao i ostavio nam prvi sastavak na hrvatskom jeziku.

Kad su Turci bili istjerani iz Bačke, stvaraju se odmah nakon toga vojnički šančevi. Na čelu somborskog bio je kapetan Dominik Marković, koji je u borbi s Turcima pao kod Slankamena, a i potomci mu Đuro, Marko, Matija pa opet Marko koji je kao potpukovnik prešao u petrovaradinsku i gradišku diviziju.

Nakon ratova s Turcima (1717) Somborci nastoje da im varošica postane slobodnim kraljevskim gradom. Zato odlaze spretni vojni plemić Martin Parčetić u Beč i kod carice Marije Terezije isposluje traženi privilegij uz otkup od 150.000 forinti. Traženi privilegij stiže u ožujku god. 1749. uz najveću svečanost i veselje, ali s teretom velikog duga.

Nakon zaslužnih kulturnih radnika intelektualaca iz svećeničkih redova, treba ovdje sada spomenuti naše odlične Hrvate iz građanskih redova. Takav je bio Ivan Ambrozović, koji je rođen u Somboru, a po zanimanju je bio odvjetnik, inženjer, gradski senator i »škulski director«. Bavio se i književnim radom. Najpoznatije mu je književno djelo ostalo neizdano. To je njegova »Žalostica« u kojoj je on kao »pivaoc« dosta opširno opisao svoju i svoje obitelji »bižaniju« za vrijeme revolucije 1848/49. god. Djelo je pisano u desetercu ikavštinom, a nastalo je god. 1850. pa zato ima i filološku i povijesnu vrijednost.

Već od prvih desetljeća 19. st. u doba narodnog preporoda u Ugarskoj, širi se intenzivno parola: »U svom jeziku živi narod« što je značilo da mađarski jezik mora postati službenim za sve narodnosti na svim područjima javnog života. Time je još više istaknuta zasluga našeg Ivana Ambrozovića, koji je pisao ikavštinom, iako je bio gradski senator i ravnatelj škole.

Nakon »tisućosamstoosmaške« bune dolazi opet doba germanističkih tendencija: »Bachov režim«, doba nazovi »Srpske Vojvodine«, zatim doba Nagodbe 1867. i opet narodni preporod i milenijsko raspoloženje vladajućeg državnog elementa — Mađara. I to razdoblje nije moglo pogodovati razvijanju bunjevačko-šokačkog rodoljublja. Zato su u većini slučajeva školovani ljudi, koji su u Ugarskoj pripadali narodnim manjinama, a pogotovo ako su još kao što su baš Bunjevci i Šokci, bili uvršteni u »ostale« (»egyebek«) naglašivali veću vrijednost kulture u kojoj su bili i u školi i u društvu odgajani. Tim većma je moglo doći do izraza odnarođivanje naše inteligencije, jer je bila otcijepljena od svoje matice, od svog starog zavičaja, pa nije imala prilike pogotovo ako ju nije tražila, upoznati svoju prošlost, svoju kulturu, pa i ljepotu jezika svojega roda iz kojeg je potekla. Nu i tada se našlo iznimaka među kojima su i ovi Bunjevci-Hrvati:

Ivan Palić, rođen u Čonoplji god. 1842. koji je već kao somborski kapelan bio glavni urednik prvog somborskog bunjevačkog lista: »Bunjevac« i to sve dotle dok je taj list služio probicima svog naroda. Pisao je i udžbenike i pjesme za djecu, ali nabrzo umrije kao bačko-monoštorski župnik i školski nadzornik somborskog okružja god. 1885. O njemu je pisao »Neven«: »Bio je Bunjevac i u njegovim škulama je bio pridavni (nastavni, o. p.) jezik bunjevački, al nitko mu zbog toga zamiriti nije smio.«

Među odlične rodoljube i zaslužne kulturne radnike spada i učitelj i bivši školski nadzornik Mijo Mandić, rođen u Kaćmaru god. 1857. koji novčanom potporom najzaslužnijeg bunjevačko-šokačkog rodoljuba i preporoditelja biskupa Ivana Antunovića pokreće 25. siječnja 1884. god. u Baji »Neven«, poučni i zabavni bunjevačko-šokački mjesečnik. Naskoro preseli svoj »Neven« iz Baje u Sombor. Tri je godine mjesečno u Somboru izlazio taj, našem narodu tako omiljeli i zaslužni list, i odavde polazio med svoje da ih poučava, osvješćuje, kulturno diže, da ih štiti, brani, da im sačuva narodni opstanak.

U Somboru je rođen i Martin Matić, svršeni pravnik i bivši župan Baje i Bajskog trokuta, a zatim upravitelj blagajne za osiguranje radnika u Somboru. On se istaknuo na polju kulturnog djelovanja među Bunjevcima i Šokcima. Nije ostavio posebna književna djela, ali je djelovao i surađivao u »Nevenu«, »Subotičkim novinama«, u »Somborskom dnevniku«, »Danici« a i sudjelovao je u narodnim predavanjima u kojima je budio svijest Bunjevaca i Šokaca. Rođen je god. 1876. a umrije za vrijeme okupacije.

Od starijih predratnih kulturnih radnika Hrvata u Somboru možemo još spomenuti i učitelje: Ljudevita Kuzmića, glavnog suradnika »Somborskog bunjevačkog kalendara« za god. 1883. kao i Ivana Kalčana itd.

No i unatoč tomu što se javno priznao Mađarom, ne bismo smjeli izostaviti iz ovog prikaza ni Zagrepčanina dr Edu Margalića, bivšeg ravnatelja gimnazije u Somboru i sveučilišnog profesora hrvatskog jezika i književnosti u Budimpešti. Iako je bio Hrvat, u kući svog ujaka, školskog ravnatelja u Baji, dobi kao dijete mađarski odgoj i bi tako pomađaren. Umro je inače u visokoj starosti god. 1940. Ipak i u takvoj situaciji, ostade mu neki osjećaj za narodnost, kojoj se bez svoje krivnje otuđio. Voli on svoje podrijetlo i hrvatski narod iz kojeg je niknuo, pa izdaje god. 1898. svoj hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik s ciljem da se ta dva naroda čim bolje upoznaju i međusobno razumiju. Inače Margalić je mnogo prevađao naša djela na mađarski. Preveo je »Smail-agu«, zatim izdao »Hrvatsku historijsku bibliografiju« u dva sveska. Pisao je o pjesniku Nikoli Zrinskom, hrvatskom povjesniku A. B. Krčeliću, iločkoj crkvi sv. Ivana od Kapistrana, o srpskim narodnim pjesmama s Kosova polja i o Kraljeviću Marku.

Sve nas ove teme upućuju, da možemo opravdano smatrati dr Edu Margalića Hrvatom, čijim se kulturnim radom i doprinosima ponosimo i mi somborski Hrvati, pa i Srbi.

Treba na koncu reći i to, da je Sombor dao i mnoge srpske književnike: Lazu Kostića, Veljka Petrovića, Avrama Mrazovića, Nikolu Vukičevića, koji su skupa sa spomenutim hrvatskim umjetnicima promicali kulturne tekovine tog grada.

U SPOMEN IVANU KUJUNDŽIĆU
(1912—1969)

Bela Gabrić

(Ulomak)

Neću davati pregled i ocjenu prevodilačkog rada Ivana Kujundžića i neću govoriti o njegovom djelovanju kao svećenika na duhovnom području, nego ću prikazati samo njegov znanstveni i književni rad.

Još kao mlad svećenik počeo je svoju kulturnu djelatnost u Subotičkoj matici, gdje je bio najaktivniji od 1935. godine do rata 1941. godine.

Njegova djelatnost bila je usko povezana sa svim kulturnim manifestacijama tih godina u Subotici i u drugim mjestima u Bačkoj.

Subotička matica organizirala je sastanke na kojima su održavana predavanja o pojedinim pitanjima iz bunjevačke kulturne prošlosti ili o raznim suvremenim problemima. Osim predavanja na tim sastancima bio je uvijek priređen i mali program.

Ove kulturne priredbe Subotička matica je nazvala »razgovori«.

Ivan Kujundžić je bio jedan od organizatora »razgovora« u Subotičkoj matici, nastojeći da tako pomogne buđenju nacionalne svijesti u to vrijeme kada su se Bunjevci morali boriti za svoje hrvatsko nacionalno priznanje.

Posebnu pažnju zaslužuje izložba koja je priređena u Subotičkoj matici od 29. IX do 2. X 1935. godine, a nazvana je »Smotra bunjevačke prošlosti«. To je bila prva izložba te vrste i prvi puta su bile izložene pojedine stare knjige i dokumenti i bunjevačke i šokačke prošlosti. Izložba je imala snažan dojam na sve posjetioce i pomogla je jačanju nacionalnog otpora i ponosa u to doba političke potištenosti.

Ivan Kujundžić je jedan od glavnih organizatora te izložbe u Subotičkoj matici i sa Antom Kopunovićem sastavio je prigodni katalog u kojem je bio popis svih izloženih predmeta.

Taj katalog danas ima veliku povijesnu vrijednost jer se iz njega vidi koji su dokumenti i stari predmeti iz kulturne baštine onda bili poznati i izloženi.

Svakako je najveća nacionalna manifestacija tih godina bila proslava 250. godišnjice dolaska jedne veće grupe Bunjevaca u Bačku. Proslava je održana od 14. do 16. kolovoza 1936. godine. S tom proslavom bilo je povezano nekoliko kulturnih priredaba.

Pokušajmo zajednički prisjetiti se samo nekih momenata...

Proslava je počela 14. kolovoza navečer svečanim dočekom gostiju, a zatim je bio vatromet i svečani koncert pred katedralom orkestra Hercegovaca iz Mostara.

Glavni dio proslave bio je 15. kolovoza. Tada je bila svečana povorka u kojoj su slikovito prikazani bunjevački narodni običaji, bunjevačke i šokačke narodne nošnje, a posebno su prikazana sva oruđa za rad i obradu zemlje.

Povorka je prošla kroz grad uz veliko oduševljenje učesnika i gledalaca. Zatim je održan svečan zbor pred katedralom.

Toga dana poslije podne Pučka kasina, kao najstarije bunjevačko društvo u Subotici, željela se odužiti našem narodnom preporoditelju. U svečanoj dvorani Pučke kasine otkrivena je slika biskupa Ivana Antunovića.

Poslije toga je pored ulaza u zgradu Pučke kasine otkrivena mramorna ploča s tekstom pjesme Alekse Kokića »Za ljepšu budućnost« kao spomen na naše slavne pradjedove koji su se doselili u Bačku, gdje su nastavili borbu za ljepšu budućnost i slobodu.

Navečer 15. kolovoza u Narodnom kazalištu u Subotici priređena je svečana akademija, na kojoj je, pored ostalog programa, prikazan povijesni igrokaz Ivana Malagurskog »Tri stoljeća«. U igrokazu je slikovito prikazana povijest Bunjevaca od seobe do 1918. godine. Igrokaz su izveli kazališni dobrovoljci, jer u to vrijeme Subotica nije imala stalnog kazališta.

Treći dan proslave, 16. kolovoza, bio je posvećen sjećanju na one koji su svojim radom bili u prvim redovima narodne borbe.

Na Bajskom groblju u Subotici, nedaleko od ulaza, otkriven je velik nadgrobni spomenik svećeniku Paji Kujundžiću koji je umro 1915. godine, a istakao se u borbi za narodna prava.

Pored mnogih ostalih, najljepši vijenac položilo je uredništvo kalendara »Subotička Danica«. Vijenac se sastojao od trnja sa kitom crvenih ruža — kao simbol borbe i patnje velike ljubavi za svoj narod, a na hrvatskoj trobojnici je pisalo »Svome osnivaču i neustrašivom borcu Paji Kujundžiću«.

Poslije toga je pored katedrale otkriven spomenik hrvatskom bunjevačkom pjesniku Anti Evetoviću Miroljubu. Nakon prigodnog svečanog govora recitirao je mali Ive Prćić pjesmu Ivana Malagurskog »Spomenik Miroljubu«.

Svečanost je završena polaganjem vijenaca pred spomenik i nastupom hrvatskog pjevačkog društva »Neven« iz Subotice i orkestra Hercegovaca iz Mostara.

Bistu pjesnika Ante Evetovića Miroljuba izradio je hrvatski kipar Ivan Meštrović.

O ovim svečanim danima, o ovoj proslavi dugo se pričalo kao o najljepšem doživljaju, a svi oni koji su stariji i danas se sa radošću sjećaju tih priredaba.

Predsjednik odbora za proslavu bio je Blaško Rajić, a tajnik je bio Ivan Kujundžić. On je svakako, pored mnogih drugih vrijednih rodoljuba, zaslužan za takav uspjeh te veličanstvene pro-

slave. On je svojom upornošću pridonio uspjeloj organizaciji pojedinih priredaba koje su dostojno uveličale te spomen dane.

(Kalendar »Subotička Danica« za 1937. godinu i časopis »Klasje naših ravni«, br. 4, 1936. godine).

Ivan Kujundžić je sudjelovao još u jednoj kulturnoj djelatnosti, a to je bila suradnja u »Subotičkim novinama« od kolovoza 1934. do travnja 1941. godine.

Kao izdavač i odgovorni urednik »Subotičkih novina« naznačen je Blaško Rajić, ali glavni urednik je bio Ivan Kujundžić, premda to nije nigdje zabilježeno. Ne samo da je uređivao novine, on je u njima napisao mnogo članaka o različitim kulturnim, političkim i nacionalnim pitanjima u to nemirno vrijeme. Raznolikost obrađenih tema vidi se iz popisa članaka Ivana Kujundžića u prilogu ovoj knjizi, a to zahtijeva posebno proučavanje u sklopu općeg političkog i društvenog položaja u to vrijeme, koje je bilo puno suprotnosti zbog neriješenih nacionalnih i socijalnih pitanja.

Kao organizator djelatnosti pojedinih hrvatskih kulturnih društava među Bunjevcima i Šokcima u Bačkoj bila je »Hrvatska kulturna zajednica« u Subotici.

Njena prva glavna skupština održana je 15. kolovoza 1936. godine u 5 sati poslije podne u velikoj dvorani Subotičke matice. Za predsjednika je jednoglasno izabran Blaško Rajić, a za tajnika dr Mihovil Katanec. Odbornici su bili dr Ladislav Vlašić, Ivan Kujundžić i Ive Prćić.

Kraljevska banska uprava Dunavske banovine u Novom Sadu odobrila je pravila Hrvatske kulturne zajednice 25. siječnja 1937. godine, II/2, broj 4899.

Rat 1941. godine donio je tragične promjene...

Došli su dani okupacije i nasilja okupatora...

Za mnoge je naše ljude došlo kobno vrijeme opredjeljenja s najtežim pitanjem u životu: šta treba raditi?

Svaki je na to pitanje odgovarao prema svom znanju i mogućnostima.

Ivan Kujundžić je bio u kućnom zatvoru i svaki dan morao se javljati okupatorskim vlastima. Zbog toga mu nije drugo ostalo nego da u jesen 1941. godine emigrira u Zagreb.

Boravak u Zagrebu bio je presudan za dalji kulturni, znanstveni i književni rad Ivana Kujundžića. U Zagrebu je bio na izvoru znanstvenih istraživanja. U pojedinim knjižnicama počeo je tragati za nepoznatim blagom i podacima iz prošlosti bunjevačko-šokačkih Hrvata. Tako je počeo bibliografski rad Ivana Kujundžića.

Kao rezultat istraživanja u Zagrebu nastala je njegova knjiga »Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata«. To je prva bunjevačko-šokačka bibliografija, a objavila ju je Subotička matica, 1946. godine.

Ivan Kujundžić je mogao vidjeti da to njegovo djelo nije potpuno i završeno, jer bilo je još mnogo toga nezabilježeno. Zato je nastavio istraživački rad.

Poslije dugih godina upornog traganja i savjesnog sakupljanja bila je gotovo nova knjiga »Bunjevačko-šokačka bibliografija«, gdje su zabilježene sve bunjevačko-šokačke knjige sa svim potrebnim podacima.

Bibliografija počinje bilježenjem podataka o prvim bunjevačkim knjigama fra Mihajla Radnića 1683. godine pa do naših dana.

Prilikom istraživanja i sakupljanja Ivan Kujundžić je nastojao da svaku knjigu pregleda i da je fotografira, kako bi imao trajne dokumente.

Kad je 1966. godine rukopis bio završen, nastupile su brige oko traženja izdavača, ali brzo je doživio veliko razočarenje. Poslije tolikog rada nije došlo priznanje.

Skoro dvije godine nalazio se rukopis kod pojedinih osoba koje su trebale odlučiti da li će knjiga biti tiskana u Subotici, ali nitko nije davao određen odgovor da li je rukopis prihvaćen ili nije. Najviše je spominjano pomanjkanje novčanih sredstava.

Videći da nema izgleda za tiskanje u Subotici, Ivan Kujundžić je povukao rukopis i ponudio ga je Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Poslije pozitivne recenzije Dalibora Kapetanića, rukopis je prihvaćen i predložen za objavljivanje. Rukopis knjige, koji je ponuđen Akademiji, znatno je proširen jer su dodane još neke bibliografije koje je Ivan Kujundžić međuvremeno završio, dok je čekao rezultat odluke u Subotici.

Dodana je bibliografija bunjevačko-šokačkih novina i časopisa, gdje su zapisani svi podaci o tome gdje i kada su novine i časopisi izlazili, tko je bio urednik i izdavač.

Također je dodana bibliografija svih bunjevačko-šokačkih kalendara i zapisani su potrebni podaci o kalendarima koji su kod nas objavljeni tokom godina sve do najnovijeg vremena.

Posebno je obrađena bibliografija »Subotičke Danice« jer je taj kalendar za svoga izlaženja odigrao vrlo veliku ulogu u kulturnom i nacionalnom životu našeg naroda. »Subotičku Danicu« pokrenuo je svećenik Pajo Kujundžić 1884. godine, a poslije njegove smrti 1915. godine preuzeli su je drugi kulturni radnici, tako da je izlazila više od pedeset godina, sve do 1946. godine, sa prekidima za vrijeme oba svjetska rata.

Ivan Kujundžić je bio glavni urednik nekoliko zadnjih godina izlaženja kalendara »Subotička Danica«, ali to nije označeno.

U bibliografiji kalendara »Subotička Danica« zapisan je sadržaj svih godišta, a uz to je odgonetnuo mnoge pseudonime koji se tamo javljaju.

Kao poseban dio dodana je bibliografija »Nevena«, koji je pokrenuo učitelj Mijo Mandić 1884. godine. Dugi niz godina »Neven« je bio jedini »zabavno poučni misečnik za Bunjevce i Šokce« u Austro-Ugarskoj. Poslije oslobođenja iza prvog svjetskog rata »Neven« je više puta mijenjao oblik. Imao je oblik novina i izlazio je kao dnevnik i tjednik, a zatim je izlazio kao časopis-mjesečnik. Sve te promjene zabilježene su u ovoj bibliografiji.

Rukopis proširene »Bunjevačko-šokačke bibliografije« primljen je i prihvaćen u Akademiji u Zagrebu početkom 1968. godine, ali zbog izdavačkih poteškoća nastupilo je dugo čekanje i očekivanje. Ivan Kujundžić nije dočekao da uzme u ruku tiskanu knjigu koju je toliko dugo pripremao.

Poslije završetka »Bunjevačko-šokačke bibliografije« Ivan Kujundžić je počeo izrađivati bibliografiju pojedinih istaknutih bunjevačkih i šokačkih kulturnih radnika.

Spomenut ću neke važnije radove koji su ostali među njegovim rukopisima: Bibliografija i građa za životopis biskupa I. Budanovića, Bibliografija i građa za životopis Blaška Rajića, Bibliografija i građa za životopis Albe Vidakovića, Bibliografija i građa za životopis dr Josipa Andrića, Građa za povijest Subotičke matice.

Ovi radovi su ostali nedovršeni. Pisao je, skupljao građu i bilježio na kartice, nadajući se da će moći sve te podatke cjelovito obraditi.

Također je skupljao građu i podatke za djelo koje je želio nazvati »Znameniti Bunjevci i Šokci«, ali to je bilo tek na početku, tako da još nije uspio sakupiti sve podatke koji su potrebni za znanstveno djelo. Velika zamisao ostala je nedovršena.

Završio je samo tri rasprave. Obradio je život i rad tri stara bunjevačka pisca. To su:

Fra Mihajlo Radnić (1636—1707), fra Stjepan Vilov (?—1743) i fra Lovro Bračuljević (1685—1737).

Od mlađih bunjevačkih pisaca prvi je došao na red pjesnik Aleksa Kokić (1930—1940), tako da je Ivan Kujundžić napisao njegov životopis i bibliografiju djela.

Iz svega se vidi da je glavna znanstvena djelatnost Ivana Kujundžića bila u sakupljanju i bilježenju bibliografske građe za proučavanje bunjevačko-šokačke književnosti i kulturne povijesti.

Neprocjenjiva je njegova zasluga što je sakupio i sačuvao od zaborava mnoge knjige i mnoge vrijednosti koje su nepoznate mlađoj generaciji.

Da bi sve to bilo na okupu, on je poslije oslobođenja osnovao svoju knjižnicu koju je nazvao »Bunjevačko-šokačka knjižnica Ivana Kujundžića«.

Išao je najboljim putem. Prvo je sakupljao građu, a zatim bi se moglo prići sređivanju i proučavanju.

Više puta je govorio da je sakupio i sačuvao povijesnu građu, a mlađi neka nastave proučavanje. Osjetio je da sam neće moći sve završiti. Stvorio je osnovu za proučavanje, ali nije stigao da dovrši svoje djelo i dade mu zaokruženu cjelinu.

To je zadatak onih znanstvenih radnika koji dolaze, a vodi ih ljubav prema svome narodu i želja da se narodu pomogne u njegovom kulturnom razvitku.

U znanstvenom istraživanju Ivana Kujundžića sigurno ima nedostataka i nepotpunosti kao u svakom ljudskom djelu, ali njegov rad bio je pregalački i skopčan s mnogim materijalnim žrtvama, a bez potrebne podrške i razumijevanja cjelokupne kulturne javnosti. Snagu mu je davala ljubav prema radu i narodu.

Ivan Kujundžić je u svom bibliografskom istraživanju koristio pomoćnu literaturu, kao što su stari katalozi knjiga i ostala građa za povijest književnosti.

Pored ostalih knjiga, pomoglo mu je veliko znanstveno djelo dr Matije Evetovića »Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata«.

Ovo svoje znanstveno djelo dr Matija Evetović je završio 1940. godine, ali nije objavljeno, nego je ostalo u rukopisu. Djelo je vrlo opširno i ima preko 600 stranica, pisanih strojem.

Rukopis ima slijedeća poglavlja: 1. Uvodna riječ, 2. Bunjevci i Šokci, podrijetlo, 3. Vjerske prilike, 4. Prosvjetne prilike, 5. Štampa, 6. Narodno blago, 7. Književnost XVII vijeka, 8. Književnost XVIII vijeka, 9. Književnost XIX vijeka, 10. Književnost XX vijeka, 11. Prosvjetni i nacionalni radnici, 12. Završna riječ, a kao dodatak je spisak literature o obrađenim temama.

(Pogovor knjizi *Deran s očima,* str. 61—68)

ŽIVOT I RAD IVANA ANTUNOVIĆA

(Ulomak)

Matija Evetović

... Kako je Antunović proputovao svu zapadnu Evropu, nije mogao a da se ne odazove i glasu svoga slavenskoga srca. On je zato posjetio i slavenski jug. Godine 1881. uputi se u Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru. Na putu je nastojao da ga nitko ne prepozna. Nitko nije ni slutio da govori s glasovitim Antunovićem. U Zagrebu je posjetio povjesničare Tkalčića i Franja Račkoga i sve prvake političkih stranaka. U Bosni potraži biskupa fra Paškvala Vuičića, pjesnika fra Grgu Martića i generala i upravitelja Bosne Dežefija. U Dalmaciji dođe u nepriliku, jer ga prepoznao neki franjevac, koji je boravio na kapitulu dalmatinske provincije. Antunović ga zamoli da ga pred ostalima ne oda (Iv. Evetović: *Građa*, knj. 2, str. 243). Zašto je Antunović najvolio da putuje u jednostavnoj svećeničkoj haljini? To nam on sam kaže u pismu Iliji Okrugliću od 28. srpnja 1880. godine: — Čudan sam ja stvor, svagdje samo slobodu želim uživat, te se umotavan u jedan kaputić, i ako se ne možem pokazat za kapelana, a ono mislim vide umirovljena popa, svugdje, te zaoto ne marim nit koga pohađati; jer onda se treba stavit u paradu, i moraju opaziti i drugi, da se nješto crveni, a ovo nije probitačno sada pokazivat, jel već sviet malo što trpi i crno na popu, a kamo li još i crveno, zaoto i ne nosim sobom ništa. Znate l' vi, Pobro, da se sviet nešto samo onda daje upoznat, kad neima za što da zakriva svoja nutarnja, a to je onda, kad ništa ne vidi na drugom, što bi il želio, il nenavidio; a buduć ja zaoto idem, da uživam što više, tuj da poznajem ljude, zaoto nije slobodno nikakvu ulogu preuzeti, već onako kao Gemeiner, komu je otvorena svaka locanda. —

Jednom je putovao s nekim visokim mađarskim političarem i poveo s njime razgovor. Antunović je mudro i promišljeno odgovarao na sva njegova pitanja. U zbijenom i krasnom stilu govorio je o najvažnijim suvremenim pitanjima, da se ovaj začudio otkud je u tome prostom svećeniku tako duboka i velika naobrazba. Na rastanku Antunović mu se predstavi kao svećenik iz Bačke, a državnik mu na to primijeti: — Tako ne govori obični svećenik, vi ste nešto više. — (Po iskazu moga oca) Antunović, kada je putovao, nije uzalud tratio vrijeme. On je ozbiljno razgovarao ili je čitao, jer je ljubio knjigu. To nam sâm potvrđuje u svojim »Putničkim bilješkama«: — Bilo je to uspomena onih sretnih danah, kadno sam u mladosti svojoj skromnostju grlio knjigu, sakrivao se družtvenoj sigri i u zasienku koga stabla bez buke i vreve listajuć knjige tražio si zabave, nalazio duhu utjehe. — (»Vila«, god. 1875, strana 27.)

Antunović je bio uvijek skroman i ponizan, čovjek čista značaja i zakonitog ponašanja. Prema sebi bio je uvijek strog, a prema drugima ljubazan i pravedan. U crkvu ili iz crkve išao je uvijek gologlav i molio krunicu. (Bl. Modrošić: »Neven«, god. 1897, str. 60.) Velik je ugled uživao u kaptolu i njegova je riječ uvijek odlučivala. Tako je bilo i u slučaju s kaptolskim šumarom Franjom Belađijem. Bio je to čovjek star preko šezdeset, a služio je već trideset pet godina. Netko ga prijavi da krade drva iz šume. Svi su kanonici bili mišljenja da se kao nepouzdani sluga otpusti. Ali Antunović zagrmi: — Šta? Sad poslije 35 godina vidi prvostoni kaptol, da šumar krade! Kad je krao 35 godina, neka krade još 35, ali starog čovjeka nije slobodno otpustiti. — Svi kanonici ušutješe, a lugar ostane u službi do smrti. Stekao je četiri kuće i šezdeset jutara zemlje u Dušnoku. (Ilija Kujundžić: »Neven«, br. 8, god. 1920, str. 1—2.) Sina je iškolovao za svećenika, koji je u to vrijeme bio erdski kapelan.

Antunović je ljubio istinu. Na njemu se ispunila ona narodna: — Tko istinu gudi, gudalom ga po prstima biju. — Znao je i trpjeti za istinu, ako je trebalo, i rekao je neustrašivo i pred svojim poglavarima. Dogodi se na jednoj sjednici konsistorija, kojoj je predsjedao Antunović, da su u nekoj važnoj stvari odlučili drukčije nego što je htio kardinal. Hajnald nato reče: — Ja hoću ovako! — Antunović mu odvrati: — Kad ćete vi, stožerniče, tako, onda nama nema ovdje mjesta. Hajdmo kući. — (Bl. Modroši : »Neven«, god. 1897, str. 149.) Antunović je poštivao svoje poglavare pa i nadbiskupa Hajnalda, ali samo zvanično. Imao je svoje mišljenje o njemu i kao velikom Mađaru i kao čovjeku. Kad se kardinal vratio iz Rima u Budimpeštu, pokloni mu se neki stari kapelan i zamoli župu. Taj se kapelan pohvali Antunoviću, da je bio kod kardinala. On ga upitao, da li mu je obećao župu. Ovaj mu odgovori: — Jest. — Antunović na to reče: — Onda ste je izgubili. — (Bl. Modrošić: »Neven«, god. 1897, str. 149.) Iz ovih i ovakvih riječi slijedi da je Antunović ljubio istinu iznad svega i nije popustio od svoga uvjerenja. Zato i kaže za njega Blaž Modrošić: — U svih okolnostih odzivu svoje pravedne naravi dokolan, on je pravim putem udarao k cilju svojih željah bez obzira na strančarstvo svojih poglavicah. I u tom se je svakom sgodom junački vladao i uviek svoje zdrave predloge vitežki branio ... On je bio borioc za sve, što je njegovomu milomu rodu u korist išlo. A takvih je značajnih ljudih malo na svietu. — (Bl. Modrošić: »Neven«, god. 1897, str. 149.)

Antunović je bio od onih rijetkih značajnih muževa, koji svojim načelima mogu mnogo dobra učiniti, ako ih prihvate oni kojih se tiče. Ali na žalost mnogi ga nijesu razumjeli. Nijesu ga slušali, a pogotovo nijesu mu odobravali Mađari. On je svojim djelima više puta rekao da su Mađari svojim nasilnim postupanjem prema raznim narodnostima u Ugarskoj postali grobari

svoje vlastite države. Zato su ga i napadale sve peštanske i pokrajinske novine. On je ipak ostao čvrst u odluci da budi uspavanu svijest Bunjevaca i Šokaca, koji su zavrijedili bolju sudbinu. Antunović je bio istomišljenik biskupa Strosmajera i Ilije Okrugića a i ostalih prvaka slavenske uzajamnosti, pa je u svakom napadaju na njihovu osobu smatrao da je i on sam pogođen.

(Iz knjige *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja,* str. 30—32)

PUČKA KASINA
1878—1928.

Mijo Mandić

»Bežanija« ili »mađarska buna« god. 1848. zatekla je na sub. načelničkoj stolici Stjepana Kujundžića, lijepa, ugledne pojave čovjeka. Bijaše rumen ko ružica, a visok, temeljan kao kakav junak.

Za vrijeme apsolutizma (1849—1867), i na početku ustavnih godina 1868. preuzeše vladu u Subotici Lenard Mate i Vojnić Bileči.

Za njima dođoše na vladu: Ivan Mukić za gradonačelnika, a Ernest Mukić za poslanika — pomoću Bunjevaca.

Mukići pod pritiskom tuđinskoga duha pomađariše se, zanemariše svoju braću Bunjevce i predadu se u naručaj sub. mađ. majstorije. Leglo njihovo bijaše »Népkör« i »Ipartestület«.

Bunjevci: starosjedioci, utemeljitelji i starješine Subotice grada, zlovoljiše se i tužiše se na sve strane zbog nesnosnog stanja, koje im u svagdašnjem radu i kretanju sve to više smetnje i nepravde uzrokuje.

I malobrojna, ali svjesna bunj. inteligencija vidjela je ovo neprirodno i nepravedno stanje; ali nije smjela, i nije znala, kako i kojim načinom da stane na branik Bunjevštine i poduzme borbu protiv silne Mukićeve varoške uprave i protiv velike mađarske inteligencije.

Bozo Šarčević, odvjetnik, bivši kotarski predstojnik i sudac, brzopisac na koložvarskom i požunskom saboru, više puta je raspravljao bunjevačko pitanje s Agom i Lazom Mamužić. Jednom takvom prigodom reče njima: »Šta nosite taj odmetnički Mukićev jaram i trpite u varoškoj upravi oholu mađarsku majstoriju, koja od vas živi i zavisi: već složite se, osnujte jedno narodno gnijezdo, Bunjevačku Kasinu, i zavladajte Suboticom bilom.«

Lijepa i uzvišena ideja pade u plodno zemljište.

Osnivanje Kasine obavljalo se u Aginoj pisarni. Prve poslove, predradnje oko osnivanja, vršili su Ago i Lazo Mamužić, Đeno Dulić, Ivan Rožić, Barna i Veco Vidaković, Josica Jukić-Mandić, Bodo Kujundžić i učitelji Antun Budanović, Pere Rajčić i Roko Šimoković. Agitaciju po mjesnim i zagrebačkim novinama vido je pop Nikola Kujundžić.

Osnivajuća skupština održana je god. 1878. u proljeće, na kojoj su izabrani za predsjednika Đeno Dulić, za perovođu: Ivan Rožić, za blagajnika: Bodo Kujundžić, za knjižničara: Joso Kujundžić. — Pročitana pravila su primljena i podnesena ministarstvu radi odobrenja.

Međutim je Kasina otpočela svoj rad privremeno u Vermešovoj pobočnoj — maloj — zgradi. Kada se ovo razglasilo, digla se velika graja protiv »Bunjevačke Kasine« ne samo u Subotici nego i po svoj okolici.

Pod utiskom ove sveopće buke, sam ministar predsjednik Koloman Tisa vraća 10. rujna god. 1878. Pravila Kasini i traži da se naslov Kasine promijeni.

God. 1878. 6. listopada održana je druga osnivajuća skupština, popravi pravila po želji ministra, osobito naslov kasine ovako: »Pučka Kasina«. Ovako popravljena pravila predata su gradu 14. listopada, a otuda podnesena ministarstvu 22. listopada 1878.

Posredovanjem i zagovorom Age Mamužića odobri ministar Tisa pravila 2. studenoga 1878. god. br. 43.819.

Odobrena pravila je skupština s velikim oduševljenjem primila na znanje i prvo starješinstvo ponovo izabrala i potvrdila. Na ovoj skupštini bijaše određeno, da se otvaranje Kasine na »Materice« na svečani način proslavi, što je u gostioni kod »Jelena« s najvećim slavljem i oduševljenjem izvršeno.

Kasina je bila s jedne strane metom silnih napadaja; a s druge strane gnijezdo i kula Bunjevštine; ishodište svakog kulturnog i političkog rada. Zemljodjelske radnje, općinski i saborski izbori, varoški poslovi, društvena i školska pitanja, sve se to u Kasini raspravljalo i udešavalo.

Otvaranje Kasine kao radosnu vijest javlja Đeno Dulić u ime Kasine velikomu rodoljubu bunjevačkom: biskupu Ivanu Antunoviću, a on odgovara: »Čuvajte Kasinu od politike da vam se kasinska vrata ne bi zatvorila!«

25. godišnjica Kasine proslavljena je na osobito svečani način, kada su na ovu slavu iz Pešte došli hrvatskosrpski omladinci, koji su svojim pjevanjem i deklamiranjem veliku radost i oduševljenje prouzrokovali.

Poslije 25. godina svoga opstanka preseli se Kasina u svoj vlastiti dom, koji i danas kupi oko sebe svakoga, komu na srcu leži naš nacionalni napredak, tko se ponosi sa svojim maternjim jezikom, i tko poštiva slavnu uspomenu onih naših starješina, koji su za vrijeme tuđinskoga gospodstva, velikim trudom i požrtvovanjem ovu narodnu kulu osnovali.

Uslijed nesporazuma, koji je braću Agu i Lazu zavadio, počela je Kasina malaksavati; ali nastojanjem braće Kujundžića, svećenika Ilije i Paje, brzo joj se ugled povratio i narod se opet postepeno vraćao u Kasinu.

Za vrijeme svjetskog rata Kasina je mnogo pretrpjela, kada su se u velikoj dvorani mađarski i njemački vojnici nastanili i sve što je bilo vrijedno (knjige, zapisnike itd.) uništili.

Rodoljubivim i požrtvovnim radom i nastojanjem dr Babijana Malagurskog Kasini je materijalni opstanak i napredak osiguran.

(Subotička Danica 1928, str. 67—68)

BAČKI MONOŠTOR

Josip Pašić

Zemljište je sadašnjeg B. Monoštora bilo poznato ljudima već u prethistorijsko doba. Naime, nađene su iskopine u okolini, koje svjedočė da su tu već tada nastavali ljudi. Među nađenim se iskopinama nalaze sjekirice, noževi i druge stvari. Sve je to isklesano od kamena, što nam dokazuje da tom narodu nije bilo poznato ni željezo, ni bronza. Nađeno je posuđe od ilovače, pravljeno rukom. Mrtve su pokopali u zgurenom stanju, bez sanduka. Stanovništvo se bavilo ribarstvom, stočarstvom i lovom. Što je sve moguće, jer Dunav je blizu, a šuma je bilo dovoljno.

Monoštor je bogat starinama i iz doba kada su ljudi poznavali bronzu i upotrebljavali je. Pri kopanju salaša, koji je sada vlasništvo Marina Vinkova, nađeni su, među ostalim, lonci s pepelom spaljenih mrtvaca. U to su doba, dakle, mrtve spaljivali, pepeo stavljali u lonac i to zakopali u zemlju.

Poslije Isusova rođenja nastale su seobe naroda, koji su se iz dalekih azijskih i istočnoevropskih zemalja pokretali na zapad. U prvim se vjekovima, poslije Kristova rođenja, tu nalaze Sarmati ili Jazigi, divlji i ratoborni narod. U četvrtom su vijeku Huni, a kasnije Slaveni i Avari. Avari su tu dakle živjeli izmiješani s našim djedovima. U devetom su vijeku došli i Mađari.

Slaveni su u to doba ovdje gradili gradove od zemlje za obranu od ostalih naroda, koji su tuda prolazili. Našlo se više groblja, koja bi mogla odgovarati tim vremenima. Tako je, npr., bilo groblje s lijeve strane Kanala kralja Petra, nedaleko od mosta. Sada ide željeznica preko toga mjesta, koje je inače kod naroda poznato pod imenom Rajterova ciglana.

GRAD BODROG

Anonimni pisac, bilježnik kralja Bele, spominje da se vođa osvajačkih Mađara Arpad sa svojom vojskom spustio do Titela i otuda se povratio u bodroške krajeve i otpočinuo u gradu

Bodrog. Točno odrediti gdje je bio teško bi bilo, ali se dade zaključiti iz spisa od godine 1717, 1718. i 1724. da je grad Bodrog bio preko puta od Zmajevca, uz Dunav, dakle u blizini današnjeg mjesta Monoštor. Najvjerojatnije će biti da ga je Dunav srušio i zasuo i da sada teče preko njega. Po gradu Bodrog dobila je i cijela županija ime. Monoštor je posljednje mjesto u županiji bodroškoj, mjesto Kupusina je bilo već u bačkoj županiji.

Sv. Stjepan, kralj, darovao je opatu iz Tihanja zemljište u bodroškoj županiji. To je isto potvrdio i Andrija II 1211. god.

Kralj Ladislav je u gradu Bodrogu držao uskrsne svetkovine god. 1095, i tu je primio poslanike vladara, koji su ga molili da se primi vodstva križarske vojne na Sv. Zemlju.

God. 1246. se spominje selo Čalar, a god. 1257. Ribije jezero »Čarna« (»Čurna«), obadva u Baranji, a koja su pripadala gradu Bodrog. Slično se spominje i 1256. god. Sunjog (»Zunog«), koje je mjesto također pripadalo Bodrogu. I sada postoji mjesto na Dunavu, koje narod naziva Sunjok (»Sunjok čarda«).

Oko grada se vrlo rano razvilo i selo ili varoš.

Župa se u Bodrogu spominje već 1188. god. Kalački je nadb. Saul predao pravo desetine kaptolu. To je pravo glede bodroške župe potvrdio i papa Inocent III 1198. god.

God. 1522. imao je Bodrog 147 stanovnika koji plaćaju porez.

Posljednji puta se selo Bodrog spominje 1590. god. Ruševina mu je, pak, nestalo u početku sedamnaestoga vijeka, jer se kasnije ne spomnije među ostalim mjestima. Županijske su se skupštine redovito držale u Bodrogu, iz čega se dade zaključiti, da je Bodrog bio važna točka cijeloga kraja, kako u crkvenom tako i u državnom pogledu.

BODROG MONOŠTOR

Uz Bodrog se nalazio i Bodrog Monoštor, opatija cistercita, redovnika samostana sv. Petra. Uz samostan je bilo i selo, koje se spominje 1497. god. pod imenom Monoštor. To je selo 1522. imalo 10 poreznika, a naziva se Bodrog Monoštor. Po kanoničkim vizitama 1803, 1816, 1824. god. ta je opatija ruševina, a nalazila se u Obrovačkoj šumi.

Pavlini su, međutim, imali samostan na ostrvu Sigi, na mjestu koje narod danas naziva »Staro Selo«. Ostrvo je pripadalo gradu Bodrog, a samostan se spominje za tatarskih provala. Ruševine toga samostana, koje su se prije kakvih 20 godina nalazile prilično udaljene od Dunava, sada, jer se Dunav stalno pomiče prema njima, došao je do njih i dobar komad ih je već i odnio. I sada se još idući pored toga mjesta mogu vidjeti često i po cijeli kosturi, kako ležeći usporedo s vodom vire u Dunav i kako ih voda odnosi. Crkva se zvala od Sv. Križa. I on je nestao po svoj prilici tamo poslije Mohačke bitke, kad su ga Turci u svom bijesu rušeći crkve i samostane porušili, jer se zna sigurno da je još god. 1497. postojao. Crkva mu je bila duga 28 m, široka 9 m, s jednim tornjem. Samostan je bio odmah uz crkvu, i iste veličine kao i ona. Našli su se i temelji jedne samostanske kapelice.

Tako ispražnjeno i opustošeno mjesto naselili su Šokci; dakle, u početku su se u današnjem Monoštoru nastanili samo Hrvati, a tek kasnije su došli i Nijemci i Mađari, jer se u maticama u početku nalaze samo hrvatska imena.

Za vrijeme turske vlade, pripadao je Monoštor somborskoj nahiji, a god. 1279. je bilo tri kuće koje su plaćale porez. Godine 1699. Monoštor je imao 36 gazda, 10 odraslih sinova, 18 volova, 31 kravu, 30 teladi, 7 ovaca, 32 svinje, 30 košnica, 70 motika vinograda, 10 jutara oranice, 6 ječma, 7 vodenica, ali nijednog konja. God. 1715. se zove Monoštor i ima 17 poreznika, 1724. ima 46 gazda.

MONOŠTOR SEG

U popisu od 1725. god. Monoštor se zove Monoštor-seg i ima 70 gazda poreznika, a 1770. ima 262 gazde i 13 sluga. Obrt je već poznat.

Vrijedno je spomenuti, da je ušće sadašnjeg Kanala kralja Petra prije bilo kod Monoštora, ali kada je 1822. god. Dunav provalio nasip, ušće je preneseno pod Bezdan.

1836. Monoštor ima 501 kuću i 4296 stanovnika. Prema popisu od 1910. god. bilo je u Monoštoru 5806 duša, 990 kuća, hatar ima 14.833 k. j.

1722. god. je osnovana župa, matrikule se međutim vode od 1718. god., kada je bio dušobrižnik Augustin Benkovac. Prvi je župnik bio Jakov Kelić, franjevac. Franjevci vode župu sve do polovine osamnaestoga vijeka. Prva je crkvica bila od pruća i zemlje, koja je služila sve do god. 1752. kada je podignuta nova. Postoji tradicija da je stara crkva bila u onom dijelu sela, koji se zove Kurtala. Na tom mjestu, govori se, da se pokušalo već više puta podići kuća, ali se zid svaki put srušio, jer je baš tu bio oltar. Za groblje se misli, da je bilo oko sredine sela, nešto na istok, u Školskoj ulici. To bi groblje bilo, mislim, iz doba kada je crkvica bila na spomenutom mjestu.

Prva poznatija imena, prema maticama, bila su ova: Bešlić (sada Bešlin), Blažanić, Balić, Burganović (Burgin), Keravić (Keravin), Kopčalić (Kopčalin), Pejaković (Pejak), Điparović (Điparov), Šimunović (Šimunov), Pavošević (Pavošev), Patarić, Forgić, Glavan ...

Crkva je građena 1752. god., proširena i obnovljena 1806. u čist sv. Petru i Pavlu, molovana i opet obnovljena 1887. godine. Duga je 54 m 1/4, široka 24 m 3/4. Do sada je bilo 21, što župnika, što upravitelja župe.

Troškom tadašnjeg župnika Bele Nađa podignuta je crkva na kalvariji 1908. god. posvećena sv. Albertu. U isto je vrijeme podignut i kamenit križ Isusu na uzvišenom mjestu, a podignuta su i lijepa stajališta.

Vrijedno je još da se spomene i grad Bartanj ili kako ga narod naziva Bortanj. Nalazi se otprilike 4 km sjeveroistočno od sela. Od ruševina toga grada sačuvalo se dosada samo uzvišeno mjesto, obraslo brezama, opkoljeno jarkom, koji je iskopan prilikom prekopavanja mjesta. Tu, po narodnom vjerovanju, živi zakopan »bili dida« i čuva golemo blago, a nekad su tu bili Turci. Taj »dida« je ujedno i strah djeci. A uistinu je mjesto puno lisičjih i još koječijih rupa.

Mislilo se da je tu bio grad Bodrog, što potvrđuje i vojnička mapa iz 1884 god. A evo što je.

Utvrdilo se da su to ruševine grada Bortanja, o kome je, na žalost, ostalo malo podataka. Grad se spominje god. 1374. a potom 1475. u sačuvanoj povelji, koja nama donekle otkriva tajnu. Doznajemo da je tu bio grad. Mati kralja Matije Korvina nalaže svome gradskom zapovjedniku Bortanja da se ne smije ubirati carina u susjednim selima oko grada, već samo na gradskom zemljištu.

Kasnije je prelazio u vlasništvo raznih plemića. Tako npr. god. 1460. ima ga plemić Nađ. Osim na drugim mjestima zabilježen je i 1522. god. kao malo selo sa 8 porezničkih kuća.

I on je nastradao za vrijeme turskih prodiranja na sjever, valjda i on oko Mohačke bitke, što je moguće kao i gore spomenuta mjesta, jer Monoštor nije tako daleko od Mohača.

(Subotička danica za 1935, str. 44—48)

DRAGI MATOŠ

PREDAVANJE NA SVEČANOM SASTANKU LITERARNE SEKCIJE GIMNAZIJE U DELNICAMA, 17. OŽUJKA 1964.

Ante Sekulić

1.

U jednoj prigodnoj knjizi o Matošu na prvim stranicama je zapisano: »Pjesnik Zagreba i 'naših ljudi i krajeva', najveseliji i najtužniji, najzanimljiviji i najčitaniji, jer najiskreniji, hrvatski pisac, poslije Šenoe, Matoš je cijeli svoj život poklonio službi Ljepote, i ta se njegova služba svakodnevno pretvarala u pravu žrtvu vlastitoga života. Nitko od nas nije svoju zemlju i svoj narod volio tako strastvenom i očajničkom ljubavlju kao on, ljubavlju koja se manifestirala u svakoj, pa i najmanjoj objavi njegovog burnog lutalačkog i romantičnog života. Taj nenadmašivi liričar, žestoki pamfletista i neobuzdani veselnik života, dao je u svojim pjesmama, pričama, esejima, feljtonima, kritikama, recenzijama ... sve nijanse naše domaće i opće ljudske duševnosti, pa ako se i pisalo o njemu, da je sav bio fraza i maska, da je što više bio lakrdijaš, on je zapravo bio 'veliko — i tragično srce', kakvo je u njegovo vrijeme bio samo još Kranjčević ...« *(Uspomeni A. G. Matoša*, Zagreb, 1934, *Umjesto uvoda)*.

Tako su pisali povodom dvadesete godišnjice pjesnikove smrti.

O njemu — našem Matošu — pisali su općenito mnogo.

Za i protiv.

Voljeli su ga.

»Za života bio je Matoš za neke ljude učitelj, Rabbi«.

Divili su mu se. Obožavali ga.

Ali — Matoša su i mrzili. Duboko, preko groba.

»U hrvatskoj prošlosti nema književnika koga su toliko napadali kao Matoša, a nema niti jednog pisca koji bi vodio tolike polemike i s toliko ljudi kao što ih je vodio on.« (A. Barac)

I ja se drugi put javno razgovaram o našem Matošu. Prvi put — povodom 40-godišnjice — pisao sam o njegovu radu u okviru naše Moderne.

Danas opet — uoči početka proslave 50-godišnjice Matoševe smrti.

Da bismo se lakše i potpunije razumjeli, priznat ću vam iskreno: volim Matoša.

Ako ta crta izbije negdje jače — vi ćete mi oprostiti. Znate sami da nije uvijek lako zatomiti svoja raspoloženja i čuvstva.

Osim toga: s Matošem me vežu niti kojih ne mogu presjeći: njegova bunjevačka djedovina, patnje i lutanja, potresna usamljenost i ustrajna borba za pobjedu istine, ljepote, pravde.

O Matošu postoje dvije kontradiktorne slike. »Po jednom shvaćanju — po shvaćanju onih koji su mu bili najbliži — Matoš nije bio samo duhoviti novinar, feljtonist plaćen po retku, nego je bio i nacionalni i kulturni ideolog, čije značenje i dubina prelazi daleko uzak okvir neke stranačke ideologije. Po shvaćanjima i druge strane (Prohaska, Čerina) Matoš je u najvećem dijelu svoga pisanja reprezentirao samo negativnu, reakcionarnu stranu našeg općenacionalnog života, i po tome mišljenju njegov je rad ovakve vrste po vrijednosti i ne samo jednak ništici, nego je u najvećem dijelu bio i štetan.« (A. Barac u knjizi *Uspomeni A. G. Matoša,* str. 13.)

Dakle, o Matošu se svi zvani i nezvani ne slažu.

Držim da nije u tome tragika.

Više boli činjenica što su sudovi o Matošu obojeni osobnim nesimpatijama, mržnjom i strančarstvom.

Međutim, Matoš je bio i suviše velik za vrijeme u kome je živio i radio. Njegova je pojava simpatični lik — koji se smije kroz suzu, misli kroz esej, osjeća kroz pjesmu. Matoš naime nosi u sebi težinu i problematiku Hrvatske, pokoljenja umornog od lutanja i burnih doživljaja; nosi sobom, u sebi, srce ranjeno patnjom, liječeno suosjećajem. Baš Matoševa iskrenost osvjetljuje bezimene likove stradalnika u sumornim danima na početku ovoga, našeg stoljeća, u vrijeme katastrofalnih duhovnih aberacija.

Zgažen, odbačen, s toplim djetinjskim srce, Matoš je u takvim danima znao unijeti komadić pogažene duše u stihove:

Imao sam srce, djetinjasto srce,
Srce, koje boli, boli tako jako,
Imao sam srce, bolno, bolno srce...
(Živa smrt)

Osjetljiv, revoltiran zbog životnih nedaća i naporne borbe protiv filistara, beskičmenjaka i svih poklonika varljivih laži, Matoš je iskreno pisao o našoj zbiljnosti:

O ti uska varoš, o ti uski ljudi,
O, taj puka, što dnevno veći slijepac biva,
O, te šuplje glave, o te šuplje grudi,
Pa ta svakidašnja glupa perspektiva.
(Stara pjesma)

Takav se Matoš javio u hrvatskoj književnosti u vrijeme previranja, kada su umirali akordi usamljenih napjeva, kada se lomila epoha i rađalo novo vrijeme, novo i nedopjevano u književnosti, divlje i veoma često naopako.

»U doba kad su se kod nas sukobljavale različite orijentacije: pravaštvo i naprednjaštvo, hrvatstvo i jugoslavenstvo, liberalizam i klerikalizam, estetizam i tendenciozna književnost, historizam i realizam, slobodno mislilački pokret i religija, izricao je Matoš u velikom dijelu svojih sastavaka o svemu tome svoje sudove.« (A. Barac, ondje, str. 13.)

Još više: Matoš je u to vrijeme pretočio — sebe i srce u melodiju, razgibao ruke i posegnuo za istinom i ljepotom, njima služio i branio ih riječima i perom, krhkim životom.

Tko je i kakav je Matoš?

»Bijaše prodoran kao zraka sunca, bijaše nemiran, razigran. Uvijek u pokretu, uvijek na putu, nigdje kod kuće i svagdje kod kuće, vječno u postojanju. Bijaše lica nasmijana za vedrinu, oka zapaljena od mahnita plamena za kritike, a pera, da izražava vedrinu i plamen, da grize i pregriza... Pjevao je i plakao u prozi, na violončelu i u pjesmi.« (B. Kukolja: *Matoš lirik,* Zbornik hrvatskih sveučilištaraca, str. 171.)

Okvir mnogostrukoga i obilatog rada Matoševa, njegov nemiran i buntovnički duh, njegovo stvaralaštvo u pokretu zaslužuje pažnju. Pola vijeka — naime — Matoševa života predstavlja ozbiljan problem pola vijeka naše narodne povijesti i književnosti.

Matoš je sam zabilježio:

»Da, naši su dani bolesni i truli: doba rđave muzike i literature.

Sve više i više gubi osjećanje zdravlja i prave, plastične umjetnosti.« (A. G. Matoš: *Iverje.)*

I nije dosta samo reći da je Matoš živio na prijelazu stoljeća, u vrijeme imperijalističkih makinacija i mahnitanja, u sukobljavanju pokoljenja i uvjerenja, različitih modernih i modernističkih stilsko umjetničkih shvaćanja.

Matoš je sam istaknuo poteškoće pisanja o književnosti i književnicima:

»Pisati o književniku i književnosti uopće čini se u prvi mah zabludica, u vrijeme, kad o tome već ima nepregledna literatura i kada nema, tako reći, pisca i kritičara, a da nije o sebi, o svom zanatu i pozivu napisao i više no što treba. I kod nas se već mnogo i odviše raspravljalo ... i ne pretresa se drugo no pitanje što je upravo književnost i što je književnik, te doživjesmo, da cijele literarne grupe poriču drugima pravo na literarnu egzistenciju, svojatajući je dakako za sebe. Usuprot diskusijama i tolikim formulama ta je tema još uvijek aktuelna kao dokaz književničke djelatnosti, pa ako se u 'mojoj dragoj domovini, gdje je svak kukavica' (Casanova), raspravlja vrlo plitko i primitivno, blizu je vrijeme, kad o književnosti neće više čavrljati nepismeni diletanti i novinarski pustolovi, nego sami književnici, pravi književnici.« (A. G. Matoš: *Književnost i književnici.)*

Baš ove Matoševe misli opravdavaju upoznavanje njega, njegova rada i onih zlosretnih prilika na procjepu stoljeća za koje on reče:

Slobodan je Hrvat sve to teže biti,
Zato tužan lunja tuđim tlom bez puta,
kao zvuk od zvona kad kroz šumu luta.

Držim da je to vrijeme koje je Matoš naslućivao — sadašnje. Pedeset godina nakon njegove smrti, sve nemire, sukobljavanja, borbe treba povezati s Matoševom i našom domovinom. Tako

će općenite konstatacije primiti svoj sadržaj, blizak i razumljiv svima nama. Može se ovdje dodati primjedba, koju je učinio M. Matković u pogovoru izdanja Matoševih pjesama (u izdanju »Zore«):

»Na stotinu pitanja, što su dozrijevala u khuenovskoj noći, Matoš nije precizno odgovorio, no da je taj romantični trubadur Croatiae osjetio jad svoje domovine bolje nego njegovi suvremenici, to je izvan sumnje.«

Matošev život je skitalački, nemiran. Ali pun. Sadržajan. Mogli bismo početi veoma jednostavno:

»Dopusti, Sjeno, da počnem s koncem 'Pečalbe': Matoš je rođen u petak, trinaestog (lipnja 1873) a datum njegove smrti je nepoznat.«

Sada je napokon poznat datum Matoševe smrti: »17. ožujka 1914. god. (jutrom prije treće ure), a dan pokopa devetnaesti.«

Tako je započeo svoj članak Karlo Häusler kao nekrolog pjesniku. Pri koncu je dodao:

»Na sprovodu Matoševom padala je kiša, dva dana prije astronomskog proljeća.« (*Nevermore! — Uspomeni A. G. Matoša,* str. 219 i 220.)

Ta dva podatka, koje smo naveli, omeđuju Matošev početak i svršetak, konačne granice jednog života. Nije nam se teško složiti s mišljenjem da je »umro nakon velikih patnji, na vrhuncu svoje popularnosti, u godinama kada inače počinju ljudi najbolje stvarati...« (A. Barac).

Osim ovih podataka dodat ćemo još neke.

»Inače je Matoš po porijeklu svom Bunjevac. Djed mu je bio Grga Matoš, po Srijemu i Bačkoj čuveni mešter (učitelj), izvrstan pjevač i orguljaš, zvan Ljeljo. Matoš o njemu rado pripovijeda, najpače ono kako je o praznicima kao šestogimnazijalac s njime obilazio svoju bunjevačku svojtu u Kaćmaru kraj Sombora i Plavni kod Vukovara, gdje mu je otac rođen.« (M. Ogrizović: *Artista,* Hrv. smotra, 1907. u tri nastavka — Uspor. A. G. Matoš: *Nekad bilo...)*

Od Tovarnika, gdje je rođen, pa do Zagreba, gdje je umro, nije dug put, ako on vodi po pravoj crti. Ali Matošev životni put je bio sve drugo nego ravna, jasna crta. Matoš je rado isticao svoju sraslost sa Zagrebom. Ondje je svršio pučku školu, šest razreda gimnazije; ondje je upoznao gornji grad, Jurjevsku ulicu, braću Tkalčiće i niz drugih svojih prijatelja.

M. Ogrizović u spomenutom napisu o Matošu kaže:

»Svake sitnice iz svoje dječačke i mlade dobe se neobično živo sjećao; zapamtio je ne samo događaje, već i ljude, svoje prve sudrugove kao i profesore svoje, od kojih najradije spominje Broza, Benigara, Dukata i osobitom ljubavlju Đuru Arnolda, koji je u toj nemirnoj naravi opažao veliki talenat.« (M. Ogrizović: *Artista.)*

Međutim, Matoš je kao vojnik dospio u zatvor, pa je postao i vojni bjegunac. Bio je kao emigrant u Münchenu, Ženevi, Parizu. Navoditi pojedine godine, smjerove kretanja i lutanja Matoševih svakako je zanimljivo, ali se čini i sigurno jest važnija primjedba jednoga Matoševa suvremenika:

»Matoša nije iz domovine potjerao samo dvogodišnji vojnički pastuharski danak, potjerala ga je mizerija lokalnog našeg ambijenta (a sve je kod nas tako lokalno!), potjerala ga vruća želja za jednom čestitom kupkom, pa makar se taj 'badecimer' nalazio na nekoj neplaćenoj pariskoj mansardi. Glupost, domaća je glupost urlala oko njega, kad je utekao, ista je glupost urlala oko njega i kad se povratio među domaće fotelje kasnijih poltrona.« (Nikola Polić: *Susretaji sa A. G. Matošem,* Suvremenik, 1929, broj 1.)

Matošev bijeg iz Dvojne monarhije preko Švicarske u Francusku, njegov boravak u Srbiji, njegov skitalački život općenito kao da je okončan godine 1908, kada je povodom jubileja Franje Josipa pomilovan. Poslije je odlazio u Rim i Firencu radi liječenja. Tuberkuloza grla bila je jača od lijekova, kojima su ga liječili.

Nehotice mi nakon oskudnog životopisa Matoševa, ovdje nabačena, naviru njegove riječi:

»Ja volim tužnu sjenu, uspavano svjetlo, što sniva u noći. Ja volim sjenu, blizinu toplog sunca i mladog mjeseca. Ja volim sjenu i vječnu moju posestrimu i pratilicu, što spava kraj mene i hoda kraj mene, tamna moja slika i karikatura. Ja volim sjenu žutu, sivu, crnu, žalosnu i kao smrt tihu sjenu... Sjeno, meko uzglavlje svjetla! Sjeno, crna posteljo života! I kad ugasnu planeti, ti ćeš biti carica svijeta.

»Ja volim tužnu sjenu, uspavano svjetlo, što sniva u noći. magloviti, zlatnim tajnama protkani plašt i pokri mi umorne oči, da ih sklopim i zagrlim svoju sjenu.« (A. G. Matoš: *Sjena.)*

To bih, eto, dodao na koncu životopisa Matoševa. Uvijek, pa i povodom 50-godišnjice smrti.

Matoš je osigurao mjesto u književnosti.

Prije trideset godina napisao je A. Barac:

»Matoša danas ljudi poznaju uglavnom iz osam njegovih knjiga, i možda još po kojem od starijih godišta Savremenika. Međutim, Matoša kao čovjeka treba tražiti ne samo u tih osam knjiga, nego još više u feljtonima i polemikama što su izašli u godišnjacima Samouprave Hrvatskog Prava, Savremenika, Mlade Hrvatske, Hrvatske Slobode, Hrvatske, Obzora, Pokreta, Hrvatske smotre, Narodnih novina i dr...., a koji su nepristupačni svakome onome tko nema ni mogućnosti ni vremena da sjedi po bibliotekama i kopka po starim novinama i časopisima.«

Svakako da ovdje neće biti večeras u cijelosti analiziran rad Matošev. To valjda nije svrha naših večernjih razgovora. Ali književni rad Matošev po svemu je vezan za khuenovsku Hrvatsku. No upuštanje u analizu društveno gospodarskih prilika toga vremena morali bismo zaključiti upravo pjesnikovim riječima:

»I trgovina zagrebačka u tuđim rukama. Pođite Ilicom od Jelačićeva trga do Mesničke ulice: sramota, bruka, same strane firme i tuđa, tuđinska imena! Naša Akademija još uvijek nije Hrvatska! Hrvatske industrije uopće nema.« (Hrvatska Sloboda, 16. listopada 1909.)

On piše da će »doći čas, kada će naša moralna energija i naša kultura, kao evo danas, propadati radi oskudice nasušnog hljeba«. (Hrvatsko Pravo, 17. rujna 1909.)

Ako se na ovo doda da je prijelaz iz jednog u drugo stoljeće obilježen potresima velikih zbivanja, da je čitav svijet u znaku imperijalističkih lomova, a jadna Matoševa domovina rastrzana mogućim i nemogućim političkim frakcijama, smicalicama, podvalama, onda nije čudno, što su depresije i umor potisnuli ljude.

Ja vučem čemer tvojih gorah,
Očajnost zvijezda, što nad tobom niču,
U meni jeca sjena tvojih dvorah,
Moj otecani, kraljski, banski Griču!
(Gnijezdo bez sokola)

U književnosti se životni rad Matošev povezuje s našom Modernom. Široki plašt Moderne pokriva nedonoščad; simbolizam, secesiju, parnasovce i niz drugih. Kod nas je M. Dežman u vezi novih strujanja, koja su naši studenti donijeli izvana, iznio u kraćem sastavu ove misli:

»Ako mi sad ne prihvaćamo nazore naših starih, to je zato, jer držimo da su promijenjenim životom promijenjene i potrebe, da ona sredstva, koja su vrijedila prije ne vrijede danas... sve u svoje vrijeme... Moderna nije stanovita škola i stanoviti stil u umjetnosti. Moderni pokret je borba individua za slobodu. Moderni umjetnik ne pripada ni jednoj školi. Moderna mrzi epigonstvo — ona hoće da ljudi žive u sadašnjosti, da se oslone na svoju dušu, da svojim djelima dadu pečat svoje osobe.« Isti pisac dodaje: »Moderna ne otklanja ni jedan osjećaj, ni jednu misao... A sve što se naziva simbolizmom, dekadentizmom, dijabolizmom itd. — to je samo želja svjetskih registratora da strpaju individue u stanovite etiketirane pretince.« (M. Dežman: *Naše težnje.)*

Matoš je međutim u to vrijeme pisao:

»Modernost je zajednica u načinu mišljenja i življenja elitnih evropskih klasa, ali ta zajednica u moderno doba nije znala naći jedinstvo stila... Naš modernizam je doduše bogat i zanimljiv, ali nije lijep, stiliziran i originalan, odviše je kontradiktoran i individualističan, ispoljavajući se u najkontradiktornijim načelima. Pitate me što je danas moderno, a ja vas pitam, šta danas nije moderno? Inopes nos copia fecit.

U modi su svi stilovi, i secesija ih je izmiješala u stil, koji do danas nije znao postati ni nov...

Stil modernosti su dakle svi stilovi i zato možda ni jedna epoha ne bijaše lišena stila, pročišćene ljepote u tolikoj mjeri kao naša, pa su se baš najmodernije duše često sa zgražanjem odvraćale od suvremenosti, koja opet druge zanosi i upravo fascinira...« (A. G. Matoš: *O modernosti,* Djela IV, str. 210.)

Nećemo ovdje ulaziti u analizu onih strujanja, utjecaja, koje su nam donijeli studenti iz vana, nakon što su bili relegirani sa hrvatskog Sveučilišta, poslije događaja 1895. god. Mnogi detalji iz borbe Starih i Mladih mogu nam pružiti dragocjene podatke o razdoblju i nazorima jednih i drugih, o krupnim pitanjima naše književnosti i kulture.

Na pitanje o odnosu Matoša prema Modernoj, odnosno prema Starima i Mladima nastojat ćemo odgovoriti ukratko:

Matoša je sa Starima vezalo nastojanje da se očuva kontinuitet u književnosti, da se sačuva neprekinuta bogata hrvatska tradicija. Ali Matoš ističe i ovu značajku:

»Historija je vrsta štedionice drevnih energija, koje se baš njenim posredovanjem kao žive sile predaju potomstvu.« (Hrv. Sloboda, god. 1911, br. 1.)

A Matoš je čvrsto vjerovao u te energije, u snage života i preporoda domovine!

S Mladima je Matoša povezivalo jednako gledanje na književnost, jer i Matoš je isticao individualizam, slobodu stvaranja, artizam. Sjetimo se njegovih riječi:

»Književnik dakle prije svega mora biti čovjek, razvijenog osjećaja, inteligencije, ukusa. Prije no što se nešto napiše, treba imati nešto da se kaže. Tko ne voli što je novo, novo sadržajem i oblikom, nije književnik. Prema tome su osobine, nazvane u njihovoj cjelini talentom, glavna i jedina književna odlika... Žalim, što sličnih misli, ovdje tek skiciranih, ne nađoh u našim natezanjima Mladih i Starih, u kojima ni poslije deset godina ne pade Troja i ne progovoriše konji ljudskim jezikom.« (A. G. Matoš: *Književnost i književnici,* Djela IV, str. 225—9.)

Matoš je kod Mladih vidio niz nedostataka, a uz ostalo, da oni ne shvaćaju velika pitanja narodnog opstanka. Zato spomenuti članak Matoš zaključuje riječima:

»Čuvanje dragoga, slatkoga, svetoga jezika pradjedovskoga, obrana i borba za njegovo oslobođenje, evo zajedničkog temelja hrvatskom književnom radu, evo prirodne tendencije u našoj književnosti... Samo velika književnost odgaja velike narode. Samo slobodni ljudi mogu stvoriti veliku književnost. Sloboda je dakle glavni put k velikom hrvatskom stilu.«

Konačno, ako se prati Matošev rad od 1895, kada se iz Beograda javio sarajevskoj Nadi, pa sve do njegove smrti, mora se zaključiti da je Matoš aktivno sudjelovao u književnim previranjima i da je svojim radom djelovao na većinu hrvatskih književnika. Bez obzira na to da li ćemo to razdoblje nazvati Matoševim dobom, sigurno je činjenica, da je on u svom radu, u potrazi za novim književnim izrazima mnogo djelovao na stvaralaštvo svojih suvremenika i pokoljenja, koja su dolazila.

Matoš se nije dao uokviriti u nastojanja Mladih i tradiciju Starih, jer je potpuno ispravno shvatio da i od jednih i od drugih mora uzeti ono najbolje što imaju.

»Matoš je jasno osjetio jaz, koji je na prelomu stoljeća pukao između starijeg i novijeg pjesništva. Premda modernist, nitko o Dučiću i Rakiću ili o Begoviću nije pisao tako kritički kao on. Premda sentimentalan prema starijim pjesnicima, on je jasno osjetio njihovu u većini lirsku nemoć.« (M. Matković u pogovoru Matoševim izabranim pjesmama.)

Dodajmo još i ovo:

»Za Matoša artizam nije bio samo način gledanja na književnost, on je za njega bio pravi životni credo. Svoje je nazore Matoš izradio na vrelu, gdje je moderni artizam nikao, u Parizu, dok su ostali naši modernisti te ideje dobivali iz druge ruke, iz Beča ili iz Praga...« (Slavko Ježić: *Hrvatska književnost,* Zagreb, 1944, str. 361.)

Tin Ujević, koji je svjesno ili nesvjesno bio Matošev učenik, piše u godini 1914. o našem pjesniku:

»U njegovom radu dvije su crte značajne: francuska i hrvatska, moderna i domaća. To su dva činioca koja bi se mogla pomiriti u sklopu evropske kulture i našinske jakosti, zapadnog ukusa i hrvatske buntovnosti. Prema takvom pomirenju je stremila Matoševa daleka težnja; i ako je nije dijelom i trenutno ostvario.« (Savremenik, 1914, br. 5.)

Zrcalo, u kome se ogleda čitava Matoševa osobnost su djela, u kojima susrećemo čovjeka, stvaraoca i buntovnika. Za njegova života tiskana su mu djela: *Iverje* (Mostar, 1899), *Novo iverje* (Zagreb, 1900), *Umorne priče* (Zagreb, 1909), a svoje kritike i feljtone izdaje u knjigama: *Ogledi — studije i impresije* (Zadar, 1905), *Vidici i impresija* (Zagreb, 1907), *Naši ljudi i krajevi — portreti i pejsaži* (Zagreb, 1910), *Pečalba — zapisi i feljtoni* (Zagreb, 1923); posmrtno su izašli: *Feljtoni i eseji* (Zagreb, 1917) i prvo izdanje *Umorne priče* i *Vidici i putevi*, s predgovorom V. Lunačeka; pjesme su mu kao cjelina tiskane 1923. Prvi put u potpunosti Matoševa djela objavljena su u nakladi Binoze (A. Barac i J. Benešić) pod konac četvrtoga desetljeća našega stoljeća.

Oko dvadesetak knjiga predstavljaju u svemu Matošev prinos našoj književnosti. Treba naime priznati Matošu odličan talenat, vještinu pisanja i toplinu lirskog izraza. To je on zaslužio, jer je bio naš: čovjek i umjetnik.

Matoš je mogao biti zagonetka, pitanje bez odgovora za one koji nisu čitali njegovih kritika i njegovih zapisa o dnevnim književno-umjetničkim pojavama. Vidrić, Kranjčević, Gaj, Starčević, Kovačić, Đalski, Sremac, Veselinović, Voltaire, Baudelaire, Brandes i dr. nalaze u Matošu izvrsnog poznavaoca, koji možda nekad dovodi sebe i svoje izjave u paradoksalnost, ali teži punom svojom nutrinom otkriti smisao, istinu i biti bliži izvoru — ljepoti.

Tko bi u ovakvom razgovoru nabrojio sva imena, koja se susreću u Matoševim djelima; tko bi ocijenio kakvo su značenje imali ti njegovi susreti s djelima znanih i neznanih, poznatih i manje poznatih na oblikovanje njegove ličnosti, ukusa i karaktera? Matoš je, naime, bio žedan, vrlo željan ljepote i tražio je da utaži žeđ, natopi duboko uzorane brazde svoje meke, tople nutrine. I nije čudo što su ga malo razumijevali. Razdoblje njegove djelatnosti je naime veoma otrovano: »Karakteristika našeg javnog života, političkog i literarnog, je podjela u grupe, koje vežu samo egoistički, osobni motivi ... Taj osobni egoistički momenat vlada i u literarnom našem životu.« (*Klike i koketerije*, Srpska zastava, Beograd, 29. rujna 1904.)

Tako Matoš ocjenjuje suvremene i buduće kritičare, koji će mu prilaziti i analizirati djela sa stanovišta sitnog malograđanina.

Matoš je možda padao u kontradikcije, u borbenost često zaslijepljenu. Ali tražeći sebe, svoje mjesto u domovini, boreći se za umjetnost, ljepotu i slobodu, grizao je, lupao, sipao otrov svoga bola i patnje.

Uvijek borben, smion, stegnutih usana, Matoš je smijeh zatomljivao u grcanju.

A. Barac ističe da je Matoš bio opasan polemičar, koji nije nikad prvi napustio bitku, ali karakteristično je, da ga je nekoliko toplijih riječi moglo raspoložiti. Taj i takav zaključak se ilustrira primjerima iz života, napose u odnosima prema Miji Radoševiću, Janku Poliću pa i J. Skerliću.

Premda se u načelu može primiti Ogrizovićeva tvrdnja, da se kod Matoša ne da nikada sasvim točno odsjeći, što je studija, a što je feljton, što je esej, a što je portrait, što kozerija, a što impresija ili momenat slika, što pejsaž ... meni se čini, da je Matoš u svemu ipak bio pjesnik.

Matoš je razbacujući iverje svoga srca ušao u književnost i kao pripovjedač, i kao kritičar, feljtonist, esejist, i kao pjesnik. No u svemu je uvijek potpun, nemirni, dragi naš pjesnik — Matoš.

»Matoš je počeo pisati stihove dosta kasno i to, prema vlastitoj izjavi, u vrijeme kad radi ukočenosti ruke nije mogao više svirati u cello.« (A. Barac)

Ako pak pođemo od Matoševa pjesništva, od tvrdnje da je on izraziti stvaralac u vremenu oskudnom blagotvorne ljepote i istinske umjetnosti — onda je jasno da je prognanik Matoš jače od svih drugih osjetio silnu, rasplamsalu čežnju za Kroacijom, divnom našom Kroacijom, na čijim je njedrima osjetio prve djetinje radosti i nemire, prva nagnuća i padove.

Ljubav prema Domovini toliko je topla, pročišćena i žarka, da je rijetko naći u našoj književnoj povijesti sličan primjer. Matoš je u tom smislu »probuđeni dio naroda«, koji potresno vapi:

Samo tebe volim, draga nacijo,
Samo tebi služim, oj Kroacijo,
Što si duša, jezik, a ne znamen,
Za te živim, samo za te, amen.

(Gospa Marija)

Takva divna Matoševa ljubav mogla se djetinjski rasplakati, neposredno i iskreno, nad zemljom koja je mogla služiti kao personifikacija patnje, bola, stradanja:

Jer Hrvatsku mi moju objesiše,
Ko lopova, dok njeno ime briše,
Za volju neznam kome žbir u uzama.

(1909)

Ali Matoš nije u odnosu prema domovini kao rasplakano čedo na krilu majke, nego je njegov život, rad, prožet visokim idealom:

I dok je srca, bit će Kroacije!

(Pri Sv. Kralju)

Meni se čini da je baš ovakvim stavom prema vlastitoj Domovini, u određenim uvjetima, Matoš smetao. Prema Hrvatskoj, prema njenim problemima pjesnik je imao jasna određena stanovišta; premda se nekima moglo činiti da je bio pretjerani nacionalist.

Ljudi su uvijek spremni dijeliti svoja mišljenja o drugima. Ali kad smo načeli i istaknuli pitanje Matoševa odnosa prema njegovoj Domovini, prema Hrvatskoj, dodao bih ovdje jedan kratki ulomak bilješke jednog beogradskog Matoševog suvremenika:

»Beogradski prijatelji su simpatizirali Matoša od srca, iskreno, uvijek gotovi da progledaju kroz prste njegove boemske podvige, koji su češće prelazili granicu dopuštenog. Beograd onog vremena — književno-umjetnički Beograd, u kome ni pjesnicima Srbije ne cvjetaju ruže — razumijevao je nezadovoljnog, nemirnog i rastrzanog čergaša i brata. Anton Matoš je išao kroz prijestoni grad, kao po svome dragom Zagrebu. U džepovima njegovih drugova moglo je ne biti novaca, kao i u njegovim, ali su njihova srca zajednički kucala. Beograd je toliko dao neumrlom hrvatskom književniku A. G. Matošu, a i ovaj Beogradu, da se bez pretjerivanja može reći: da su Matoševi beogradski boravci odlučili njegovu književnu karijeru.« (Dr Boža S. Nikolajević: *Matoševi boravci u Beogradu,* Novosti, Zagreb, 1928, konac travnja.)

Matoš je težio u svome životu za ljepotom, istinom i pravdom. Ali previše se razočarao i nije mu preostalo drugo, nego da živi za smisao, srce, za ljubav i strast, za — Hrvatsku.

Pa ako je pjesmom nadoknadio svoje neostvarene snove — Matoševo je stvaralaštvo odraz složenosti Matoševa čovjeka. Već od djetinjstva sklon glazbi, on u svom pjesništvu prebire najfinije suptilne akorde čuvstava i doživljaja.

Ne pristupa problemima svoga vremena s određenim književnim programom, već opaža, stvara ugođaj, spreman ponekad prokleti život — kroz podsmijeh.

Vanrednom snagom skida lažnu patinu, obrazinu s kulture bijede. Vrlo dobro osjeća da na njemu i u njemu stenje sva težina poretka, trulog i ogavnog *(Iseljenik).* Možda je baš i radi toga njegova pjesma iskrena, bolno iskrena ispovijest pjesnikove tragike.

Bolno je reagirao na sredinu, u kojoj mu bijaše živjeti: »Vi ste razmaženi, bolesni od besciljnosti, bezvoljnosti i to je — sve.« (A. G. Matoš: *Ugasnulo svjetlo.)*

Problem čovjeka kroz vjekove je odnos prema ženi. Matoš je kao pjesnik i stvaralac proživljavao u sebi taj problem, možda ponekad i suviše idealno. On voli, ali budući da je lutalac za ljepotom i njegovi su ljubavni osjećaji izvan područja moralnih nastranosti.

Zna Matoš o ljubavi:

Ljubav nije sreća!
Ljubav to je rana i ta rana peče,
Ljubav boli, boli kao život boli,
Teško, teško, onom, koji jako voli.

Za Matoševu nemirnu i malo čime zadovoljnu dušu ne mogaše žena kao pojam, niti kao stvarnost, postati krajnji životni ideal.

Nakon ljubavnih zanosa, lutalačke nervoze i velegradske nostalgije za smirenjem ostaje za Matoša jedan najpuniji, najsrdačniji filozofski i moralni zaključak — Domovina.

Kroz sumornu jesen hrvatske bijede zasjala je u Matoševoj duši nada za osvit slobode i sretnijeg života ljudi u domovini. No ta naša draga zemlja, s beskrajnošću svojih nijansa, u miru i nemiru svojem nosi sve simbole našeg tihog i burnog života, naše duše i naše bezgranične misli:

Hrvatska, oj to su tvoji glasi
Čežnja tuđinskog moga stradanja:
Tuđi vjetar ledio mi vlasi,
Sad ih mrsi cjelov tvoga ladanja...

Ispod ovih istrgnutih stihova može se lako osjetiti koliko je Matoš znao pjesmom reći vlastitu životnu tragiku, svoje domoljublje i probleme našega narodnog života, svoju ljubav k pejsažu i samilost prema našem malom, dragom čovjeku.

»Kao neke lirske izlive možemo s ovog stanovišta smatrati i njegove feljtone, i njegove pripovijetke, i njegove kritike, a i njegove polemike. To je i njegova jaka, i njihova slaba strana.« (A. Barac)

Nećemo ovdje analizirati Matoševe feljtone, njegove poglede, dokumentacije, ali priznat ćemo da nas »zahvaća snaga ritma, toplina koja izbija iz njegovih redaka, i cijeli onaj val čuvstava iz kojega je potekao feljton«. I — zaista — nije li to dokaz da kod pisca prevladava srce a ne um?

U Matoševim novelama nalazimo mana, propusta: nema kompozicije, oštrine opažanja, organske povezanosti, ali su zato nezaboravni opisi, impresivna lirska mjesta.

Da, Matoš je pjesnik. I onda kad piše kritike. Na stranicama Matoševa kritičarskog rada se vidi da je zapravo osjetio pisca o kome govori i da ga je točno osjetio.

U kritici »on je bio impresionist, nije u kritici izradio nikakvu određenu metodu, nego je umjetnini pristupao srcem« (A. Barac).

Mogli bi samo nizati: prebrojavati ulomke, brojiti detalje... To bi se oteglo, zavuklo.

Za nas je Matoš pjesnik. Naš čovjek — naša pjesma: suza i radost.

I kada se evo rastajemo s njim, neobičnom pojavom u teškim našim prilikama — mi ga razumijemo. I kao čovjeku i stvaraocu — pogledajmo mu u oči — plamene oči, ponekad zalivene suzom.

Dragi Matoš je samotni sanjar; teška, monotona — daleka i iskrena pjesma.

Iskrena pjesma. Melodija dublja od riječi.

Pjesma i jecaj jednoga našeg pokoljenja.

Naš dragi Matoš...

(Iz književnosti, Zagreb, 1965)

KARAKTER I MENTALITET BUNJEVACA

Lazar Stipić

I

Mentalitet čovečanstva sačinjavaju njegove etičke, moralne i socijalne vrline i snage, čije osobine se ispoljavaju po kvalitetu porekla, prilika i sposobnosti. Raznolikosti porekla, prilika i sposobnosti su uradile da se mentalitet deli po narodima, pa čak i po ograncima istih.

Mentalitet Bunjevaca se prosuđuje i utvrđuje prema tome po poreklu, po životnim prilikama i po sposobnostima. Istorija nam nije ostavila dovoljno podataka o tome iz kojega plemena potiču, te je samo ta činjenica nepobitljiva da su iz jednog od naših južnih plemena, dakle iz srpskog ili hrvatskog, čime je jasno dokazano da su Južni Sloveni.

Nauka je dokazala da su narodi koji su poreklom sa ravnica prosečno srednjeg i šireg rasta, a narodi koji su sa brda i gora prosečno kostatog rasta. Bunjevci su prema tome iz brdskih krajeva, jer su prosečno visokog i kostatog rasta. Ova fizička forma Bunjevaca se menja kod poslednjih generacija, jer su na ravnici već više stotina godina i vidi se da se postepeno pretvara u srednju i široku, prilagođuje se dakle rastu ravnice.

Istorija dokazuje da su ovi krajevi bili potpuno neobrađeni, kada su ih zauzeli Bunjevci. Morali su se boriti i sa žbunjem, i sa močvarama, i sa prašumama, dok nisu stvorili od njih plodne i pitome zemlje i njive. Kako su se prilagođavali klimatskim prilikama, kako su ustanovili što tačnije da se radom i marljivošću mogu ovi krajevi usavršavati sve bolje, ispoljila se u njima grčevita privrženost za zemlju, odanost i požrtvovnost prema njivi i njenim plodovima.

Pošto poljoprivredni radovi okupiraju svu fizičku snagu čoveka i likvidiraju sve nagone, koji su okupirani naprezanjima i prirodnim zrakom, Bunjevci su dobili osobine i vrline, koje iskazuju mirnoću, sređenost, čestitost i uviđavnost u svakom pogledu. Ove osobine i vrline izgledaju tako, kao da su konzervativne, kao da su zapreke njihovom evoluisanju, kao da ih sprečavaju u umnom napretku. Kada se uzme u obzir da je nešto samo onda dobro, ako se dokaže na kraju da služi interesu čovječanstva, kada se zna da izdvajanje iz jednog staleža samo onda ima smisla, ako zahteva socijalna potreba, onda se vidi da je mentalitet Bunjevaca sasvim savremen i svestan.

Da bunjevačka mirnoća, sređenost, čestitost i uviđavnost nije naišla na udovoljenje svojih vrlina i sposobnosti u kultivisanju zemlje i da je prenela svoje snage preko mere na industriju, zanatstvo, trgovinu i na takozvane intelektualne radove, danas bi naša poljoprivreda bila daleko ispod savremenske, te bi bio tabor industrijskog, zanatskog, trgovačkog i intelektualnog proletarijata još veći, što bi išlo bezuvetno na štetu naroda, s obzirom na krizu i bedu u trgovačko-industrijskim i intelektualnim krugovima. Čistoća i čestitost narodnog kvaliteta bi sasvim propala, što je ovako sasvim očuvano.

Vidi se iz ovoga da Bunjevci evoluišu sasvim po principima o objektivnom prosuđivanju mogućnosti za rad i za napredak, što dokazuje da im je mentalitet potpuno zdrav i prirodan. Ne prenagljuju, ne odazivaju se prividnim činjenicama, nego nastavljaju svoj život sasvim svesno i mirno. Dosadašnji njihov rad dokazuje da je naša nacija i čovečanstvo imalo od njih samo koristi. Naraštaji su im zdravi, što dokazuje da im je krv čista. Marljivost im je savršena, što dokazuje da su im razum i svest na visini svojih dužnosti. Srce i duša su im puni ljubavi i odanosti, što dokazuje da su pravi ljudi, koji vole život, koji uživaju u radu za narod i za čovečanstvo, koji se jednom reči raduju prirodi, njenim vrlinama, snagama i pojavama, jer znaju da su potpuno njeni, u kojoj činjenici se najbolje i najlepše ispoljuje mentalitet Bunjevaca.

(Iz knjige *O Bunjevcima*, str. 56—57)

SATIRIČNO DJELO MATIJE POLJAKOVIĆA

Petar Šarčević

U prvom objavljenom djelu Matije Poljakovića, drami u tri čina *Kao suncokreti* (Matica hrvatska, 1952), u bilješci o autoru stoji: »Matija Poljaković, pravnik, rođen je u Subotici 1909. godine, gdje i danas živi. Za vrijeme okupacije aktivno je surađivao s narodnooslobodilačkim pokretom, a 1944. je otišao na oslobođeni teritorij . . .« Danas, devet godina kasnije, osim tih suhoparnih podataka ne bi se moglo ništa bitno dodati životnoj biografiji Matije Poljakovića. Ali u tih devet godina, kao rezultat neprekidnog i intenzivnog književnog rada, dogodili su se gotovo svi značajni datumi njegove artističke biografije i formirana jedna od vrlo osebujnih i originalnih stvaralačkih fizionomija poslijeratne jugoslavenske dramaturgije.

Literaturom se Poljaković počeo baviti još davno prije rata, ali bez zanimljivih i trajnijih ostvarenja. Međutim, poslije rata ugledao je svijet, štampano ili scenski, prilično velik broj drama i komedija. Pišući isključivo za teatar, Poljaković je debitirao 1950. godine, kada je Hrvatsko narodno kazalište u Subotici izvelo *Ča Boninu razgalu*, narodnu igru s pjesmom i plesovima, zapravo »dramatizirani splet narodnih običaja«. Predodređeno najširim slojevima nove kazališne publike, bunjevačkim seljačkim masama, djelo je doživjelo senzacionalan uspjeh kod onih kojima je u prvom redu bilo namijenjeno. Izvedeno je oko 60 puta pred prepunom kućom i ponukalo autora i teatar da napišu odnosno izvedu još koje djelo za istu publiku. 1959. godine izvedene su komedije *Niko i ništa* i *Vašange* sa sličnim uspjehom. Ove svoje prvijence Poljaković je i štampao u zajedničkoj knjizi, izdatoj 1953. godine u izdanju SKPD, Subotica.

Započinjući karijeru dramskog autora kao »folklorist«, Poljaković je s jedne strane odigrao izvanredno važan i koristan potez u prosvjetiteljskom smislu, ali je istovremeno izazvao famu o sebi kao o »folklornom piscu bez pretenzija«, koga ga je dugo vremena pratila i zamućivala pravu sliku o njemu. Prilično neslavna reputacija tradicionalne jugoslavenske dramske literature inspirirane folklornim motivima. Čak neka vrsta averzije koja postoji prema njoj, pridonijela je tome da ove prve Poljakovićeve stvari nisu bile dovoljno objektivno ocijenjene. Njih odlikuju prije svega izvanredno jednostavne, lako shvatljive fabule, plastična karakterizacija tipskih ličnosti, nepogrešivo građenje scenske situacije i sočna, ikavska pučka fraza, metaforična i duhovita. Dominantna značajka cjelokupnog Poljakovićevog opusa: satirična vizija svijeta, jasno je prisutna i ovdje. Taj satirični prizvuk, osobito jak u *Niko i ništa*, uz spomenute artističke kvalitete izdvaja na neki način ova djela iz serije sličnih, dajući im smisao koji ide dublje od prirodnog, popularizatorskog i vaspitnog.

Istovremeno na radovima na komadima sa seljačkim ambijentom Poljaković piše građanske satirične komedije, realističke fakture. Spomenutu dramu *Kao suncokreti* dvije godine nakon izlaska iz štampe stavlja na repertoar prevedenu na mađarski. Mađarska Drama narodnog pozorišta u Subotici. Uspjeh praizvedbe bio je nesumnjiv, pa odmah zatim Radio-Novi Sad izvodi *Kao suncokreti* kao radio-dramu. Isto djelo izvelo je te godine i Oblasno narodno pozorište u Prištini. Iz ovog perioda Poljakovićeva rada svjetlo pozornice odnosno štamparske boje ugledala su još dva teksta: *Kuća mira* izvodi 1953. godine Hrvatska Drama Narodnog pozorišta u Subotici, a *Zakužene* štampa časopis »Rukovet« 1955. godine.

Zajednički nazivnik ovih satiričnih komedija je milje kojima se bave. To je svijet vojvođanske malovaroške agrarne buržoazije, zbunjene i izgubljene u novim, poslijeratnim okolnostima. Zapleteni u nerješivim protivurječnostima između sadašnjeg i prošlog, nesposobni da se bore ili adaptiraju prilikama, ti bivši suci, trgovci, vele posjednici i njihovi bližnji, doživljavaju lomove prividnih obiteljskih harmonija, pojave rane degeneracije, gubitak etičke ravnoteže pa čak i očajničke pokušaje zločina.

Poljaković nije sentimentalan prema svojim junacima, ali je pri tom objektivan u analizi njihovih ličnosti i razvijanju putova njihovih sudbina. Konzekventno izbjegavanje crnobijelih šablona dalo je negativnim junacima ovih komedija ljudsku punoću i uvjerljivost i istovremeno im donijelo jedan originalni kvalitet u tretmanu pozitivnih likova. Naime, Poljaković nije, kao većina autora u onom periodu kada su ti tekstovi nastajali, napravio od svojih pozitivnih ličnosti »junake bez mane i straha« lišivši ih normalnih ljudskih dimenzija. Njegovi heroji su ili pošteni intelektualac buržujskog porijekla koji se emocionalno po liniji osjećanja pravednosti i revolta na bivše, opredjeljuje za novi poredak, kao Ivanu u *Zakuženima*, koji završava komediju spoznajom: »Ako još ne znamo kakvi bi morali biti, ipak znamo kakvi ne smijemo biti«, ili bogataško židovsko dijete kao Olga Grün *(Kao suncokret)*, simpatizer, potom logoraš i najzad žrtva revolverskog hica u obračunu sa svojim mužem kolaboracionistom. Ako su ljudi iz naroda onda su kao mladi liječnik u *Kući mira* koji žrtvuje svoj privatni život, bez velikih dilema i poza, višim i humanijim zadacima vremena i prilika. Ove komedije, koje predstavljaju neku vrstu prelazne faze u Poljakovićevom stvaranju, pokazuju siguran komediografski nerv, zanimljivo postavljene odnose, duhovit dijalog kao i logičan rast i sudbine lica.

Iz istih razloga kao i prvi put, Poljaković se još dva puta vratio folklornim temama. 1955. godine u Subotici doživljuje praizvedbu njegova scenska bajka *Buckanje sa smutipukom*, inspi-

rirana motivima bunjevačkih narodnih pripovijedaka Balinta Vujkova. Čudesni svijet pučke fantazije: kraljevi u gaćama i sa duvankesom, zmajevi, đavoli i vile, vještice i vukodlaci dobili su na sceni svoja ljudska obličja i format. Zahvaljujući bogatstvu simbolike i asocijacije koje taj svijet imanentno nosi u sebi, Poljaković ih je lako dovodio u niz neočekivanih situacija, smiješnih i poučnih, i na dopadljiv način plasirao sve didaktičke i moralizatorske poante.

Nakon *Buckanja sa smutipukom* Poljaković se ne pojavljuje u javnosti pune četiri godine. Te godine međutim znače period intenzivnog rada i donose kao rezultat satiričnu komediju *Par žutih cipela* i knjigu *Komedije* (Minerva, 1961) sa tri satirična teksta.

Par žutih cipela, satirična komedija u tri čina, prvi put izvedena 25. studenoga 1959. godine u subotičkom Narodnom pozorištu predstavlja ne samo najbolje i najzrelije Poljakovićevo djelo dosada, nego i »djelo koje je gotovo izuzetna pojava u poslijeratnoj dramskoj literaturi« (B. Hećimović). Prikazano prilikom gostovanja subotičkog Narodnog pozorišta u Zagrebu, ono je pobralo niz jednodušno pozitivnih ocjena, koje su se pridružile povoljnom reagiranju subotičke, novosadske i beogradske štampe. Tako je na primjer Bora Glišić u »Nedeljnim informativnim novinama« zapisao: »Matija Poljaković, koji je napisao desetak dramskih djela (po mom mišljenju još nedovoljno ocijenjenih), uzeo je po jednoj reminiscenciji — par žutih cipela kao simbol moći nad ljudima i na tu temu napisao satiru punu tuge nad čovjekom i njegovim prokletstvom. Predmet ove komedije se nigdje nije zbio, ali se mogao zbiti. Pepi, mali činovnik obnevidio od prezira i uvreda, mrzi sve što vrijeđa i ponižava ljude. Ali je slučajno — u starinarnici — kupio par žutih cipela (kao spomenuti simbol) — i njegova situacija se potpuno izmijenila. Pred njim se (koji je pun problema, problematike i zaduženja) klanjaju svi, njega uvažavaju, od njega strepe i pribojavaju se. Da li će i sad mrziti sve ono što unižava ljude? Ne, Poljaković je napravio parafrazu Napoleona: svi mi nosimo u ruci bič nasilnika. A pokazujući to, on završava ovu komediju čaplinovskom tugom i samog Pepija nad nekakvim prokletstvom u čovjeku. Ta tuga koja poetski izvire iz satire, saznanje o izvjesnim fikcijama u nama samima i u starinarnicama i moderno iskazivanje svega toga bez povinovanja šablonima — tri su izuzetna kvaliteta ovog Poljakovićevog djela.« *Par žutih cipela je* nastao kao rezultat traženja novih izražajnih formi. Odbacujući konvencionalne dramaturške metode Poljaković pušta da mu situacija nametne rješenje forme. Otuda i to preplitanje fantazmagoričnih grotesknih scena s poetičnim stanjima, realistično koncipirani dijalog s automatskim skandiranjem fraze. Akceptirajući ovaj osnovni princip postaje razumljivo i opravdano zašto je Poljaković ovu satiru raspleo izrazito dramskim elementima. Razrješenje iz toga aspekta ne izgleda onda nasilno kao što se učinilo jednom kritičaru, nego logično.

Poljaković se još jednom povinovao potrebama kuće koja ga je prva igrala, pa je početkom 1960. doživio svoju praizvedbu *Bolto u raju,* satirična komedija iz bunjevačkog seljačkog ambijenta, napisana mnogo ranije.

Definitivno ostavljajući za sobom period folklornih i građanskih preokupacija i izražavanja, Poljaković je *Parom žutih cipela* krenuo u neiscrpna područja općeljudskih tema i problema nesputan tradicionalističkim balastom uslovnosti i kanona. Peripetije kroz koje prolazi čovjek u koštacu sa silama usmjerenim na uništenje njegovog integriteta, humanistički ideal afirmacije slobode ličnosti i njenog dostojanstva konfrontiran deformacijama svakidašnjeg života, strastveno traženje istine i ponekad brutalna iskrenost i smjelost pri tom, daju ovoj sadašnjoj fazi Poljakovićeva rada uzbudljivi interes i dah suvremene aktualnosti.

Tako u prvoj komediji *Oprostite, umro sam,* koncipiranoj prije *Para žutih cipela,* Poljaković zahvaća u problem koji je njegova stalna opsesija: do koje granice se deformiraju ljudske psihe i karakteri u sredinama s birokratskim pojavama?

A u *Ludogradu* on na apsurdnim činjenicama, da se u svim vremenima i svim društvenim sistemima događa da se reputacije stvaraju na fami i da se problemi uklanjanja nesposobnih s odgovornih mjesta rješavaju slanjem tih ljudi na još istaknutije položaje — stvara čitav jedan groteskni panoptikum. U *Herojima slava, nama ono više,* on se usudio postaviti krajnje delikatno ali i sasvim jasno i aktuelno pitanje, u formi satirične vizije onoga što se nije dogodilo, ali bi se moglo dogoditi i što bi trebalo spriječiti u začetku. Umorni heroji mogu biti žrtve vitalnih kameleona. I to, ako i nije stvarnost, može zbog nebrige za čovjeka i brzine zaborava postati.

Poljakovićevo komediografsko djelo ušlo je *Parom žutih cipela* i komedijama u zadnjoj knjizi u svoju odlučujuću fazu. Čini se da je našao pravi ključ za evokaciju svog osebujnog doživljaja svijeta u kojem živimo, te tvrdnja Miodraga Kujundžića povodom *Para žutih cijepa* »... da u našoj posleratnoj dramskoj književnosti nismo imali ovako vredne i ovako ozbiljne komedije« *(Dnevnik)* ne bi smjela ostati neponovljiva.

(Iz knjige *Od danas do sutra,* str. 21—26)

U AGONIJI

Petar Šarčević

Vraćajući se stvaralački najuspjelijim stranicama glembajevskog eposa, Krleža je sigurno imao vrlo jake razloge, ali je i izazvao prvorazrednu senzaciju, presedan dosada nepoznat u našoj literaturi. Napisana u dva čina, ova nordijska tragikomična vivisekcija raspada jednog tipičnog glembajevskog braka i trokuta činila se besprijekornom integralnom gromadom, kojoj nema što da se doda ili uzme. Međutim, promijenivši finale komada, zapravo odgodivši ga, Krleža je nadopisao kompletan treći čin, poentirajući Laurinim samoubojstvom logični kraj čitave te igre. Poznata shema: prvi čin je Lenbachov, a drugi Laurin, upotpunjena je trećim — Krležinim činom.

Mnogi su se logično i naivno pitali zašto je Krleža poslije toliko godina »pokvario« svoje najbolje dramsko djelo, previdjevši pri tom da je nova *Agonija* kvalitativno novo, a ne kvantitativno »izmijenjeno i nadopunjeno« staro djelo. Treći čin je bitno izmijenio njenu dramaturšku strukturu, donio nova osvjetljenja i profile ličnosti, produbio i obogatio nijanse njihovih odnosa. Mnogo toga što je u staroj *Agoniji* ostalo nedorečeno i naslućeno, u novoj je precizirano i razjašnjeno. Stavljajući u fokus trećeg čina Križovca, Krleža je dovršio prije samo skicirani portret tog agramerskog advokata i kompletirao galeriju.

Historija literature poznaje bezbroj primjera opsjednutosti jednim motivom, likom ili djelom. Da spomenemo samo Goethea i Fausta. Krležina mora su Križovci, bez obzira kako se zovu i gdje ih nalazi. Svi ti K. und K. inteligenti, sa svojim šljivarskim poveljama, poštanskim diplomama ili kramarskim kancelarijama, političkim kameleonstvom i društvenim elasticitetom, oduvijek su se nalazili na udaru i pod skalpelom nemilosrdne Krležine pjesničke i publicističke riječi. Križovci su tokom svojih unionističkih, koalicionačkih i vidovdanskih metamorfoza potpisivali nagodbe u Budimu, izglasavali grofu Tisi ratne kredite u Hrvatskom saboru i sjedali u čaršijske ministarske fotelje istom nonšalantnom, superiornom gestom beskičmenjaka, služeći i preživljujući sve režime podjednako vjerno i stručno. Hrabrošću očajnika i upornošću fanatika, Krleža je najveći dio išao sam protiv svih, obračunavajući se s beskrajnom invencijom s tim inteligentskim »hrvatskim odrodima« *(Deset krvavih godina)* u ime ljudske pameti i nehipokritskog humanizma, bez obzira da li su nosili jezuitske reverende, socijaldemokratske značke, obzoraške uredničke legitimacije ili ministarske portfelje. U jednom trenutku, nakon tko zna koliko godina, moralo je Krleži postati jasno da katastrofa ovog glembajevskog braka u sumraku jedne civilizacije gubi svaku plastičnost ako se nad njihovim lešinama ne pokaže u pravom sjaju i onaj koji je uspio da se bez trauma »aklimatizira novim vremenima«. Tokom godina Krleža je za *Agoniju* pronašao pored dominantnog psihološkog i lirskog i jedan novi društveno-analitički pledoaje.

U ovoj verziji zadržana su dva postojeća čina. Laura je na koncu drugog umjesto revolvera potegla telefon i javila policiji da je ona ubila Lenbacha. Revoltirana Križovčevim izmotavanjem htjela mu se osvetiti skandalom. Treći čin je u znaku retorične debate između Križovca i mladog štrebera, sudskog pristava, oko Laurine evidentno apsurdne, u afektu date izjave. U tom ispraznom nadmudrivanju jednog virtuoznog fiškalskog, sofisticiranog logičara i rutinera i nadobudne karijerističke mizerije, otkrile su se ne samo sve pasurdnosti jedne brbljave jalove kazuističke juristike nego i sve šuplje rezonance »dobro skrojenog sakoa«, Ivana pl. Križovca. Sa budućeg beogradskog ministra će definitivno pasti maska pred Laurinim očima i njeno samoubojstvo neće biti samo afektivni akt nervno uništene žene, nego logično izvedena spoznaja o besmislenosti daljnje bitke za život i ljubav. Praviti usporedbe između nove i stare *Agonije* kao dvaju dovršenih i zatvorenih cjelina je svakako zanimljivo. Stara verzija je nesumnjivo teatarski efektnija već sammi tim što je kraća i jednostavnija. Teški intelektualizirani dijalog trećeg čina, neobično zanimljiv za čitanje, na sceni u integralnom obliku brzo zamori i smanji perceptivnu moć gledaoca, što neminovno donosi i dosadu. Međutim, ono bitno što je *Agonija* dobila trećim činom je potpuno društveno satirična obojenost. Shvatiti *Agoniju* (i ostale *Glembajeve)* samo kao građansku intimističku dramu a pri tom zanemariti njene satirične tendencije je naravno krivo. Ali dok se u dvočinoj verziji o toj tezi i moglo nekako diskutirati, treći čin je dao *Agoniji* sva obilježja jedne društveno satirične psihološke vivisekcije.

Lenbachovo klaunsko-kavalerijsko predsmrtno ludovanje i groteskni akt samoubojstva, Laurino grčevito neurastenično doživanje himera koje nikakve racionalne konstatacije ne mogu zaustaviti na putu u deziluzioniranje i smrt, dobilo je Križovčevim demaskiranjem društvenu satiričnu tragikomičnu deformaciju.

To proširenje platforme s prvenstveno intimnog i psihološkog na društveno-satirični je bitno obogaćenje ove historije agonije i smrti koja se digla do satirične simbolike jednog minulog svijeta. U tome i leži krajnji smisao Krležina vraćanja svom životnom djelu.

Prihvaćati se scenske realizacije *Agonije* je neobično složen i odgovoran posao. Bez režisera koji temeljno ne poznaje glembajevsku problematiku i specifični agramerski milje i glumačke ekipe koja je u stanju da odigra neobično složene ali i zahvalne uloge nema nikakvog smisla ni upuštati se u njega. Što subotič-

ka predstava ima niz atributa prihvatljive predstave zasluga je u prvom redu glumačkog ansambla čiji su protagonisti snažne artističke individualnosti.

Iako mu je ovo nesumnjivo najozbiljniji rezultat u posljednje vrijeme, režiser Petar Govedarović je ipak djelomično krivac što ova predstava nije dostigla onaj nivo i ujednačenost koji je mogla imati. Veliki hendikep mu je sigurno bila i činjenica da je Križovca igrao gost koji tu ulogu igra godinama i da je imao s njim vjerojatno maleni broj proba. To je vjerojatno i najveći razlog što je igri nedostajala fina iscizeliranost bezbrojnih nijansi, što je ritam imao ćudljive ekceleracije, i što se neprestano imao osjećaj nedovoljne koncentracije na skupnu igru i partnerove reakcije. Tim nedostacima je znatno pridonijela i izrazito i konstantno loša mizanscena, koja uslijed pretrpanog i loše raspoređenog namještaja prisiljava na nemoguće i nelogične situacije partnera, ne vodeći računa o trenutnoj psihološkoj relaciji ličnosti. Izraziti primjeri su mizanscena svih Lenbachovih boravaka na sceni i mizanscena trećeg čina, a osobito scena s pristavom, inače psihološki promašeno režiranim likom i isto tako pogrešno postavljenog čitavom njegovom debatom s Križovcem. Ovakva mizanscena je rezultat lošeg tlocrta na osnovu kojega je Mihajlo Dejanović napravio izrazito neuspjeli dekor u likovnom i stilskom pogledu ne uspjevši pogoditi jedan stilski heterogeni agramerski interijer. Židovi su bili obojeni bez štiha patine, a među namještajem se isticao sasvim nepodesnom konstrukcijom i još nepodesnijim položajem u drugom i trećem činu jedan žezlong. Taj nesretni komad namještaja ne samo što nije bio najvažniji objekt na sceni, oko koga bi se razvijala igra, nego je ostao minimalno korišten a glavni uzrok svih nevolja oko mizanscene.

Glavni teret predstave su ponijeli Jelka Asić kao Laura i Božidar Drnić k. g. kao Križovac. Unatoč toga što je piscu ovih redaka, a možda i autorskim idealnim intencijama, na momente tuđa i intimno neprihvatljiva ovakva koncepcija Laurinog lika, mora se priznati da je Jelka Asić izvanrednom snagom i bogatstvom nijansi odigrala svoju ulogu. Njena Laura je imala jednu nijansu previše antipatičnih crta, njene furiozne scene i neurastenički ispadi su ponekad prelazili granice dobrog ukusa distingvirane komore igre, dok su lirski pasaži zazvučali tu i tamo — ishitreno i lažno. Uopće, fina i lirska plemenitost Laurine ličnosti, njena senzibilna inteligencija i otmjenost manira, su bili nešto previše potisnuti permanentno umornom, zgađenom histerijom. Na taj način se teško pratila linija njenih spoznaja i postepenog deziluzioniranja, lik je dobio jednu pravolinijsku crtu u razvijanju kroz komad.

Božidar Drnić, prvak Narodnog pozorišta u Beogradu ide u red najznatnijih tumača te uloge i Krležinih likova uopće. U njegovoj igri je imponirala sigurnost starog salonskog specijaliste i snalaženje u trenutnim popuštanjima koncentracije i intenziteta pod lavinama teksta. (Režiser je uglavnom uspješno obavio mnogobrojna i neophodna kraćenja.) Za puni doživljaj ovom Križovcu je smetalo nešto previše godina za tu rolu, na momente neodoljiva smiješnost geste i hoda i jezuitsko-prodikantske intonacije, osobito u monolozima. Ali usprkos svih primjedbi njegova i Laurina igra su vrlo često dostizali onaj nivo igre koji nije često viđen na ovoj sceni.

Lenbacha je igrao Milan Cvejanov sa napornim forsiranjem tona, u kojem su se gubile mnoge finese, ali s nizom dobro pogođenih i nađenih detalja. Ovo je u svakom slučaju njegova najbolje ostvarena uloga koju smo dosada vidjeli.

Madlenu Petrovnu je Slava Bulgakov odigrala sa komičarskim šarmom i intenzitetom, ali s nedovoljno pažljivo izrađenim govorom.

Pristav Božidara Pavićevića — Longe je žrtva promašenosti režiserske koncepcije. Umjesto inteligentnog, sluganski bezobraznog i istovremeno servilnog mladog štrebera, Božidar Pavićević je igrao superiornog, nadmenog fićfirića koji jednom tako inteligentnom i spretnom oratoru kao što je Križovac drži lekcije.

Sobaricu je igrala Milka Filipović, a prosjaka Ilija Drašković; kostimograf — Radmila Radojević.

(Iz knjige *Od danas do sutra*, str. 103—107)

ZASLUŽNI UPRAVITELJI GRADSKE BIBLIOTEKE U SUBOTICI

Blaško Hajduk Vojnić

Gradska biblioteka u Subotici u toku 73 godine svoga postojanja imala je nekoliko upravitelja koji su mnogo pridonijeli svojim zalaganjem i bibliofilstvom da se ona popunjava, a i da se već u početku sistematski počne s kompletiranjem pojedinih zbirki, znanstvenhi, zavičajnih, dječjih, rariteta i popularnih knjiga. Istina, u ovom plemenitom radu ometala su ih premalena financijska žrtvovanja od samoga osnivača, a i dva velika pustošenja cijelog knjižnog fonda 1918. i 1941. godine od strane neprijateljske vojske, poslije čega se moralo početi ispočetka.

U prošlom vijeku oko 1880. godine preko mjesne štampe pokrenuo je Ištvan Ivanji pitanje osnivanja jedne javne biblioteke i muzeja. Prijedlog je usvojio tek 1890. godine Lazar Mamuzić, gradonačelnik. Za prvog upravitelja i organizatora postavljen je sam pokretač, Ivanji.

1. I. Ivanji, historičar, profesor gimnazije, rođen je 1845. godine u Ludošu. Dobar pedagog, klasično obrazovan, radio je dugo u subotičkoj gimnaziji. Dobrovoljno je radio u gimnazijskoj biblioteci, koja je u ono vrijeme bila i najveća biblioteka u gradu s najodabranijim djelima. Godine 1890. prima se dužnosti upravnika Gradske biblioteke. Njegov glavni posao je bio prvenstveno da skuplja sve što je izdato u Subotici, i to zbog svoje osobne potrebe, jer je tada pisao monografiju grada Subotice. Kompletirajući biblioteku, on je pored sistematskog sređivanja po strukama sve koristio i za znanstvene svrhe. Tako je napisao monografiju grada Subotice u dva toma pod naslovom: *Istorija slobodnog grada Subotice 1886. i 1892, Bačko-bodroška županija* u pet svezaka, i mnogo članaka u »Istorijskom godišnjaku« i drugim publikacijama. Sam je izradio i štampao pravila biblioteke i muzeja, koja su odobrena 1892. godine. On je dao prijedlog i uputstvo da se štampa prvi katalog gradske biblioteke i muzeja 1907. godine, a izradio ga je Đ. Bibo-Bige, čuvar muzejskih predmeta. Dužnost upravnika vršio je sedam godina, na požrtvovanom radu je oslijepio i na dužnost ga je dovodila jedna djevojčica. Za njegovo vrijeme biblioteka je brojala 4000 djela. Pažnju je privlačila zbirka novina grada Subotice, koja je kasnije veoma uništena. Umro je 1917. u Subotici.

Ivanji je zaslužan za rad u biblioteci gimnazije, a i za prvo okupljanje i knjiga i čitalaca u cijelom gradu. Bio je član Istorijskog društva.

2. Poslije uništenja bibliotečkih i muzejskih predmeta 1918. godine dolazi za upravitelja Mijo Mandić, novinar i učitelj, 1923. godine kada je došla u sastav Gradske biblioteke i privatna knjižnica dr Izidora Milka, književnika, od 12.000 svezaka. M. Mandić rodio se u Kaćmaru 1857. On je biblioteku sredio na primitivan način po jezicima, a kataloge u vidu bilježnice po abecedi. Knjižni fond je obogatio s oko 17,000 svezaka od 1923. do 1931. kada je biblioteka brojala 35.000 svezaka. Svojim autoritetom privukao je veći broj članova iz redova učenika. Zaslužan je i kao urednik i pokretač Nevena, prvog časopisa kod Bunjevaca 1884. godine, a koji je izlazio sve do 1939. godine. Napisao je i dva udžbenika na našem jeziku, tako su učenici kod svojih kuća pokraj mađarskog učili i na našem jeziku zadatke. Umro je siječnja 1945. godine i sahranjen o trošku Narodnooslobodilačkog odbora u Subotici.

3. Lazar Stipić, upravitelj, književnik i novinar, rodio se u Subotici 1890. Bio je upravnik od 1936. pa do 6. IV 1941. kada ga je okupatorska vlast otpustila. Od samog postavljenja sistematski je skupljao djela jugoslavenskih klasika i istaknutih suvremenih pisaca. Na dan 6. IV 1941. godine knjižni fond je iznosio 42.000 svezaka, a od toga 25.000 djela naših pisaca. Također je popunjavao svjetske klasike iz XVI, XVII i XVIII vijeka. Katalog nije dospio da preuredi, jer su on i pomoćni službenik bili i jedini personal biblioteke. Za njegovo vrijeme biblioteka je solidno poslovala, čitaonica je bila opskrbljena štampom, a svaki je čitalac bio kulturno uslužen.

Bavio se književnošću i napisao slijedeće zbirke pjesama: *Večna vatra, Bunjevci, Put od dva do sveta* i brošure: *Istine o Vojvodini, Istina o Mađarima.* Uređivao je Borbu, Narod, Glas i Naše slovo. Prevodio je sa mađarskog i bavio se i historijom našeg naroda.

Po dolasku okupatora bio je uhapšen kao talac, fizički je bio veoma sicrpljen, i umro je svibnja 1944. godine.

Za vrijeme okupacije vojne vlasti su promijenile tri postavljena v. d. upravitelja, najduže se zadržao Endre Levai 1942—1944. Blaško H. Vojnić 16. oktobra 1944. prima dužnost upravnika i obavlja je i danas.

(Iz časopisa Rukovet, god. IX, knjiga XIV, svez. 10—11, str. 606—607, Subotica, 1963)

III DIO

PRILOZI

BIBLIOGRAFIJA

U popisu djela naših pisaca, bačkih Hrvata, zabilježena su ona koja svakako moraju biti uključena u književna ostvarenja. Radi se u prvom redu o piscima koji su rođeni u Bačkoj, a također i o onima koji su se priznavali Bunjevcima ili Šokcima (na primjer: Mladen Barbarić). No Matoš opet nije uključen. Njegova bibliografija je objavljena već više puta.

U odnosu prema bibliografijama objavljenim do sada, u ovoj su samo djela pisaca koji su ostvarili i ostavili trajnije i vrijednije književne stranice i knjige. Željelo se izbjeći zaboravu, ali su mogući propusti (ne zlonamjerni).

JOSIP ANDRIĆ

Apostol Hrvatske, Zagreb, 1941.
Dunje ranke, pripovijesti, Zagreb, 1923.
Gospodarska politika, Zagreb, 1923.
Hrvati u Irskoj, putopis, Zagreb, 1932.
Hrvatsko uzor selo, Zagreb, 1924.
Irska, putopisne uspomene, Zagreb, 1942.
Kako ćemo razumjeti glazbu, Zagreb, 1939.
Krasuljak, roman, Zagreb, 1938. (prijevod s češkog jezika)
Najljepši među otocima, Slav. Požega, 1938.
Na zelenom otoku, prikaz o Irskoj, Zagreb, 1934.
Nove brazde, pripovijesti, Zagreb, 1924.
Politika kao nauka, Zagreb, 1926.
Ruska opera, Zagreb, 1923.
Slovačka glazba, Zagreb, 1944.
Slovačka slovnica, Zagreb, 1942.
Srijemske elegije, Zagreb, 1939.
Svega svijeta dika, roman Zagreb, 1926.
Sveta pastirica, životopis Bernardice Soubirrus, Zagreb, 1938.
Ukleto srce, Zagreb, 1938.
U Kristovoj domovini, putopis, Zagreb, 1931.
Ustav slovačke republike i ustavna borba slovačkog naroda, Zagreb, 1940.
Velika ljubav, roman, Zagreb, 1942.
Vuk u ovčijoj koži, gluma u 2 čina, Zagreb, 1934.
Žito u svjetskom gospodarstvu, Zagreb, 1927.
(Ovdje nisu zabilježeni prikazi i ocjene koje je Andrić po svojoj dužnosti urednika Društva sv. Jeronima pisao kao pogovore ili kraće predgovore.)

IVAN ANTUNOVIĆ

Bog s čovekom na zemlji, Vac, 1879.
Čovik s Bogom, molitvenik, Kalača, 1884.
Fényes drnyképek, Vacz, 1880.
Kalocsa város fényképei madártávlatban, Vacz, 1879.
Knjiga kojom je pozdravio otvaranje »Pučke kasine«, Subotica, 1878.
Naputak za one, koji osićaju napast postati nazarenom, Kalača, 1882.
Odmetnik, povijesna pripovijetka, Zagreb, 1875.
Posljednji Gizdarev, pripovijest iz života bačvanskih plemića 19. vijeka (u rukopisu)
Poučne iskrice korisnoj pučkoj zabavi putem po Italiji, Temišvar, 1872.
Presvietli gospodar Bariša Kitković, pripoviest, rukopis
Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom, Beč, 1882.
Slavjan na svetih dnevih i blagdanih crkvenih, Kalača, 1875.

IVAN AMBROZOVIĆ

Lirske pjesme, u rukopisu
Žalostica žalostna Ivana Nep. Ambrozovića u Zomborskoj kralj. varoši penzioniratoga senatora, bižajućeg od kuće pak do Kaloče, kad su Raci Serbijanci u međuboju mađarskom 1848—1849. progonili katolike, po njemu istom ispivana (rukopis iz godine 1850), str. 148.
Proričja i narečenja koja štijuć i obdržavajuć i sam sebe svaki i druge pouzdano upravljati hoće, sa srpskog jezika na ilirički privedena, Pešta, 1808.
Radost kad je prepost g. Ernest Kelle sl. kr. varoši Zomborske parok naročni prepost od Oronta postao, Osijek, 1851.

PAVAO BAČIĆ

San male Vesne, dječji igrokaz, izveden u Novom Sadu (1959), Subotici, Varaždinu i Senti; 1963.
Brzi vlak je stao, igrokaz, izveden u Varaždinu (1963) i Hajdukovu;
Miki i družina, igrokaz, izveden u Subotici (1963), Zadru i Varaždinu;
Novogodišnja noć, igrokaz, izveden u Varaždinu (1964);
Uzbuna u zoološkom vrtu, igrokaz, izveden u Varaždinu (1966), Subotici i Titogradu;
Salašari silom varošani, komedija s pjevanjem i glazbom, izvedena u Subotici 1965.
Stihovana satira, zbirka epigrama, Subotica, 1968.
Mozaik, zajednička zbirka Jakova Kopilovića, Matije Molcera, Bele Bede i Pavla Bačića (10 sati pjesama), Subotica, 1967.
Pero Tumbas Hajo, umjetnik tamburice, monografija, Subotica, 1969.

MLADEN BARBARIĆ

Crtice iz prošlosti Šarengrada, Osijek, 1917.
Fragmenta. Iz autobiografije, Osijek, 1919.
Fragmenti, Osijek, 1934.
Iločke starine, Zagreb, 1899, II izdanje: D. Palovika, 1935.
Kamenčić prosvjeti naroda. Izdala »Pučka knjiga«, Zadar, 1894.
Karašica kuda teče... Crtice s puta višega ženskoga liceja u Osijeku, Osijek, 1919.
Kod žalosne gospe, drama u 5 slika, Osijek, 1918. Drama je više puta osvojena prikazima po slavonskim mjestima.
Kratka povijest crkve i samostana franjevačkog u Zagrebu, Zagreb, 1906.
Lijepim Dunavom. Crtice s puta višega ženskoga liceja u Osijeku, Osijek, 1918.
Majka Božja judska u Osijeku, Osijek, 1917.
Mali časovi na čast blažene Djeve Marije (Officium parvum B. M. Virginis). Preveo O. Mladen Barbarić, Zagreb, 1905.
Neke crkve u Slavoniji nakon Turaka, Osijek, 1922.
Otac Ivo Rodić, životopis, Bačka Palanka, god. ?
Pašino srce, epska pjesma u pet pjevanja, Osijek, 1929.
Povijest crkve iločke, Osijek, 1918.
Prvi vijek kapelice »Majke Božje« od mira u Karlovcima (od 1699—1784), Đakovo, 1924.
Relikvije sv. Ivana Kapistrana, polemična rasprava, Zagreb, 1917.
Rodoljupke, Srijemska Mitrovica, 1893.
Sabrane pjesme, Koprivnica, 1902.
S iste žice. Tri ciklusa pjesama. Izdao Klub hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, 1918.
Slavonija turska podanica, historijski prikaz, Bjelovar, 1916.
Škole u Iloku, Osijek, 1922.
Trgovanke, sitne pjesme, Brod, 1891.
Zadnji dani sv. Ivana Kapistrana, Beograd, 1935.
Zadnji fratri Olovski, Beograd, 1934.
Život sv. Antuna od Donina, Vukovar, 1895.

STJEPAN BEŠLIN

Tamna cesta, pjesme (rukopis)

LAJČO BUDANOVIĆ

Slava Božja u molitvama, molitvenik, Budapest, 1908 (dva izdanja).
Mala slava Božja, Budapest, 1907.
Turci idu ili izbori poslanički dolaze, Subotica, 1896.
Délszláv nyévtan, Baja, 1912.
Codex statutorum synodi primae Baciensis complectens statuta in plenari sessione..., Subotica, 1937.
Mate Glupanović se ženi, šala, Subotička Danica za g. 1922.

LOVRO BRAČULJEVIĆ

Dobar put putovanja kršćanskog u raj višnjiga uživanja, to jest vladališta za pravo i korisno služiti Bogu. U Budimu, 1730.
Uzao scerafinske (nascki) goruchie gliubavi... U Budimu, 1730.

ILIJA DŽINIĆ

Kolo napridnih sestara na selu. Šaljiva igra u 1 činu. Rukopis.
Muka Isusova. Ovaj komad davan je u Čonoplji 1935. g. Nalazi se samo u rukopisu.
Žensko prelo. Vesela igra u 1 činu. Ova je vesela igra tiskana u kalendaru »Naš Kalendar« za 1944. godinu na stranama 81—86.

MARA MALAGURSKI-ĐORĐEVIĆ

Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života, Beograd, 1933.
Bunjevački običaji u slikama, Subotica, 1927.
Ničiji, roman historijsko-patriotskog sadržaja (u rukopisu), g. 1935.
Stara bunjevačka narodna nošnja i vez, Subotica, 1940.
Gurka Daroci, Književni sever, knjiga I, sv. 1 i 2.

STJEPAN GRGIĆ

Pisme za veselje, Subotica, 1880.
Pobožne pisme za uporabu bogoljubnih kršćana, Baja (god. ?)
Različite bogoljubne nove pisme, Subotica, 1892.
Vikovičita živa ružica ili ubavist za pobožno bratinstvo vikovičite žive ružice, Subotica, 1865.
Knjiga o malom Isusu, Subotica, 1905.
Knjiga o trideset i tri kratki promišljanja, Subotica, 1886.
Živa ružica, molitvena knjižica i skupa pismarica, Subotica, 1865.

ANTE MIROLJUB EVETOVIĆ

Iz pjesama, Osijek, 1931.
Ante Miroljub Evetović — spomen izdanje pjesama, Subotica, 1931.
Sretni i nujni časi, pjesme, Osijek, 1908.

MATIJA EVETOVIĆ

Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja, Subotica, 1935.
Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca, rukopis, čuva se u Gradskoj biblioteci, Subotica.
Život i rad Paje Kujundžića, objavljeno u nastavcima u »Subotičkim novinama« od prosinca 1940. do travnja 1941.

JOSIP JAKOŠIĆ

Collectanea vitae, mortis et operum divi Ioannis a Capistrano... 1803. (Djelo nije potpisano).
Litterae circulares 1803. sept. 1. Budae (o smrti Ivana Velikanovića).
Litterae encyclicae 1803. dec. 7. (o smrti Josipa Paviševića).
Scriptores interammiae vel Pannoniae Savae nunc Slavoniae dictae anno 1795. conscripti. (Građa za povijest hrvatske književnosti, II, 116—153).

ANTE JAKŠIĆ

Biserni đerdan, pjesme, Sombor, 1931.
Dida Tomin jid, Subotička Danica 1936, str. 81—87.
Marija, lirska novela, Zagreb, 1937.
Marin i Stana, ep u stihu, Subotičke novine 1941. (u nastavcima).
Maturant, roman, Osijek, 1945.
Pod sapetim krilima, pjesme, Tuzla, 1941.
Pod teretom ljubavi, roman, Osijek, 1944. (u Hrvatskom listu).
Šana se udaje, roman, Zagreb, 1943.
U dolini zaborava, pjesme, Zagreb, 1936.
Zov proljeća i mladosti, pjesme, Travnik, 1938.
Elegija, pjesme, Subotica, 1954.
Hod pod zvijezdama, Subotica, 1955.

Osamljeni mostovi, pjesme, Zagreb, 1962.
Pred vratima tišine, pjesme, Zagreb, 1963.
Pjesme o sinu čovječjem, pjesme, Zagreb, 1965.
Povratak u djetinjstvo, pripovijesti, Zagreb, 1968.
Neugasivi plamen, roman, Zagreb, 1968.

ANTUN KARAGIĆ

Gospođica Zorka, gluma iz bunjevačkog narodnog života, prikazano u Gari 1939.
Katica, gluma u tri čina, Subotica, 1944.
Kasina, šaljiva igra u jednom činu, objavljeno zajedno s *Katicom,* Subotica, 1944.
Rastatkinja, gluma u tri čina, Subotica, 1944.
Svijest, gluma iz bunjevačkog narodnog života u 3 čina, Subotica, 1943.
Šepa, šaljiva igra u 1 činu, u rukopisu.
Zaručnici, vesela igra u 2 čina, objavljeno u »Danici« kalendaru za g. 1937. koji je tiskan u Budimpešti.
Zloba, igrokaz iz narodnog života u 2 čina, Budapest, 1941.
Ženina ljubomornost, šaljiva igra u 1 činu, Subotica, 1944.

NIKOLA KESIĆ

Epistole i evangjelia priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godiscnjih i muka Gospodina Nasch. Isukersta po Mattii, Marku, Luki i Ivanu u jedno sloxena... Budim... 1740.

JOSIP ANTUN KNEZOVIĆ

Kruna obderxavaiucsiu stanie apostolsko. Izpovidnika sviu oggledalo. Život svetog Ivana od Nepomuka od tajnosti svete ispovidi uzderxitelja, isaranitelja klucsia navlaztito pokornice Joanne ili Ivanice kralice napitanie Venceslava kralja ovog imena IV. za uzrok koi od iztog bi mucsit, i nai posli, u Moldavu Vodu bacit; zato postade Veliki Mucsenik. Koiega iz hod rogiena i sveru terplenia nasskim to iest slavnim illiricskim Jezikom na versse dodomodcem za Slavu, i poznanic ovog Velikog Svetog u iedno sku pi, i Sastavi. Plemenito rodni Go spodin Antun Josip Knezovics, cerkve Metropolitanske Kolocske Kanonik, i Custod. Praepost Infulat; Svetog Irenaea, i Stola Apostolskog Notarius. Dneva 20. Oktobra, Godine Gospodinove 1759. U Pesti Stampano po Franciscu Antunu Eitzenbergeru Stampaturu, illi Tlacniku, Arci-Biskupa Kalocskoga.

Lilian od nebesa i liparuxica, nasvituosta visse razkossnog mirisa nixica miseca aprila ili traven... prinesseno iz nimacski kniga Friderika Herleta reda praemonstr. u slavni slovinski jezik po nedoztoinome slugi plemenito rodnome Antunu Josipu Knezovicsiu kanoniku Kalocs. etc. 1760. god.

Ovo djelo nije tiskom objelodanjeno. Rukopis se čuva u pismohrani sveučilišne knjižnice u Budimpešti.

Lilian i Ljubica plemenitog mirisa kojega svitu ostavisse i naresisse knixica. Miseca februara ili velicse imaiucs dvaboxi... osam u koimose xivota zaderxava dvadeset i osam svetiu deset iz nimacske knige occa postovanoga Friderika Herleta reda Plemen. Praemons, privedena u slavni slavinski illiricski jezik po slugi nedoztoinome boxiemu plemenito rodnom Antunu Jozipu kanoniku... Godine gospodinove 1754.

Djelo nije objelodanjeno. Rukopis se čuva u pismohrani sveučilišne knjižnice u Budimpešti.

Lilian i Ljubicsa plemenitog mirisa koiega svitu ostavise nakitise i naerese knizicsa miseca marta ili oxuyak imaiucs trideset i jedan dan... iz nimacske knige Friderik Herleta, privedena u slavni slavinski iliricski jezik... po Ant. Jos. Knezovicsiu, 1754.

Djelo nije objelodanjeno. Rukopis se čuva u pismohrani sveučilišne knjižnice u Budimpešti.

Molitvena knjiga pod imenom Put nebeski, iz razlicsitih knjixicah izabrana i u jedno sastavljena po mlogo Poshtovanomu, i Plemenito rodjenomu Gospodinu Antunu Josipu Knezovichu u kalacskom Archi-Biskupatu Dushah Pastiru, sada bolje popravljena, drugi put na svitlost izlazi 1818. godine.

Versi od Hinbenoga i Laxljivoga svita, iz kojih moxes poznati stanje svekoliko i tako svak sebe upravljat k putu od spasenja. Pešta, 1759. god.

Djelo ima svega 52 str., a otisnuto je u nastavku Knezovićeve knjige *Kruna obderžavajući u stanje apostolsko, ispovidnika sviu ogledalo.*

Xivot svete Genuvefe rodite Hercegovice od Brabant. Ujedno na verse sloxito i na svitlo iliricskim jezikom dato i sastavito. U Pešti, 1761.

ALEKSA KOKIĆ

Klasovi pjevaju, Zagreb, 1936.
Zvona tihe radosti, Zagreb, 1938.
Bunjevci i Šokci, Zagreb, 1939 (u suradnji s Markom Čovićem).
Slikovnica kršćanskog nauka (samo pjesnički tekst), Zagreb, 1939.
Srebrno klasje, Subotica, 1962.

JAKOV KOPILOVIĆ

Daleko od zavičaja, pjesme, izdanje Društva bačkih Hrvata, Zagreb, 1944.
Tisuću i jedna noć, pjesme, Subotica, 1946.
Soneti, pjesme, Subotica, 1953.
U dolu jablan, izdanje »Osvit«, Subotica, 1964.
Radosti, pjesme o djeci, Subotica, 1966.
Sjeverna jesen, pjesme, Subotica, 1967.
Medaljoni, Subotica, 1967.
Mozaik, pjesme, Subotica, 1967.
Njiva patnje, Subotica, 1968.

IVAN KUJUNDŽIĆ

Smotra bunjevačke prošlosti. Katalog izložbe u Subotičkoj Matici od 29. IX do 2. X 1935. (Katalog je izrađen u suradnji s Antom Kopunovićem.) Izdanje Subotičke Matice, 1935. godine. (Objavljeno je tri izdanja ovog kataloga.)

Mihajlo Radnić, prvi bunjevačko-šokački pisac (Pseudonim pisca: Krešimir Bunić). Izdanje Subotičke Matice, 1945. godine, 500 primjeraka, veliki format, 32 str.

Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata (Bunjevačko-šokačka bibliografija). (Pseudonim pisca: Krešimir Bunić). Izdanje Subotičke Matice, 1945. godine, 500 primjeraka, veliki format, 77 str. sa 527+57 bibliografskih jedinica.

Moj program, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao F. Delerue. Izdanje Subotičke Matice, 1946. godine, 3.000 primjeraka, mali format, 80 str.

Vratimo se Gospodu, zbirka crkvenih propovijedi. Izdanje Subotičke Matice, 1946. godine, 2000 primjeraka, mali format, 69 str.

Kad je duša u tunelu, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gaston Courtois. Umnoženo ciklostilom u Subotici 1958. godine, 600 primjeraka, 50 str., format osmine.

Mladi svećenik, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gaston Courtois. I izdanje umnoženo ciklostilom u Subotici 1958. godine, 600 primjeraka, 90 str. in folio. II izdanje umnoženo ciklostilom u Zagrebu, 1958. godine, 800 primjeraka, format osmine, 155 str.

Svećenik danas, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao R. P. Schlute. Umnoženo ciklostilom u Zagrebu 1958. godine, 600 primjeraka, 113 str., in folio.

Naš redovnički život, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gaston Courtois. Umnoženo ciklostilom u Subotici 1960. godine, format osmine, 36 str.

Kad biste znali dar Božji. Radio-televizijske korizmene propovijedi koje je držao Jacques Loew. Prijevod sa francuskog izvornika umnožili su bački bogoslovi u 300 primjeraka, 1960. godine u Subotici, format osmine, 51+1 str.

Sveta Misa. Tumačenje za djecu. Prijevod sa francuskog jezika. Pisac je Marija Montesori. Ovo djelo je prevedeno i umnoženo ciklostilom u Subotici 1961. godine u 1.000 primjeraka.

Dvije zbirke nagovora. I dio: »Ostanite u ljubavi mojoj« — govori u crkvi sv. Roka. II dio: »Novo srce« — govori u crkvi sv. Terezije u Subotici, u svibnju 1947. godine. Umnoženo ciklostilom u Subotici 1961. godine u 600 primjeraka, format osmine.

Bibliografija Alekse Kokića. Biografija Alekse Kokića. Objavljeno u zbirci pjesama Alekse Kokića »Srebrno klasje«, koju su u Subotici 1962. godine izdali školski drugovi A. Kokića povodom njegove 50. godišnjice rođenja i 25. godišnjice svećenstva. Knjiga ima 217+5 str. u formatu osmine.

Moji razgovori s Učiteljem, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gastor Courtois. Knjižicu je izdalo subotičko katoličko svećenstvo u Subotici 1962. godine, mali format, 76 str.

Srcem uz Srce Isusovo, prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gaston Courtois. I izdanje nije potpuno. Umnožen je ciklostilom samo prvi svezak u Zagrebu u 600 primjeraka, 1957. godine. II izdanje je umnoženo ciklostilom u dva sveska, a izdala je Bačka duhovna oblast u Subotici 1963. godine. Umnoženo je u samostanu ss Naše Gospe, Zagreb, Primorska ul. br. 20. 1. svezak (I i II dio) ima 208 str. u formatu osmine, 2. svezak (III i IV dio) ima 192 str. u formatu osmine.

A. Lazzarini: Papa Ivan XXIII, život i ličnost; Djelo je napisano talijanskim jezikom, a ovaj prijevod je načinjen sa francuskog prijevoda. Izdala je Družba ss Naše Gospe, Zagreb, 1963. godine. Umnoženo ciklostilom u samostanu ss. Naše Gospe, Zagreb, Primorska 20, format osmine, 165+1 str. Djelo je sa francuskog jezika preveo Ivan Kujundžić, a u knjizi je kao prevodilac označena Anđelina Kujundžić.

Unutarnji život. Dobro raspoloženje. Prijevod sa francuskog izvornika koji je napisao Abbé Gaston Courtois. Izdao Župni ured sv. Terezije u Subotici 1964. godine. Umnoženo ciklostilom u Zagrebu u samostanu ss. Naše Gospe, Zagreb, Primorska ul. 20, format osmine, 104 str.

Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata. Izvanredno izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1968. godine, format osmine, 94 str., u 1.300 primjeraka.

Bunjevačko-šokačka bibliografija. Djelo ima slijedeće dijelove: a) Bibliografija knjiga i rukopisa, b) Bibliografija novina i časopisa, c) Bibliografija svih kalendara, d) Bibliografija kalendara »Subotička Danica«, e) Bibliografija »Nevena«. Rukopis ovog najvećeg i najvažnijeg djela Ivana Kujundžića prihvatila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a objavit će ga tijekom 1970. god.

Deran s očima, zbirka pripovijesti, Subotica, 1969.

PAVAO KUJUNDŽIĆ

Dvije nauke našega Gospodina Isusa Krista na svitku slobodnog razmatranja, Subotica, 1908.

Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske, Subotica, 1914.

Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar od 1884—1914. Uređivao i surađivao Pajo Kujundžić.

MIJO MANDIĆ

Nebesko janješce ili molitvenik za bunjevački i šokački naraštaj, Sombor, 1885.

O tilesnoj kaštigi u pučkim školama, Subotica, 1902.

Pedesetgodišnjica subotičke Pučke kasine (1878—1928), Subotica, 1928.

Prirodopis, prirodoslovje i slovnica za bunjevačku i šokačku dicu, Subotica, 1880.

Zemljopis, poviesnica i ustavoslovlje za bunjevačku i šokačku dicu, Gara, 1880.

Bunjevác kérdés, Subotica, 1896. (brošurica o bunjevačkom pitanju).

IVAN MALAGURSKI

Božićni san »Zajednice«, slika u 1 činu, Subotička Danica, 1930, str. 82—85.

Pedeseta godišnjica Pučke kasine, slika u 1 činu, Subotička Danica, 1929, str. 68—71.

Tri stoljeća, kazališni komad u 3 čina, Klasje naših ravni br. 4, Subotica, 1936.

Aleksa Kokić — bunjevački pjesnik, rukopis radio-emisije 9. kolovoza 1943.

Erberečka, pučka gluma iz bunjevačkog života u 3 čina u rukopisu.

Prvo momčenje, aktovka za radio, druga nagrada Matice hrv. kazališnih dobrovoljaca u Zagrebu — rukopis.

Slavlje bačkih Hrvata, rukopis radio-emisije 23. kolovoza 1943.

Žetva na bunjevačkim salašima, rukopis radio-izvedbe.

LAZAR MERKOVIĆ

Odbljesci, pjesme, Subotica, 1953.

Između dva pola, pjesme, Subotica, 1957.

Put dug pet života, roman, Subotica, 1963.

Grabancijaš (Mihalj Majtenji), roman, prijevod s mađarskog, Novi Sad, 1953.

Neobična generalna proba (Ištvan Kvazimodo), drama, prijevod s mađarskog, Subotica, 1956.

JOSIP PAŠIĆ

Bijela golubica. Život časne sestre Marije Margarete Bogner, Budapest, 1943.

Marta traži roditelje, roman, tiskan je u »Našim novinama«, koje su izlazile u Somboru. Tiskan je kao podlistak 1944. godine.

Muka Isusova po Mateju i Ivanu, Bajmok, 1942.

Plodovi života, pripovijesti. Djelo je u rukopisu.

Pravi Anđeo, roman. Ovaj je roman tiskan u somborskim »Našim novinama« kao podlistak 1943.

Stjepan Kaszap, Budapest, 1943.

Krv se suši, roman, Subotica, 1946.

MIRKO PAVIĆ

Epistole i evanđelja priko sviju godišnji nediljah i svetkovinah, Budim, 1764.

Descriptio soluta et rytmica regum, banorum caetororumque heroum slavinorum seu illyricorum, Budae, 1764.

Exemplar encomiorum commodo seraphicae juventutis donatus, Budae, 1754.

Exhortatio oratorie deducta et antecapitulariter dicta, Budae, 1760.

Flos medicinae, Pestini, 1768.

Fragmenta poetica e variis poeseos exercitationibus concinnata, Budae, 1762.

Jezgra rimskoga pravovirnoga nauka kršćanskoga za mladež, Budim, 1769.

Knjige sv. pisma poroda i ishoda (ostalo u rukopisu).

Molitvena knjiga s nikim pismam duhovnim, Budim, 1769.

Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga ne odavno na svitlost danomu, Pešta, 1768.

Novi i glavni u dvanaest stazicah razdiljeni put nebeski, Budim, 1772.

Obširni nauk kerstjanski s nadodanim duhovnim pismom, Budim, 1755.

Ogledalo temelja vire i zakona katoličanskoga, Budim, 1759.

Oca poštovanog Goffine pravovirno po misalu crkvenomu uređeno knjiženstvo, Budim, 1778.

Padromus asceticus recto ducens tramite ad spiritualis vitae perfectionem, Budae, 1767.

Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimskog doba, Budim, 1762.

Ramus viridantis olivae in arcam militantis ecclesiae relatus, Budae, 1766.

Ručna knjižnica za utiloviti u zakon katoličanski obraćenike, Pešta, 1769.

Tri dara duhovna s govorenjem predikaturskim navištena i istomačena, Budim, 1755.

PETAR PEKIĆ

Bajski trokut ili spomen vijenac Bunjevaca, pjesme, Subotica, 1920.

Biserje i drago kamenje, pjesme, Subotica, 1935.

Can Jovan, epska pjesma, Subotica, 1927.

Chef d'oeuvre des poemes nationaux Yougoslaves, Subotica, 1934.

Korupcija, Subotica, 1926.

La Bataille de Kossovo, poeme, Subotica, 1926.

La mort de Smail Čengić aga, Zagreb, 1926.

La morte de Smail aga avec une introduction, Paris, 1927.

Meropa, mesenska kraljica, tragedija u 5 činova, Subotica, 1922.

Novi ljudi, roman, Subotica, 1932.

Pobijanje kritike Vase Stajića, Subotica, 1926.
Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929, Zagreb, 1929.
Povijest oslobođenja Vojvodine, Subotica, 1939.
Propast austrougarske monarhije i postanak nasljednih država, Subotica, 1937.
Rasprava o smrtnoj kazni, Subotica, 1928.
Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu, Subotica, 1933.
Uvela ruža, roman, Subotica, 1930.
Vae victis ili pobijanje kritike dra Dušana Popovića i Vase Stajića, Subotica, 1930.
Zvuci i uzdasi, pjesme, Subotica, 1926.

IVAN PETREŠ

Moji jadi, Subotica, 1912. (?) nije označena godina.
Nevjestina igra, kazališni komad, iz god. 1935. izveden u Baji.
Poštenje i marljivost sve nadvlađava, igrokaz u 3 čina, rukopis iz 1939. god.
Tri igrokaza (Dva bila gavrana, Teška vrimena, Dositna ljubav), izdanje Subotičke matice, Subotica, 1932.

GRGUR PEŠTALIĆ

Dostojna plemenite Bačke starih uspomena, sadašnjih i drugih slovinske kervi delijah slava, Kalača, 1790.
Utišenje ožalostjenih u sedam pokornih pisama kralja Davida, Budim, 1797.
Positiones philosophiae, Budim, 1805.
Tentamen publicum ex metaphysica, Budim, 1803.
Tentamen publicum ex physica et philosophia morum, Budim, 1802.

MATIJA POLJAKOVIĆ

Kao suncokreti, drama u 3 čina, Matica hrvatska, Zagreb, 1952.
Niko i ništa (komedija), *Vašange* (igrokaz), *Ća Bonina razgala* (narodna igra), Subotica, 1953.
Zakuženi, komedija, u časopisu »Rukovet« br. 1, 2, 3—4, Subotica, 1955.
Par žutih cipela, komedija, izdanje »Zenit«, Subotica, 1961.
Komedije (Oprostite, umro sam, Herojima slava — nama ono više, Ludograd), izdanje »Minerva«, Subotica, 1961.
Ta naša djeca, drama, izdanje »Osvit«, Subotica, 1962.
Četiri komedije (Dokoni ljudi, Kuća mira, Đavo u kući, Heroj ili ubojica), izdanje »Osvit«, Subotica, 1963.
Ljudi u vrenju, drama, izdanje »Osvit«, Subotica, 1963.
Kad Bog đavlu kumuje (Kod Bog đavlu kumuje, Zatucani, Tata, ti si bez perspektive, Zoljino gnijezdo), izdanje »Osvit«, Subotica,

IVE PRĆIĆ

Budite svijesni katolici, Subotica, 1928.
Bunjevačke groktalice, Hrv. narodne pjesme, sv. 10, Zagreb, 1942.
Bunjevačke narodne pisme, Subotica, 1939.
Bunjevački narodni običaji, Subotica, 1937.
Ezopčice, priče, Subotica, 1928.
Muka Isusova po sv. Evanđelju, Subotica, 1928.
Nanina molitva, Subotička Danica za 1929, str. 47—49.
Orao u Bačkoj, Subotička Danica za 1927, str. 67—69.
Prelo, Subotička Danica za 1946, str. 56—63.
Subotica i Bunjevci, Subotica, 1936.
Sveta noć, legenda, Subotica, 1927.
Tmurni i vedri dani, crtice, Subotica, 1928.

BLAŠKO RAJIĆ

Betlehem, pastirska igra u tri čina, Subotica, 1913.
Bunjevčice, crtice iz života bunjevačkih Hrvata. Izdanje Društva sv. Jeronima, Zagreb, 1936.
Muka Isusova, gluma iz Isusovog života; izvedeno više puta, ali ostalo u rukopisu.
Narodno blago, Subotica, 1910.
Narodno blago, zbirka narodnih pjesama i poslovica, Svatovske pjesme, Subotica, 1923.
Našim šorom, pripovijesti iz Subotice, Subotica, 1928.
Pridstava, pripovijest iz prvih kršćanskih vremena, Subotica, 1910.
Slava, ep u 24. pjevanja, rukopis u Gradskoj biblioteci u Subotici.
Stari mirotvorci, pripovijest iz prvih kršćanskih vremena, Subotica, 1925.
Što obećava crvena demokracija a što daje? Subotica, 1907.
Velika duhovna mana ili duše hrana..., molitvenik, Subotica, 1908.

MIHAJLO RADNIĆ

Pogargjene izpraznosti od svieta u tri diela razdjegleno, sloxeno i izvadjeno u jezik slovinski bosanski iz s. Pisma, Romae, 1683.
Razmiscglagna pribogomiona od gluibavi Boxye, Rim, 1683.

ANTE SEKULIĆ

Sin nizina, izdanje Subotičke matice, Subotica, 1941.
Zvona bjeline, izdanje Subotičke matice, Subotica, 1946.
Govor bačkih Bunjevaca, ulomak iz disertacije, Sombor, 1947.
Bilješke iz književnosti I i II dio, Subotica, 1952.
Voltićev Ričoslovnik, Subotica, 1953.
Hrvatski realizam, I i II izdanje, Zagreb, 1957.
Za naš književni jezik i pravopis, Zagreb, 1959.
Dva priloga našoj kulturnoj povijesti, Zagreb, 1961.
Riječi i djela 1 (Naš Goran, Knjiga u našim rukama, U povodu Njegoševa jubileja), izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, 1963.
Iz književnosti, Zagreb, 1964.
Teorija književnosti, izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, umnoženo, Delnice, 1967.
Pregled povijesti književnosti I — III, izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, umnoženo, Delnice, 1968.
Naša gramatika I—II, izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, umnoženo, Delnice, 1968.
Vijenac uspomena, izbor pjesama, Zagreb, 1968.
Prilozi hrvatskoj kulturnoj povijesti, posebni otisak iz zbornika »Kačić«, Split, 1968.
Povijest književnosti — evropski realizam, izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, umnoženo, Delnice, 1968.
Gramatika hrvatskog jezika za KV, izdanje Narodnog sveučilišta Delnice, umnoženo, Delnice, 1968.
Teorija književnosti, II izdanje, naklada Narodno sveučilište Delnice, umnoženo, Delnice, 1969.

LAZAR STIPIĆ

Večna vatra, zbirka pjesama, Subotica, 1923.
Istina o Vojvodini, Subotica, 1925.
Istina o Mađarima, rasprava, Subotica, 1929.
Put od dva do jednoga sveta, Subotica, 1930.
Bunjevci, Subotica (Szabadka), 1942.

AMBROZIJE ŠARČEVIĆ

A Bunjevácz program, Subotica, 1892.
A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból, Subotica, 1865.
Elemi népiskolai magyar-bunjevácz-sokácz szótár, Subotica, 1893.
Magyar-szerb-horvát-bunjevácz-sokácz könyvé szótar, Subotica, 1894.
Mađarsko-jugoslavenski politički i pravosudni rječnik, nije označeno mjesto i godina tiskanja.
Tolmač izvornih književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči, Subotica, 1869.

JOSO ŠOKČIĆ

Pesme, Subotica, 1924.
Putokaz Bunjevcima i Vojvodini, Subotica, 1925.
Mijo Mandić, Subotica, 1934.
Subotica pre i posle oslobođenja, građa za povijest grada, Subotica, 1934.
Ago Mamužić, životopis, Subotica, 1940.

STJEPAN VILOV

Razgovori prijateljski megju kerstjaninom i ristjaninom pod imenom Franceska i Theodora nad plemenitim i ugodnim nazivanjem sadašnjim »Hvaljen Isus«, Budim, 1736.

BLAŠKO VOJNIĆ HAJDUK

Pupoljci, lirske pjesme, Subotica, 1934. (zajedno sa Franjom Bašićem i B. Vujkov).
Kapi srca, pjesme, Subotica, 1935.
Subotica juče i danas, Subotica, 1950.
Katalog knjiga s izložbe u mesecu Dana knjige 1960, u Gradskoj biblioteci, Subotica, 1960.

BALINT VUJKOV

Pupoljci, pjesme (zajedno sa Blaškom Vojnić i Franjom Bašić — pseudonim Vujkova: Baraba Bečarović), Subotica, 1934.
Cviće i kamen, bajka, Subotica, 1938.
Dva borca, pripovijetka, izd. Hrvatska riječ, Subotica, 1947.
Bunjevačke narodne pripovijetke, izd. Hrvatska riječ, Subotica, 1951.
Hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke), izd. Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1953.
Bajka o mravljem caru, roman, izd. Minerva, Subotica, 1953.
Hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke), iz. Sloga, Zagreb, 1957.
Šaljive hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke), izd. Rukovet, Subotica, 1958.
Hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine, izd. Zenit, Subotica, 1960.
Do neba drvo, hrvatske narodne pripovijetke iz Vojvodine, izd. Rukovet, Subotica, 1966.
Tica žeravica, hrvatske narodne pripovijetke, izd. Osvit, Subotica, 1964.

MARICA VUJKOVIĆ CVIJIN

Novele (četiri novele kao drugi svezak romana »Tereza se obratila«), Subotica, 1931.
Tereza se obratila, roman, Subotica, 1931.
Valjda je moralo biti, roman, Beograd, 1935.
Vera Novakova, roman (Mjesto i godina tiskanja ?)
Szerb-magyar nyélvtan, Subotica, 1931.

LITERATURA

U popisu literature nalaze se mnogi članci koji su po naslovu više politički nego književnički. U svakome od njih nalaze se ipak podaci koji izravno ili posredno pomažu razumijevanju književnih pitanja.

Ovaj popis nije potpun ali je potreban svakomu koji želi proučiti književnost bunjevačko-šokačkih Hrvata.

1. Alkić Zvonimir (Aleksa Kokić): *Knjiga bunjevačkih narodnih pjesama,* Subotičke novine 1940, br. 16, str. 7.
2. Alkić Zvonimir: *Urednik najraširenijeg književnog društva u domovini,* Subotička Danica, kalendar za 1938, str. 113—115; riječ je o Josipu Andriću.
3. Andrić Josip: *O piscu ove knjige (Blašku Rajiću),* pogovor »Bunjevčicama«, Zagreb, 1937, str. 59—63.
4. Andrić Josip: *Društvo bačkih Hrvata. Njegov osnutak i dosadašnji rad,* Klasje naših ravni; Zagreb, 1942, god. IV, br. 1, str. 52—59.
5. Antunović Ivan: *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom,* Beč, 1882.
6. Bartolović Stjepan: *Stare šokačke molitve iz Bača,* Klasje naših ravni, Zagreb, 1944, god. VI, br. 1—2, str. 100—105.
7. Bartolović Stjepan: *Stari svatovski običaji u Baču,* Klasje naših ravni, Zagreb, 1944, god. VI, br. 1—2, str. 21—37.
8. Batinić M. Vjenceslav: *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova boravka,* sv. III, Zagreb, 1887.
9. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II.*
10. *Bács Bodrogh vármegye egyetemes monografiája.* Zombor, I i II sv. (1896).
11. Božitković Juraj: *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala* (1339—1735), Franjevački vjesnik, god. 1934. i 1935.
12. Bösendorfer Josip: *Dvjestagodišnji jubilej franjevačkog samostana u Osijeku.*
13. *Brevis memoria provinciae Saneti Ioannis a Capistrano,* Budae, 1857.
14. Brlić Ignacije Alojzije: *Uspomena jednog od naših glavnih i slavnih pisateljah,* Zora Dalmatinska, god. III, broj 12, 15, 16, 18, 19, 21, Zadar, 1846.
15. Brüsztle Josephus: *Recensio universi cleri dioecesis quinqueecclesiensis distinctae a tempore amotae cum exitu saeculi XVII — mi tyrannidis turcicae restitutaeque in his partibus tranquillitatis adiectis quibusdam aetatum hanc antecedentibus commentariis historicis illustrata.* Quinqueecclesiensis, 1874, tom I.
16. Bukinac Beato: *De activitate franciscanorum in migrationibus populi croatici seaculis XVI et XVII. Pars dissertationis ad laaream s. theologia obtinendam exaratae a P. Beato Bukinac, OFM,* Zagreb, 1940.
17. Bunić Krešo (Ivan Kujundžić): *Prošlost govori,* Subotičke novine 1940, br. 7, str. 1.
18. Bunić Krešimir: *Hrvatski pisci iz Bajskog trokuta,* Subotička Danica, kalendar za 1945, str. 38—45.
19. Bunić Krešimir: *Mihajlo Radnić,* Subotica, 1945.
20. Bunić Krešimir: *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata,* Subotica, 1946.

21. Bunjevac (Pseudonim?): *O pučkoj knjigi iliti družtvu sv. Jeronima,* Neven 1886, br. 3, str. 33—36.

22. Bunjevac: *Mijo Mandić,* Subotička Danica, kalendar za 1913, str. 42—47.

23. Bunjevac Stipo: *Svatovski običaji baranjskih Šokaca,* Naš kalendar... za 1944, str. 115—120, Sombor, 1944.

24. *Bunjevci i Šokci potvrđuju svoje hrvatstvo,* Subotičke novine 1941, br. 3, str. 1.

25. *Bunjevački jezik prid ministarstvom,* Neven 1896, br. 6, str. 81—85.

26. *Bunjevačka i srpska rič u varoškoj skupštini,* Neven 1918, br. 1, str. 3.

27. *Bunjevački preporod,* Neven 1918, br. 1, str. 2.

28. *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi,* tom I, pars I, Sopronii, 1799.

29. *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi,* tom I, pars II, Sopronii, 1799.

30. *Catalogus librorum manuscriptorum bibliothecae universitatis rerum scientiarum Budapestinensis,* pars I, Budapestini, 1889.

31. *Catalogus bibliothecae hungaricae nationalis Szechenyianae,* tom I, supplementum I, Posonii, 1803.

32. Cepelić Milko: *Tri dana med Bunjevcima i Šokcima,* Subotička Danica, kalendar za 1914, str. 55—74.

33. Čevapović Grgur: *Synoptico memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. Ioannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae, a dimidio seaculi XIII usque ad recentem aetatem,* Budae, 1823.

34. Čubelić Tvrtko: *Lirske narodne pjesme,* Zagreb, 1963.

35. Dudás dr Gyula: *A bunyevácok története* (A bács-bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve, XX évf. 1 füz, Zombor, 1904.

36. Džinić Ilija: *Čonoplja,* Subotička Danica, kalendar za 1931, str. 67—75.

37. Džinić Ilija: *Kulturni doprinos Hrvata u Somboru pod Ugarskom do prvog svjetskog rata,* Hrvatski književni list, god. I, Zagreb, 1968, br. 8, str. 4.

38. Evetović Matija: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića,* Subotica, 1935.

39. Evetović Matija: *Iz kulturne prošlosti bunjevačkih i šokačkih Hrvata,* Subotičke novine 1940, br. 2, str. 3—4.

40. Evetović Matija: *Život i rad Paje Kujundžića,* Subotičke novine 1940, br. 36—51, uvijek na str. 6, osim u br. 41 (8) i 51 (7).

41. Evetović Matija: *Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca,* rukopis, čuva se u Gradskoj biblioteci u Subotici.

42. Evetović Matija: *Bunjevačko narječje,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 522, Zagreb, 1942.

43. Evetović Matija: *Bunjevačko školstvo,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 520, Zagreb, 1942.

44. Evetović Matija: *Ime Bunjevac,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 518, Zagreb, 1942.

45. Evetović Matija: *Bajski trokut i Baranja,* Subotička Danica, kalendar za 1945, str. 36—43.

46. Evetović Matija: *Novinstvo kod podunavskih Hrvata,* Subotička Danica, kalendar za 1945, str. 35—37.

47. Evetović Matija: *Potpuna muška gimnazija u Subotici,* Izvještaj za šk. god. 1946—47. Subotica, 1947.

48. Evetović Matija: *Nikola Kujundžić — pjesnik bunjevačkih budnica,* Danica za god. 1967, str. 143—144, Zagreb, 1967.

49. Erdeljanović Jovan: *O poreklu Bunjevaca,* izdanje Srpske kraljevske akademije, Beograd, 1930.

50. Fermendžin Eusebije: *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphicis,* Zagreb, 1890.

51. Forko Josip: *Crtice iz slavonske književnosti u XVIII stoljeću — II dio,* Izvješće o kralj. velikoj realci u Osijeku, šk. g. 1885—86.

52. Forko Josip: *Crtice iz slavonske književnosti u XVIII stoljeću — III dio,* Izvješće o kralj. velikoj realci u Osijeku, šk. god. 1886—87.

53. Golić Jelica: *Počeci bunjevačke književnosti,* Republika, god. XII, Zagreb, 1956, br. 5, str. 27—29.

54. Grčić Jovan: *Bunjevci i novosadsko Srpsko narodno pozorište,* u knjizi: *O Bunjevcima,* uredio Milivoj V. Knežević, Subotica, 1927, str. 51—56.

55. Horányi Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat...* Pars I et II, Viennae, 1775. et 1776, pars III, Posonii 1777.

56. Horányi Alexius: *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum...* Pars I, Pestini, 1792.

57. Holjevac Većeslav: *Hrvati izvan domovine,* Zagreb, 1967.

58. *Hrvati u Ugarskoj,* Dom, god. I, br. 20, Zagreb, 12. listopada 1900, str. 318—319.

59. Ilkić Stefan: *Bunjevci i mađarizacija,* Književni sever, god. III, knjiga III, sv. 3—4, str. 135—141, Subotica, 1927.

60. Ilovac Milivoje: *O pravopisu i jeziku Bunjevaca,* Književni sever, god. III, knjiga III, sv. 3—4, str. 108—113, Subotica, 1927.

61. Ivić Aleksa: *Kako su govorili i pisali Bunjevci u XVIII veku?,* Književni sever, god. III, knjiga III, sv. 3—4, str. 165—167, Subotica, 1927.

62. Ivić Aleksa: *Iz prošlosti Bunjevaca,* Književni sever, god. III, knjiga III, sv. 3—4, str. 102—107, Subotica, 1927.

63. *Index alter libros bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehensos in scientiarum ordines distributos exhibens,* Pesthini, 1800.

64. Ivanić Ivan: *O Bunjevcima, povesničko narodopisna rasprava,* Subotica, 1894.

65. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története,* I i II svez., Subotica, 1892.

66. Jelenić Julijan: *Bibliografija Franjevaca Bosne Srebrničke,* sv. I, Zagreb, 1925,

67. Jelenić Julijan: *Kultura i bosanski franjevci,* sv. I, Sarajevo, 1912.

68. Jeremić Risto: *Beleške o Bunjevcima,* Književni sever, god. III, knjiga III, svez. 3—4, str. 158—165, Subotica, 1927.

69. *Kalendar biskupa Ivana Antunovića,* god. I, Subotica, 1935.

70. *Klasje naših ravni,* časopis, sva godišta od 1935—1944.

71. *Katalog smotre bunjevačke prošlosti,* Subotica, 1935.

72. Katanec Mihovil: *Bački Hrvati kao politički faktor,* Subotičke novine 1936, br. 10, str. 4.

73. Katanec Mihovil: *Opći narodni i kulturni problemi bačkih i baranjskih Hrvata,* Subotičke novine 1941, br. 3, str. 3.

74. Katanec Mihovil: *Hrvati Bačke i Baranje u svjetlu brojidbe,* Klasje naših ravni, god. VI, br. 1—2, str. 117—120, Zagreb, 1944.

75. Katanec Mihovil: *Jedan list iz nedavne prošlosti bačkih i baranjskih Hrvata,* Klasje naših ravni, god. VI, br. 1—2, str. 115, Zagreb, 1944.

76. Katanec Mihovil: *Udio Hrvata u povijesnom razvoju Bačke i Baranje,* Klasje naših ravni, god. VI, br. 1—2, str. 7—15.

77. Katanec Mihovil: *Pravila Hrvatske kulturne zajednice, Saveza hrvatskih prosvjetnih radnika i društava u Subotici,* Subotica, 1937.

78. Klaić Vjekoslav: *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati,* Zagreb, 1883, str. 197—205.

79. Knežević V. Milivoje: *Biskup Ivan Antunović, preporoditelj bačkih Bunjevaca,* Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sv. 11—12, str. 1005—1011, Beograd, 1938.

80. Knežević V. Milivoje: *Ante Evetović Miroljub,* Književni sever, god. VII, knjiga VII, sv. 11, str. 335—337, Subotica, 1931.

81. Knežević V. Milivoje: *Bunjevačka narodna čitanka,* Subotica, 1931.

82. Kokić Aleksandar: *Nacionalni rad Paje Kujundžića — prigodom 20. godišnjice smrti,* Klasje naših ravni, god. I, br. 1, str. 3—6, Subotica, 1935.

83. Kokić Aleksandar: *Iz novije književnosti bačkih Hrvata, Ivan Malagurski i Ive Prćić,* Subotičke novine 1936, br. 10, str. 7.

84. Kokić Aleksa: *Jubilej bačkog Šokca dra Josipa Andrića,* Subotičke novine 1938, br. 42, str. 4.

85. Kopunović Anto: *Smotra bunjevačke prošlosti,* Klasje naših ravni, god. I, br. 2, str. 91—93, Subotica, 1935.

86. Kopunović Anto: *Školovanje Bunjevaca,* Klasje naših ravni, god. I, br. 2, str. 124—127, Subotica, 1935.
87. Kostalić Janko (Ivan Evetović): *Pokojni biskup Antunović kod Košuta,* Neven 1888, br. 5, str. 79—80.
88. Kostalić Janko: *Posli smrti biskupa Ivana Antunovića,* Neven 1888, br. 3, str. 41—45.
89. Kostalić Janko: *Pabirci iz povisti bačvanski Bunjevaca od njegovog dolazka do raspusta milicije, 1686. do 1745,* Danica, kalendar za 1890, str. 20—25.
90. Kukuljević Ivan: *Bibliografija hrvatska,* Zagreb, 1860.
91. Kujundžić Ivan: *Baja — nova grobnica bunjevštine,* Subotičke novine 1936, br. 10, str. 9.
92. Kujundžić Ivan: *»Nek se znade da Bunjevac živi«,* Subotičke novine 1937, br. 14, str. 2—3.
93. Kujundžić Ivan: *Biografija Alekse Kokića* — u knjizi A. Kokić, *Srebrno klasje,* Subotica, 1962, str. 189—218.
94. Kujundžić Ivan: *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata,* izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1968.
95. Kujundžić Ivan: *Bunjevačko-šokačka bibliografija — Prilog povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata,* izdanje Jug. akademije, Zagreb, 1969.
96. Labudić Veco (Lajčo Budanović): *Bunjevački pravopis,* Neven 1895, br. 1 (str. 4—5), br. 3 (str. 43—45), br. 4 (str. 59—60).
97. Labudić Veco: *Zašto nas, Bunjevce, stari dokumenti nazivaju »Vlasima«,* Neven 1905, br. 8, str. 121—122.
98. Labudić Veco: *Povijest Humske zemlje,* Subotička Danica, kalendar za 1938, str. 44—46.
99. Labudić Veco: *Sa putovanja po hrvatskom Gorskom kotaru,* Subotička Danica, kalendar za 1938, str. 52—64.
100. Lévay Endre: *Dél kapujában,* Kecskemét, 1943.
101. Lendvai Lajčo: *Hrvatsko narodno kazalište u Subotici,* Njiva, časopis, god. I, br. 1, str. 57—58, Subotica, 1947.
102. Lončarević Juraj: *Šokački i bunjevački književni portreti,* Zagreb, 1969.
103. Ljubić Šime: *Ogledalo književne povijesti Jugoslavjanske,* Sv. II, Rijeka, 1869.
104. Malagurski-Đorđević Mara: *Stara bunjevačka narodna nošnja i vez,* Subotica, 1940.
105. Malagurski-Đorđević Mara: *Bunjevka o Bunjevcima,* Subotica, 1941.
106. Mandić Dominik: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine,* sv. III, str. 295—297, Rim, 1967.
107. Mandić Mijo (Seljanin): *Jedan list iz bunjevačke slovnice — O govoru Bunjevaca,* Neven 1888, br. 1, str. 9—11.
108. Mandić Mijo: *Ambrozija Boza Šarčević,* Subotička Danica, kalendar za 1896, str. 25—27.
109. Mandić Mijo: *Prilozi za bunjevačku povist,* Subotička Danica, kalendar za 1897, str. 42—45.
110. Mandić Mijo: *Zveknu kosa smrti i nema ga više,* Neven 1900, br. 3, prilog, str. 3—7. (O životu i radu Boze Šarčevića).
111. Mandić Mijo: *Povijest bunjevačke književnosti,* Subotička Danica, kalendar za 1921, str. 34—38.
112. Mandić Mijo: *Pedesetgodišnjica subotičke Pučke kasine,* Subotica, 1928.
113. Mandić Mijo: *Kako su nastale bunjevačke novine i bunjevački kalendari,* Pravi bunjevački kalendar za 1934, str. 33—38.
114. Maraković Ljubomir: *Ante Miroljub Evetović,* Klasje naših ravni, god. II, br. 3, str. 139—141.
115. Matković O. J.: *Bibliografija bosanskih franjevaca,* Sarajevo, 1896.
116. Martinović Aleksandar: *Istina o Bunjevcima i Šokcima,* Subotica, 1940.
117. Martinović Aleksandar: *Hrvatskom pevačkom društvu »Kolo«,* Subotica, 1940.
118. Milić Ivo: *O bačkim Bunjevcima,* Književni sever, god. III, sv. 3—4, str. 95—102, Subotica, 1927.
119. Meznerich Jenö: *Bunyevácok,* Kiskunfélegyháza, 1931.
120. Moskovljević Miloš: *Dijalektološka karta Vojvodine,* Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, br. 11—12, str. 1044—1074, Beograd, 1938.
121. Nikić Ferdo: *Bunjevci i srpska Vojvodina,* Književni sever, god. III, knjiga III, svez. 3—4, str. 131—135, Subotica, 1927.
122. Pavić Mirko: *Ramus viridantis olivae seu paraphrastica seu topographica descriptio provinicae nuper Bosnae Argentinae iam vero s Ioannis a Capistrano nuncupatae,* Budae, 1766.
123. Pavičić Stjepan: *Seobe i naselja u Lici,* Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 41, izdanje Jug. akademije, Zagreb, 1962.
124. Pekić Petar: *Povijest Hrvata u Vojvodini,* Zagreb, 1930.
125. Pekić Petar: *Budanović Ljudevit,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 440—441, Zagreb, 1942.
126. Pekić Petar: *Povijest Bunjevaca,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 518—519, Zagreb, 1942.
127. Pekić Petar: *Tri bunjevačka velikana: Ivan Antunović, Pavao Kujundžić, Ante Evetović Miroljub,* Subotičke novine 1936, br. 10, str. 3—4.
128. Pekić Petar: *Život i rad Ambrozija Šarčevića,* Klasje naših ravni, god. II, br. 3, str. 129—137, Subotica, 1936.
129. Prćić Ive: *Subotica i Bunjevci,* izdanje Matice Subotičke, Subotica, 1936.
130. Prćić Ive: *Pučka kasina u prošlosti i sadašnjosti,* Klasje naših ravni, god. IV, br. 5, str. 9—11, Subotica, 1938.
131. Prćić Ive: *Narodne pjesme Bunjevaca,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 222—223, Zagreb, 1942.
132. Prćić Kata: *Bunjevci i Šokci,* Subotica, 1940.
133. * * *: *Pregled bunjevačke književnosti,* Književni sever, god. III, knjiga III, svez. 3—4, str. 114—131, Subotica, 1927.
134. Rajić Blaško: *Južni Slaveni u Budimu,* Subotička Danica, kalendar za 1945, str. 46—49.
135. Rajić Blaško: *Podunavski Bunjevci i Šokci izvan granica naše države,* Subotička Danica, kalendar za 1938, str. 37—40.
136. Rajić Blaško: *Ivan Petreš,* Subotičke novine 1937, br. 25, str. 3.
137. *Révay nagy Lexikona,* sv. I i II, Budapest, 1911.
138. Romić J. (Joso Šokčić): *Subotički Hrvati su priželjkivali ujedinjenje sa Hrvatskom već prije svjetskog rata,* Subotičke novine 1940, br. 7, str. 3.
139. Stajić Vasa: *Grgura Peštalića »Dostojna plemenite Bačke...«,* Subotica, 1929.
140. Stajić Vasa: *Građansko društvo i seljaci — Vojvodina II,* str. 164—268, Novi Sad, 1939.
141. Stajić Vasa: *Gradska gimnazija u Subotici od 1747—1918,* Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, svez. 11—12, str. 973—989, Beograd, 1938.
142. Sekereš Stjepan: *Glavne osobine šokačkog govora u Baranji,* Klasje naših ravni, god. VI, br. 1—2, str. 56—60, Zagreb, 1944.
143. Sekulić Ante: *Govor bačkih Bunjevaca,* ulomak iz disertacije, Sombor, 1947.
144. Sekulić Ante: *Dva priloga našoj kulturnoj povijesti,* Zagreb, 1961.
145. Sekulić Ante: *Nedorečena istina,* Kritika br. 6, str. 389—394, Zagreb, 1969.
146. Sekulić Ante: *Neka pitanja suvremene književnosti bačkih Hrvata,* Stražilovo, lipanj 1953, Novi Sad.
147. Szinnyei J.: *Magyar irók élete és munkái,* svez. I—VIII, Budapest, 1891—1902.
148. Skok Petar: *Toponomastika Vojvodine — Vojvodina I,* str. 111—113, Novi Sad, 1939.
149. Skok Petar: *Ein überbleibsel des Rumänischen in Serbokroatischen,* Archiv für slawische Philologie XXXVII, str. 81—82, Wien, 1918.
150. Šafarik P. Josip: *Geschichte der südslawischen Literatur,* tom II, Prag, 1865.
151. Šišić Ferdo: *Korespondencija Rački — Strossmayer,* knj. I (od 6. listopada 1860—28. prosinca 1875), izdanje Jug. akademije, Zagreb, 1928, str. 333.
152. Šokčić Albe: *Kulturne i prosvjetne ustanove,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 52—521, Zagreb, 1942.
153. Šokčić Albe: *Naselja i ekonomsko stanje bačkih Hrvata,* Hrvatska enciklopedija, svez. III, str. 519, Zagreb, 1942.
154. Šokčić Albe: *Veze Bunjevaca s drugim Hrvatima,* Hrvatska enciklopedija, svez. III, str. 523, Zagreb, 1942.
155. Šokčić Ante: *Jedna mađarska »studija« o bačkim Hrvatima,* Klasje naših ravni, god. IV, br. 5, str. 49—51, Subotica, 1938.

156. Šokčić Joso: *Mijo Mandić — momenti iz njegovog života i rada,* Subotica, 1934.
157. Šokčić Joso: *Prvi bunjevački novinar,* Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, sv. 11—12, str. 1038—1043, Beograd, 1938.
158. Šokčić Joso: *Sto godina štampe u Subotici, 1848—1948,* Rukopis iz god. 1948, čuva Gradska biblioteka u Subotici.
159. Šokčić Joso: *Značajna godišnjica bačkih Hrvata — Život i rad Boze Šarčevića,* Subotica, 1950.
160. Šoltić Julije: *Gore, more i ravnice. Prikazi iz suvremene hrvatske književnosti,* Zagreb, 1955.
161. Ujević Mato: *Bunjevački književnici,* Hrvatska enciklopedija, sv. III, str. 522, Zagreb, 1942.
162. Unyi Bernárdin: *A mohacsi ferencesek története,* Gyöngyes, 1943.
163. Unyi Bernárdin: *Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek törtenete,* Budapest, 1947.
164. Vasiljev Spasoje: *Pregled bunjevačke književnosti,* Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, knjiga XVIII, svez. 11—12, str. 1028—1037, Beograd, 1938.
165. Vojnić Hajduk Blaško: *Subotica juče i danas,* Subotica, 1950.
166. Vojnić Hajduk Blaško: *Katalog knjiga Bunjevaca i Šokaca od najstarijih dana 1683. godine do danas, koje čuva Gradska biblioteka u Subotici,* Rukopis, 1960.
167. Vidaković Albe (potpis Bn=Božan): *Zašto je potrebno da se što prije osnuje Hrvatski narodni muzej u Subotici?,* Subotičke novine 1936, br. 27, str. 2.
168. Vidaković Albe: *Aleksa Kokić,* Subotičke novine 1940, br. 34, str. 1—2.
169. Vidaković Albe: *Bunjevačko-šokački glazbeni motivi,* Klasje naših ravni, god. V, br. 1, str. 17—19, Zagreb, 1943.
170. *Znameniti i zaslužni Hrvati,* zbornik, Zagreb, 1925.

NAPOMENA:

Usputnih bilješki o hrvatskim piscima iz Bačke ima još u knjigama:

1. Nikola Andrić: *Iz ratničke književnosti hrvatske (literarna slika XVIII vijeka),* Zagreb, 1902.
2. Krešimir Georgijević: *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni,* Zagreb, 1969. (Posebice u poglavlju: *Književnost u Slavoniji,* str. 216 i dalje).
3. Slavko Ježić: *Hrvatska književnost od početka do danas,* 1100—1941, Zagreb, 1944.
4. Mihovil Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do Preporoda,* Zagreb, 1945.
5. Tomo Matić: *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije preporoda,* Zagreb, 1942.
6. Tomo Matić: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda,* Zagreb, 1945, Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XLI.

IMENIK

SADRŽAJ

KNJIŽEVNOST BAČKIH HRVATA — posebno izdanje KRITIKE — časopisa za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja koji uređuju: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić (glavni i odgovorni urednik), Danilo Pejović i Petar Selem.

KRITIKA izlazi šest puta godišnje, a svako godište sačinjava jednu knjigu. Cijena pojedinog primjerka je 5 D za tuzemstvo i 1 $ za inozemstvo. Pretplata za 1970. godinu iznosi D 30.— za tuzemstvo odnosno 5 USA $ za inozemstvo. Pretplata se šalje Nakladnom zavodu Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2; za tuzemstvo na žiro-račun broj 301-1-7097 a za inozemstvo: za zapadne devize (zemlje) broj: 301/620-1001-32002-10-149
za istočne devize (zemlje) broj: 301/620-1001-32000-30-149

Tisak: »Riječka tiskara«, Rijeka

NOVA IZDANJA MATICE HRVATSKE

Šime Đodan:

Zakon vrijednosti i odnos tržišta i plana

Cijena Din 100.—

Franjo Tuđman:

Velike ideje i mali narodi,

II prošireno izdanje

Cijena Din 85.—

Zbornik radova o Marinu Držiću

Cijena Din 150.—

Marin Franičević:

Čakavski pjesnici renesanse

Cijena Din 85.—

Narudžbe za navedena izdanja šalju se na adresu: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2, žiro-račun broj: 301-1-7097, ili pismom zatražiti da se navedena djela pošalju **pouzećem** na određenu adresu.

POSEBNA IZDANJA „KRITIKE"

1. **HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I PITANJE VARIJANATA**

   Raspre i rasprave

   Autori: Stjepan Babić, Juraj Božičević, Ljudevit Jonke, Marijan Kancelarić, Radoslav Katičić, Bratoljub Klaić, Karlo Kosor, Tomislav Ladan, Zdravko Malić, Milan Moguš, Krunoslav Pranjić, Aleksandar Šolc i Igor Zidić.

   Cijena Din 45.—

2. Dalibor Brozović: **RJEČNIK JEZIKA, ILI JEZIK RJEČNIKA?**

   Cijena Din 28.—

3. **EKSPRESIONIZAM I HRVATSKA KNJIŽEVNOST**

   Rasprave i članci

   Autori: Danilo Pejović, Viktor Žmegač, Marc Alyn, Fran Petrè, Božena Nowak, Gančo Savov, Zoltán Csuka, Ovidiu Cotrus, Zoran Konstantinović, Rupprecht Slavko Baur, Branimir Donat, Mate Lončar, Ivo Vidan, Branislav Choma, Ivan Slamnig, Wolfdietrich Rasch, Draško Ređep i Georgi Stalev

   Cijena Din 30.—

4. **STRUKTURALIZAM**

   Rasprave i eseji, s malim rječnikom strukturalističkog nazivlja

   Autori: Jean Viet, Zvonimir Junković, Jean Pouillon, Michel Foucault, Zvonimir Mrkonjić, Gérard Genette, Branimir Donat, Claude Lévi-Strauss, Radoslav Katičić, Louis Althuser, Roland Barthes, Karl Eimermacher, Lubomir Doležal i Jurij Lotman

   Cijena Din 40.—

U tisku:

ZBORNIK RADOVA O PETRU HEKTOROVIĆU

Narudžbe za navedena izdanja šalju se na adresu: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2, žiro-račun broj: 301-1-7097, ili pismom zatražiti da se navedena djela pošalju **pouzećem** na određenu adresu.

Cijena 60 Din.